

Stefan Zweig

YARININ TARİHİ

Türkçesi
AHMET CEMAL

YARININ TARİHİ Stefan Zweig

Stefan Zweig

YARININ TARİHİ

Denemeler

Türkçesi
AHMET CEMAL

İnsanlara ayınan nektarlara değil,
bunların üzerinde keşken, herleştireceği
özel varlıkların ve daha yüksek
bir insanlığa erişen olacak bir
canın, erişen olan seçene ile ilgili
dijital insanların türlerinde 'insanlar'
benzerlere insanların her zaman
ihtiyacı olacaktır.

CAN YAYINLARI LTD. ŞTİ.

Babıâli Caddesi No. 19 Kat 2 Cağaloğlu, İstanbul

Telefon: 528 61 13 Faks: 513 51 88

DÜNYA KLASİKLERİ

**Bu kitap, İstanbul'da Can Yayınları'nda dizildi,
Özal Basımevi'nde basıldı. (1991)**

ISBN 975.510.192-6

© Bu çevirinin yayın hakları Can Yayınları'ndadır. (1991)

ÖNSÖZ

Stefan Zweig 1942 yılında, yani büyük savaşın ortasında, Brezilya'nın Petropolis kentinde karısıyla birlikte yaşamına son verdiğinde, dostlarına bıraktığı satırlarda "artık güneşin doğmasını bekleyecek" gücünün kalmadığını, ama onların yeni güneşi mutlaka beklemeleri gerektiğini bildiriyordu. Böylece, bedensel yaşamını noktalarken bile başkaları için bir anlamda 'yarının sözcülüğünü' yapmaktan geri kalmıyordu. Zweig gibi dev sanatçılar, kimi zaman yaşamlarıyla olduğu kadar ölümleriyle de bir misyonu üstlenirler. Yüzyılımızda özgürlük anlayışının en büyük bayraktarlarından olan Zweig'ın öleceği anı da kendi özgür iradesiyle seçmiş olması, sanki hep özgürlük hamuruyla yoğrulmuş yaratusının bir tamamlayıcı ögesidir.

Zweig öldüğünde, eşine ender rastlanabilecek kadar ünlüydü. Naziler yüzünden vatani Avusturya'yı, ardından da Avrupa'yı bırakıp Güney Amerika'ya geçtikten sonra, gittiği her yerde ancak devlet başkanlarına yapılan törenlerle karşılandı. Güney Amerika üniversitelerinde verdiği konferanslar sırasında dinleyicileri en büyük anfiler bile almadı ve salonların dışına hoparlörler yerleştirildi.

Bunca yaygın bir ün, elbet nedensiz değildi. Stefan Zweig yaşamı boyunca yapıtlarıyla, özellikle de deneme ve inceleme türündeki ürünleriyle hep insanı, yalnızca insan olarak dünyaya gelmesinden ötürü hemcinsleri için en büyük değer sayan bir hümanizmin sözcülüğünü yaptı. Bu, sınırların, pasaportların, ulusların ve ırkların üzerinde kalan, bütün bu ayrımları silmeyi temel hedef bilen bir dünya görüşüydü. Zweig'ın yapıtlarının daha sağlığında pek çok dile çevrilmesi, dünyanın hemen bütün ülkelerindeki gerçek aydınlarca kapış kapış okunması, böyle bir dünya görüşünün ne denli geniş bir çevreye seslendiğinin kanıtıdır.

Zweig gibi hümanistler, bir yönleriyle, insanın soylu yanlarının bir türlü kesin yengiyeye ulaşamaması nedeniyle, neredeyse hep

ütopya düzeyinde kalmaya yargalı görüşlerin savunuculuğunu yaparlar. Ama bir başka yönden de, özellikle insanı insan kılan yanlarına ilişkin idealler söz konusu olduğunda, ilk ütopyaların hep son gerçeklerin en gözüpek müjdecileri olduklarının da bilincindedirler. Zweig, düşüncelerin ve ütopyaların değeri konusunda, deneme alanındaki başyapıtı sayılan *Erasmus*'un son sayfalarında – hümanizm açısından olmak üzere – şöyle der: *"...Erasmus anlayışının tarihi biçimlediğine ve Avrupa'nın yazgısında gözle görülür elle tutulur bir rol oynadığına hiç rastlanmadı: Karşıtlıkların adalet düşüncesinin potasında bağdaştırılmasına, eritilmesine ilişkin yüce hümanizm düşü, ulusların ortak bir kültürün çatısı altında birleşmesi, gerçekleşmeyen ve içinde yaşadığımız gerçeklerden ötürü belki de hiçbir zaman gerçekleşemeyecek bir ütopya olarak kaldı. Fakat düşünce evreninde... bütün karşıtlıklara yer vardır. Hiçbir zaman galebe çalmış bir gerçeğin kalıbına giremeyen düşünce bile, o evrende dinamik bir güç olarak etkili kalır; en aşılamayan ve unutulamayan idealler ise, gerçekleşmemiş olan ideallerdir. Bundan ötürü bir düşüncenin daha gerçekleşmemiş oluşu, o düşüncenin ne yenilgisini, ne de yanlışlığını kanıtlar... Aksine, yalnızca gerçeklerin alanına girip eskimemiş ve yanlışlıkları kanıtlanmamış olan idealler, ahlaki gelişmenin bir ögesi olarak her yeni kuşakta etkinliğini sürdürür... Ne akıllı ve soğukkanlı kişilerin Erasmus anlayışının gerçekleştireme olanaksızlığını sürekli olarak kanıtlamaları, ne de gerçeklerin onları görünürde hep haklı çıkarması bu gerekliliği değiştirebilecektir. İnsanları ayıran noktaları değil, bunların üzerinde kalan birleştirici öğeleri vurgulayanlara ve daha yüksek bir hümanizmin egemen olacağı bir çağın geleceğine ilişkin düşünceyi insanların yüreklerinde inançla yenileyenlere insanlığın her zaman ihtiyacı olacaktır..."*

İnsanlığın böylelerine her zaman ihtiyaç duyacağına ilişkin kehanet, *günümüz* Avrupasının durumu ele alındığında, daha da önem kazanmaktadır. Avrupa'nın bir zamanlarki Demir Perde'nin dışında kalan bölümü, on yıllar boyunca 'öte yandaki' vatandaşlarının özgürlükten yoksun oluşları karşısında televizyon ekranlarının önünde, kongre salonlarında vb. gözyaşı dökmeyi bir insanlık görevi ve 'Avrupalılık bilinci'nin gereği sayarken, Demir Perde'nin ortadan kalkışından sonra yeniden kendisine koşan 'öteki vatandaşlarını' kabulde sergilediği çekingenlikle, gerçekte ne kay-

pak bir ahlakın egemenliği altında yaşadığını kanıtlayıvermiştir. Gerek bu yanıyla, gerekse artık yalnızca ‘ülkeye yabancı işçi sokmamak’ hedefini çoktan aşmış vize uygulamalarıyla günümüz Avrupası, bütün uygarlık ve kültür temellerine karşı ihanet içerisinde olan, teknolojiye hızla ilerlerken insanlığından da hızla yitiren bir tür yeni ırkçılığın egemenliğindeki bir topluluk olup çıkmıştır. Dolayısıyla, kehanet gerçekleşmiştir: Bugünkü Avrupa’nın, insani değerler aısından, hâlâ söz sahibi olmak istiyorsa eğer, bir an önce yapması gereken, yeniden Zweig gibilerinin söylediklerine kulaklarını aımasıdır.

Octavio Paz’ın¹ ve *Manès Sperber*’in² kitaplarını hazırlarken yaptığım gibi, bu kitaptaki denemeleri de kendi seçimime göre bir araya getirdim. Bunlardan *Montaigne*, Zweig’in deneme alanındaki son yapıtıdır ve ölümünden kısa süre önce kaleme alınmıştır. Günümüzde Montaigne üzerine yazılmış en yetkin araştırmalar arasında sayılan bu denemede Zweig, bir anlamda Montaigne’nin kişiliğinde kendi özgürlük anlayışını bütünüyle yorumlamıştır.

Tarihsel Gelişimi İçersinde Avrupa Düşüncesi başlıklı deneme, bir kavram olarak Avrupa düşüncesini ve Avrupa Birliği ilkesini Roma İmparatorluğundan günümüze kadar izleyen bir çalışmadır; Avrupa’nın *nelerden oluşması* gerektiğinin yanı sıra, *nelerden oluşmaması gerektiğini* de sergilemesi bakımından değerlidir.

Din ve Toplum Aısından bir Düşünür Olarak Tolstoy denemesi, Tolstoy’un dünya çapında bir üne sahip bulunduğu bir dönemde, yurtluğunda oturup bu ünün, soyluluğunun ve servetinin tadını çıkaracak yerde, onca yapıtın ardından insan ve toplumla esaslı bir hesaplaşmaya girme serüvenini irdeler. Anılan koşullar içerisinde duyulan bu hesaplaşma özlemi, bir sanatçıyı gerçek anlamda büyük kılan nedenlerin irdelenmesi anlamını da taşımaktadır.

Stefan Zweig’in Arthur Rimbaud üzerine bir deneme yazmış olduğunu, *Paul Verlaine’nin Yaşamı* adlı denemeyi çevirirken bir dipnotundan öğrendim. 1921’de, Rimbaud’nun Almanca çevirileri

1. *Düşler Boyunca Yaratmak*. Octavio Paz. Can Yayınları.

2. *Parçalanmış Gerçeklik*. Manès Sperber. Can Yayınları.

için bir önsöz olarak yazılan bu denemenin içinde bulunduğu kitap, artık çoktandır piyasada yoktu. Bu konuda yardımlarını istediğim *Viyana Ulusal Kıtaplığı Bilimsel Araştırmalar Bölümü*, denemenin fotokopisini faks aracılığıyla 12 saatten az bir sürede gönderdi. İlgililerine burada teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Rotterdamlı Erasmus'un Zaferi ve Trajedisi adlı deneme, Stefan Zweig'in deneme türünde başyapıtı sayılmaktadır. Zweig bu denemeyi kaleme aldığında, yani 1934 yılında, ününün doruğundaydı. Yapıtları, Fince ve Ermenice gibi diller de dahil, dünyanın hemen bütün konuşulan dillerine çevrilmişti ve yalnızca yapıtlarının hangi dillere devrilmiş olduğunu gösteren kaynakça bile başlı başına bir kitap kalınlığındaydı. Genelde sanatçı kişiliklerinin ancak çalkantılı dönemlerde ivme kazandığına inanan Zweig, Nazilerin Almanya'da iktidara geçmelerinden bir yıl önce, o zamana kadar genelde mutlu geçmiş yaşamına bir hareket gelmesini, böylece de yazarlığının yeni esinlerle beslenmesini dilemişti. Bu dileği ne yazık ki pek çabuk gerçekleşecek, 1933'te Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle başlayan süreç, Zweig'ı yerinden yurdundan edip, Brezilya'nın bir kentinde intiharla noktalanacaktı.

Erasmus biyografisinde Zweig, hümanistlerin en büyüğü sayılan bu adamın yaşadığı zaman parçasıyla, yani on beşinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla geçiş yıllarıyla kendi dönemi arasında koşutluk kurmuş, insanlık idealleri açısından da kendisini bir anlamda Erasmus'la özdeşleştirmiştir. Aslında bu özdeşleştirme, her ikisinin kişilikleri karşılaştırıldığında, gerçekten de yerindedir. Her türlü zorlamayı yadsıyıp, her koşul altında iç özgürlüğünü koruma uğruna çaba harcamak, kimsenin efendisi olmaya kalkışmamak, fakat kimseye de boyun eğmemek; her türlü taraf tutmadan, özellikle de içine zorbalığın karıştığı çekişmelerden kaçıp kendi kitaplıklarının dünyasına sığınmak; hiçbir teze ya da düşünceye baştan düşmanca yaklaşmamak, ama buyurgan nitelik almaya başladığı anda, her savın ya da düşüncenin karşısına dikilmek; bütün bunlar, gerek Erasmus'un, gerekse Zweig'in kişiliklerinde birbiriyle bütünüyle örtüşen niteliklerdir. *Rotterdamlı Erasmus'un Zaferi ve Trajedisi*'nin asıl önemi, Zweig'in 1936 yılında kaleme aldığı *Calvin'e Karşı Castellio ya da Zorbalığa Karşı Özgür Düşünce* gibi, bağınazlığın her türüsüne karşı bir savaş ilanı anlamını taşıması-

dır. Bu iki yapıtında Zweig, Almanya'da Nazi egemenliğinin resmen başladığı, özgür düşüncenin, mantığın sesinin artık kan ve ateşle susturulmaya başlandığı bir dönemde zorbalığın karşısında düşünceyi, kitle çılgınlıklarının karşısında bireyin insan olarak kutsallığını ve dokunulmazlığını son bir kez savunmayı denemiştir. *Erasmus* biyografisinin Avrupa'da, altmışlı ve yetmişli yıllarda, öğrenci hareketlerinde bağnaz uçlar belirmeye başladığında da kapışılmış olması, yapıtın özgür düşüncenin bayraktarlığını yapma işlevinin Nazi İmparatorluğunun son bulmasıyla noktalanmadığının kanıtıdır.

Bu kitaptaki denemeleri seçerken, kendimce renkli bir yelpaze oluşturmayı amaçladım. *Yarının Tarihi* ise benim bulduğum bir ad; belki Zweig gibileri, onlarla vardığımız her yarından sonra başka yarınlara da köprüler kurabildikleri için...

AHMET CEMAL

TARİHSEL GELİŞİMİ İÇİNDE AVRUPA DÜŞÜNCESİ

Olaylardan oluşma, sanki hiç değişmeyen bir okyanus görünümündeki tarih, gerçekte değişmez bir ritmik yasanın, bir dalgalanma hareketinin içten içe egemenliği altındadır; bu yasa, tarihin dönemlerini med ve cezir, öne atılma ve gerileme gibi kategorilere ayırır — tarihi yapanlar insanlar olduklarına ve tarihin ruhsal yasaları da yalnızca tek tek insanların ruhlarını yansıttığına göre, başka türlü zaten düşünülemezdi. Bu ikilem, aslında her birimizin iç dünyasında egemendir; yaşam diye adlandırdığımız süreç, hep iki kutup arasındaki bir gerilimden başka bir şey değildir. Bu iki gücü nasıl adlandırırsak adlandıralım, ister merkezkaç ve merkezgil, ister modern ruhbilim doğrultusunda olmak üzere, içe dönük ve dışa dönük, ya da ahlâk anlamında bencil ve elsever diyelim — her zaman ve her yerde bu kalıp içerisinde ortaya çıkan, belli bir eğilimdir; başka deyişle bir yandan kendini bir Ben niteliğiyle dünyadan soyutlama, öte yandan da kendi Ben'i ile dünya arasında bağlantı kurma eğilimidir. Bir yandan Ben olarak, yani dünyada biriciklik niteliğini taşıyan kişiliğimizle kalmak, bu kişiliği daha da kişisel kılmak amacıyla dünyada varolan her şeyi kendimize çekmek isteriz. Fakat aynı zamanda da bu biriciklik niteliğini taşıyan benliğimizle dünya arasında bağlantı kurmaya, bireyliğimizi toplum içerisinde eritmeye neredeyse içgüdüsel olarak zorlanırsınız. Uluslara gelince, onlar da yalnızca kolektif bireyler değil midirler? Bu nedenle uluslar da bu ikili eğilimin, yani bir yandan bireyselliklerini, tinsel ve kültürel kişiliklerini ulusal düzeyde vurgulamak, öte yandan da aşılacak ve kendi zenginlikleriyle kişiliklerini başka uluslara aşılacak amacıyla sürekli olarak uluslarüstü toplulukları aramak eğiliminin egemenliği altındadırlar. Kendine çekme ve kendinden uzaklaştırma, savaş ve barış, yoğunlaşma ve yayılma eğilimleri tarihin bütün akışı boyunca hep karşı karşıya ol-

muştur. Tarih boyunca büyük dünyevi ve dini örgütlenmeler bir oluşur, bir dağılır, düşmanlıkla geçen onyılları ve yüzyılları barış ve dostluk yılları izler; ancak temelde insanlık, görüş ufuklarının durmaksızın genişlemesi sonucu, hep daha yüksek düzeyde ve daha verimli birleşmelere varma yolunda çaba harcar. Bu eğilimlerden her birinin, yani gerek oluşçu, gerekse uluslarüstü nitelikteki eğilimlerin, salt varoluşlarından ötürü hem kültürel, hem de fiziksel bir anlamı vardır; devlet ya da ulus diye adlandırdığımız tinsel organizmalar içerisinde biri olmaksızın ötekinin varlığı düşünülemez. Ve insanlık bağlamındaki yaratıcı gerilimin korunabilmesi için bunlar arasındaki karşıtlığın da hep varlığı, zorunludur. Ben bu iki eğilimden yalnızca birini buradaki gözlemlerimin konusu olarak irdelemek istiyorum; burada amacım, yaşadığımız ulusal parçalanmışlık döneminde özellikle birleştirici öğeyi, insanlığı ta başlangıcından bu yana bütün dil, kültür ve düşünce ayrılıklarını aşarak daha yüksek düzeydeki bir birliğe doğru iten o gizemli eros'u vurgulamak. Şu anda yapmak istediğim, Avrupa'nın tinsel gelişimini göz önünde tutarak, iki bin yıl içerisinde bugün büyük bir gururla Avrupa kültürü diye adlandırdığımız o görkemli ortaklığı yaratmış olan sonsuz özlemin, duyguda, düşüncede, dileklerde ve yaşamda birliğe yönelik özlemin kısa bir tarihini sergilemek.

İki bin yıl içerisinde dedim. Oysa gerçekte bütünüyle insana özgü ve en son hedef olarak yaratıcı bir ortaklığa yönelik bu güdü, bilinen tarihten ta en gerilere, söylenceler dönemine kadar uzanmaktadır. Dünyanın en eski kitabında, İncil'in ilk insanı anlatan ilk sayfalarında, insanlığın insanlar arasındaki yaratıcı bir birleşmeye yönelik özleminin ilk tarihini görkemli bir simgenin kalıbında bulmaktayız. Burada sözünü ettiğim simge, Babil Kulesinin yapılışına ilişkin o anlamlı söylencedir. Bu görkemli söylenceyi anımsatmak ve yorumlamak istiyorum: İnsanlar daha o dönemde, yani bilinmeyen tarihin karanlıklarından henüz çıkmışken, ortak bir yapıt uğruna ilk kez bir araya gelmişlerdi. Başlarının üzerinde gökyüzünü görmüşler ve insan olmaları nedeniyle, insanüstü ve erişilmez olana daha o zamandan özlem duymuşlardı; bu özlemin etkisiyle birleşip şöyle demişlerdi: "Gelin bir kent ve tepesi gökyüzüne kadar uzanan bir kule yapalım; yapalım ki, adımız sonsuzluğa kadar kalsın." Böylece insanlar insanlık olarak bir araya gelmiş-

ler, çamuru yoğurup tuğla pişirerek ilk dev yapıtlarını yaratmaya koyulmuşlardı.

İncil'de anlatıldığına göre, bulunduğu gökyüzünden bu tutku-
lu çabayı gören Tanrı, yapıtın ne kadar görkemle yükselmekte ol-
duğunu anlamıştı. Kendi eliyle insanoğlunun içine yerleştirdiği ru-
hun büyüklüğünü ve insanlığın birliği bozulmadığı sürece ne önü-
ne geçilmez bir güce sahip bulunduğunu anlamıştı. Ve Tanrı, in-
sanlık yükselip onun, yani Yaradanın yalnız başına egemen oldu-
ğu doruklara erişemesin diye, bu yapıtı engellemeye karar verip
şöyle demişti: "Aralarında karışıklık yaratalım, öyle ki hiç kimse
ötekinin dilini anlamasın." Yine İncil'de, insanların nasıl ansızın,
bir gecede, ortak yapıtlarının başında çalışırlarken, her birinin dili
ayrı olduğu için birbirlerini anlamaz hale geldikleri anlatılmıştır.
Birbirlerini anlamayan insanlar, birbirlerine öfkelenir olmuşlar,
tuğlalarını, malalarını bir yana bırakıp kavgaya tutuşmuşlar, ardın-
dan ortak yapıtlarını ortada bırakıp dağılmışlardır; her biri kendi
evine ve köyüne geri dönmüş, yalnızca kendi yurduna ve toprağı-
na bakar, yalnızca kendi ülkesini ve kendi dilini sever olmuştur.
Bütün insanlığın ortak yapıtı olan Babil Kulesi ise öylece kalmış,
yıkılıp gitmiştir. İncil'in ilk sayfalarından alınma bu söylence, in-
sanlığın birliğini koruduğu sürece en yüksek hedeflere bile varabi-
leceği, buna karşılık birbirini anlamayan, anlamak da istemeyen
dillere ve uluslara ayrıldığında yapabilecek pek az şeyi bulunduğu
düşüncesinin çok güzel bir simgesidir. Ve belki de –kanımıza han-
gi gizli anıların işlemiş olduğunu kim bilebilir ki! –, insanlığın bir
zamanlar birlik ve bütünlük içerisinde olduğuna ilişkin platonik
bir anı, o en eski zamanlara yönelik, ama bulanık bir düşünce, bu-
nun yanı sıra da insanlığın bir kez başlanmış yapıtı tamamlamak
için yeniden birleşmesine ilişkin zorlayıcı ve acı kaynağı bir özlem,
hâlâ ruhumuzun bir köşesinde barınmaktadır: Ne olursa olsun,
birleşik bir dünyaya, birleşik bir insanlığa ilişkin bu düş, bütün
edebiyattan, bütün sanattan ve bütün bilgi dağarcığımızdan daha
eskidir.

Belki bütün bunların bir söylenceden, çocuklara uygun bir
kahramanlık masalından ibaret olduğu söylenecektir. Gelgelim
–büyük ruhbilimcimiz Freud'dan öğrendiğimiz üzere– bir insa-
nın her düşününün aslında örtük ve edebiyat aracılığıyla çarpıtılmış

bir istek olması gibi, söylenceler de aslında halkların, ulusların dileklerinin bir anlatımından başka bir şey değildir. Düşler ve özellikle de bütün bir ulusun düşleri hiçbir zaman bütünüyle anlamsız sayılamaz. Bu nedenle, tarih öncesine ait bu söylenceleri küçümsemeyi bir yana bırakalım. Çünkü gerçekleşmiş her düşünce, mutlaka daha önce bir düş niteliğiyle varlık kazanmıştır; biz insanların bütün bulduklarımız ya da elde ettiklerimiz, bir zamanlar yürekli öncülerin bir dilek ya da istem niteliğiyle özlemini çekmiş oldukları şeylerdir.

Şimdi söylencelerin alanından tarihin binasına girelim. Başlangıçlar, henüz karanlıklar içerisinde. Gerek Akdeniz kıyılarındaki, gerekse doğuda imparatorlukların yükselişlerine ve çöküşlerine tanık oluruz; kimi zaman örneğin Büyük İskender gibi, tek bir insanın iradesi ya da bütün bir ulusun iradesi bir yumruğa dönüşür, sınırsız bir iktidar olup çıkar, bir sel baskını gibi başka ülkeleri kaplar; ama hareketin bütün amacı bu ülkeleri yağmalamak, yakmak ve yıkmaktır; bu savaşçı dalgalar geri çekildiğinde, ortada yıkımın çamurundan başka bir şey kalmaz. Tarihin sabah ışıklarıyla birlikte ortaya çıkmış olan tek tek kültürler, yapıcı, örgütleyici bir güçten henüz yoksundurlar; henüz ortak hedefler düşüncesine hizmet etmemektedirler; Yunan kültürü bile topluma birlik düşüncesinin damgasını vurabilmiş değildir. Yunan kültürü insan ruhu için yeni ve görkemli bir ölçünün yaratıcısıdır; fakat bu ölçüyü o zamanki insanlığın ellerine teslim etmemiştir. Avrupa'nın politika ve düşünce alanındaki gerçek birlik ve bütünlüğü, başka deyişle evrensel tarih dediğimiz tarih, ilk kez Roma İmparatorluğu ile başlar. Tarihin bu döneminde tek bir kent, tek bir dil ve tek bir yasa, o zamanın dünyasında yaşayan bütün halkları ve ulusları dahiyan bir düşüncenin ürünü olan tek bir şemaya göre egemenlik altına alma ve yönetme iradesine kaynaklık etmiştir – bu, o zamana kadar olanın tersine, yalnızca askeri gücü temel almayan, fakat yeni bir tinsel ilke temeline dayanan, salt kendi kendisini amaçlamakla kalmayıp, dünyanın anlamlı bir biçimde sınıflandırılmasını öngören bir egemenlik düşüncesidir. Roma'yla birlikte Avrupa ilk ve belki de son kez bir birliğe kavuşmuştur; son kez diyoruz, çünkü dünya o günlerdeki birlik ve bütünlük içerisindeki düzenine bir daha asla yeniden erişememiştir. Tarihin anılan döneminde tek bir

düşünce, Britanya'nın sisli kıyılarından Mezopotamya'nın yanan çöllerine, Herkül'ün sütunlarından İskitlerin steplerine kadar uzanan topraklarda yaşayan, düşünce dünyaları henüz bulutlu ulusları, gerçek anlamda sanat ürünü bir ağ gibi sarar. O zamanın dünyasına tek bir yönetim biçimi, para sistemi, savaşma sanatı, hukuk düzeni, tek bir gelenekler dağarcığı ve tek bir bilimsel yöntem egemen olur; bütün diller ise tek bir dilin, Latincenin egemenliği altındadır. Roma tekniğine göre yapılmış yollarda Roma ordularının ardından Roma kültürü gelir; yıkıcı kaba gücü düzen düşünce-sinin yapıcılığı izler: Kılıçla boşalmış topraklara dil, yasa ve gelenekler, yeni tohumlar eker. Tarihte ilk kez olarak Avrupa'daki kaos, yerini birlik ve bütünlüğe bırakır; ortaya yeni bir kavram, uygarlık düşüncesi, ahlâki kurallara göre yönetilen bir insanlık kavramı çıkmıştır. Bu yapının ömrü iki yüz, üç yüz yıl daha sürseydi, ulusların kökleri daha o zaman birbiriyle kaynaşır, Avrupa'nın bugün hâlâ bir düştten öteye gidemeyen birlik ve bütünlüğü sürekli bir gerçekliğe dönüşür, daha sonra bulunan bütün öteki kıtalar da sözü edilen odak noktası niteliğindeki düşüncenin egemenliği altına girerdi.

Ne var ki Roma İmparatorluğunun bunca büyük, bunca dünya çapında ve Avrupa'nın özüyle bunca sımsıkı bağlı olması yüzünden, çöküşü de Avrupa kültürünün tarihinde böylesine dev boyutlarda bir ahlâki ve tinsel yıkımın, bir afet anının simgesi oldu. Imperium Romanum'un çöküşünden sonra Avrupa'nın tinsel konumu, belki ancak korkunç bir beyin sarsıntısı sonucu her şeyi unutan, bulunduğu olgunluk düzeyinden çocukluğa geri dönmüş bir insanın konumuyla karşılaştırılabilir. Roma İmparatorluğunun çöküşüyle birlikte uluslar arasındaki trafik de kesilir, yollar bozulur, ortak dilin, Roma'nın örgütçü ruhunun uluslar arasında birleştirici bir öge olmaktan çıkmasıyla birlikte kentler de çoraklaşır. Gerek yeni ele geçirilmiş olan yerler, gerekse eski koloniler inanılmayacak kadar kısa bir sürede bir zamanlar ne olduklarını unutup verirler; sanat, bilim, mimari, resim sanatı, tıp bilimi bir gecede yer sarsıntısının ardından suları kesilmiş kuyular gibi kuruyuverir. Avrupa kültürü bir çırpıda Doğu ve Çin kültürlerinin gerisine düşer. Avrupa'nın o umarsız anlarını anımsayalım: Edebiyet yapıtları yakılır ya da kitaplıklarda küflenmeye terk edilir. İtalya ve İspanya,

Araplardan doktorlar ve bilim adamları çağırarak zorunda kalırlar, sanatı ve zanaatı bir kez daha ve ta başlangıcından Bizanslılardan öğrenmek zorunluluğuyla karşılaşılır; uygarlığın ustası olan büyük Avrupamız, kendi öğrencilerinden ders almak zorunda kalır! Dev bir miras değeri hiç bilinmeksizin harcanır, heykeller kırılır, yapılar yıkıma bırakılır; su kemerleri dökülür, yollar bakımsızlıktan yol olmaktan çıkar; bu dönemin kendi tarihini anlatmaya yetecek gücü bile artık kalmamıştır; oysa o dönemden dört yüz yıl önce Tacitus, Livius, Caesar ve Plinius, dünyalarının tarihini kendilerinden sonrakilere örnek olacak biçimde anlatabilmişlerdir.

Bu trajik an, Avrupa'nın parçalanmışlığının doruğunu, ortak tinsel gücümüzün çöküşünün en derin noktasını, kültürümüzün başına gelmiş en büyük yıkımı simgeler. O zamanları düşünmek, dehşet vericidir; her birimizin sırtımızda taş taşıyarak yaptığımız her şeyin yine böyle bir deprem sonucu yerle bir olabileceği, böyle bir tinsel ve ahlâki kargaşanın öldürücü bir etkiyle yeniden dünyamızı kaplayabileceği korkusunu yarattığı için dehşet vericidir. Ancak bir noktayı unutmayalım: Avrupa, mutlak bir anarşinin yaşadığı o anda bile birlik ve bütünlük düşüncesini tümden yitirmemiştir. Çünkü insanlığımızın birliği ve bütünlüğü düşüncesinin yıkılabilmesi olanaksızdır. Bedenimiz nasıl öldürücü mikropların karşısına kendi kanından ürettiği güçleri çıkarırsa, insanlık denen organizma da tehlike anlarında iyileştirici, kurtarıcı gücü hep kendi kendisinden üretir. Yeryüzünün çöle döndüğü, yıkıcı öğelerin karşısında savunmasız kaldığı o dönemde de insan düşüncesi, yeryüzünün üzerinde yepyeni bir yapı oluşturmuş, Roma İmparatorluğu çökerken insanlığın yapıcı iradesi yeni ve ilki kadar görkemli bir yapıtı, Roma Kilisesini yaratmıştır; bu yapıtı, insanlığın dünyasal gücünün bulutlara kadar uzanan bir yansıması gibidir. Madde yıkılıp gitmiş, ama ruh kurtarılmıştır ve inen korkunç dolunun ardından bir tek tohum tanesi, Latince dili, hayatta kalmayı başarmıştır. Bunun ardından gördüğümüz, mutluluk verici bir tablodur: Ruh, maddeden daha güçlüdür; çünkü Roma İmparatorluğunun bütün kaleleri çökerken, Latince, ateşten kurtulan bir Phönix kuşu gibi havada kalabilmiştir. Elle yapılmış olan, çöküp gidebilir; düşüncenin bir kez insanlığın birliği ve bütünlüğü uğruna yarattığı ise, zaman zaman toprak altında kalabilir, fakat asla bütünüyle yi-

tip gitmez. Bu nedenle, bütün Avrupa kültürlerinin anadili olan Latince de o yıkım anında bile varlığını koruyabilmiştir.

Doğal olarak rahiplerin ortak dili kurtarabilmelerinin tek yolu, bu dilin ürünlerini kavimler göçlerinin yıkıcı öfkesinden kaçırabilmek için manastırların katakomblarında saklamaktı. Latincenin canlılığı, bu karanlık köşelerde epey gölgelendi. Sıcak bir insan bedenine değmeyen incilerin parıltılarını yitirmeleri gibi, skolastiğin katı kuralları sonucu dudaklardan koparılıp yalnızca yazı diline dönüştürülen Latince de halklar arasında bir iletişim aracı olabilme gücünü yitirdi. Açık havadan ve İtalya'nın sıcak güneşinden yoksun kalan bu dil, duyarlılığından, berraklığından, zerafetinden ve bir zamanlar o dilde yazmış şairleri bizim için bir mutluluk kaynağı kılan bütün erdemlerinden de yoksun kaldı. Artık bu dilde sevilemiyor, şaka yapılamıyor, gülünemiyor, ince ve zarif sözcükler söylenemiyordu; Latince ne dostça mektuplarda, ne de içten söyleşilerde bir iletişim aracı olabiliyordu. Bir zamanlar dünyaya ait olan, herkesi birbirine bağlayan bir dil, artık yalnızca bilimin, 'artes liberales'in olmuş, halkların dili olmaktan çıkmıştı - Avrupa çapında iletişim olanakları birkaç yüzyıl için bütünüyle yitip gitmişti.

Bütün düşünce dünyası, tuhaf düşlerin ve görüntülerin dalgalandırdığı, derin bir uykuya dalmıştı. Ancak bu gecenin sonunda parlak bir günün beklemekte olduğu da sezilebiliyordu. Çünkü güneşin ışıklarından uzakta, tanrıbilimin gölgesinde, parşömenler üstünde donup kalmış olan ortak dile yaşamın sıcaklığını, akıcı konuşmaların kıvraklığını yeniden kazandırabilmek için girişimler başlamıştı bile. Bir dizi şair ve özellikle de Petrarca, bir mumyaya dönüştürülmüş olan Latinceye yeniden kan veriyorlar, onu dünyanın düşünen insanları arasında bir iletişim aracı, bir tür klasik Esperanto kılmaya çalışıyorlardı.

Ve sonunda mucize, bir çırpıda gerçekleşiyor, Avrupa'nın kendi henüz bütünüyle gelişmemiş dilleri yüzünden birbirlerinden ayrı düşmüş olan insanları, yeni bir düzenlemeyle ortaya çıkan Latince sayesinde yeniden birbirleriyle konuşmaya, mektuplaşmaya ve birbirlerini anlamaya başlıyorlardı. Ülkeler arasındaki sınırlar ortak dil sayesinde bir kanat çırpışıyla aşıveriyordu; Hümanizm çağında bir üniversite öğrencisinin Bologna'da, Prag'da, Oxford

ya da Paris'te bulunması, önem taşııyordu; çünkü nasılsa kitapları Latinceydi ve üniversite hocalarının hepsi de nasılsa Latince konuşmaktaydılar. Avrupa'nın bütün düşünen insanları, artık *tek* bir konuşma, düşünme ve davranış biçimini paylaşıyorlardı. Rotterdamlı Erasmus, Giordano Bruno, Spinoza, Bacon, Leibniz, Descartes – bunların hepsi de kendilerini aynı cumhuriyetin, büyük bir bilginler cumhuriyetinin vatandaşları saymaktaydılar. Avrupa yine ortak bir eylem uğruna, yeni bir uygarlık anlayışının geleceği uğruna çaba harcadığını duyumsamaya başlamıştı. Bütün ulusların düşünürleri birbirlerini ziyaret ediyorlar, kitaplarını birbirlerine sunuyorlar, birlikte – en sonunda, yine birlikte! – dönemin sorunlarını tartışıyorlardı. Posta arabalarının ve yelkenli gemilerin ağır temposuyla şaşırtıcı ölçüde karışıklık yaratan bir hızla bilgi ve yapıt değişimini gerçekleştiriyorlardı; farklı uluslardan gelmeleri, Hollandalı, Alman, İtalyan, Fransız ya da Portekizli Yahudi olmaları ise hepsinin de göze görünmeyen bir Avrupa Parlamentosunun üyeleri olmaları, bütün yeni buluşları, düşüncenin yeni fetihlerini çatısı altında toplayan ortak bir mirası yönetmekle görevli bulunmaları olgusu karşısında bir önem taşııyordu. Terentius'un kaybolmuş bir komedisi İtalya'nın ücra bir köşesinde yeniden bulunduğu, konuyla ilgilenenler İngiltere'de, Polonya'da ya da İspanya'da sanki çocukları olmuş ya da bir servete kavuşmuşçasına birlikte sevinç çığlıkları atıyorlardı. Hümanizmin bu uluslarüstü imparatorluğunda, politik ve toplumsal kavgaları umursamaksızın, sanatsal bir tutkuyla bütün sınırların ötesine geçen bu seçkinler iktidarının egemenliğinde, Roma İmparatorluğundan bu yana, uzun bir yabancılaşıma döneminin ardından yine ortak bir Avrupa düşüncesinin yaşatılabileceği kanıtlanıyordu; kendini yeniden bulmuş olmaktan kaynaklanan bu duygu, bütün düşünürleri ateşli bir esriklikle canlandırıyordu. Yeni bir özgürlüğün tadına varmakta olan bütün bu insanlar, ansızın dünyanın daha bir büyüdüğünü ve zenginleştiğini duyumsamaya başlamışlardı; antik çağın en eski dili konuşan ruhu, yontularda somutlaşmış olarak toprağın altından çıkıyordu; denizler eski kıtalara ulaşıyor, kitap basımı tekniğinin bulunması, sözü görünmeyen kanatlarla o zamana kadar asla hayal edilememiş bir üretkenlikle yayıyordu. Dünyanın ufkunun genişlemesi her zaman düşünün insan için mutluluk kaynağıdır; aynı

şey o dönemde de oluyor, en kalıcı görünümünü Rönesans diye adlandırdığımız o güç, mutluluk ve yaşama sevinci coşkunluğu, sözcüğün tam anlamıyla bir yeniden doğuş olarak doruğuna varıyordu.

Bu tinsel düzeydeki Avrupalılığı gıpta ederek övmemiz gerekir; çünkü bu konum uzun süren bir savaşlar döneminden, başka deyişle acımasızlık ve yabancılaşma döneminden sonra Avrupa hümanizminin doruk noktalarından birini oluşturmaktadır. O zamanın Avrupasının yazar ve şairleri, düşünürleri, sanatçıları, coğrafi bakımdan aralarında binlerce milin, haftaların ve ayların bulunmasına karşın, uçakların, trenlerin ve otomobillerin çağı olan zamanımıza oranla birbirlerine çok daha bağlı yaşamaktaydılar.

Rönesansla birlikte Babil Kulesinin yapıldığı, başka deyişle insanların birbirlerine en yüksek düzeyde güven duydukları an geri dönmüş gibidir. Ne var ki, tıpkı gelgit hareketlerinin birbirlerini kaçınılmaz olarak izlemesi gibi, böyle coşku dolu kardeşlik anlarını da parçalanmanın ve yıkımın ögeleri izler: İnsan doğasının yaşamını karşıtlıklar olmaksızın sürdürebilmesi olanaksızdır. Bu nedenle Avrupa, dorukların en yükseklerinden yine uçurumların en derinine yuvarlanır. Avrupa'yı bin yıldan fazla bir süre boyunca bir arada tutmuş olan Katolikliğin birlik ve bütünlüğü bozulur, din savaşları dönemi başlar; Reform, Rönesansı yıkar. Rönesansla birlikte yeniden yaratılan Latincenin, Avrupa'nın bu son ortak dilinin egemenliği de son bulur. Avrupa düşüncesi yeniden yarım kalmış bir yapıta, başlanmış, ama sonradan unutulmuş bir anıta dönüşür. İtalya topraklarında antik çağın yeniden keşfiyle birlikte uluslar, yepyeni bir güç kazanmışlardır; böyle durumlarda hep görülegeldiği gibi, bu kez de güç, gurura dönüşür. Artık uluslardan her biri politika ve sanat alanında tek başına iktidar sahibi olmak, kendi dilinden kaynaklanan bir edebiyatı yaratmak, bunları antik çağdaki örnekleriyle eşdeğer düzeyde oluşturmak istemektedir. Bütün ulusların şairleri ve yazarları ortak dil olan Latinceyi bir yana bırakıp, kendi dillerinde yetkin sanat yapıtları yaratmaktadır. İtalya'da Tasso ve Ariosto, Fransa'da Ronsard, Corneille ve Racin, İspanya'da Calderon, Cervantes ve Lope de Vega, İngiltere'de Milton ve Shakespeare bu sanatçılara örnekler; görkemli bir yarışma başlamıştır; sanki her Avrupa ulusu, tarihin yüce mahkemesi

önünde kendini yeniden bulup göstermeyi, Roma'nın ardından dünya edebiyatı alanında önderliği üstlenmeyi görev bilmektedir. Ulusal güç bilincinin ilk ve henüz savaşçı olmaktan uzak görünümü olan edebi ulusçuluk, artık doğmuştur; bunun sonucunda Rönesansın sonundan Fransız İhtilalinin başlangıcına kadar geçen iki, üç yüzyıl boyunca, Hümanizm döneminde sanatların alanında onca görkemli bir biçimde boy vermiş olan kardeşlik ruhu, hemen bütünüyle sönüp gider.

Ancak, başlangıçta da belirttiğim gibi, bağlanma ve birleşme içgüdüsü, insan ruhunun hep varolan bir bölümüdür ve ruhumuzun ta derinliklerinde varolan herhangi bir şeyi sürekli bastırabilmek, olanaksızdır. Dünya tarihinde yalnızca aralar vardır; bitişlere ise rastlanmaz; daha yüksek düzeyde bir ortaklık kurma güdüsü, tinsel sevginin gücü hiçbir zaman duraklamaz; olan, yalnızca bunların dile getiriliş biçimlerindeki değişikliklerdir. Bu sayılanlar, simgesel biçimlerini ilk kez Roma uygarlığında ve bu uygarlığın dilinde, ardından dinde, daha sonra Hümanizm akımında, yani Latince ve bu dille yaratılan bilimde bulmuşlardır. Dildeki birlik ve bütünlüğün, İtalya, İspanya, Fransa, İngiltere ve Almanya'da uyanan ulusal diller aracılığıyla yıkılışından sonra, ortaklık duygusu kendine yeni bir kalıp arar ve aradığını - dillerin üzerinde yeni bir dil olan - müzikte bulur. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda artık şairlerle yazarlar, tanrıbilimciler, bilginler değil, fakat müzik sanatçıları Avrupa'nın birlik ve bütünlüğünün bayraktarlığını, kozmopolitizmin en değerli temsilciliklerini yaparlar; bu sanatçılar büyük bir kardeşlik içerisinde yaşayan tek bir aile oluştururlar. İtalya'da, 'stile nuovo' içerisinde Monteverdi ve Palestrina bu yeni ve o zamana değin pek becerikli kullanılamamış duygu diline parlaklık ve büyüklük kazandırır kazandırmaz, Avrupa bu noktayı duyumsayıverir: Bu, herkesin yeniden birbiriyle anlaşmasını sağlayan bir dildir. Bunun üzerine bütün ülkelerden sanatçılar zaman yitirmeksizin birleşirler. Nerede, hangi dilde ve hangi ülkede etkinlik gösterdikleri, önemli değildir: ubi ars, ibi partria.¹ Nerede müzik yapma fırsatı bulurlarsa, orası vatanlarıdır; bu konuda uluslar birbirlerine sınırsız bir konukseverlik gösterirler. Müzik

1. Nerede sanat, orada vatan. (Çev.)

sanatçıları, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların dünyayı dolaşan gezginleri, halklardan halklara giden elçileridir. Bu konuda ülkeler arasındaki trafiği anımsamamız yerinde olur: yaşlı Heinrich Schütz, Gabrieli'den birşeyler öğrenebilmek için İtalya'ya gelir; Haendel, Napoli ve Londra'da, Gluck ise bazan Viyana'da, bazan da Paris'te yaşarlar. Koyu Protestan olan Bach'ın oğullarından biri Milano'ya, öteki ise İngiltere'ye yerleşir. Avusturyalı Mozart, on dört yaşındayken Bologna Akademisine alınır; Don Giovanni, *Così fan tutte*, *Le nozze del Figaro* gibi en ünlü yapıtlarından opera sanatının ölümsüz göklerine İtalyanca sözler yükselir. Ancak bütün bu Almanların ve öteki yabancıların bütün dünyadan İtalya'ya gelmeleri gibi, İtalyan ustalar da Avrupa'nın bütün kentlerine dağılırlar. Porpora Londra'ya ve Dresden'e, Piccini ve Cherubini Paris'e, Jomelli Stuttgart'a, Caldara ve Salieri Viyana'ya, Cimarosa ise Petersburg'a giderler; Cimarosa'nın ölümsüz yapıtı 'Il matrimonio segreto' Viyana'da kaleme alınmıştır; aynı Viyana'da Metastasio, bütün dillerden gelme müzisyenlerin operaları için metinler yazmaktadır. Bu büyük kozmopolit hanedan, kendi içerisinde egemen kardeşlikten büyük bir gurur duyarak ve bütün ülkelerin, dillerin, ulusların üzerinde kalarak yaşamaktadır. Haendel, Mozart, Haydn, Gluck, Spontini, operalarını kimi zaman Fransızca, kimi zaman İngilizce ve Almanca, kimi zaman da İtalyanca metinlerin üstüne kurmaktadır; mektupları ise kullanılan diller bakımından alacalı bir görünümündedir; birbirleriyle tartışmaları, kullandıkları farklı dillerden değil, fakat doğrudan sanatlarından kaynaklanmaktadır, çünkü bütün bu sanatçılar, insanı duyguları dile getirme hedefinde birleşmişlerdir – hepsi de tek bir tanrının rahipleri, tek bir ortak yapıtın hizmetkârlarıdır.

Görüldüğü gibi, halkları birbirine iten bu hareketin ritmi hiçbir zaman kesilmemektedir. Aralar ve duraklamalar olmaktadır; ama bunun nedeni hep daha büyük bir güçle, farklı bir tonda yeniden bir atılım gerçekleştirmektir. Avrupa halklarının kültürel açıdan uyanmalarından bu yana, coğrafi Avrupa'nın üzerinde hep tinsel bir Avrupa da yer almaktadır; birlik ve bütünlüğün bayraktarlığını yapan, her zaman sanatın ve bilimin farklı bir türü olmaktadır; ne var ki kaba güç her defasında bu kardeşlik ruhuna ağır darbeler indirmektedir. Önce ihtilal, ardından Napoleon savaşları

halk ordularını yaratmakta, böylece de anavatan düşüncesini artık yalnız hükümdarlara değil, aynı zamanda halka da ait bir düşünce olarak sergilemektedirler. Bunun sonucunda sanat ve düşünce de bütünüyle ulusallaşmaktadır. Yeniden bir gerileme başlamıştır: Beethoven ve Schubert'de, onlardan daha yoğun düzeyde olmak üzere Wagner, Chopin, Mussorgsky, Rossini ve Verdi'de müzik, o zamana kadarki uluslarüstü karakterinden sıyrılıp ulusallaşır; aynı durum felsefede ve bir vatan edebiyatına dönüşen edebiyatta da görülür; bir ölçüde günümüze değin süregelen durum, başka deyişle tinsel özerklik ve bilinçli, tek yanlı ulusçu ayrıksılık durumu artık başlamıştır.

Özellikle kaba güç yoluyla bir yabancılaşılmaya yol açıldığı o anda büyük bir ses yükselir ve bir peygamber gibi, şu kehanette bulunur: "Ulusal edebiyatların zamanları geride kaldı, şimdi dünya edebiyatının zamanıdır." Kimdir bunu söyleyen? Kendi diline değer vermeyen, içinde ulusçuluğu hiç barındırmayan, kendi halkına sevgi ve anlayış duymayan, bir 'fuoruscito', kendi vatanından sürülmüş, kovulmuş biri midir? Hayır, bunları söyleyen, Alman şairlerinin en büyüğü olan Goethe'dir. Bu düşünür, yaşlandığı ve ufku aydınlandığı ölçüde enginleri gereksinir. Alman dünyası, yalnızca bir Almanın bakış açısı, bakışlarını bütün dünyada gezdiren Goethe için çok dardır; bu nedenle Almanlara özgü bakış açısına bir de Avrupalılık bilincini ekler ve Almanya'yı en iyi temsil eden şair olmasına karşın, bütün halkların ruhuna birden sahipmiş gibi düşünmeye çalışır. Goethe -bugün konuşuyormuşcasına- şöyle der: "Her yerde yeni vatanların yaratılmaya çalışıldığı bu anda bağımsız düşünebilen için, yaşadığı zamanın üzerine çıkabilen için vatan hem hiçbir yerdedir, hem de her yerdedir." Goethe'nin gerçekliği kapsayan, aynı zamanda da geleceği sezebilen düşünce evreni, trenlerin ve uçakların henüz ancak çocuklara özgü düşler sayıldığı bir dönemde ulusların tekniğin ilerlemeleri sayesinde birbirlerine çok daha yaklaşacaklarını bilmiştir. "Kavramlar ve duygular dünyasındaki serbest alışveriş, tıpkı ticari alandaki mal trafiği gibi, insanların zenginliğini ve esenliğini artırır. Bunun şimdiye kadar gerçekleşmemiş olmasının nedeni, bu alanda kesin yasaların eksikliğidir ve bu eksiklik uluslararası alandan kaynaklanmıştır." Bu derin anlamlı, bilgece, söyledikleri çağın ötesine işaret eden söz-

ler, daha on dokuzuncu yüzyılın ilk onyıllarında onaylanacaktır; çünkü bu onyıllar içerisinde Avrupa'da - Goethe'nin neredeyse kokusunu aldığı - belli ortak akımlar boy göstermeye başlar. Daha önce, on beşinci, on altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda edebiyat ya da sanat alanında bir halkın bir başka halkı etkilemesi onyıllar almıştır - bu konuda Shakespeare'in ancak yüz elli yıl sonra bir başka dile ilk kez çevrilmiş olduğunu anımsayalım - ; oysa on dokuzuncu yüzyılın başında, tarihte ilk kez ortak bir akıntı, Avrupa'nın ortak kanallarından geçmeye başlamaktadır. Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da ve İngiltere'de yaşayan insanlar belli özdeş tutumlar sergilemektedirler; ilk kez on dokuzuncu yüzyılda, Avrupamızda belli kollektif duygular ve eğilimler ortaya çıkmaktadır. Bir Byron'ın, Shelley'in, Hölderlin'in, Puşkin'in ve Mickiewicz'in lirik kötümserliklerinin aynı zaman diliminde bütün ülkelerde benzer biçimde dile getirilmesi ya da - daha önceki dönemlerde politik gelişmelerin başka yerleri etkilemesi onyıllar ve yüzyıllar alırken - 1848 yılında aynı politik patlamanın her yerde aynı zamanda gerçekleşmesi, rastlantı değildir. Avrupa, ilk kez on dokuzuncu yüzyılda belli durumları bir bütün olarak, özdeş biçimde duyup yaşamakta, ortak Avrupa ruhu denebilecek birşeyler oluştuğu, ulusal edebiyatların ve ulusçu düşünce sisteminin üzerinde kalan bir dünya edebiyatının, bütün Avrupa'yı kapsayan bir düşünme biçiminin, bir insanlık düşüncesinin göverdiği ilk kez sezilmektedir.

Bir tinsel olgu bir kez saptandıktan, tinsel bir süreç bir kez açığa çıktıktan ve zorunlu sayıldıktan sonra, bu süreci yoğunlaştırmak, hızlandırmak, daha çabuk gerçekleştirmek için gerekli olan güç de hemen oluşur.

Avrupa'da tinsel bir birlik ve bütünlüğe daha önce de, belli zaman dilimleri için geçerli olmak üzere, tanık olunmuştu; ama bu, daha çok belli kardeşlik duygularından, kozmopolit nitelikte bir duyumsamadan, geçici konumlardan ibaret kalmıştı - 'Avrupa Birleşik Devletleri' düşüncesinin politik, aynı zamanda da politikalar üstü bir isteme dönüşmesi ise ilk kez on dokuzuncu yüzyılın sonlarında olur. Avrupa kıtasının bütün ülkelerinin ekonomik ve tinsel bir bütün içerisinde birleşmeleri, tek bir organizma oluşturmaları gerektiği düşüncesi, ancak elli yıllık bir geçmişe dayanan

bir düşüncedir. Yeniçağın düşünürleri arasında ilk olarak Nietzsche, bilinçli ve kararlı bir tutumla, Avrupa'da 'anavatancılığa' son verilmesini, yeni ve uluslarüstü bir ulusal bilinci, 'Yeni Avrupa'ya ait bir vatan duygusunun oluşturulmasını savunmuştur. Zamanının düşüncesinin trajik denecek kadar ilerisinde olan Nietzsche için Avrupa'nın - üstten bakışıyla, kendisinin alaylı ifadesiyle "Asya'nın bu küçük yarımadasının" - nihayet bir birlik ve bütünlük oluşturması zorunluluğunu tartışma konusu yapmak bile gereksizdir. Bu konuda şöyle der Nietzsche: "Halkların arasına ulus ayırımının düşmanlığını sokmuş ve hâlâ da sokmakta olan o hastalıklı yabancılaşma yüzünden, ayrıca dar görüşlülük politikasıyla, ulusları birbirinden ayırmasının ne denli yüzeysel bir politika olarak kalmaya yargılı olduğunu bir türlü anlayamayan el çabukluğu politikası yüzünden, evet, bütün bunlar yüzünden şimdi Avrupa'nın birleşmek istediğini gösteren en belirgin işaretler bile ya görmezlikten gelinmekte, ya da kasıtlı olarak yanlış yorumlanmaktadır." Belki bu noktada, gerçeğin bu filozofun görüşlerini acımasız bir biçimde yalanladığını söyleyenler çıkacaktır; çünkü bu sözlerden çeyrek yüzyıl sonra, özellikle sözü edilen uluslar arasında insanlığın tanık olduğu en korkunç savaş patlak vermiştir. Ne var ki Nietzsche, kendi görüşlerinin doğruluğundan kuşkuya düşmeksizin, bu son olasılığı da önceden hesaba katmıştı: "Avrupalı insanın oluşma sürecinin temposu, büyük gerilemeler nedeniyle zaman zaman ağırlaştırılabilir; ancak belki de bu yüzden sözü edilen süreç, daha bir yoğunluk ve derinlik kazanacaktır." Düşüncelere gerçekten inanan insan, bu düşünceleri çürütüyormuş gibi gözükken tek tek olgular yüzünden yolundan dönmez, çünkü gerekliliği bütünüyle kavrayabilmiş bir düşünce, önüne geçilmez bir vurucu gücün taşıyıcısıdır; belki de Avrupa düşüncesine Nietzsche'nin istemiş olduğu, Goethe'de ise henüz rastlanmayan 'coşku ve derinliği' kazandıran, savaş denilen o trajik olay olmuştur. birkaç yıl sonra büyük şair Emile Verhaeren, şiirlerinde aynı coşkuyla ortak bir Avrupa ırkı duygusunu dile getirmiştir. İki dil arasında, birbirleriyle yüzyıllardır savaşan iki büyük ulus arasında yaşayan bu Belçikalı şairi, okyanusun öteki ucunda Walt Whitman adlı bir şairin 'Americano'yu geleceğin insanı olarak selâmlaması derinden etkilemişti. Walt Whitman, kendi ulusunu, yani Amerikan ulusunu geleceğe

yönelik ve yeryüzünde tinsel egemenlik kurması gereken tek ırk diye ilan etmişti. Avrupalı Verhaeren, gururuna dokunan bu sözler karşısında yanıt verme zorunluluğunu duydu. Gerçektende Avrupa'nın tek yapabileceği şey, teslim mi olmalı? Hayır, asla! Bu coşkulu genç, iki bin yıl boyunca dünyanın bütün büyük düşüncelerinin yoğrulduğu, Latin, Cermen, Anglosakson, Slav, Alman, kısacası bütün ulusların kanından ve ruhundan oluşma o görkemli bütünün yaratıldığı bir dökümhane olan Avrupa'nın artık tahtından feragat edip kılıcını ve asasını daha genç mirasçılara teslim etmek zorunda olduğunu kabullenemiyordu. Avrupa'nın misyonu sona ermişçesine ve artık tek kurtuluş doğudan ve batıdan gelebilirmiş gibi 'Avrupa'nın Çöküşü'ne ilişkin budalaca söylentilerin çıkarılmasından acı duyuyordu. Verhaeren, Avrupa'nın canlılığına ve tükenmemiş gücüne – tıpkı bugün bizim de inandığımız gibi – inanıyordu; biz Avrupa uluslarının dünyanın lideri olma ve bu liderliği koruma misyonumuzun bulunduğuna inanıyordu – elbet bunun koşulu, ırklarımızın ve sınıflarımızın gücünü kısır kavgalarda tüketmek ve azaltmak yerine, coşkulu bir ortaklıkla pekiştirmekti. Verhaeren, Avrupa'nın ulusları arasındaki bu birleştirici ögenin kaynağı olarak coşkuyu ve karşılıklı başarılarımıza göstereceğimiz, özgür düşünce ürünü hayranlığı görmüştü.

*"Si nous nous admirons vraiment les uns les autres
Du fond même de notre ardeur et notre foi
Vous, les penseurs, vous, les savants, vous, les apôtres
Pour les temps qui viendront, vous extrairez la loi."*

*Birbirimize sürekli bir hayranlığı bağışlarsak eğer,
Yüreğimizin en derinindeki ateş ve inançtan,
O zaman sizler, düşünürler, bilginler, siz ustalar,
Sizler bulacaksınız gelecek zamanların kurallarını.*

Bizler, yani Avrupa'da yaşayanlar, aramızda hiçbir karşıtığa, hiçbir üstünlüğe yer vermezsek, bütün önyargılardan arınmış olarak halktan halka değişebilecek bireysel üstünlüklere hayranlık duyabilirsek, o zaman bütün zamanların tarihi boyunca hep belirleyici olmuş o tinsel güce erişebiliriz. Avrupa'nın insanları ve eski kültürlerin mirasçısı olan bizler, önderliğimizi korumak ve oluşturul-

masına iki bin yıl önce bu topraklarda başlanmış olan yapıtı tamamlamak istiyorsak, birleşmek zorundayız: – yapmamız gereken şey, bütün farklılıklarımızı ve kıskançlıklarımızı, ortak geçmişimize bağlılık ve ortak geleceğimize inanmak diye nitelendirebileceğimiz daha büyük bir hedefe yönelik tutkuda eritmektir.

Savaştan kısa süre önce, düşüncede ve eylemlerde ortak bir Avrupa ideali yola çıkmıştır bile: bu ideali bir filozof aklından kaynaklanan inancıyla, lirik bir şair de ateşli coşkusuyla dile getirir; yine o yıllarda Avrupa Birleşik Devletleri düşüncesi bir başka büyük yapıtta, Romain Rolland'ın 'Jean Christophe'unda da savunulur. Bu yapıtında yazar, bütün halkların seslerini büyük bir senfonide birleştirmek, tıpkı Orpheus gibi, çatışmaları müziğin ruhuyla yatıştırmak çabasıdadır. Kitapta Rolland, kahramanına şu hüznü sözleri söyletir: "Bugünün Avrupasının artık hiçbir ortak kitabı yok; ortak ne bir şiiri, ne bir duası, ne de herkese ortak, inançtan kaynaklanan bir eylemi var; bu, zamanımızın bütün sanatçıları için yıkımla eşanlamlı olması gereken bir utançtır. Herkes için yazan, herkes için düşünen tek bir insan bile yok." Jean Christophe'un amacı, bu eksikliği gidermektir; o zamana kadar bu türden yapıtların yaratılmasını güçleştirmiş olan karşıtlıklar, burada birleştirici bir ögeye dönüşür. Roman, karşılıklı anlayışın, her ulusun tinsel alanda öteki uluslara olan borcunu ödemek amacıyla karşılıklı eğitime eyleminin kurallarını içeren bir kitap olarak düşünülmüştür. Jean Christophe, bir Almandır; yalnızca ülkesinin sınırları içerisine kapanıp kalmış olduğundan, başka halkları, başka ulusları anlamaz. Paris'e gittiği zaman her şey kendisine yabancı, yabancı, budalaca, anlamsız gözükür; ama günün birinde karşısına çıkan Fransız arkadaşı Olivier, ona Fransız kültürünün özelliklerini derinliğine anlayabilmenin yollarını gösterir. Böylece her biri, kendini öteki aracılığıyla eğitmeye koyulur; Alman gücü, Fransız zekâsından ders alır, yaratıcı eylem, yaratıcı düşünceyle ittifaka girer. Gelgelelim Almanya-Fransa, yalnızca ikili bir ezgidir ve en üst düzeydeki armoni – Roland, bunu duyumsamıştır – henüz gerçekleşebilmiş değildir; böylece Grazias'ın kişiliğinde üçüncü bir ülke, çemberi simgesel olarak kapatır; Almanya'nın bulanık gücüne, Fransa'nın aydınlığına İtalyan dehasının olgun güzelliği eklenir. "İtalya'nın gülümseyen gökyüzü", ansızın savaş alanının üzerinde

belirir ve atmosferi altın ışıklarına boğar. Kitabın senfonisi, müzikal ve insani çözümünü ilk kez İtalya'da bulur. Jean Christophe, benliğinde bu üç ulusun ruhunun yoğrulması sonucu bir Avrupalı olmuştur; böylece gururu aklın egemenliği altına sokan iç özgürlüğe ve adalet anlayışına erişilmiştir.

Burada savaştan önceki dönemde mutlak bir bilinçle Avrupa'nın birliğinin zorunluluğuna atıfta bulunmuş olanlar arasında yalnızca üç yapıtın ve üç insanın sözünü ettim. Bunların dışında daha pek çokları çekingen bir tutumla ve alçak sesle bu inancı paylaşmışlardır; özellikle yüzyılımızın başında, trafiğin gittikçe sıklaşmasıyla, henüz savaşlarla yıpranmamış ülkelerin artan zenginlikle-riyle birlikte Avrupa'da geleceğe umutla bakan, iyimser bir atmosfer yayılmaya başlamıştır. İnsanlık, o büyük birleşme anlarında içinde hep dinsel bir coşkuyu da duyar; böyle yoğun anlarda hep uzakta olan yakınmış, erişilemez olan elde edilmiş gibi gözükür. Bu nedenle bizler de yeni bir yüzyılda yetişmiş, bütün ülkelerde, Fransa'da, İngiltere'de, İtalya'da, İspanya'da ve kuzey ülkelerinde dostlar edinmiş, bu dostlarla ortak eylemler içerisinde birleşmiş, içinde yaşadıkları zamana inanan gençler olarak Avrupa Birleşik Devletlerini gerçekleştirmiş bir olgu olarak duyumsamıştık; bu duyumsama bile bizi mutlu etmeye yetmişti. Özellikle Avrupa'nun birliğine, bir kutsal kitaba inanırcasına gönül vermiş olan bizim kuşağımız, bütün umutların yıkımını, Avrupa ulusları arasında çıkmış en büyük savaşı yaşamak gibi bir yazgıya uğradı; tinsel dünyamızın Roma'sı bir kez daha yıkıldı; Babil Kulemiz, bir kez daha bütün çalışanlarınca terk edildi.

Bu ayrılığın uluslar arasında nasıl bir kargaşaya yol açtığını hepimiz bilmekteyiz. O yılların yıktığı köprülerin hepsi bugün bile yeniden kurulabilmiş değil; bütün ülkelerde ortaklık ve kardeşlik düşüncelerine karşı çıkan geniş çevreler günümüzde de var. Ama yine de - bilgilerimizin ve isteklerimizin ötesinde olmak üzere - çok tuhaf birşeylerin olduğu söylenebilir; bugünkü tinsel konumu belirtmeye çalışmam gerekirse, diyebilirim ki: günümüzde Avrupa'nın birleşmesine yönelik bir güdü, *insanlardan çok nesnelerin* içerisinde canlılığını korur gibi. Sanki yazar ve şairlerin, bilim adamlarının, filozofunkinden farklı bir ruh, kişisel olmaktan uzak bir ruh, dünya çapında anlaşma ve birleşme için çaba harcıyor:

Bunun, yüzyılımızın teknik ruhu olduğu söylenebilir. Bu ruh, şimdiye kadar bilinenlerden farklı bir biçimde ortaya çıkıyor - demek istediğim, bunun bireyden çözülmüş, herkese ait bir ruh olduğu ve şimdilerde dünyamızı biçimleyip değiştiren teknik ilerlemelerin çoğu, birkaç istisna dışında, gerçekten de anonim, kolektif edimlerden oluşmakta. Bugün dünyanın birleşmesi doğrultusunda çalışmakta olan teknik ruh, insanın olmaktan çok insanlığın bir düşünme biçimi. Bu ruhun yurdu, insanların konuştuğu herhangi bir dili yok; formüller aracılığıyla düşünüyor, sayılarla hesap yapıyor, makineler yaratıyor; bu makineler de, neredeyse irademize karşı çıkarak bizleri dış görünüş bakımından gittikçe daha çok birbirimizi andırdığımız bir kalıba sokuyor. Sanatın yeni biçimleri gittikçe artan ölçüde ulusallıktan sıyrılıp, halklar ve uluslar arasında doğrudan Avrupa çapında bir ortaklık yaşantısına dönüşüyor. Ortak tekniğimizin mesafeleri kısaltmasından bu yana zamanda ve uzamda ister istemez yakınlaşıyoruz. Uçak, uzaklıklarımızı silip süpürüyor; radyonun düğmesini bir milimetre çevirmemizle birlikte kulaklarımızın bir dakikada Londra'da, Moskova'da, Roma'da ve Madrid'de olabilmesi ise düşünülebilecek en fantastik yolculuk olmuyor mu? Teknik ilerlemeler sayesinde daha önceki kuşakların düşünme, düşleme cesaretini bile gösteremeyeceği bir eşzamanlılığa ulaştık. Bir ulus için önemli olan bir şey, daha bir soluk alıp verme eylemi son bulmadan bir başkasına iletelebiliyor; duygularımızın bu kolektifleşmenin bütünüyle uzağında kalması ise artık düşünülebilecek bir şey değil. Tekniğin ruhunun başarıları bizleri her yıl önüne geçilmez bir güçle birbirimize biraz daha itiyor; sonrasız, değişmez nitelikteki o bireysel doğa ile, ulusları kıskançlıkla bağımsızlığa iten o iç güç olmasaydı, çoktan bir bütün içerisinde birleşmiş olurduk. Öte yandan karşı güçler, yani ulusçu güçler de içinde yaşadığımız gerilimden ötürü çok yoğunlaştı; basınç, direncin artması sonucunu doğurdu; bu nedenle ulusçulukla evrenselcilik, devlet ile devletlerüstü Avrupa devleti arasındaki kavga sorunu özellikle içinde bulunduğumuz zaman diliminde tarihin dramatik bir noktasına tırmanmış durumda.

Buraya kadar daha önce, yüzyılların akışı boyunca birbirine karşıt iki akımın, ulusçuluk akımıyla uluslarüstü ortaklık iradesinin med ve cezir gibi belli bir ritim içerisinde nasıl birbirlerinin ye-

rini aldıklarını göstermeye çalıştım. Günümüzde ise bu iki akım, ilk kez geleceği belirleyecek, mutlak nitelikte bir karşıtlık konumuna girdi. Avrupa'da devletlerin kendilerini birbirlerine karşı kapamaları hiçbir zaman bugünkü kadar geniş kapsamlı, kararlı, bilinçli ve örgütlü olmamıştı: Her devlet yasal üzenlemeler, ekonomik önlemler ve özerklik aracılığıyla kendini ötekiler karşısında zorla izole bir konuma getiriyor. Ancak bunu yaparlarken, hepsi de Avrupa ekonomisinin ve Avrupa politikasının ortak bir yazgı olduğunu, ortak bir dünya bunalımı karşısında hiçbir devletin kendini başkalarına kapatarak işin içinden sıyrılamayacağını iyi bilmekte; çünkü Faust'un tragedyasında dilc getirilmiş olduğu üzere, sıkıntı ve kaygılar, kapılar kapatılsa bile bu kez anahtar deliğinden içeri sızar. Ulusçulukla uluslarüstü görüş, artık kıran kırana son güreşlerini yapmaktalar; artık sorundan kaçmak diye bir şey söz konusu değil ve Avrupa devletlerinin bugünkü ekonomik ve politik düşmanlıklarını sürdürmeyi mi, yoksa bu bütün güçleri tüketici çatışmayı devletlerüstü bir örgütlenme aracılığıyla kesin bir sonuca ulaştırmayı mı yeğleyecekleri en yakın gelecekte belli olacak. Öyle sanıyorum ki bugün karşıtlıkların sürtüşmesinden kaynaklanan elektriklenmeyi hepimiz her yerde ve ta sinir uçlarımıza kadar duyumsamaktayız; iki eğilimden birinin gelecek yıllara kesinlikle egemen olacağını seziyoruz. Zafer, hangisinin olacak? Avrupa kendi kendini yıkmayı mı sürdürecektir, yoksa birlik ve bütünlüğü mü yeğleyecek? Belki de çoğu kimsenin istediğinin aksine, şunları söyleyemeyeceğim için şimdiden özür dilerim: Sonunda akıl galebe çalacak ve pek yakında egemenliğini kuracak, yarın, öbür gün artık savaşların, türlü türlü politikaların, yıkıcı nefretin bulunmadığı, birleşik bir Avrupa'da yaşamaya başlayacağız; evet, kendimde bütün bunları vaad etme cesaretini bulamıyorum. Böylesine sakıngan olmamdan ötürü özür dilerim. Ne var ki çeyrek yüzyıldan bu yana politika alanında hep akla *aykırı* olayları görmüş olan, bugün hâlâ en önemli kararların nasıl savsaklandığına, ancak iş işten geçtikten sonra alınabildiğine tanıklığını sürdüren kuşağımız, savaşın saçmalığıyla, onun izleyen savaş sonrasının daha da büyük saçmalığını görmüş, türlü sınavlardan geçmiş, nice düş kırıklıklarına uğramış kuşağımız, artık sağlıklı, açık seçik kararların çabuk alınabileceğine eskiden olduğu gibi çocukça umut bağla-

yamıyor. Bizim kuşağımız hasımların da gücünü, küçük hesaplar peşinde koşan kısır düşüncelilerin büyük ve gerekli düşüncelere ne denli direnebildiklerini, bencilliğin kardeşlik ruhu üzerindeki etkisini de tanıma fırsatını buldu. Hayır, birleşik Avrupa'yı hemen yarın göremeyeceğiz, bunun için belki yıllar, onyıllar boyu beklemek zorunda kalacağız, belki de bizim kuşağımız bunu hiç göremeyecek. Fakat –daha önce de söylediğim gibi– doğru bir inanç, kendi doğruluğundan emin olabilmek için gerçeklerce onaylanmasını gereksinmez. Bu nedenle bugün biri kalkıp da kendine bir Avrupalı olarak kimlik kartı çıkarırsa, kendini henüz varolmayan Avrupa Devletinin bir yurttaşı olarak nitelendirirse, bugün varolan tüm sınırlara karşın çeşitlilik içerisindeki dünyamızı kardeşçe duygularla, bir bütün olarak duyumsarsa, bunu yapmasını kimse yasaklayamaz. Bu, belki de bir yanılsamadır, ama kararlı bir tutumla varolanın ve artık geride kalması gerekenin ötesinde de düşünebilen, içinde yaşadığımız saçma dönem karşısında kendisine en azından bir iç özgürlük yaratmış olur. Bunu yapabilen, oyalamaktan başka bir şeye yaramayan bir diplomasinin kendini beğenmişliğini ve içtenlikten yoksunluğunu dudaklarında bir gülümsemeyle aşabilir, çeşitli ülkelerde çıkan gazetelerin karşılıklı kustukları düşmanlığa, uluslar arasındaki çekişmelere ve kışkırtmalara nefretle, halkların birbirleri karşısındaki hastalıklı duyarlıklarına da acımayla bakabilir; kendini bunlardan özgür kılmış biri olarak, ruhunu ve içine çektiği havayı bugün dünyamızın üzerinde bir zehirli gaz bulutu gibi toplanmış olan o korkunç nefretten uzak tutabilir; ve kendini, kendisi için artık önemi kalmamış olan bütün bu çekişmelerden uzak tutması sayesinde, dünyamızın insani yanını daha iyi anlayabilir, önyargılardan arınmış, özgür, açık seçik bir adalet anlayışına doğru yükselebilir; Goethe'nin en görkemli sözünü yineleyecek olursak: insanoğlu ancak böyle bir adalet anlayışına varabildiği takdirdedir ki, bütün ulusların yazgısını kendi yazgısı gibi duyumsayabilir.

(1932 yılında Floransa'da verilen konferans.)

YARININ TARİHÇİLİĞİ

Düşüncelerimiz birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, bir konuda bugün yeryüzünün bir ucundan öteki ucuna kadar aynı görüşü paylaşıyoruz: dünyamız anormal bir konumda ve bir ahlak bunalımı içerisinde.

Özellikle Avrupa'ya bakıldığında, bütün halkların ve ulusların hastalıklı bir duyarlılığı yaşadıklarını duyumsamamak olanaksız. En küçük neden sınırsız heyecan uyandırmaya yetiyor. Kötü haberlere, insana umudun sevincini aşıl原因an haberlerden daha kolay inanılıyor. Gerek bireyler, gerekse ırklar, sınıflar ve devletler, birbirleriyle anlaşmaktan çok birbirlerinden nefret etmek eğilimindedirler. Huzurlu, verimli bir gelişmeye ne bireyler, ne de uluslar güveniyorlar. Tersine, Avrupalılar olarak hepimiz, kaba güç ürünü bir patlamanın her an olabileceği korkusunun baskısı altında yaşıyoruz.

Bu gergin durum, nereden kaynaklanıyor? Öyle sanıyorum ki, bu hastalığa yol açan, hâlâ o eski mikrop; kan dolaşımında savaşın kalıntısı olan mikroptur. Anımsamaya çalışalım: Savaş yılları, bütün ülkelerdeki insanları duygular açısından normal zamanlara oranla daha yüksek düzeyde ve daha şiddetli yoğunlaşmalara alıştırdı. Savaşlar, serinkanlılıkla sürdürülemez. Bu nedenle, dört yıllık bir dünya savaşını, korkunç uzunlukta bir savaşı sonuna kadar götürebilmek için duyguları tutkuların şiddetinde, olağanüstü bir yoğunluk düzeyine getirmek zorunluydu. Nefret, öfke gibi içgüdülerin bütün devletlerde sürekli körüklenmesi gerekiyordu; çünkü tutku, Goethe'nin deyişiyle, "yıllar boyunca tuza yatırılıp saklanabilecek ringa balığı değildir." Nefret, öfke, savaşıma isteği, yapıları gereği kısa süreli coşkulardır; bu kısa süreli durumu yapay biçimde uzatabilmek için adına propaganda denen o korkunç bilimin bulunması gerekiyordu. Böylece aslında barışçı yaradılıştaki ve hiçbir şeye karışmayan milyonlarca insan, üstelik üç yüz ya da dört yüz milyon - bu sayıyı gözünüzde canlandırın bir kez! - in-

san, dört yıl süreyle doğal sayılabilecek ölçünün çok üstünde nefret ve düşmanlık üretmeye ve tüketmeye alıştırıldı. Sonra barış geldi ve o an'a kadar görev diye belletilmiş nefretin, öldürmele- rin, tutkuların bir buyrukla musluk kapatılırcasına kesilmesi bek- lendi. Oysa böyle bir beklenti doğaya aykırıdır. Bir kez uyuşturu- cu maddelere ya da -kahve, morfin, nikotin gibi- uyarıcılara alı- şan bünye, bir çırpıda bunlarsız olamaz; aynı nedenle, nefret et- mek ve savaşmak gereksinimi de bu kuşakta etkinliğini sürdürdü. Yalnızca yön değıştirdi, o kadar. Artık ülkenin 1914'teki düşman- larıyla savaşılmıyor. Ama nefret ve savaş, aynı tutkuyla sürdürülü- yor. Şimdi sistemler, partiler, sınıflar, ırklar ve ideolojiler arasın- da bir nefret söz konusu. Genel olarak manzara, hâlâ 1914'teki gi- bi ve bu manzarayı belirleyen şey, gruplar oluşturup başka grup- lar karşısında düşmanca tutumlar alma gereksinimi oluyor. Sözde bir barışın ortasında dünyamıza açık seçik savaşçı bir atmosfer egemen.

Bu tehlikeli durumu nasıl ortadan kaldırabiliriz? Bu sürekli ateş nasıl düşürebiliriz? Savaş atmosferini nasıl yeniden insancı bir atmosfere dönüştürebiliriz? Nefretin zehirlediğı organizmayı bu zehirden nasıl arıtabiliriz? Dünyanın üstüne bir fırtına bulutu gibi çöken bu ahlâk bunalımının içinden nasıl çıkabiliriz? Bizim için bütün sorunlar arasında en önemlisi, işte bu sorun; hiç kuşku- suz ortaya, bu sorunu ilk kez benim bulduğum ya da kesin bir çö- züm bildiğim gibi bir sav atmaya kalkışmayacağım. Bu yolda ne çok şeyin denendiğini hepimiz biliyoruz ve gerçek bir barışın, dün- ya çapında sürekli bir anlaşmanın gerekliliğini sürekli vurguladığı için özellikle Amerikan demokrasisine ve yönetimine şükran bor- cumuz var. Gelgelelim bütün konferanslara, bildirilere ve çağrıla- ra kuşkuyla bakar olduk. Bütün bu girişimler belki bazı kötülükle- ri önleyebildi, ama dünyanın içinde bulunduğu ahlâk durumunu, daha doğrusu ahlâksızlık durumunu değıştiremedi. Görünüşe bakı- lırsa, aklın sakin ve düşünceli seslenişleri, örgütlenmiş propagan- danın parolalarını dünyaya haykıran megafonlar karşısında güçsüz kalıyor; zaten aklın sesinin hemen etki yarattığı, yine aklın özü ge- reğı, enderdir. İnsanın aklını hayvanın içgüdüsünden ayıran, uzun vadeli düşünme eylemidir. Belki bu yüzdendir ki günümüzün kuşa- ğını, çoğu ülkelerde siyasal yönetimin başında olan savaş kuşağını,

kaba gücü övmekten, savaşı göklere çıkarmaktan ve nefretle yoğrulmuş anlayışlardan vazgeçirmeyi bir yana bırakmak zorundayız. Belki de asıl görevimiz, tüm gücümüzü hiç olmazsa gelecek kuşağın, yani bugünün gençliğinin bu bulaşıcı hastalığa yakalanmasını önlemek için harcamaktır. Yetişkinler bir kez yetişkin olduktan sonra, artık daha fazla öğrenemezler ve kötü deneyimlerden bile ders alamazlar; bu nedenle tüm gücümüzle genç insanlara, ruhların eğiticinin elinde henüz yumuşak balmumu gibi biçimlendirilebildiği yaşlarda ulaşmaya çalışmalıyız. Yeni kuşağın, yaşamının tam ortasında savaşa yakalanan bizim kuşağımızdan daha iyi, daha insancı ve hepsinden önemlisi, daha mutlu olması öngörülüyorsa, o zaman bu kuşağın daha iyi, daha insancı eğitilmesi gerekir. Bu yeni eğitim içerisinde bana en önemli görünen nokta, tarihin bizim okullarda öğrendiğimizden farklı bir biçimde ve farklı bir anlayışla ele alınmasıdır. İnsanlığın nasıl oluştuğunu gösteren bir tarih, gerek kendi ulusunun, gerekse bütün öteki ulusların tarihi, genç insana gelecekteki dünya görüşünü kazandırır.

Oysa bizler, özellikle Avrupa'da yaşayanlar, tarihi nasıl öğrendik? Açıkça söylemem gerekir ki, bunu ben de çoktan unutmuştum. Ama yakınlarda bir taşınma sırasında, Avusturya'da gitmiş olduğum liseden kalma tarih kitabım elime geçti - bu arada, eski okul kitaplarımızı bir yana fırlatıp atmakla haksızlık ettiğimizi de belirtmeliyim, çünkü zamanımızın tasarımlarının ve bakış açılarının ne büyük bir hızla değiştiğini bize yıllar sonra en açık seçik gösterebilecek kaynaklar bu kitaplardır. Evet, o eski kitabın yenisinden elime geçmesiyle, kuşağımızı yönlendirmiş olan tarihin nasıl bir tarih olduğunu görebilme fırsatı da doğmuştu. Okumaya başladığımda, gerçekten dehşete düştüm — Tanrım, demek iyi niyetli, deneyimsiz insanlar olan biz gençlere dünya tarihi böyle tanıtılmıştı! Böylesine gerçekdışı, yanlış ve böylesine yönlendirme amaçlı! O zamanlar birer çocuk olarak sezemeyeceğimiz şeyi hemen anlamıştım: bu kitaptaki tarih, düzmece olarak hazırlanmış, boyanmış, çarpıtılmıştı ve bütün bunlar, çok belli bir amaç doğrultusunda yapılmıştı. Kitap Avusturya'da basılmış ve Avusturya okulları için öngörülmüş olduğundan, bütün dünyanın son hedefi de, Avusturya'nın büyüklüğü ve onun imparatorluğuymuş gibi tanıtılmıştı. Ne var ki on iki saatlik bir tren yolculuğu - ya da bugün iki uçuş

saati- uzakta, Fransa ya da İtalya'da yaşayan yaşitlarımıza da tarih aynı ulusal doğrultuda sunulmuştu: Tanrı ya da tarihin ruhu, yalnız ve yalnız İtalya için, Fransa için, anavatan içindi. Bizler daha dünyaya doğru dürüst bakmayı öğrenmeden önce, gözümüze - her ülkede ayrı renklerde olmak üzere- gözlükler takılıyordu; dünyayı daha en baştan özgür ve insanca bir bakış açısından değil, fakat yalnızca ulusal yararların bakış açısından görelim diye. Demek ki bugün Almanya'da milli eğitim denen şey, yani ruhun ve görüşlerin tekdüze kılınması, daha o zamandan başlamıştı; ancak en yüksek düzeyde nesnellik taşıdığı takdirde bir anlamı olabilecek tarih, bizlere yalnızca vatansever vatandaşlar, geleceğin askerleri, iradeden yoksun toplum tekleri olalım diye kaşık kaşık yedirilmişti. Kendi devletimize ve onun kurumlarına boyun eğdiğimiz ölçüde, vatanımızın vatanların en iyisi, bu vatanın askerlerinin dünyanın en iyi askerleri, komutanlarının da dünyanın en usta komutanları olduğu yolunda kesin bir inançla, bütün öteki uluslara ve ırklara tepeden, aynı zamanda da kuşkuyla bakmalıydık. Ulusumuzun tarih boyunca hep haklı olduğuna, yaptıklarıyla ettikleriyle bundan sonra da hep haklı olacağına inanmalıydık: right or wrong, my country.

Okul kitaplarımızdan edindiğimiz ilk yanlış yönlendirme, buydu; o eski kitabı ilk sayfasından son sayfasına kadar - elbet artık bir zamanlarki çocuğun o inançlı, saf bakışlarından farklı bakışlarla- yeniden okuduğumda, ikinci yanlış yönlendirmenin bilincine de hemen vardım. Bu kitapla bize telkin edilmek istenen, neydi? Kitabın düzenleniş biçimine göre, en önemli olaylarda-sayfa kenarlarına tarihler basılmıştı; tıpkı bir yolda aşılın mesafeyi gösteren kilometre taşları gibi ve bizler bu sayıları ezbere öğrenmek zorundaydık.

Peki hangileriydi bu özellikle vurgulanmış olaylar? Kitabı karıştırdığımda, bunların onda dokuzunu çarpışmaların ve savaşların oluşturduğunu saptadım. Salamis Savaşı, İsa'dan önce kaç yılındaydı; Cannae Savaşının tarihi neydi. Birinci ve İkinci Pön Savaşları ne kadar sürmüştü; bu böylece yüzyıllar boyunca, bir savaştan ötekine uzanıyor, ta Trafalgar, Waterloo ve Sedan'a kadar geliyordu - Dünya Savaşma ilişkin verileri ise yalnızca yazılanlardan okumakla yetinmeyip, biraz daha somut yaşamamıza olanak sağlan-

mişti.

Ama bu üç bin yıl içerisinde insanoğlunu mağara adamlığından kültürün taşıyıcısı konumuna yükselten başka şeylerin de olduğu konusunda pek az şey yazılıydı bu eski kitapta; bunun gibi, sessiz ve gösteriştan uzak çabalarla ülkelerinde barışı korumayı, ilerlemeleri desteklemeyi bilmiş imparatorlardan ve krallardan, büyük devlet adamlarından ve bilge devlet başkanlarından da pek söz edilmiyordu. Yalnızca Hannibal, Scipio, Atilla, Napoleon'du önemli olan, yalnızca savaşmış olanlar bize kahraman diye tanıtılmıştı. Böylece daha başlangıçta, her söyleneni almaya hazır beyinlerimiz, dünyamızda en önemli şeyin savaş, bir insanın, bir ulusun en önemli ediminin de zafer olduğu düşüncesiyle sürekli yıkanmıştı. Hem bizim kuşağımıza, hem de korkarım bütün Avrupa ülkelerinde bugünün kuşağına dünyamızda yalnızca başarının önemi taşıdığı, vatanın yararına olduğu takdirde, savaş dahil her türlü kaba güç uygulamasının yalnızca caiz değil, aynı zamanda istenmeye değer olduğu düşüncesi genç yaşlarda benimsetilmeye çalışıldı. Bunun sonuçlarını şimdi gördük. Bu düşünceler, günümüzde dünyayı yıkmakta olan öfkeye, nefrete ve huzursuzluğa kaynaklık etti.

Dünya Savaşı, başkaca yıkımların yanı sıra, biz iyi niyetli genç insanlara takılmış olan gözlükleri de kırdı; okuna okuna yıpranmış tarih kitabını bu kez başka gözlerle yeniden elime aldığım da, gerçekten dehşete düştüğümü bir kez daha yinelemek zorundayım. Tarih, yalnızca savaşların tarihi diye anlatıldığında, nedir ortaya çıkan? Olağanüstü karamsar ve olağanüstü cesaret kırıcı bir görünüm. Çünkü savaşlardan ve zaferlerden oluşma bu tarihin sonuç olarak gösterdiği nedir? Mutlak bir anlamsızlık, sıkıcı bir yineleme, o kadar. Ordular orduları, generaller generalleri, uluslar ulusları yenmekte, kaleler ele geçirilmekte ya da geçirilememekte, ülkeler fetihlerle büyümekte, sonra yine küçülmektedir. Daha yüksek bir anlam çerçevesinde ele alındığında, bir kitapta son elli yılın bütün futbol maçlarının tarihinin anlatılmak istenmesi, birinci defa Tom'un Jack'i, bir başka defa ise Jack'in Tom'u nasıl yendiğinin sayılıp dökülmesi ne kadar can sıkıcıysa, insanlığın bütün savaşlarından oluşma böyle bir takvim de bana göre o ölçüde sıkıcıdır. Sanki dört bin yıldan bu yana yalnızca halklar ve uluslar birbirlerini soymuşlar, boyunduruk altına almışlar, birbirleriyle savaş-

mıslardır ve insanlık aslında hiç ilerlemeyip, hâlâ o eski kanlı bataklıkta çırpınmaktadır. Ya da insanlığını ilerlemesinin göstergesi-
ni, Xerxes'ten Ludendorff'un savaşlarına kadar uzanan bir yelpaze
içerisinde, artık savaş baltasıyla, göğüs göğüse doğuşülmesi yeri-
ne, makineli tüfekte sıralar halinde askerlerin öldürülebilmesinde
mi aramalıyız? Artık kuşatılan bir kalenin burçlarından aşağı kay-
nar yağ dökülmesi yerine, çok iyi tasarımlanmış bir alev makine-
siyle kitlelerin kavruluvermesi; aslında hep o eski içgüdülerimizle
hareket etmemiz, fakat daha iyi aygıtlar kullanmamız; artık küçük
yamyam sürülerinin değil, fakat milyonluk orduların birbirleriyle
kayışmaları; barbarların kulağa kötü gelen savaş çığlıklarının yeri-
ni, radyolardan ve gramofonlardan gelen propagandanın almış ol-
ması — ilerlemeyi, bunlarda mı arayacağız? İtiraf etmeliyim ki,
gençlik dönemime ait bu eski okul kitabını okuduğumda, içinde
genç insanlar bakımından yüceltici ve onları daha insancı kılıcı hiç-
bir şey bulamadım; buna karşılık sürekli olarak eski barbarlığımı-
za dönüşümüzün acı verici kanıtını buldum. Sonunda öfkemi diz-
ginleyemedim ve kitabı bir köşeye fırlatıp attım; çünkü kuşağımı-
zın bu tasvirlerle savaş için eğitildiğini anlamıştım. Bu kitap, çağı-
mızı zehirleyen bütün tehlikeli ve kötü içgüdülere ilişkin bir öğretici
kitaptı.

Ne var ki bizler böyle eğitildik, Avrupa'nın bütün devletlerin-
de tarihi böyle öğrendik. Ve bugün bunun sonuçlarını görmekte-
yiz. Zaferin bir insanın, bir ulusun ulaşabileceği en büyük başarı
olduğu, bu başarıya hangi araçlarla erişildiğinin önem taşımadığı
sürekli olarak kulaklarımıza haykırıldı, yüreklerimize kazındı. Ay-
rıca on bin, yüz bin ya da bir milyon insan olsun, bu zafer için öde-
necek bedel de önemli değildi. Bu insanlığa ve ahlâka aykırı anlayışın,
dünya savaşının korkunç deneyimlerinden sonra bir cinayet
olduğunun anlaşılması beklenirdi; oysa günümüzde aynı anlayışın
Avrupa'nın çoğu ülkelerinde gençlere ve yetişkinlere eşi görülme-
miş bir yoğunlukla ve abartıyla aşılandığına tanık olmaktayız. Kah-
ramanca bir hayat görüşü talep eden, barışseverliğin yufka yürekli-
lik olduğunu, insan için vatani uğruna ölmekten daha önemli bir
şey düşünemeyeceğini aşıl原因an diktatörlerin bağışmaları bu ül-
keye kadar geliyor. Bu diktatörler, halklarına yararlı olan her şeye
izin vermeyi hukuk sayıp, her suçu bağışlanır gösterecek ideoloji-

ler yaratıyorlar. Bütün Avrupa'da tanıklık ettiğimiz bir olguya, yalanın propagandanın kalıpları içerisinde sistematik biçimde tanrılaştırılmasına tarihin üç bin yıllık akışı boyunca hiç rastlanmadı. Savaşları yaşamın en yüce değeri diye yüceltmeye ise ne Ispartalılar, ne de barbar kavimler cesaret edebildiler. Tarihte ulusal doğrultuda olmak üzere gerçekleştirilen sahtecilik, bugün kanımızı damarlarımızda donduruyor ve hiçbir şeyden haberi olmayan genç insanlara uygulanan bu eğitimin gelecekteki bir başka kuşağı, son kuşağın içine düştüğünden çok daha korkunç bir kan banyosuna itebileceği korkusu tüylerimizi ürpertiyor.

Peki, ne yapmak gerek? Büyük bölümüyle savaşların tarihi olduğu için, tarih dersini okulların öğretim programından çıkartmak mı? Hayır. Demek istediğim bu değil. İnsanlığın tüm deneyimlerinin toplamı oluşundan ötürü tarih, genç bir insanın en önemli derisi olarak kalmalıdır. Peki, en azından tarihin genel yapısı içinde savaşların tarihini olabildiğince hasıraltı mı edelim? Böyle de yapalım demiyorum, çünkü böyle bir şey olguların saptırılması olur; oysa yarının tarihi, en ileri ölçüde nesnel olmak zorundadır. Ama tarihin şimdiye kadarkinden farklı ve yeni bir anlam doğrultusunda kaleme alınmasını isteyebiliriz; insanlığın yaşamını donuk bir görünüm olarak değil, insancılığa ve evrenselliğe yönelik bir ilerleme diye betimleyen bir anlamda; bundan ötürü de tarihin her şeyden önce uygarlığın bu son amacına hizmet etmiş olan şeyleri vurgulamasını isteyebiliriz.

İstediğimiz yeni tarih, dünün yalnızca ulusal tarih ve savaşların tarihi niteliğinde olan tarihinden farklı olarak, kültürel açıdan varılmış doruklardan görünen manzara açısından ve bundan sonraki yükselişler de göz önünde tutularak yazılmalıdır. Tacitus'tan Xenophon'a, ortaçağın vakanüvislerinden yeni çağa kadar tarihin nasıl oluştuğunu anımsayalım. O zamanlar dünyada bağlantı diye bir şey yoktu, herkes ufacık bir vatanın dar sınırları içerisinde yaşamaktaydı — bu konuda, o zamanlar büyükçe bir haritada bulunabilmesi neredeyse olanaksız Yunanistan'ı anımsayalım. İnsanoglunun ufku, ancak yaşadığı ülkenin sınırlarına kadar uzanabiliyordu; o sınırların ötesinde neler olup bittiğini ise bilmiyorlardı. Oysa bugün eşzamanlılığın egemenliği altındaki bir dünyada yaşamaktayız; dünyamızın en uzak noktasında olanları anında, sözcük-

ler, sesler ve iletilen görüntülerle öğrenmekteyiz. Eski kavimler dağların kıvrımlarında, vadilerde, bakışları dağlarla sınırlanmış olarak yaşarlardı; bizler ise bugün bütün görüngülere sanki bir tepeden, üstelik doğru orantıları ve boyutları içerisinde bakmaktayız. Ve bütün dünyaya ilişkin böyle bir kuşbakışına sahip bulduğumuzdan, yeni bir ölçüt saptamak zorunda oluşumuz da doğaldır. Artık bizim için önem taşıması gereken şey, tek tek ulusları ötekilerin zararına olmak üzere ileri götürenler değil, fakat yalnızca ortak harekete, ilerlemeye, insanlığın uygarlığına hizmeti dokunanlardır. Başka deyişle, yarının tarihi tüm insanlığın tarihi olmalı, bu tarih açısından tek tek çekişmeler toplumun esenliği karşısında önemsiz kalmalıdır. Bütün değer yargıları değiştirilmeli, yeni tarih dün evet denilene şimdi hayır, dün hayır denilene de şimdi evet demelidir. Bu tarih, kendi değerlendirmesinin bir çıkış noktası olarak, eski zafer idealinin karşısına yeni birlik idealini, savaşın yüceltilmesinin karşısına savaştan nefreti çıkarmalıdır.

Bütün bunlar kaba güce başvurmaksızın gerçekleştirilebilir mi? Ben, gerçekleştirilebileceğine inanıyorum. Yalnızca ön belirtiler değiştirilerek aynı zamanda hem doğruya, hem de ahlâka nasıl hizmet edilebilir, savaşların tarihi tek bir oğu değiştirilmeksizin, ama savaşı yüceltmeye de gitmeksizin nasıl anlatılabilir; buna bir örnek vermek istiyorum. Dünyada yaratılmış bütün savaş tasvirleri arasında bence en görkemlisi, Tolstoy'un 'Savaş ve Barış'ıdır. Hiçbir tarihçi, bu kitapta, Napoleon'un Rusya'ya düzenlediği üç seferde olduğu ölçüde bir savaşı bunca somut, hem de tinsel açıdan bunca zengin anlatmamıştır. İnsan her sayfayı yaşar, komutanları ve diplomatları haritalarının ve belgelerin başında, orduları ilerlerken, askerleri de savaşın her anında görür. Bu kitabı okuyan kendini kaptırıp gider, sarsılır, savaşı göklere çıkarmış olan ötekilerde olduğundan çok daha güçlü bir biçimde, olup bitenlerin dev boyutlarını duyumsar. Peki Tolstoy, bu olayın büyüklüğünün bir örnek diye algılanmasını, kendisinin iç dünyasında ahlâka aykırı saydığı bir şeyi başkalarını hayranlığa sürüklemesini nasıl engelleyebilmiştir?

Daha ilk sayfada, şunları yazar Tolstoy: "24 Haziran günü Batı Avrupa orduları, Rusya sınırını geçtiler ve savaş başladı. Başka deyişle insanın gerek aklına, gerekse doğasına aykırı bir olay ger-

çekleştirdi. Milyonlarca insan karşılıklı olarak birbirlerine – aldatmacalarla, ihanetlerle, hırsızlıklarla, yağmalarla, kundakçılıkla ve cinayetlerle – öylesine kötülükler yapmaya başladılar ki, bütün bunlar bütün dünyadaki mahkemelerin yüzlerce yıllık dosyalarına ancak sığabilir. Ama bütün bunları yapan insanlar, o zaman yapılanlara suç gözüyle bakmıyorlardı.”

Tolstoy, Ruysa seferine ilişkin eşsiz tasvirine böyle başlar; değiştirilen ön belirtiler ifadesiyle daha önce ne demek istediğim, belki şimdi daha iyi anlaşılır. Tolstoy, anlattıklarının tamamı boyunca sürekli olarak bütünün anlamsızlığının nasıl her ayrıntıya yansıdığına atıfta bulunur. Gerek Kutusov’un, gerekse Napoleon’un dahiyane savaş planlarının asla gerçekleştirilemediğini, rastlantının yapılan hesaplara yüz kez galebe çaldığını, en yeteneksiz subayların göğüsleri nişanlarla dolarken, yeteneklilerin nasıl görmezlikten geldiğini anlatır. Bir savaşa ilişkin olarak bize anlatılanların yarısının gerçeklere uymadığını, yan tutularak anlatıldığını, bu generallerle diplomatların son ve yüksek bir anlam bağlamında herhangi bir hizmette bulunmuş sayılamayacaklarını, çünkü eylemlerinin hep anlamsız bir olay çerçevesinde gerçekleştiğini ve yaratıcı akıldan çok rastlantıdan bağımlı olduğunu sayfa sayfa kanıtlar. Ve Tolstoy, hayranlığımızı dikkatli kullanmamız, son noktada saçma ve nefrete lâyık bir hedefe hizmet eden çabalardan daha iyi şeyler için ayırmamız konusunda bizi uyarır.

Öyle sanıyorum ki yarının tarihinin, eğitici etki yaratması isteniyorsa, bu anlamda yazılması, yani savaş olaylarının örtbas edilmemekle birlikte, onları bir halkın en yüce edimleri diye tanıtmayan bir ifadenin kullanılması zorunlu olacaktır. Fakat tek başına bir olumsuzlama, hiçbir zaman yeterli değildir. Üç bin yıl boyunca bitip tükenmek bilmeyen askeri eylemleri insanlığın tarihinin karanlık sayfaları diye görürsek, bu tarihin aydınlık sayfaları da olmalıdır. Yani tarihsel olarak görebildiğimiz bu üç bin yıl boyunca halkların birbirlerine sürekli düşmanlık yapmalarından, insanların birbirlerinin kanına girmelerinden başkaca birşeyler de olmuş olmalıdır. Adı insan olan o kir pas içerisindeki hayvanın sürünerek mağarasından dışarı çıkıp, yalnızca hayvanları ve başka insanları öldürmeyi değil, fakat doğa güçlerine egemen olmayı, karada ve suda ilerlemeyi, yılların akışı boyunca elinin gücünü makine aracı-

lığıyla birkaç bin katına çıkarmayı öğrenmesini sağlayan birşeyler olmuş olmalıdır. Onu yazıyı bulmaya, mikroskopla görünmeyi, teleskopla yıldızları görmeye ve bunların hareketlerini hesaplarmaya, yıldırımın şiddetini hafifletmeye, sesini ülkelerin ve denizlerin ötesine duyurmaya, ülkeleri ve denizleri aşarak düşünmeye, görmeye zorlayan birşeyler olmuş olmalıdır. Uygarlığın ve tinsel düzeydeki dünya imparatorluğunun bu fetihleri, ülkelere ve kentlere ilişkin bütün fetihlerin tarihinden daha önemli değil midir? Bize, ağır bir tempoyla -hunun gerçekten çok, ama çok ağır bir tempo olduğunu itiraf etmeliyim - doğamızdaki gerilemeleri aştığımız, insanlığın yerinde saymadığı, fakat görünmez bir hedefe doğru ilerlemeyi sürdürdüğü yolunda bir güven aşıl原因, yalnızca bu fetihler değil midir? Ve bu ilerleyişimizin tarihi, dünyayı egemenliğimiz altına almaya, insancılığın gittikçe daha yüksek bir düzeyine ulaşmaya yönelik çabaların tarihinin, gerek gençler, gerekse bizler için bütün savaşların ve kıyımların kanlı kataloğundan bin kez daha yüreklendirici değil midir? Öyledir, çünkü böyle bir tarih, tek bir halkın, tek bir ulusun zaferi yerine ortak zaferimizi, dolayısıyla tek geçerli, tek gerçek anlamdaki zaferi anlatır.

İnsanlığın ortak yükselişine ilişkin bu tarihten o vatansever okul kitaplarımızda doğal olarak pek az şey vardı. Çünkü yükselme tutkumuzu, övüncümüzü, kozmopolit, kardeşliği seven insanlar olmak, birbirimizi kardeş hissetmek için harcamamalıydık; bunun yerine tarih bizi Avusturya'yı, Fransa'yı, Almanya'yı, kısacası yalnızca vatanımızı sevmek ve öteki bütün uluslara da kuşkuyla bakmak doğrultusunda eğitmeliydi. İyi vatandaşlar ve iyi askerler olmamız için eğitmeliydi. İşte bundan ötürüdür ki ulusların birbirlerine yönelik edimleri öne çıkarılırken, ortak edimleri olabildiğince geriye itildi. Gerek dünümüzün ve ne yazık ki gerek bugünümüzün tarihi, Avrupa'nın çoğu ülkelerinde, şu anda tek geçerlik tanıyan güdü olan birbirinden kopma güdüsünü izlemektedir. Bu tarih, merkezci bir güç gibi etkinlik göstermekte, evrende olup biten her şeyi yalnızca ve yalnızca devletle bağıntılı kılmaktadır. Bugün Avrupa'da ulusçuluğun egemenliği nedeniyle yalnızca devletin bakış açısından düşünüyoruz; bizi yalnızca devlet için, onun hedefleri ve amaçları bağlamında düşünmeye zorluyorlar. Tarih de tıpkı tek tek bireyler gibi, bilincinde olmaksızın, korkarım belki de

bilincinde olarak, devlete köle gibi boyun eğmiş durumda.

İnancıma göre, devlet düşüncesinin ve ulusçuluğun bu baskısı altında kuşağımızın ve aynı zamanda gelecekteki kuşağın yıkımını gören herkes, dünyayı bu esriklikten kurtarmaya yardımcı olmalıdır; yarının bizim istediğimiz doğrultudaki tarihi de artık tek tek ulusların yüceleştirilmesine değil, fakat bütün insanlığın kardeşliğine hizmet etmelidir. Bundan böyle bakış açımızı değiştirmemiz ve dünyayı adil bir biçimde görmek istediğimiz takdirde, birkaç basamak daha çıkıp, ayrıntıların silinip gittiği, görüntüde yalnızca panoramik resmin kaldığı yere basmamız gerekiyor. Böyle bir değişimi hem olanaklı, hem de her bakımdan daha çok şey vaad eder nitelikte buluyorum. Bu arada gençliğimde okuduğum, bir müjde gibi gelen ve o zamanlar genç ruhlarımızda, doğa tarihinde yol açtığı sonuçlara benzer bir değişim yaratmış olan bir kitabı anımsıyorum. Prens Kropotkin tarafından yazılmış olan kitabın adı: 'İnsanlarda ve Hayvanlarda Karşılıklı Yardımlaşma'ydı. Daha önceleri bize, yüzlerce ve binlerce kitap aracılığıyla doğanın temel yasasının 'yaşamak için savaşmak' olduğu, ormanların, çayırların, bataklıkların ve göllerin, denizlerin ve mağaraların yalnızca en amansız düşmanlıkların ve en acımasız cinayetlerin sahnesi niteliğini taşıdığı gösterilmeye çalışılmıştı. Buna göre tıpkı insanlar gibi, hayvanlar da büyük bir ustalıkla birbirlerini öldürmek peşindeydiler; her yerde güçlü, güçsüze saldırıyordu. Karşılıklı öldürme, bütün hayvanlar dünyasını körükleyen tek içgüdüydü. Oysa elimize geçen yeni kitap, bize özellikle akıldan yoksun ve vahşi sandığımız hayvanlar evreninde, yalnızca türler içerisinde değil, ama cinsler arasında da bir canlının ötekine yardım ettiğini, tıpkı insanlarda olduğu gibi hayvanlarda da dayanışma içgüdüsünün gizliden bencillik içgüdüsüne karşı koyduğunu gösteriyordu. Hayvanlar eğitilmeden, bir bilinç taşımadan, yalnızca içgüdüleri doğrultusunda böyle davranabildikten sonra, eğitilebilen ve ruhlarında gizemli tanrının vicdan aracılığıyla seslendiği bizlerin kötü içgüdülerden çok daha kolaylıkla uzaklaşabilmemiz gerekirdi. Ve zaten böyle de yapmamış mıydık? Binlerce yıl boyunca böyle de davranmamış mıydık? Tarihin büyük bir sadakatle kaydettiği savaşların ve çarpışmaların yerine asıl başarımız, son yüzyıllarda savaşa daha isteksiz ve daha bir vicdan azabı çekerek sürüklenmiş olmamız, bugün de özellikle Al-

manya'da savaşın resmi politika gereği tanrılaştırılmasına karşın, bu kahramanlığa yüreğimizin derinliklerinde kuşkuyla bakmamız değil midir? Dürüst ve onurlu olduğumuz ölçüde, kültürümüzün başardıklarıyla, uygarlığımızın kaydettiği ilerlemelerle bin kez daha çok övünmüyor muyuz? bundan ötürü de, bize bütün o geçmiş karışmış zaferleri unutturup, onun yerine bizi yaşamımız boyunca güçlendirecek bir duygu olan 'ilerliyoruz' duygusunu verecek bir tarih, daha uygun düşmeyecek midir? Her on yıl, hatta her yıl bize yeni yeni buluşlar armağan ediyor, doğa güçleri üzerindeki iktidarımızı pekiştiriyor; arada sırada sendelesek ve bir kanlı saat boyunca yeniden barbarlığın çukuruna düşsek bile, yine de anlamsız bir daire çizmek yerine, sarsılmaksızın görünmeyen bir hedefe doğru ilerlememizi sürdürüyoruz.

Öyle sanıyorum ki, yarının tarihine biz halkları birbirinden ayırıp karşılıklı düşman edenlerin hepsinin aslında bir yanılığı olduğunu, yalnızca bizi ortaklaşa ileriye götürenin, uygarlığın ve ilerlemenin önem taşıdığını bir bilgi olarak aşılayabiliriz; o zaman yarının anlayışı, bugünkünden daha iyimser ve daha iyi bir anlayış olacaktır. Dünün tarihi dediğimiz şu tarihi, yarının tarihiyle ruhsal düzeydeki itici güçleri açasından bir karşılaştıralım. Savaşların tarihi bize neyi gösterir? Ülkelerle halkların üç bin yıl boyunca birbirlerine karşı hangi suçları işlediklerini. Fransa'nın Almanya'yı, Almanya'nın da Fransa'yı nasıl yağmalamış olduklarını; İran'ın Yunanistan'a, Yunanistan'ın da İran'a nasıl boyun eğdirdiklerini. Pe ki ne elde edildi bütün bunların sonucunda? Ulusların birbirlerine karşı savaşma isteği duymaları ve birbirlerinden nefret etmeleri. Düşlediğim kültür tarihi ise bunun tam tersini anlatmaktadır. Böyle bir tarih, bir ulusun ötekine karşı hangi suçları işlediğini değil, ama ona neler borçlu olduğunu gösterecektir. Bulduğumuz, düşündüğümüz, ortaya çıkardığımız, yazdığımız, inandığımız hemen her şeyin toplu bir başarı olduğunu, her buluşun daha önce bir yerlerde hazırlanmış, sonra bir ulus tarafından ötekine aşılanmış olduğunu, kimin zafer kazandığının, kimin yenildiğinin önem taşımadığını, çünkü galip gelenlerin çoğu kez yenik düşenlerden birtakım dersler aldıklarını ve bütün halkların ve ulusların Babil Kulesinin yapımında birlikte çalıştıklarını gösterecektir. Eski tarih, yani savaşların tarihi, hep gençliği kaba gücün en yüce yasa, somut ba-

şarının de her çabanın en son kanıtı olduğu yolunda kandırmaya çalışırken, kültür tarihi bize binlerce biçimi içerisinde düşünceye saygı duymayı öğretir; insanlığın o ölümsüz düşüncesi ki, diktatörlükler ve sansürler kimi zaman ağzını tıkayabilmişler, ama bütünüyle boğmayı hiçbir zaman başaramamışlardır. Yarının tarihinin örnek kişileri artık İskenderler, Napoleonlar, Attilalar olmayacaktır; yarının tarihi yalnızca düşünceye hizmet edenleri, ona yeni biçimler ve anlatımlar kazandıranları, bilgilerimizi arttırıp, bize doğa güçleri üzerinde bunca egemenlik sağlamış ve gökyüzüyle yer-yüzünün sırlarını açmış olanları kendi kahramanları olarak selâmlayacaktır.

Belki de şöyle bir itiraz ileri sürülecektir: Gerçi tarihin yalnızca insanlığın ilerlemesi doğrultusunda kaleme alınması gerektiği doğrudur, fakat düşünce düzeyindeki edimlerimizin imgelem üzerindeki etkileri, savaşların ve çarpışmaların, ayaklanmaların ve gözüpek yolculukların anlatılmasının yaratacağı etkiler kadar güçlü değildir. Tek başına ele alındığında, bu itiraz bütünüyle haklıdır. Hepimiz daha çocukken Alkibiades'e ve İskender'e, Termofil kahramanlarına, adil Solon'a ve bilge Marcus Aurelius'a duyduğumuzdan çok daha büyük bir hayranlık duymuştuk. Tutkuların betimlenebilmesi, yazar için – adalet, hoşgörü, insancılık gibi – ahlâki niteliklerin betimlenmesinden daha kolaydır; bu ikincilerin coşku aşılایıcı, gerilim yaratıcı yanları yoktur, üstelik gösterişsizdirler de. Somut başarıları, zorbaca içgüdülere hizmet edenin, yalnızca iktidar sahiplerini ve galip gelenleri övenin işi her zaman daha kolaydır. Bir Erasmus'un yumuşak hümanizmini anlatmanın, bir Casanova'nın eğlenceli tutkularını ya da Napoleon'un yükselişini anlatmaktan çok daha güç, karşılığının ise çok daha az olduğunu kendi deneyimlerimden biliyorum. ama tarihi anlatanlara düşen, kitlelerin, ucuz uyarıcılar olarak yalnızca gösterişli, acımasız ve savaşçı olanı isteyen kitlelerin bilinçsiz isteklerine boyun eğmek midir? Özellikle bu gösteriş eğiliminin ne denli tehlikeli olduğunu bilmemizden ötürü, bizim asıl görevimiz, acımasız kahramanlık yerine daha yüce saydığımız ötekini, yoksul, ünsüz ve yalnızlık tarafından kemirilerek, büyük bir özveriyle laboratuvarlarına kapanmış o büyük bilim adamlarının kahramanlığını, ömürleri boyunca hiç savaş yapmamış, bütün güçlerini sorumluluk, hoşgörü ve insan-

çılık doğrultusunda etkin olabilmek için harcamış devlet adamlarının, hükümdarların, başkanların kahramanlığını anlatmak değil midir? Bizim asıl görevimiz, kahramanlar dünyasında bir yer değiştirmeyi gerçekleştirerek, binlerce, milyonlarca insanı kendilerinin ya da uluslarının bencil iktidarları uğruna ölüme yollayanların yerine, bir düşünce uğruna ölümü göze almış olanları insanlığa örnek göstermek değil midir? Özellikle güç, özellikle nankör bir görev olduğu için, yarının tarihinin asıl görevi bu olmayacak mıdır?

Öte yandan bu türden bir tarih de insanoğlu için bir başka coşkunun kaynağı olabilir; yeter ki bu tarih, yaratıcı insan düşüncesinin sonrasız zincirini gözler önüne serebilsin; yeter ki bir zincirin nasıl bütün zamanlar boyunca sürüp gittiğini, ülkeden ülkeye, halklardan halklara nasıl uzandığını, bu zincire her yeni ulusun ve her yeni yılın bir halka daha eklediğini gösterebilsin. Tarihin bildiğimiz üç bin yılının, sarhoş bir tanrının saçmasapan sergilediği, kanlı bir gladyatör oyunundan ibaret olmadığını, fakat bu görkemli dramda hepimizin kahramanlar, oyuncular, yazarlar, yaratıcılar sıfatıyla yer aldığımızı gösterebilsin. İnsanlığın bu sonrasız çabalarına belli bir anlamın egemen olduğunu bize duyurabilsin; insanlığın bir görevinin bulunduğunu gösterebilsin; her birimize bu dünyaya sahnesinde bir sözcüğün, bir jestin biçilmiş olduğunu algılayabilsin. İnsan nasıl ancak yaşamını anlamlı olarak duyumsadığında doğru yaşayabilirse, bizler de ancak geçmişe bir anlam kazandırabildiğimiz, onu insancılığımıza uzanan gelişmede bir aşama olarak görebildiğimiz takdirde, o geçmişte olup bitenleri anlamlı sayabiliriz.

Yarının tarihinin bu ruhla, yani kendi kendimizi ilerletme bilmemiz için, insanlığın gelişmesinin tarihi olarak yazılması gerekmektedir. Ve böyle bir tarihin yazılabileceği, dahası böyle bir girişimin yolda olduğuna ilişkin müjdeli belirtiler vardır. Özellikle son onyıllarda tarihi yalnızca bir savaşlar takvimi, o eski zorbalık anlamında kanlı bir döngü olarak değil, fakat insanlığın gittikçe yükselmesini sağlayan bir basamaklar dizisi niteliğiyle betimleme yolunda bazı girişimlere rastlanmıştır; bu kitapların özellikle burada en büyük başarıya ve yaygınlığa kavuşmuş olmasını, Amerika için özel bir onur sayıyorum. Burada dünya tarihini halkların birbirlerini karşılıklı olarak aşlamaları anlamında görmeye yönelik ilk giri-

şim olan Wells'in tarihini anımsatmak isterim - bilinçli olarak 'History of America' diye değil, fakat 'The Rise of American Civilisation' diye adlandırılmış olan Amerikan ulusal tarihini anımsatmak isterim; ayrıca Loon'un 'History of Tolerance' adlı kitabına da dikkatlerinizi çekerim. Madame Curie'nin biyografisi gibi bir kitabın burada milyonlarca insanın yüreğini fethetmiş olması, benim için yazılmış görmek istediğim tarih bakımından neredeyse ideal tipi oluşturmaktadır; yarının bu tarihi, kahramanlığı savaş alanlarında değil, fakat tek bir insanın ruhunda gösterecektir; bu, bir çavuşun emriyle yaratılan bir kahramanlık değil, fakat insanoğlunun içindeki inaçtan kaynaklanan bir kahramanlık olacaktır; yumruğun ve onun bir uzantısı olan tabancayla topun kahramanlığı değil, düşüncenin kahramanlığı olacaktır - böylesi, iradesiyle tek bir ulusa değil, fakat bütün insanlığa yönelen bir kahramanlıktır. Bir insanın kendisi ve yalnızca ulusu için değil, fakat herkes için ne yaptığını temel alan bu son ölçüt, yarının tarihinin ölçütü olacaktır ve olmak zorundadır. Napoleon'un İtalya'daki savaş alanlarında, Arcole'de ve Rivoli'de, Avusturya'ya karşı kazanmış olduğu savaşlar, bugün bizim için artık ne önem taşıyabilir? Napoleon'un imparatorluğu çoktan çöktü, tarihin tozlarına karıştı; onun yendiği Avusturya ise artık o günkü Avusturya değil. Ama o zamanlar, aynı yılda ve aynı yerde, Alessandro Volta adlı adı duyulmamış bir bilgin, minik bir aygıtın başında uğraşıp durmaktaydı. Yaptığı ilk pilden çıkan bir kıvılcım, bugün bütün yaşamımızı belirleyen ve değiştiren, buradaki salonu aydınlatan, sesleri dünyanın dört bir yanına ulaştıran bir güç yarattı; bu güç ise bizleri atalarımızın düşlemeye bile cesaret edemeyecekleri yeni bir ortaklığa götürdü. Umudum, yeni tarihin her şeyden önce haritalar üzerindeki geçici değişikliklere değil, fakat böyle eylemlere geçerlik tanımasıdır ve yeni tarih, meydan savaşlarının barbarlığı en sonunda geride kaldıktan sonra da yeni eylemlerin ve kahramanlıkların eksikliğini çekmeyecektir. Bu yakınlarda, geçtiğimiz yılın bilimsel sonuçlarının özetine ilişkin bir önsözde okuduklarımdan derinden etkilendim. Şöyle denmişti bu önsözde: "Dünyanın başlangıcından bu yana insanlığın bu son yıldaki kadar çok buluş yaptığı, ama buluşlara ilişkin olarak bunca az şey bildiği hiç görülmedi." Gerçekten sarsıcı bir söz, çünkü zamanımızda olup biten büyük ve insana

güç verici şeyler hakkında gerçekten de yeterince bilgilenmiş değiliz. Bir yanlış sonucu, bir liderin politik alandaki küçük ya da büyük başarılarını, yeryüzünün küçük bir parçasının alınmasını zamanımızın tarihi sanıyoruz; oysa gerçekte bu, yalnızca bir an'ın tarihidir. Gelecek kuşağın dış ve iç yaşamını gerçekten değiştirecek olan, belki de şu anda yüzlerce laboratuvarından birinde, ufacık bir deney ya da başlangıçta ne olduğunu anlamadığımız küçük bir hesap işlemi sonunda ortaya çıkmaktadır. Ve bence yarının tarihinin en önemli görevi, bunu anlaşılır kılıp çağımızın kan dolaşımına, düşüncemize atan bir nabız gibi sokabilmektir. Asıl yapılması gerekenin bu olduğunu kendimize hep hatırlatırsak, bu çalışmanın kesintisiz sürdüğünü, yaşamımızın her saatinde tinsel düzeyde ilerlediğimizi, bugün de birlikte nice göze görünmeyen fetihler gerçekleştirdiğimizi ve insan ruhunun hiçbir zaman böyle zaferler kazanmadığını bilirsek, ancak o zaman birlikte ilerleyen ulusları birbirine düşürmeye zorlayan, ilerleme kaçınılmazken politik alanda gerilemeler yaratmaya çalışan diktatörlerin ve ulusların çılgınlıklarını aşabiliriz. Ancak yarının tarihinin taşıyacağı bu yeni anlam doğrultusunda bugünümüze bakabilirsek, kendimiz ve yaşadığımız çağ konusunda umutsuzluğa düşmekten korunabilir, birer vatandaş olarak dış kırıklığına uğrarken, bu çağın insanları olduğumuzdan ötürü gururumuzu koruyabiliriz. Ancak tarihi gelecekteki daha iyi bir zamanın yaratıcı hazırlayıcısı sayarsak, aynı tarihin kanlı kargaşasına da bakabiliriz. Tarihin bir anlamı olacaksa, bu anlam, yanlışlarımızı anlamamızı ve aşmamızı sağlamalıdır. Dünün tarihi sonrasız gerileyişimizin tarihi idiyse, yarının tarihi de sonrasız yükselişimizin, insanlığın uygarlığının tarihi olmalıdır.

(1939 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde,
2. Dünya Savaşı çıkmadan önce verilen konferans.)

BALZAC ÜZERİNE NOTLAR

Çok övgüye değer bir girişimi haber vermek istiyorum. Genç bir yaynevi olan Franz Ledermann, Fransız edebiyatının Napoleon'u Honoré de Balzac'ı Almanca yayınlamak gibi güç bir işe kalkıştı. Yayın planı şimdilik on cildi kapsıyor; gelgelelim bu tutum, bu iyi düşünceyi sanatsal bakış açısından sakatlamış oluyor (umalım aynı şey, kitapçılık açısından söz konusu olmasın.) Çünkü Balzac'ın yarattığı, çok değişik öğelerden oluşma bir karışım değil, bir bütündür. Balzac'ı yalnızca on ciltle temsil ettirmeye kalkışmak, Balzac'ı, bir başlangıç ve bir son, bir çıkış noktası ve bir dönüş olması yalnızca Fransız edebiyatıyla sınırlanamayacak bu yazarı tek bir denemede bütünüyle ele almak kadar zayıf ve iddialı bir girişimdir. Balzac'ı anlatmak için bütün bir kitap bile yeterli değildir. Bugünkü gibi bir vesileyle Balzac üzerine söylenebilecekler, yalnızca bir anlamda onun sayfalarının kenarlarına yazılabilecek birtakım notlar, ünlem işaretleri ya da arada sırada iddasız bir soru işaretliği olabilir. Ama bütün bunlar hep parça parça, bazı notlar ve izlenimler niteliğiyle kalmaya yargılıdır. Açıklanması olanaksız bir sanatçıyı bütünüyle açıklamaya kalkışmak, nasıl düşünülebilir?

Her şeyden önce, Balzac hangi on ciltle Alman okuruna tanıtılmalıdır? Elbet başyapıtlarıyla! Oysa işin aksi yanı şu ki, Balzac -yaşamının başyapıtının, yani bütün yarattığını oluşturan seksen yedi cildin dışında- herhangi bir başyapıt yaratmamıştır. Belki bir, iki anlatısında -'Une passion dans le desert'de ve 'Conset dralatiques'in bazılarında-, abartılı mimarisinin kendini bütünüyle gösteremediği, bu yüzden bir oyun oynarcasına, sanki küçük takılar yapmakla yetindiği o dar sınırlar içerisinde kalarak, yetkinliğin sınırına yaklaşabilmiştir. Bunların dışında kalan bütün yapıtlarını Balzac'ın o yakıp kavurucu yaradılışı yok etmiştir; burada sö-

z  edilen Balzac'ı çoğu kez sanrılarla alabildiğine beslenmiş bir beyinle kesintisiz on sekiz saat çalışma masasının başında yazmaya zorlayan o ateşli yaratma hırsıdır. Böyle günlerde Balzac, hemen hiçbir şey yemezdi; yaratma hırsının kazanını ise yalnızca dumanı tüten koyu kahve ısıtırdı. Balzac'ın bütün romanlarının, tıpkı Floransa saraylarındakiler gibi, sanki özenle kesilmiş taşlardan oluşma, olağanüstü temelleri vardır. Dev bir yapı, hep daha y k-selme peşindedir. Tipler son derece ayrıntılı i lenmi tir; durumlar bilinçli bir dinginlik içerisinde oluşturulur; çeşitli yazgılar ise birbirlerinin karşısında ayaklarını yere kendilerinden emin bir tavırla basarak eylemde bulunurlar. Ancak birbirlerine yakla tak a, tutumları da daha bir vah ile ir. Sonunda hepsi birden sımsıkı bir yumak içerisinde birleşirler; ateşli bir kargaşa bu yuma ı param-parça edip dörtbir yana saçar. Başlangıçta sanat, sonda ise ucuz i - ilik vardır. Yazar Balzac'ın ba ladığı i i, peşinde hep borçluların bulunduğu, tedirgin Balzac, romanı bir an önce yayımcısına teslim edebilmek için, ne pahasına olursa olsun bitirir. Bir dokumacı titizli iyle iplikleri birleştirir, fakat yuma ı acelec  bir   renci gibi bir çırpıda paramparça eder. Paris'teki Ulusal Kitaplıkta –yalnızca bir kez– Balzac'ın elyazılarından birini elime aldığım da, bu söylediklerimin kanıtını yazıların karakterinden kendi başıma çıkara-bilmi tim. Romanın ba ı ince, acele ürünü olmayan, –Balzac'ın süslü yazısının elverdiği ölçüde– neredeyse son derece okunaklı harflerle kaleme alınmıştı; son bölümler ise mürekkep lekeleri arasından geçen, çarpık  urpuk, isteksiz olduğu belli bir yazıyla tamamlanmı tı. Gerçek yeteneklerde hep görüldüğü üzere, en olumlu ögelerin kaynağı, aynı zamanda aksaklıkların ve yanlışların gizli gücünü de besler. Balzac olayında  rkm   bir gökyüzüne ışık ve ateş akıtarak çevreyi olağanüstü bir güzellikle aydınlatan, doğrudan bir volkanı andıran yaradılı ıdır; ama aynı yaradılış, söz konusu güzelliği ertes  anda lavların altına g m verir.

Balzac'ın romanlarından yapılacak bir seçmenin her zaman eksik kalmasına yol açacak bir neden daha var. Balzac'ın hemen bütün yapıtları –yani 'Com die humaine'–  yle birbirine kenetlenmi tir ki, her biri ancak ötekiler aracılığıyla bütünüyle anlaşılabilir. Balzac, yaşamı bütün dolgunlu uyla sergilemek için çaba

harcamış olanların hepsi gibi, birinci düzlemde yaşamın anlatıcısı değil, fakat yalınlaştırıcısıydı. Balzac, önce bütün dünyayı Paris'te odaklaştırır. Ardından bütün toplumu üç salona toplar. İnsanlığın bütünü ise soyut niteliklerin taşlaşmış kalıplarını sergileyen birkaç tipte somutlaştırılmıştır. Modern romanın en üretken yaratıcısı olan Balzac, gücünü önemsiz bireyleri anlatmak için harcamamış, fakat tanıdığı ve birbirleriyle belli bir anlamda benzeşen yüz insanı bir prototipte eritmiştir. Balzac, çok sayıda doktoru gereksinmez: Bir bilim adamına gerek duyulduğunda Bianchon, bir üniversite öğrencisi, bir profesör ya da eğlendirici bir geveze kimliğiyle beliriverir. Bu bağlamda olmak üzere, Balzac'ın bütün romanlarında Rastignac salonların aristokrati, Canalis şair, Lucien de Rubempré ise gazetecidir — aynı insanlar, Balzac'ın bütün romanlarının eşiklerinde birbirleriyle karşılaşır. Ancak her tip, her romanda yalnızca bütünün bir parçasıdır. İyi yürekli, dindar, dürüst bir üniversite öğrencisi olarak Paris'e gelen ve ancak 'Goriot Baba'nın trajedisi sayesinde, insanını 'erkeklerle kadınlara, hedefe daha hızlı varabilmek için bir dahaki mola yerinde ölmelerine belki de ses çıkarılmayacak posta arabası atlarından daha çok değer vermemek gerektiğini' öğrenebilen Rastignac'ı bilmeyen, 'Kırık Hayaller'deki züppe, acımasız ve vicdansız Rastignac'ı anlayamaz. Balzac'ın kahramanları, örneğin kahramanlarını ebenin ellerinden mezara kadar götüren bizim yeni Alman romanlarımızdaki durumun tersine, tek bir kitapla tükenmezler. Balzac'ın 'gelişmeyi konu alan' romanı, aslında yirmi ciltten oluşan 'Comédie humaine' nin tamamıdır; bu romanın kahramanı ise insanlardan biri değil, fakat o insanları birbirlerine sürükleyen yaşamın kendisidir. Ve yaşamı sonuna kadar yazmayı kimse başaramayacağından, buna kalkışan her anlatı bir torso olarak, binlerce parçadan oluşma bir parça olarak kalmaya yargılıdır.

Peki, Balzac'ın bütün bu insanlarını aslında nasıl değerlendirmek gerekir? Birer kalıp ya da kahraman, birer karakter ya da yalnızca birer tip — hangisi? Hepsinin tek ortak noktaları, tutkularıdır. Balzac yalnızca dalgalı yazgılarla, yoğun özelliklerle ilgilenir. Ayrıntılar, duyumsaması kendisine ne denli acı gelirse gelsin, ona göre yalnızca palettteki renklerdir, ezgi değil, ama çalgıdır. Balzac,

silik insanları asla sevmemiştir. Yanılmıyorsam ‘Onüçlerin Tarihi’nde, her sokağa insani bir fizyonomi yakıştıran, bir evden bir karakteri, bir hayvandan bir türü çıkarabilen Balzac, her insanı belirgin yanıyla, tek yanlı bir belirlenmişlikle, tutkusu içerisinde görmekten hoşlanırdı. İnsanlar onun romanlarına girmezden önce hemen hemen birbirlerinin aynıdır, yumuşak bir maddeden yapılma, kırılgan, hayalci, neredeyse ideal yaratıklardır. Balzac, onları bu durumdalarken avucunun içine alır. Her birinin sırtına, kendi tutkusuyla biçimlenecek olan bir yazgıyı giydirir. Ve daha sonra bu insanlar salonlarda, caddelerde, yaşam denen arenada birbirleriyle karşılaştıklarında, artık birbirlerinin yabancı olmuşturlar; çatışırlar ve kendi kendilerinin yazgısına dönüşürler. Aşk, bu tutkuların yalnızca biridir ve üstelik en güçlüsü de değildir. ‘Cousin Pons’da, iki kahramanın tabloları toplamakta gösterdikleri açgözlük, servetini bir fahişeye harcayan yaşlı Baron Nucingen’in gözü dönmüş aşkı kadar güçlü değil midir? Baltasar Claes’i yok eden mucidin çılgınlığının, yaşamını kızlarına adayan Goriot Baba’nın evlât sevgisinin gücünden aşağı kalır yanı var mıdır? Gemilerde forsa olarak çalışmış olan, Balzac’ın kitapları boyunca belki yirmi maskeyle dolaşan Vautrin’in topluma duyduğu nefret, Rastignac’ın kendini beğenmişliği, Delphine’in aşağılık tutumları, Madam Vaucher’in cimriliği, Schnuche’un iyi yürekliliği — bütün bu insanlar, erimiş madenler gibi, tutkularının ateşi içerisinde birbirleriyle benzeşmezler mi? Yazarların hiçbir yazgının yönlendirici gücünü Balzac kadar vurgulamamış, doğuştan varolan tutkuların kuramını geliştirmemiştir. Tragedyanın tek kaynağı, tutkunun cehennemî gücüdür; ancak bu tutku, tıpkı Bonaparte’nın Napoleon olabilmek için çevresindeki bütün değerli generalleri harcaıvermesi gibi, öteki bütün duyguları boğan bir tutkudur. Böylesine ölçsüz bir tutku hiçbir dengeyi kabullenemeyeceğinden, romanın sahnesini oluşturan yüzeyde ani bir aşağı kayma, dolayısıyla bir felâket gerçekleşir. Balzac’ın hemen bütün romanları felâketlerle, dış motiflerin sonsuz acımasızlığından kaynaklanma çöküşlerle noktanır.

Balzac’ın kahramanları, alacalı bir ordu gibidir. Forsa mahkûmları, üçkâğıtçılar, bilim adamları ve kapıcılar, subaylar ve toplumda ne pahasına olursa olsun yükselme peşinde olanlar — bun-

ların hepsi de herhangi bir parolaları ya da hedefleri bulunmaksızın, aynı yolu izlerler. Balzac'ın bütün insanları, dünyanın simgesi olan Paris'e gelirler. Ve bir akşam ışıklar içerisinde yüzen bir sarayla, hayal gibi güzel bir hanımı ormana doğru götürmekte olan şık bir faytonla karşılaşırlar. O zaman hepsinin aklından aynı düşünce geçer: Bu sarayı, bu kadını, Paris'i, dünyayı ele geçirmek! Balzac'ın kahramanları, birer dünya fatihi olmak peşindedir. Bu nedenle yollarını inatla sürdürürler. Biri kendini yıllarca bilimsel çalışmalara vererek ve anatomi salonlarından geçerek, ötekiler güzel bir kokotun yatak odasından, savaşlardan, sosyete salonlarından yollarını bulmaya çalışarak ya da bilgelik taşıyı arayarak, aynı hedefin peşinden koşarlar. Aralarından belki ancak birkaçı - hiçbir engel ve vicdan tanımayan Rastignac gibi - hedefine varır; ötekiler ise bir çöküşe sürüklenip birbirlerini parçalarlar. Balzac'ın tragedyaları bunlardır. Balzac, insanların eylemlerinden ve karakter özelliklerinden kaynaklanma bütün olanakları eşi görülmedik bir kesinlikle belli bir hedefe yönlendirmekle, Taine'nin ünlü denemesinde söylediği gibi, "Shakespeare ve St. Simon gibi, insana ilişkin en büyük belgeseli bir araya getirmeyi" başarmıştır. Bu, dünya edebiyatında bir eşi daha bulunmayan bir çalışmadır. Honoré de Balzac, Napoleon'un resminin altına şunları yazmıştı: "Onun kılıçla yapamadığını, ben kalemle başardım."

Bu arada Balzac'ın yaşamına da bir göz atalım. Bu yazar, insanlara ve yaşama ilişkin olarak nasıl bunca geniş bilgi edinebilmiştir? Gerçek, bu bilmeceyi çözecek yerde büsbütün karışık bir konuma getirir. Balzac, yaşamı hemen hiç tanımamış, dünyayı tanımaya da ancak iki üç yıl ayırmıştır. Gençlik yıllarında bir çatı katına kapanıp banyolarını kaleme almıştır. Daha sonra gözünü para hırsı bürümüştür; çünkü Balzac için para, yaşamın kendisi demektir; milyonlar kazanmak ve daha da ötesi, bunları har vurup harman savurmak konusunda yeteneklidir. Kurduğu basımevi ve spekülatif girişimler, Balzac'ı yıkıma sürükler. Borçlarının baskısı altında bunalmaktadır. Bunun üzerine yeniden ve gece gündüz yazmaya koyulur. Gelgelelim borçlarında bir azalma olmaz. Para, para, para — kafasındaki tek düşünce budur. Yatağından geceyarısı kalkar, ertesi gün yeniden gece olana kadar sürekli çalışır; ünlü

olmuştur, ama bunun tam olarak ayırında değildir. Zaman zaman ancak kendi romanlarının kahramanlarının kafasında oluşabilecek türden fantastik projeler, Balzac'ı baştan çıkarır. Romalılarından bu yana terk edilmiş olan Sardunya madenlerini yeniden işletmeyi düşünür, borsada büyük bir oyun planlar, bu oyunu bulmaya çalışır; ama bütün bunlardan geriye kalan, hep yalnızca borçları olur. Yazıları, daha kaleme alınmazdan önce satılmıştır: Yeni bir kitaba başlayabilmek için bir öncekini alelacele kâğıda döker. Aşırı buharla çalıştırılan makine sonunda çatlar; bu dev yazar, tam istediği gibi bir yapıt yaratmaya vakit bulamadan, çok erken bir dönemde yıkılır.

Demek ki Balzac, hemen hiçbir şey yaşayamamıştır. Başından geçen aşklar da yaşamdan çok edebiyata aittir. Bütün bu aşkların çıkış noktası, önceki mektuplaşmalardır; modern yazarlar arasında en büyük sihirbaz olan Balzac, kahramanlarının serveti ve kitaplarında Paris'i sayısız kez fethedişi gibi, sevdiği kadını da düşlerinde varedebilirdi. Balzac'ın "yüz bin liralık bir gelir" diye yazması, hiç kuşkusuz örneğin bir lise öğrencisinin şiirlerinde aşk sözcüğünü kekelediğinde ortaya çıkan türden, neredeyse şehvet diye adlandırılabilir bir çağrışıma yol açabilir. Dış dünyanın gerçeklerinden kopuk, yazı masasının başında nöbet geçirircesine çalışan Balzac için, yarattığı ve ardından birlikte yaşamaya koyulduğu kişilerin gerçeklik kazanmaları bir zorunluluktur. Bu, patolojik sanrıya çok yakın olan bir sanatsal sanrıdır – Flaubert, Taine'nin anketine bir yanıt niteliğinde olmak üzere, bu sanrıyı konu alan unutulmaz bir mektup yazmıştır –; buradaki sanrı, yazarı kavramlar aracılığıyla değil, fakat kendisi için gerçek olan insanlar aracılığıyla yaratmaya götürdüğünden, yalnızca yazarı plastisizme gitme konusunda yetenekli kılabilen bir sanrıdır. Taine, bu konum üzerine, sanki Mach'ın duyumlara ilişkin analizini okumuşçasına, çok doğru birkaç satır yazmıştır: "İmgelem ürünü varlıkların, gerçek nesnelerle aynı koşullarda doğmaları, varolmaları ve etkinlik göstermeleri söz konusu değildir. Bunlar, sınırsız nedenlerin sistematik bir biçimde yığılmasından kaynaklanırlar." Demek ki bunlar, telkin edici nitelikte olduklarında, olgularla eşit düzeyde bir gerçeklik değerine sahiptir. İşte Balzac'ın yaşamını yalnızca bu düşün-

ce açıklayabilir. Bu yaşama karşı hep açlık duyan, iktidar isteği yüzünden neredeyse kafası karışmış insan, ancak yaşamın ötesinde kendine özgü dünyalar yaratarak, kendi yaratısının dünyasında mutluluğu ve mutsuzluğu düşünölebilecek bütün korkunç sarsıntılarla yaşayarak kendi yaşamına bir anlam kazandırabilmiş, tutkularını doyurabilmiştir.

Balzac'ın dış dünyadan en yoğun biçimde algıladığı olgu, hep borç içinde olmasıdır. Daha önündeki kâğıdı doldururken hep bunu düşünür ve yaratısını, henüz oluşma evresindeyken, kafasında paraya çevirir; bu durumda para düşüncesinin, Balzac'ın kahramanlarına ve kitaplarına da egemen olması doğaldır. Balzac böylece modern romana yeni bir dünyanın kapılarını açmıştır. Gerek büyük anlatılarında, gerekse bir şimşek ışığı gibi kayıp gidiveren anlarda, varlığın simgesi olarak parayla ilintili düşünceleri kavrayabilmiştir. Materyalist duygular, yazarlarını ilk kez Balzac'ın kişiliğinde bulmuşlardır: Balzac, bir hanıma cebinde beş frangı bulmadığı için bir araba tutamamakla, arabayı kıskançlıktan, inattan, kendini beğenmişlikten ya da başkaca herhangi bir soyut nedenden ötürü esirgemenin genç bir adam için aynı ölçüde acı verici olduğunu kanıtlamıştır. Balzac'ın bütün kahramanları para hesabı yaparlar. Melek yüzlü sevgililerini görmenin kendilerine neye mal olacağını bilirler: Bubedel, kendi yıllık gelirlerini aşan bir terzi faturası, bir araba, bir gül, şık bir gömlek, uşağa verilecek bir bahşiş olabilir. Balzac'ın kahramanları, soylu bir locaya davet edildiklerinde sırtlarında eskimiş bir frakla gitmenin nasıl bir felâket olduğunu bilirler. Bu durum, onların kafalarını en aşağı aşk ve sevgi sorunları kadar yorar; Balzac, bu nahoş trajedileri anlatmakla, modern romana yaşamdan alınma sonsuz bir malzeme dağarcığı armağan etmiştir. Fakat bu küçük olaylar – belki de kendi gençliğine ait anılar – Balzac için yalnızca kışkırtıcıdır. Son derece ustalıklarla düşünülmüş büyük borsa operasyonlarını betimlemek ise Balzac'ı neredeyse bir tür esriklige sürükler (bunun bir karşı örneği olarak, Dumas Père'in aşağı yukarı aynı dönemde yazılmış romanında, Monte Christo Kontunun 300.000 frangı elde etme biçiminin ne denli çocukça kaldığı anımsanabilir.) Ordu mütaahhitlerinin, fırıncıların, bürokratların, spekülasyoncuların, ihtilalden Res-

torasyon Dönemine kadar uzanan evrede elde ettikleri servetler, toplumda hızla yükselenlerin bu servetleri sahiplerinin ellerinden almaları. Balzac, parasal alandaki bu açgözlü gelgitleri, paranın akışını ve sonra yeniden eriyişini neredeyse bir şehvet ateşiyle anlatmıştır; çoğu kez servetin tükenmezliği düşüncesinin yazarın kafasında yarattığı kargaşa içerisinde, çok büyük paralar el değişirir, milyonluk bir fırtına gibi dilencilerin üstüne yığılır, sermayeler harcama tutkusuna kapılanın elinden su gibi akıp giderir. Bu bağlamda Paris, Balzac'ın karşısında dev boyutlar içerisinde, isteklerin ve tutkuların kazanında kaynayan bir kent olarak belirir; tıpkı Dante'nin lanetlileri gibi, bütün insanlık tek bir düşünceyle kendi kendisini tüketir: Çok para, sermayeler, milyonlar... milyarlar...

Balzac için bu iktidar isteği, bir yaşam felsefesi midir? Büyük bir olasılıkla Balzac'ın kendine ait bir felsefesi olmamıştır; çünkü o, bütün felsefeleri kendi iç dünyasında yaşamıştır. Dehasının özünü oluşturan o sınırsız yansıtabilme yeteneğiyle, kahramanlarını konuşturduğu ve düşündürdüğü anlarda hiç kuşkusuz onların savundukları görüşlerin doğruluğuna da inanmıştır. Balzac, kavramın ortaya çıkışından çok önce ('Trompe la Mort'da, forsa mahkûmunun kişiliğinde) nihilisttir, ikbal avcısı ve oportünisttir (Rastignac), özgecidir (Goriot ve daha başka sayısız kahramanı), materyalisttir (Bianchon), pozitivisttir ve felsefi anlamda düşünülebi-
lecek daha başka her şeydir. Gerek Gall'in frenolojisiyle,¹ gerekse zamanının biyoloji ve kimya alanındaki kuramlarıyla yoğun düzeyde ilgilenmiş, düşünme eyleminin önündeki bütün olasılıkları aklının kıvraklığıyla özümseyip işlemiştir. Daha sonra, yazmaya oturduğunda, bütün bunlar kaynayan paradokslar, pırıl pırıl doğrular, esprili özetler, kolaylıkla belitlere dönüşebilecek nitelikte olmak üzere kafasından fışkırtıvermiştir; fakat Balzac o aceleci üslubu içerisinde, bu belitleri işleyip yasalara dönüştürmek ya da bir dünya görüşüne temel yapmak için hiçbir zaman çaba harcamamıştır. Kendisi karşısında, kendi ruhu karşısında sanki umursamaz ve kâderci bir tavırdadır. Yalnızca tek bir gizli düşünce, insanın açığa

1. *Frenoloji ya da kafatası bilimi*: İnsanın kafatasına bakarak karakter özelliklerini çıkarmayı konu edinen bilim dalı. (Çev.)

vurmaya utandığı bir aşk gibi, Balzac'ı mistiğe yaklaştırmıştır; her-
kesten çok daha net görebilen Balzac, sonsuzluk düşüncesiyle ka-
fasının karıştığını duyumsamış ve bir anlama özlem duymuştur.
Swedenburg'dan esinlenilme, dikkate değer iki anlatı, 'Louis Lam-
bert' ile 'Seraphita', öteki yapıtlarına, sanki doğrudan kendi yaşa-
mından geliyormuşçasına uzak düşer. Yazar, bu anlatılara –tıpkı
'Ateistin Ayini'nde özgür düşünceli kahramanın kimseye gözükmeye-
den kiliseye girmesi gibi– benliğinin derinliklerinde yatan inancın
büyük bir bölümünü gömmüştür; ama bu inanç, bir daha olduğu
gibi günışığına çıkarılamayacak kadar derinlerdedir. Orada, o nok-
tada, Balzac'ın binlerce gökyüzünden korkuyla yeryüzüne çevrili
bakışları, tıpkı Rodin'in heykelinde canlandırmaya çalıştığı gibi, yi-
ne kendi iç dünyasına yönelir. Bize binlerce yaşamı, acıma nedir
bilmeksizin, kabuklarından sıyrılmış olarak, en gizli özlerinin kor-
gibi parlayan ışıklarıyla sergilemiş olan Balzac, kendi varoluşunun
en derinlerde yatan korkularını da aynı kararlılıkla o noktaya gizle-
miştir.

MARCEL PROUST'UN TRAJİK YAŞAMI

Marcel Proust, savaşı sonlarına doğru, 10 Temmuz 1871 tarihinde Paris'te, ünlü bir doktorun ve zengin, hem de çok zengin bir ailenin oğlu olarak doğar. Ancak ne babanın doktorluk sanatı, ne de annenin milyonluk serveti Marcel'in çocukluğunu kurtarmaya yetecektir; küçük Marcel dokuz yaşına geldiğinde, sağlığını, bir daha kazanmamak üzere yitirir. Boulogne Ormanına yapılan bir gezinti dönüşü bir astım nöbetine yakalanır; bu korkunç bunalımlar, yaşamının sonuna değin göğsünü sıkıştırıp duracaktır. Dokuz yaşından başlayarak yolculuklar, neşeli oyunlar, ele avuca sığmazlık, taşkınlık, kısacası çocukluk döneminin çatısı altında toplanan her şey küçük Marcel'e yasaklanır. Bu nedenle Marcel Proust, daha küçük yaşlarında bir gözlemci olup çıkar; kırılgan, her zaman hafiften tedirgin ve şaşkın, sinirleriyle duyuları bakımından ölçsüz duyarlı bir varlıktır. Doğayı tutkuyla sever; ama doğaya karışmasına çok ender izin verilir; ilkbaharda ise bu, kesinlikle yasaktır. Çünkü baharla birlikte polenlerin incecik tozu, doğanın nemi, çocuğun havadan nem kapam organları için çok zararlı olmaya başlar. Küçük Marcel, çiçekleri tutkuyla sever; gelgelelim onlara yaklaşabilmesi de söz konusu değildir. Bir arkadaşı onun bulunduğu salona yakasında bir karanfille girse, Marcel ondan bu çiçeği çıkarmasını istemek zorunda kalır; masada çiçek buketlerinin bulunduğu bir salonu ziyaret etmesi ise, günlerce yatağa bağlanıp kalması için yeterlidir. Bu nedenle Proust, sevdiği renkleri, çiçeklerin soluklanan çanak yapraklarını camların ardından olsun görebilmek için zaman zaman kapalı bir arabayla gezintilere çıkar. Ve yolculukları, hiçbir zaman gidemeyeceği yerleri hiç olmazsa okuyarak tanımak için de durmaksızın kitaplar, kitaplar alır. Bir kez Venedik'e gider; birkaç kez de deniz kıyısına iner; ne var ki her yolculuk, aşırı güç harcamasına yol açmaktadır. Bundan ötürü Proust, sonunda bütünüyle Paris'e kapanır.

İnsanlara ilişkin bütün algıları, bu kapanışı ölçüsünde alabildiğine inceler. Bir konuşmadaki ses tonu, bir kadının saç tokası, birinin masaya oturup kalkma biçimi, toplumsal yaşamın en ince desenleri Proust'un belleğine eşsiz bir yoğunluk düzeyinde olmak üzere takılıp kalır. Yazarın her zaman uyanık olan gözleri, en ince ayrıntıyı bir göz kırpmada bile yakalamayı başarır; bir konuşmanın bütün girdileri çıktılar, bütün akışları ve duraklamaları kulağında hiç bozulmaksızın kalır. Bu sayede Proust, daha sonra herhangi bir zamanda romanında Kont Norpois'ın konuşmasını yüz elli sayfa boyunca koruyabilir; bu konuşmanın hiçbir rastlantısal hareketi, duraklaması ve geçişi, kısacası hiçbir soluğu eksik değildir: Proust'un gözleri, bitkin düşmüş öteki bütün organlarının hareketliliğini ve canlılığını kendinde toplamıştır.

Başlangıçta annesiyle babası, Proust'un üniversiteye gitmesini ve diplomat olmasını öngörmüşlerdir; ne var ki Proust'un bozuk sağlığı, bütün bu niyetleri boşa çıkarır. Ama aslında acele etmeye de gerek yoktur; aile zengindir; annesi, oğluna tapmaktadır – böylece Proust, yıllarını toplantılarda ve salonlarda harcayıp durur, otuz beş yaşına kadar büyük bir sanatçıda rastlanmış en gülünç, anlamsız ve avare yaşamı sürdürür; bir snob kimliğiyle, sosyete diye adlandırılan zengin aylakların bütün programlarına katılır, her yere gider ve her yerde de kabul görür. On beş yıl boyunca bu hassas, ürkek ve 'monden' olan her şey karşısında abartılı saygı duyan gence en girilmesi güç salonlarda bile her gece rastlamak olasıdır; bu salonlarda Proust her zaman gevezelik eder, kur yapar, eğlenir, ya da can sıkıntısı içerisindeydir. Her yerde kendine sığınacak bir köşe ve karışacak bir konuşma bulur; ne tuhaftır ki, Faubourg Saint-Germain'in yüksek aristokratları bile bu adsız sansız yabancınnın varlığına sabrederler; aslında Proust'a göre bu durum, aynı zamanda en büyük zaferidir. Çünkü dışarıdan bakıldığında, genç Marcel Proust'un çarpıcı nitelikleri yoktur. Çarpıcı bir güzelliği ya da şıklığı sergilemez; soylulardan olmadığı gibi, üstelik bir Yahudi annenin çocuğudur. Edebiyat alanındaki hizmetleri de kendisi için bir tavsiye mektubu olabilmekten uzaktır; çünkü 'Les plaisirs et les jeux' adlı küçük kitapçık, Anatole France'ın Proust'un hatırına yazmış olduğu önsöze karşın, herhangi bir ağırlık ya da başarı kazanamamıştır. Marcel Proust'u sempatik kılan

tek yanı, eli açıklığıdır; bütün kadınları değerli çiçeklere boğar; herkese beklenmedik armağanlar verir; herkesi davet eder; en değersiz sosyete maskaralarına kendini beğendirmek ve sempatik göstermek için alabildiğine kafa yorar. Ritz Otelindeki ünü, verdiği davetlerden ve akıl almaz bahşişlerden kaynaklanmaktadır. Amerikalı milyarderlerin verdiklerinin on katı bahşiş bırakır; bu nedenle otele girdiği anda bütün görevliler, Proust'un önünde yerlere kadar eğilirler. Verdiği davetlerde hem akıl almaz bir savurganlık, hem de yemek sanatının en görkemli örnekleri sergilenir. Proust, davetleri için 'Spesyaliteler'i kentin çeşitli dükkânlarından ısmarlar; üzümler Rive Gauche'daki bir dükkândan, piliçler Carlton'dan alınır; turfanda yemiş ve sebzeler ise özel olarak Nis'ten getirtilir. Böylece Proust, sürekli olarak bütün Paris'i birtakım hoşluklarla kendine bağlar ve teşekkür borcu altında bırakır; ama kendisi için hiçbir şey istemez.

Ancak bu sosyete içerisinde Proust'u, harcamaktan, savrukça harcamaktan hoşlandığı parasından daha çok saydıran şey, sosyetenin kuralları karşısında duyduğu o neredeyse hastalıklı denebilecek saygıdır, kendini etikete neredeyse kul köle etmesidir; moda-ya, 'monden' olana verdiği olağanüstü önemdir. Proust, aristokratların geleneklerini neredeyse yazılı olmayan bir kutsal kitapmışçasına yüceltir; bir masadaki oturma düzcü, Prenses X'in neden Kont L.'yi masanın sonuna, Baron R.'yi ise başına oturttuğu sorusu Proust'un aklını günlerce meşgul eder. Her küçük dedikodu, her geçici skandal karşısında bütün dünyayı sarsan bir felâket söz konusuymuşçasına heyecanlanır; Prenses M'nin verdiği davetler dizisinin hangi gizli aralıklarla gerçekleştirildiğini ya da bir başka aristokrat hanımın Bay F.'yi locasında neden kabul ettiğini öğrenebilmek için belki on beş kişiye sorular sorar. Ve Marcel Proust bu tutkusu sayesinde, daha sonra kitaplarına da egemen olacak ve önemsizleri önemsemek diye özetlenebilecek tutumu sayesinde o gülünç, yalnızca oyundan ibaretmiş gibi gözükken dünyada bir protokol ustası kimliğini kazanır. Çağımızı en derinden etkilemiş ve en parlak kafalı insanlardan biri, on beş yıl boyunca aylakların ve şöhret avcılarının arasında bomboş bir hayatı sürdürür; gündüzleri bitkin ve ateşler içerisinde yatağında yatar; akşamları ise frakını sırtına geçirip davetten davete koşar; zamanını davetlerle, mektup-

larla, toplantılarla harcayıp durur; Marcel Proust, kendilerini beğenmekten başka bir şey yapamayanların günlük şenliklerinde belki de varlığı en gereksiz olan insandır; kendisine her yerde hoş gözle bakılır, ancak varlığı hiçbir yerde gerçek anlamda algılanmaz; aslında öteki frakların ve beyaz papyonların arasında bir fraktan ve bir papyondan başka bir şey değildir.

Ancak onu ötekilerden ayıran tek bir özelliği vardır: Her akşam eve dönüp yatağa girdikten sonra, her zamanki uykusuzluğu başladığında, gözlemledikleri, gördükleri ve duydukları üzerine sayfalarca not tutar. Zamanla bu kâğıtlar, dosyalar içerisinde korunan yığınlara dönüşür. Görünüşte kralın sarayında basit bir saraylıdan başka bir şey olmayan Saint Simon'un aslında gizliden gizliye bütün bir dönemin tasvirini ve yargıçlığını yapması gibi, Marcel Proust da 'tout Paris'ye ait ne kadar sudan ayrıntı varsa, notlar, düşünceler ve taslaklar halinde kâğıda geçirir; amaç, günün birinde bütün bunları belki de kalıcı birşeylere dönüştürebilmektir.

Şimdi ruhbilimcileri ilgilendirecek bir soru: Birincil olan nedir? Hasta ve yaşamaktan aciz bir insan olan Marcel Proust, on beş yıl boyunca salt içinden öyle geldiği için mi böylesine aylak bir yaşamı sürdürmüştür? Tuttuğu notlar, yalnızca çok çabuk geçip giden bir sosyete yaşamının uzantıları mıdır? Ya da Proust salonlara, tıpkı bir kimyagerin laboratuvara ya da bir botanik bilgininin çayıra gitmesi gibi, büyük bir yapıt için belli etmeksizin malzeme toplamak amacıyla mı gitmektedir? Sergilediği maske midir, gerçek yüzü müdür? Günlerini gün etmekten başkaca bir şey düşünmeyenlerden biri midir, yoksa bambaşka bir alemden gelme bir casus mudur? Aylak aylak dolanmasının nedeni, sırf böyle yaşamaktan hoşlanması mıdır, yoksa hesaplı bir davranış mı? Sosyetenin yaşamına ilişkin kurallara duyduğu o delice tutku, Proust için bir gereksinim ve yaşamın ta kendisi midir, yoksa uğraşına tutkuyla bağlı bir analizcinin son derece başarılı maskesi mi sayılmak gerekir? Büyük bir olasılıkla bu iki yön, Proust'un kişiliğinde öylesine büyümlü, öylesine dahiyane denebilecek bir biçimde birleşmişti ki, kaderin sert yumruğu onu ansızın oyunların ve konuşmaların egemenliğindeki bir aylaklar dünyasının o perdeleri hep kapalı, karanlık, yalnızca kendi içinden gelen ışıkla zaman zaman aydınlanan atmosferine itmeseydi eğer, sanatçı doğası Proust'un kişiliğinin

de kendini büyük bir olasılıkla hiçbir zaman kabul ettiremeyecekti. Çünkü Proust'un yaşamında sahne, çok ani değişmiştir. 1903 yılında annesi ölür; bu olaydan kısa süre sonra doktorlar, Proust'un gittikçe kötüleşen durumunun iyileşmesi olanaksız bir hastalıktan ileri geldiğini saptarlar. Bunun üzerine Marcel Proust, yaşamını bir çırpıda baştan aşağı değiştirir. Haussmann Bulvarındaki evine sınıksız kapanır; hep can sıkıntısından yakınan aylak adam, bir gecede yüzyılımızın edebiyat alanında gördüğü en çalışkan emekçilerden birine dönüşür; bir gecede kendini insanı en çok eğlendiren topluluklardan yalnızlıkların en derinine atar. Bu dönemde yazarın portresi, trajik bir portredir: Marcel Proust, bütün gün boyunca yatağındadır; zayıf, öksürüklerden ve krizlerden bitkin düşmüş vücudu hep üşür. Yatağında sırtına üst üste üç gecelik geçirmiştir; göğsünde vatkalı göğüslükler, ellerinde kalın eldivenler vardır, ama Proust yine de üşür, üşür, üşür. Şömine sürekli yanar; pencere asla açılmaz; çünkü caddedeki birkaç cılız kestane ağacından gelen zayıf koku bile – ki bu kokuyu bütün Paris'te Proust'un göğsünden başka hiçbir göğüs algılayamaz – canının acıması için yeterlidir. Yazar, bir kadavra gibi kıvrılmış konumda hep yatar, yatar; ilaçlarla zehirlenmiş, ağırlaşmış havayı güçlkle ciğerlerine çeker. Ancak akşamın geç saatlerine doğru biraz yerinden doğrulur; biraz ışık, biraz parıltı görme ihtiyacını duyar; o sevdiği şıklık atmosferini yaşamak, birkaç aristokrat yüzü görmek ister. Uşağı, sırtına frağını giydirir, boynuna atkılar sarar, sırtına kat kat kürkleri koyar. Daha sonra Proust, birkaç kişiyle gevezelik edebilmek, taptığı atmosfer olan lüksü görebilmek için Ritz'e gider. Kapalı arabası bütün gece boyunca Ritz'in kapısında bekler; sonra ölesine yorgun düşmüş olan efendisini alıp yeniden eve taşır. Marcel Proust, artık hiçbir davete katılmamaktadır; bu kuralı yalnızca bir kez bozar: Romanı için soylu bir aristokratın davranış ve tutumuna ilişkin bir ayrıntıyı gereksinmektedir. Bu yüzden bir gün, herkesin şaşkın bakışları arasında bir davete gider; amacı, Sagan Dükünün monoklünü nasıl taktığını gözlemlemektir. Bir başka gece ise Paris'in ünlü kokotlarından birine gidip, yirmi yıl kadar önce bir gün Boulogne Ormanında giydiği şapkanın hâlâ durup durmadığını sorar; Odette'i betimlemek için bu şapkayı gereksindiğini söyler. Ama kadının kendisine nasıl güldüğünü görünce, düş kırıklığı-

na uğrar; kadın, sözü edilen şapkayı çoktan hizmetçisine vermiştir. Araba, ölesiye yorgun olan Proust'u Ritz'den eve getirir. Hep yanmakta olan sobanın üzerinde Proust'un gecelikleri ve göğüslükleri asılıdır; çoktandır soğuk çamaşırları giyememektedir. Uşağı, yazarı iyice sarıp sarmaladıktan sonra yatağına götürür. Ve Proust orada, önüne koyduğu tepsinin üstünde, '*A la recherche du temps perdu*'¹ adlı kapsamlı romanını yazmayı sürdürür. Yirmi dosya, taslaklarla tıka basa dolmuştur; yatağının çevresindeki koltuklar, masalar, dahası yatağın kendisi irili ufaklı kâğıtlarla kaplıdır. Ve böylece Proust gece gündüz, uyanık olduğu her saat, kanı ateşten kavrulur, eldivenli elleri soğuktan titrerken sürekli yazar, yazar, yazar. Kimi zaman bir dostu ziyaretine gelir; Proust, büyük bir merakla ona sosyeteye ilişkin türlü ayrıntılar sorar; sönmeye yüz tutmuşken, meraklı duyurgalarını bir kez daha artık yitirmiş olduğu bir dünyaya, monden dünyaya doğur uzatır. Dostlarını av köpekleri gibi çevreye salar; bu dostların görevi, Proust'un falanca ya da filanca kişiye ilişkin en küçük ayrıntıları bile öğrenebilmesini sağlayabilmek için, ona şu ya da bu skandal hakkında bilgi yetiştirmektir ve Proust, kendisine yetiştirilen her şeyi sinirli bir açgözlülükle hemen not eder. Ateş ise vücudunu eritmeyi sürdürür. İnsan Marcel Proust, acınası bir beden olarak gittikçe daha solar-ken, roman ya da daha doğrusu '*A la recherche du temps perdu*' başlığı altında toplanan roman dizisi gittikçe derinlere, enginlere uzanır.

Romanın yazımına 1905 yılında başlanmıştır; 1912 yılında Proust, romanın bittiği kanısına varır. Roman, üç kalın cilt doldurur gibidir (ancak basım sırasında yapılan eklemelerle ortaya on cilt çıkmıştır.) Artık yazarın kafasını meşgul eden konu, bu yapıtın nasıl yayımlanacağıdır. Kırk yaşında olan Marcel Proust, hiç tanınmamış biridir; aslında durumu, tanınmamışlıktan da kötüdür; edebiyet alanında Proust'un kötü bir şöhreti vardır: Marcel Proust, hani şu salon züppesi; arada sırada 'Figaro'da salonlar üzerine küçük anekdotlar kaleme alan şu monden yazarlık (bu arada okuduklarına hemen hiçbir zaman dikkat etmeyenler, Marcel Proust'u, Marcel Prévost diye okumuşlardır.) Hayır, böyle birinin

elinden iyi birşeylerin çıkması düşünülemez. Bu durumda Proust'un dolaysız yoldan yapabileceği hiçbir şey yoktur. Bunun üzerine dostları, bazı ilişkilerin yardımıyla yapıtın yayımlanmasını sağlamaya çalışırlar. Yüksek bir aristokrat, 'Nouvelle Revue Française'i yönetmekte olan André Gide'i davet eder ve romanı ona verir. Ancak daha sonra bu romandan yüzbinlerce frank kazanacak olan 'Nouvelle Revue Française', red cevabı verir, 'Mercure de France' ile Ollendorf'un tutumları da bundan farklı olmaz. Sonunda bu işe girişmeye razı olan yeni ve yürekli bir yayıncı bulunur; fakat dev yapıtın ilk cildi aradan iki yıl geçtikten sonra, yani 1913 yılında yayımlanabilir. Ve başarı kanatlarını tam açmak üzereyken çıkan savaş, uçuşu engeller.

Savaşın sonra, yani ilk beş cildin yayımlanmasının ardından, Fransa ve bütün Avrupa çağımızın bu en kendine özgü epik yaratısının ayırıcına varmaya başlar. Gelgelelim ünün parıltıları, artık yalnızca bitkin düşmüş, ateşler içerisinde yanan bir insan kalıntısını, zavallı bir hastayı aydınlatabilmektedir; Proust'un kalan gücünü toplamaya çalışmasının tek nedeni, yapıtının yayımlanışını görebilmektir. Hâlâ akşamları neredeyse yarı sürünerek Ritz'e gitmektedir. Orada, örtülü bir masanın başında ya da kapıcı locasında son düzeltmeleri yapmaktadır; evinde, odasında, yatağında artık mezarın yakınlığını duyumsadığından, kaçmaktadır. Kendini yalnızca burada, sevdiği monden atmosferde biraz olsun güçlü duyumsayabilmektedir; eve vardığında ise kolu kanadı kırılmışçasına yığılıp kalmakta, ya uyuşturucularla yorgunluğunu daha da arttırmakta, ya dostlarıyla kısa söyleşiler yapabilmek ya da biraz olsun çalışabilmek için Kafein'den medet ummaktadır. Durumu gittikçe daha hızla kötüleşmekte, yaşamının uzun zaman dilimleri boyunca tembelenmiş olan insan, şimdi ölümün önüne geçebilmek için gittikçe daha çok çalışmaktadır. Artık doktorları görmek istemektedir; doktorlar yıllar boyunca acı çektirmişler, fakat iyileştirememişlerdir. Böylece Proust, kendini tek başına savunur; 18 Kasım 1922 günü ise son nefesini verir. Artık kaçınılmaz sonun ufukta iyice belirginleştiği son günlerinde bile kendini sanatçının tek silâhıyla, yani gözlemle savunmaya çalışır. Kahramanca bir bilinçlilik içerisinde, kendi durumunu son anına değin çözümlemeye çalışır.

şır; tuttuğu son notların amacı, kahramanı Betotte'un ölümünü düzeltmelerde daha saydam, daha inandırıcı kılmak, yazarın değil, ancak ölmekte olanın bilebileceği en son, en mahrem ayrıntıların da yapıta eklenmesini sağlamaktır. Proust'un en son hareketi bile gözlem olur. Ve ölenin devrilen ilaçlarla kirlenmiş komodininin üstünde, okunması neredeyse olanaksız bir kâğıtta, yazarın artık yarı soğumuş parmaklarıyla yazdığı son sözcükler bulunur. Bunlar, ömrü ancak dakikalarla ölçülebilecek biri tarafından, yazılması yıllar alacak yeni bir cilt için tutulmuş notlardır. Böylece Proust, tokadını ölümün yüzüne indirmiş olur: Bu, ölüm korkusunu ölüme kulak vererek yenmeyi başarmış olan sanatçının son görkemli jestidir.

DÜNYAYA AÇILAN KAPI OLARAK KİTAP

Yeryüzündeki devinimin bütünü genelde insan aklının iki buluşunu temel alır: Uzamdaki devinimin odak noktası, yuvarlanarak giden, ekseninin çevresinde hızla dönen tekerlektir; tinsel düzlemdeki devinimin temeli ise yazının bulunuşudur. Herhangi bir yerde herhangi bir zaman sert tahtayı ilk kez yuvarlak bir janta dönüştüren, adı bilinmeyen insan, bütün insanlığa ülkeler ve halklar arasındaki uzaklığı aşmayı öğretmiştir. Böylece arabayla bir çırpıda bağlantı kurabilmiş, yükler yolculuğa çıkabilmiş, bilgi kazandırıcı yolculuklar yapılabilmiş, belli yemişleri, maden filizlerini, taşları ve ürünleri iklimlerle çizili dar sınırlar içine sokan, doğanın bu sınırlayıcı iradesi ortadan kaldırılmıştır. Her ülke artık yalnız başına yaşar olmaktan çıkıp, bütün dünyayla bir ilişki içerisine girmiştir: Doğu ve batı, güney ve kuzey, taşıtlar aracılığıyla birbirine yaklaşmıştır. Ve tekerleğin -lokomotiflerin altında dönen, otomobilleri bir çırpıda ilerleten, pervaneleri döndüren - ilerlemiş tekniklerinin yerçekimi gücünü yenmesi gibi, aradan geçen zaman içerisinde üstü yazılı ruloyu çoktan geride bırakıp, tek tek yapraklardan kitaba varmış olan yazı da ölümlü insanoğlunun yaşantılarının ve deneyimlerinin trajik sınırlanmışlığını geride bırakmıştır: Kitap sayesinde artık kimse kendi kendisiyle yalnız başına kalmış, kendi bakış açısının duvarları arasına sıkışmış değildir; isteyen, geçmişin ve şimdinin bütün olaylarına, bütün insanlığın duygu ve düşünce evrenine katılabilir. Günümüzde tinsel dünyamızın bütün ya da hemen hemen bütün tinsel devinimleri, temelini kitapta bulmaktadır; kültür diye adlandırdığımız maddeüstü yaşamın kitapsız düşünülebilmesi olanaksızdır. Kitabın özel ve kişisel yaşamımızdaki bu ruha boyutlar katan, dünyalar yaratan gücünün bilincine ancak çok ender olarak ve çok kısa zaman parçaları boyunca varırız. Çünkü kitap, çoktandır günlük yaşamımızda, onun hep yeni mucizeler sergileyen özünün her defasında yeniden ayırına varmamızı

engelleyecek kadar doğal bir nesne olup çıkmıştır. Nasıl her soluk alışımızda içimize oksijen çektiğimizi ve kanımızın bu görünmez besinle kimyasal yoldan gizemli biçimde tazelendiğini düşünmek aklımızın ucundan bile geçmezse, okuyan gözlerimiz aracılığıyla sürekli ruhsal malzeme aldığımızın, böylece tinsel organizmamızı tazelediğimizin ya da yorduğumuzun ayırdına da hemen hiç varmayız. Okumak, yüzlerce yıllık yazının oğulları ve torunları olan bizler için neredeyse bedensel bir işleve, bir otomatizme dönüşmüştür; ilkokul birinci sınıftan başlayarak elimizin altında bulunan kitap ise o denli doğal bir biçimde bizimle-varolan, bizim-için-varolan bir nesnedir ki, ceketimize, eldivenlerimize, bir sigaraya, bütün bu kitlesel üretim ürünlerine elimizi uzattığımızda sergilediğimiz umursamazlığı bir kitaba uzanırken de çoğu kez sergileriz. Bir değer in kolay ulaşılabilirlik niteliği, her zaman ona duyulan saygıyı da azaltır; alışlagelmiş olan, ancak yaşamımızın gerçek anlamda üretici, düşüncenin egemen olduğu ve iç dünyamızın bakış açısından görülmüş anlarda bizim için yeniden bir mucize düzeyine yükselbilir. Kitaptan yaşamımıza geçen ve kitabı bizim için, yirminci yüzyılda onun varlığının mucizesi olmaksızın iç dünyamızın varlığını da düşünemeyeceğimiz ölçüde önemli kılan o sihirli, ruhu harekete geçirici gücü, ancak böyle bilinçli saatlerimizde algılayabiliriz.

İnsanın yaşamında böyle anlar enderdir; fakat ender olduğu içindir ki böyle bir an, uzun zaman ve çoğu kez yıllar boyunca anılarımızdan silinmez. Bu bağlamda olmak üzere ben de, iç dünyamızın, kitapların o hem görünen, hem de görünmeyen dünyasıyla ne denli derin ve yaratıcı bir biçimde kaynaşmış olduğunu kesinlikle anladığım günü, yeri ve saati hâlâ çok iyi anımsıyorum. Öyle inanıyorum ki, bu tinsel aydınlanma anını alçakgönüllülük kaygusuna düşmeksizin anlatmak hakkına sahibim; çünkü sözünü ettiğim yaşantı ve bilinçlenme anı, kişisel olmasına karşın, yalnızca benim rastlantısal kişiliğimle sınırlı olmanın ötesinde bir andır. O sıralarda sanırım yirmi altı yaşındaydım, kendim de birkaç kitap yazmış bulunuyordum, dolayısıyla bulanık bir tasarımı, bir düşün, bir fantazyanın uğradığı o gizemli dönüşümü, ayrıca bütün bunların, tuhaf yoğunlaşmaların ve ayrılaşmaların aracılığıyla sonunda kitap dediğimiz ciltli diktörtgenc dönüşmesini biraz olsun bili-

yordum; üstüne fiyat vurulup satışa sunulmuş, görünüşte her türlü iradeden yoksun bir mal gibi vitrinde duran bu nesne, yine de tek tek her nüshası bir ruh taşıyan, satılık olmasına karşın kendi kendisine ait bulunan, aynı zamanda da yapraklarını merakla çevirene, bundan daha ileri ölçüde olmak üzere okuyana ve nihayet bütünyle olmak üzere de yalnız okumakla kalmayıp, tadına da varana ait bir nesneydi. Demek ki bir ölçüde insanın kendi özünden birkaç damlanın yabancı damarlara akıtıldığı, yazgının yazgıya, ruhun ruha karıştırıldığı bu betimlenmesi olanaksız kan nakli sürecine ilişkin olarak ben de birşeyler öğrenmiştim; gelgelelim basılı yazının özünden kaynaklanan etkinin büyüünün, derinliğinin ve şiddetinin bilincine henüz tam olarak varabilmiş değildim; bu konudaki belli belirsiz düşüncelerimi daha son noktaya kadar geliştirmemişim. Bu, şimdi anlatmak istediğim gün ve saatte gerçekleşti.

O sıralarda Akdeniz'de, bir İtalyan gemisindeydim; Cenova'dan Napoli'ye, oradan Tunus ve Cezayir'e gitmekteydik. Yolculuk günlerce sürecekti; gemi ise neredeyse boş gibiydi. Bu nedenle sık sık mürettebattan genç bir İtalyanla konuşuyordum; asıl kamarotun bir tür yardımcısı sayılabilecek bu delikanlı kabinleri süpürüyor, güverte tahtalarını ovuyor ve insanların sıralamalarına göre alt hizmetler sayılan bir dizi hizmeti yerine getirmekle yükümlü bulunuyordu. Güldüğünde dudaklarının arasından dişleri inci gibi parlayan kara gözlü, bronz tenli bu muhteşem delikanlıyı izlemek, başlı başına bir zevkti. Gülmeyi ve şarkı söylercesine İtalyanca konuşmayı seviyordu; bu müziğe canlı jestlerle eşlik etmeyi de hiç unutmuyordu. Bir mim dehasıyla her insanın jestlerini yakalayıp, karikatürize ederek yansıtabiliyordu; dişsiz kaptanın konuşması, yaşlı İngilizin baston gibi dimdik ve sol omzunu öne çıkartarak güvertede yürüyüşü, aşçının yemekten sonra büyük bir gururla yolcuların önünde gezinmesi ve kendi doldurduğu midelere bakması gibi. Bu bronz tenli, yaban gençle gevezelik etmek, eğlendiriciydi; çünkü dümdüz bir alnı ve dövme kolları olan, kendi anlattığına göre vatani Lipar Adalarında yıllarca çobanlık yapmış bu gencin genç hayvanlarınkini andıran bir sokulganlığı vardı. Ondan hoşlandığımı ve gemidekiler arasında en çok onunla konuşmayı sevdiğimi hemen hissetmişti. Bu nedenle kendisiyle ilgili her şeyi bana

açıkça anlatmıştı; iki günlük bir yolculuğun ardından, aramızda dostluğu andırır birşeyler doğmuştu. Fakat ansızın aramıza görünmeyen bir duvar giriverdi. Napoli'ye yanaşmıştık; gemi her limandaki normal besinleri olan kömürünü, yolcularını, sebzelerini ve postasını aldıktan sonra yeniden yola çıkmıştı. Gururlu Posilip yine küçücük bir tepeye dönüşmüş, Vezüv'ün üzerindeki bulutlar da soluk sigara dumanını andırmaya başlamıştı; o sırada ansızın yanıma yaklaşan İtalyan genci, yüzünde geniş bir gülümseme ve gururlu bir ifadeyle bana henüz aldığı, buruşuk bir mektubu gösterdi ve ona okumamı rica etti.

Olayı hemen kavrayamadım. Giovanni'nin yabancı bir dilde, Fransızca ya da Almanca, büyük bir olasılıkla bir kızdan gelen –bu delikanlıyı kızların beğenmeleri doğaldı– bir mektup aldığını ve yazılı olanları İtalyancaya çevirmemi istediğini düşündüm. Ama hayır, mektup İtalyancaydı. O halde neydi benden istediği? Mektubu benim de okumamı mı istiyordu? Hayır, diye yineledi neredeyse heyecanla, istediği, mektubu ona, evet, kendisine okumamdı. Ansızın her şeyi anlamıştım: Bir resim kadar güzel, akıllı, doğal bir zerafetin taşıyıcısı olan bu genç çocuk, ulusunun istatistiklerle yüzde yedi ya da sekiz olarak hesaplanan okuma-yazma bilmeyenler grubuna giriyordu. Avrupa'da artık tükenmekte olan bu neslin herhangi bir üyesiyle daha önce konuşmuş olup olmadığını o anda anımsayamadım. Giovanni, karşılaştığım ilk okuma bilmeyen Avrupalıydı ve o anda ona büyük bir olasılıkla hayretle, artık bir dosta bakar gibi değil, fakat ender bir şeye bakar gibi bakmıştım. Ama daha sonra isteğini elbet yerine getirerek mektubunu okudum; mektup, Maria ya da Carolina adlı bir terzi kızdan geliyordu ve içinde, bütün ülkelerdeki genç kızlar bütün dillerde delikanlılara neler yazarlarsa, onlar vardı. Ben mektubu okurken Giovanni bakışlarını dudaklarımdan ayırmıyordu; her sözcüğü aklında tutabilmek için nasıl bir çaba harcadığının ayırdına varabiliyordum: Teni, kaşlarının üzerinde kırışmıştı; dinlemek, her şeyi tam olarak aklında tutabilmek için harcadığı çaba, yüzünü bu denli etkilemişti. Mektubu ağır ağır iki kez okudum; Giovanni sanki her sözcüğü içercesine içine sindirdi, hoşnutluğu gittikçe arttı, gözleri parladı, dudakları yaz ortasında kırmızı bir gül gibi yayıldı. Daha sonra bir gemi subayının yaklaşmasıyla birlikte benden ayrılıp gitti.

Bütün olup biten, bundan ibaretti. Ama asıl yaşantı, şimdi benim iç dünyamda başlıyordu. Bir şezlonga uzanıp, bakışlarımı gelenin yumuşak karanlığına diktim. Bu tuhaf karşılaşma, beni tedirgin etmişti. Yaşamımda ilk kez okuma yazma bilmeyen biriyle, üstelik akıllı olduğunu bildiğim, bir arkadaş gibi konuştuğum, Avrupalı bir okuma yazma bilmeyenle karşılaşmıştım; şimdi ise dünyanın böyle yazıya kapalı bir beyne nasıl yansıyabileceğini düşünüyor, dahası bu yüzden acı çekiyordum. Okuyamamanın nasıl bir şey olduğunu gözümde canlandırmaya çalışıyordum; kendimi o insanın yerine koyarak düşünmeye çabalıyordum. Eline bir gazete alıyor, ama gazetede yazılı olanları anlamıyor. Bir kitap alıyor; kitap, tahtadan ya da demirden biraz daha hafif, köşeli, renkli, ama amaçsız bir nesne gibi elinde kalıyor; ne yapacağını bilmeksizin, kitabı yine bırakıyor. Bir kitapçının önünde duruyor; altın yaldızlı sırtlarıyla o güzel, yeşil, sarı, kırmızı, beyaz, dikdörtgen biçimi şeyler onun için resmedilmiş yemişlerden ya da camın ardından kokuları alınamayan, kapalı parfüm şişelerinden farksız. O insanın önünde Goethe, Dante ve Shelley gibi kutsal adlardan söz ediliyor, ama bu adlar ona hiçbir şey ifade etmiyor, cansız heceler, boş ve anlamsız bir yankı olarak kalıyor. Bu zavallı insanın ölü bulutların arasından gümüş rengi bir ayın çıkıvermesi gibi, tek bir kitap satırından doğabilecek büyük mutluluklardan hiç haberi yok, betimlenmiş bir yazgının ansızın bir okurun iç dünyasında yol açabileceği derin sarsıntıları tanımıyor. Kitabı tanımadığı için, bütünüyle kendi duvarlarıyla çevrili olarak, karanlık bir yaşamı sürdürüyor: Bütün ile hiçbir bağıntısı bulunmayan böyle bir yaşama, boğulmadan ya da yoksullaşmadan nasıl katlanılabilir? Yalnızca gözün, kulağın rastlantı sonucu kaptıklarıyla ve kitaplardan fışkıran dünya atmosferini içine çekmeden nasıl yaşanabilir? Okumayan, tinsel dünyanın dışında kalmış insanın konumunu tasarımıylayabilmek için gittikçe daha yoğun bir çaba harcıyordum; bir bilginin, kazıklardan yapılma bir yapının kalıntılarına bakarak bir taş devri insanının yaşamını yeniden kurgulamaya çalışması gibi, ben de okuma ve yazma bilmeyen birinin yaşam biçimini yapay olarak gözümde canlandırmak peşindeydim. Gelgelelim eline hiç kitap almamış bir insanın beynine, böyle bir Avrupalının düşünme biçimine inemiyordum; duyma özürflü biri yalnızca tanımlamalar yardi-

mıyla müziğe ilişkin bir tasarım oluşturmaya ne ölçüde başarabilirse, ben de bu işte ancak o ölçüde başarılı olabiliyordum.

Kendimi okuma ve yazma bilmeyen birinin yerine koymayı başaramayınca, bu kez, düşünmeme yardımcı olur umuduyla, kendi yaşamımı kitaplarsız tasarımılamaya çalıştım. Düşüncelerimde önce yazılı iletişim, özellikle de kitaplar aracılığıyla edindiklerimin tümünü bir saat için olsun yaşamımdan çıkarmayı amaçladım. Fakat bunu bile başaramadım. Çünkü kendi Ben'im diye duyumsamakta olduğum şey, kitaplardan ve eğitimden bilgi, deneyim ve duygu gücü adına, kişisel yaşamımın ötesinde, dünyayı duyumsama adına aldıklarımı ondan uzaklaştırmaya kalkıştığımda bütünüyle eriyip gidiyordu. Hangi nesneyi ve konuyu düşünürsem düşünüyüm, bu düşünme eylemi kitaplara borçlu olduğum anıları ve deneyimleri de beraberinde getiriyordu; her sözcük, okunmuş ya da öğrenilmiş bir şeye ilişkin sayısız çağrışımlara kaynaklık ediyordu. Örneğin o anda Cezayir'e ve Tunus'a gitmekte olduğumu anımsadığımda, 'Cezayir' sözcüğüne elimde olmaksızın yüzlerce çağrışım yapışıveriyordu — Kartaca, Baal, Salambo; Livius'da, Pönlerle Romalıların, Scipio ile Hannibal'ın Zama'daki karşılaşmalarını tasvir eden sahneler; aynı sahnenin Grillparzer'in kaleminden çıkma, tamamlanmamış dramatik betimlemesi; bunların arasına bütün renkleriyle Delacroix'nın bir tablosu ve Flaubert'in bir peyzaj betimlemesi de sıkıştıveriyordu. Cervantes'in, İmparator V.Karl'ın ordusuyla Cezayir'e saldırırken yaralanışı ve bunun gibi daha binlerce ayrıntı, Cezayir ve Tunus sözcüklerini söylememle ya da yalnızca düşünmemle birlikte sihirli bir biçimde gözümde canlanıveriyordu: İki bin yılın savaşları, bütün bir Ortaçağ tarihi ve daha sayısız bağlantı birbirini itip kakarak belleğimden dışarı fırlıyor, çocukluk günlerimden bu yana okumuş ve öğrenmiş olduklarımin tümü, bu tek sözcüğe alabildiğine zenginlik katıyordu. Ve anlıyordum: Geniş boyutlu, türlü bağıntılar içerisinde düşünebilme yeteneği ya da insanoğluna bu doğrultuda armağan edilmiş olan beceri, dünyaya çeşitli düzeylerden bababilmenin bu tek ve görkemli yolu, yalnızca kendi deneyimlerinin ötesinde, çok sayıda ülkelerden, insanlardan ve zamanlardan kitaplara geçip saklanmış deneyimleri de özümseyebilmiş olana aittir; kendini kitaplara kapamış olanın dünyasının ne kadar dar olduğunu düşünmek, beni sarsıyor-

du. Öte yandan bütün bunları derinliğine düşünebilmemi, zavallı Giovanni'nin dünyanın verebileceği zevklerden yana yoksun kaldıklarını bunca güçlü duyumsayabilmemi, yabancı birinin yazgısı karşısındaki bu sarsılma yeteneğini de edebiyatla ilgilenmeme borçlu değil miydim? Çünkü okuduğumuzda yaptığımız, yabancı insanların iç dünyalarına girmekten, onlara kendi gözleriyle bakmaktan, onların beyinleriyle düşünmekten başka bir şey midir? Yaşadığım ve teşekkür borçlu olduğum o tek anı çıkış noktası yaparak, kitaplardan almış olduğum sayısız mutlulukları gittikçe daha canlı ve daha berrak bir biçimde anımsamaya başladım; tıpkı gökyüzünde yıldızların birbirine eklenmesi gibi, iç dünyamda da örnekler birbirini izlemeye başladı; yaşamımı bilgisizliğin dar boyutlarından kurtarıp enginleştirmiş, bana değerler arasındaki farkları göstermiş, bir zamanlarki çocuğa henüz zayıf ve olgunlaşmamış bedeninden çok daha güçlü heyecanlar ve deneyimler getirmiş olan tek tek örnekleri anımsadım. Şimdi anlıyordum; Plutarkhos'u, Midishipman'ın denizlerdeki serüvenlerini ya da Leders-trumpf'un av serüvenlerini okumanın bir zamanlarki çocuğun ruhunda onca derin coşkular yaratmış olmasının nedeni buydu; bir burjuva evinin dört duvarı arasına zorla giren, yaban ve kaynayan bir dünya, aynı zamanda bir anlamda o duvarları da yıkmıştı; dünyamızın enginliğini, ölçsüzlüğüne ve bu dünyada yitip gitme isteğini ilk kez kitapların yardımıyla tanımıştım. Bütün heyecanlarımız, kendi kendimizi aşma isteğimiz, yaradılışımızın bu en iyi yanı, bu kutsal susamışlık, kitapların bizi hep yeni yaşantıları kana kana içmeye zorlayan tuzundan kaynaklanmadır. Yine bu bağlamda olmak üzere, kitaplardan esinlendiğim önemli kararları, benim için kimi dostlarımdan ve kadınlardan daha önemli olan, artık yaşamayan yazarlar ve şairlerle karşılaşmalarımı, kitaplarla yaşadığım ve tıpkı öteki aşk geceleri gibi, insanın hazdan uykuyu ihmal etmesine yol açan aşk gecelerini anımsadım. Düşündükçe, tinsel dünyamızın tek tek izlenimlerin milyonlarca monadından oluştuğunu, bunların çok azının görmekten ve yaşamaktan kaynaklandığını anlıyordum — geride kalanların hepsini, o büyük kitleyi ise kitaplara, okunanlara, yazı yoluyla iletilenlere ve öğretilenlere borçluyduk. Bütün bunlar üzerinde düşünmek, olağanüstü bir şeydi. Kitaplar aracılığıyla yaşadığım, çoktan unutulmuş mutluluklar yeni-

den aklıma geliyor, birine ilişkin anımsama bir sonrakinin canlanmasına yol açıyordu; gecenin kadife yumuşaklığındaki gökyüzünde yıldızları saymaya kalkıştığımda, hep yeni ve daha önce ayırdına varmadığım yıldızların ortaya çıkıp sayma işlemini karıştırması gibi, iç dünyamın derinliklerine baktığım zaman da orada yıldızlar içerisinde yüzen ikinci gökyüzünün sayısız ışıklarla kaplı olduğunun, tinsel düzlemde tad alabilme yetimiz sayesinde çevremizde yine gizemli bir müzikle dalgalanan ikinci bir evrenin bulunduğuunun ayırdına varıyordum. Kendimi kitaplara hiçbir zaman kitaplara düşündüğüm, ama elimde tutmadığım o saatte olduğu kadar yakın duymamıştım; bunun nedeni, düşünme eylemini, kendini bütünüyle açmış bir ruhun bütün bilgi dağarcığıyla gerçekleştirmemdi. Dış görünüşü bakımından bizden farkı bulunmayan, ama okuma-yazma bilmeyen, düşünce dünyası hadım edilmiş ve bu kusuru nedeniyle, sevgiyle ve yaratıcı bir tutumla daha yüce bir dünyaya erişebilme olanağından yoksun o zavallı gençle ilgili yaşıntım, bana kitabın, her bilene her gün evreni sergileyen kitabın bütün büyüsunü duyumsatmıştı.

İster tek bir kitapla, ister kitapların bütünüyle olsun, yazılmış ve basılmış olanın, tinsel düzeydeki dil iletişiminin değerini bir kez bu enginlik içerisinde yaşamış olan, günümüzde aralarında akıllıların da bulunduğu çok sayıda insana egemen bir dar görüşlülük karşısında ancak acımayla gülümseyebilir. Bu insanların yakınmalarına bakılırsa, kitabın dönemi kapanmış, söz tekniğın olmuş-tur; gramafon, sinema aygıtı ve radyo, sözü ve düşünceleri çok daha ustaca ve rahatlıkla iletebildiklerinden, kitabı geriye itmeye başlamışlardır; kitabın kültür tarihi açısından taşıdığı misyon, çok yakında geçmişe karışacaktır. Oysa bu, ne kadar dar bir görüş ve yine ne kadar kısır bir düşünme biçimidir! Teknik, binlerce yıllık kitabın gerçekleştirdiği mucizeyi aşan, aşmak bir yana, ona erişebilen bir mucizeyi nerede gerçekleştirebilmiştir ki? Kimya, bugüne kadar ne etkisi kitap kadar yaygın ve bütün dünyayı sarsıcı ve patlayıcı madde bulabilmiş, ne de ömrü kitap denen o bir avuç basılı kâğıttan daha uzun bir çelik levha ya da demir beton geliştirebilmiştir. Henüz hiçbir elektrikli ışık kaynağı, incecik bir cildinki kadar parlak bir aydınlık yaratamamıştır; basılı sözle ilişki kurulduğu anda ruhu dolduran gücün yoğunluğu, hâlâ hiçbir yapay güç

akımıyla karşılaştırılabilecek gibi değildir. Hiçbir zaman yaşlanmayan ve yok edilemeyen, zaman içerisinde değişime uğramayan, en küçük kalıplar içerisinde en yoğun güçleri saklayabilen kitabın teknikten korkması için hiçbir neden yoktur; çünkü tekniğin kendisinin de öğrendiklerinin ve onu daha iyiye götüren değişimlerinin kaynağı, yalnızca ve yalnızca kitaplar değil midir? Kitap, yalnızca kendi özel yaşamlarımızda değil, ama her yerde bütün bilginin ve bütün bilimlerin başlangıç noktasıdır. Ve insan hayatın bütünü, ancak kitaplarla kurduğu içtenliğin yoğunluğu ölçüsünde derinliğine yaşayabilir; çünkü sevgi dolu olan insan, ancak kitabın görkemli yardımları sayesinde ki dünyayı yalnızca kendi gözleriyle değil, fakat bir mucize gibi, sayısız insanların ruhsal bakışlarıyla görebilir.

PAUL VERLAINE'İN YAŞAMI

Abartmalarla dolu kimi söylencelerin etkisiyle, Paul Verlaine'in yaşamı genç kuşağa çok romantik gözüküyor. Şairin kendisi de, 'pauvre Lélian' kimliğiyle, ilk 'Bohème' sanatçı, burjuva edebiyatından nefret eden bir sinik, dehası gücünden kaynaklanan biri ve bir başkaldırı sayılıyor. Oysa Verlaine'in kişiliğinin böyle asi bir yaradılışla hiçbir ilintisi yoktu; onun tek gücü, güçsüzlüğüydü ve büyüğü de dirençsizliğinden kaynaklanmaktaydı. En sıradan taşra burjuvazisi ortamında doğan Verlaine, evinden ve memuriyetinden bir kez zorla koptuktan sonra sürevenciliğin mutluluklarını değil, ama hep kendi dört duvarını, karısını ve çocuklarını, kiliseye ilk kez kabul edilişinden bu yana içinde beslediği inancı, sevecenliği ve uzlaşma ortamını özlemiştir; dahası, hapisaneye bile özlem duymuştur; çünkü hapisane, işi istemeyerek serseriliğe vurmuş olan sanatçının gözünde bir tür yuva niteliğini kazanmıştır. Onu baştan çıkaran, çalkantılı yılları boyunca kendisine eşlik eden Rimbaud, ancak yabancı diyarlarda, yabancı bir gökyüzünün altında rahat soluk alabilir; gerçek anlamda bir özgürlük tiryakisidir; Verlaine ise yaşamı boyunca istemeden bir Bohème, kendinden tiksinen bir şair, hep lirik bulantıların pençesinde kıvranan bir alkolik olarak kalır. Defalarca kendini içki denizinden kurtarıp, sakın bir burjuva yaşamının kıyılarına ulaşmaya çabalar. Bazan bir çiftçi, bazan öğretmen, yazı işleri müdürü ve hatta resmi dairede çalışan bir memur olmak ister; niyeti hep sessiz, huzurlu ve düzenli bir yaşama geri dönmektir. Sınıfını şaşırmış olan bu insanın burjuva yaşamına geri dönmesini engelleyen, isteksizliği değil, ama bu dönüş için gerekli güçten yoksun oluşudur. Bir kez yuvarlanmaya başladıktan, onu burjuva yaşamında tutan menteşelerden çıktıktan sonra, sürekli ve önü alınmaz bir hızla boşluğa düşer; çünkü özellikle zayıf insanı, kendi içinde düşüşe karşı bir direnç oluşmadığından, en güçlü insan bile tutamaz.

Olağanüstü bir şairlik gücünün yanı sıra, ruhsal ve ahlaki açıdan sınırsız bir güçsüzlük — Verlaine'in yaşamının kendine özgü yanı, işte budur. Kaderinde renkli denebilecek ayrıntılar varsa da, aslında yalnızca tek bir dönüm noktasına rastlanılabilir: Bu, hemen her sanatçı biyografisinin ağırlık noktasını oluşturan bir çıkış eylemidir. Gerçek büyüklerin biyografilerine göz gezdirildiğinde karşılaşılan manzara, hep aynıdır: yazgı, herhangi bir noktada, gençlik döneminin ya da yaşamın orta yerindeyken yaratıcı insanı yakalayıp çekilmiş olduğu köşeden, güvenli atmosferinden zorla koparır ve bir top gibi bilinmeze doğru fırlatır. Bir sıkışıp kalmışlığın, alışkanlığın, yerleşik düzenin içerisinden — kimi zaman bireyin iradesiyle gerçekleşen — bu kaçış, bu düşünüş, bütün yaratıcılara ortak bir eylemdir ve onları bazan hapse, bazan yalnızlığa götürür; ama nereye giderlerse gitsinler, hep çağlarına bir meydan okuma içerisindedirler. Ve eylem, hep aynıdır; rahatı yerinde olan saray orkestrası şefi Richard Wagner, günün birinde ansızın barikatlara tırmanır ve bu yüzden kaçmak zorunda kalır; Schiller, okulundan kaçır; Bakan Goethe, Karlsbad'dayken ansızın arabasını hızlatır ve doludizgin İtalya'ya, daha özgür, daha bağımsız bir yaşama koşar; Lenau'nun Amerika'ya, Shelley'in İtalya'ya, Byron'ın Yunanistan'a gidişleri, hep bu bağlamda düşünülmek gerekir; hep tereddüt etmiş, fakat çağrıyı aslında çoktan duymuş olan biri, yani Tolstoy ise seksen yaşında, ateşler içinde ve ölümcül hastayken, bir kış gecesi arabaya atlayıp yurtluğundan kaçır. Büyükle- rin hepsi, ama hepsi rahallarını bırakıp, bu ani kaçışları zindan- dan kaçarcasına gerçekleştirmişler, varlarını yoklarını bir anda, ya- zarı ve şairi bütüne, zamanı ve dünyayı uzak bir yıldızdan izliyor- muş gibi gördüğü bir sonsuzluk noktasına doğru iten, ateşli, son- suz güçlü — ve üstelik bilgece! — bir içgüdünün zorlamasıyla, bir zar atımına bağlamışlardır.

Güçlü olan için bu çıkış, bu yarma eylemi önce bunalım, ar- dından da iyileşme demektir. Zayıflar ise kan kaybından ölüp gi- derler. Dante, sürgündeyken 'Commedia'yı, Cervantes ise zindan- da 'Don Quichotte'yi yaratır; Goethe, Wagner, Schiller ve Dosto- yevski, gittikleri yerlerden bakışları daha bir parlak, güçleri yüz ka- tına çıkmış olarak dönerler. Yaptıkları çıkış, onlara kendilerine gi- den yolu, düşüşleri ise evrenin yolunu açmıştır. Zayıflara gelince,

onlar boşluğa düşerler; kendilerini hem sıkıştıran, hem de bu sıkıştırma nedeniyle (tıpkı düşen bir atın çoğu kez arabanın okuna tutunması gibi) tutan geleneksel burjuva yaşammdan bir kez çözülen bütün bu aşırı duyarlı ve ölümcül kişilikler, yaradılışları gereği değil, ama aşırı sinirliliklerinden, zayıflıklarından, sabırsızlıklarından ötürü isyankâr olan Grabbe'ler, Günther'ler, Wilde'lar, Verlaine'ler, gittikçe daha acizleşerek bir uçurumdan aşağı yuvarlanırlar; yaşamları gibi yaratıları da gittikçe erimeye, ufalanmaya yüz tutar. Gerçek büyüklük ile yalnızca sarsıcı olanı birbiriyle karıştırmak, ancak kadınlara özgü ve duygusal bir yanılgıdır; Verlaine'in yaşamı trajik ve çok sarsıcı diye nitelendirilebilir; ama bu sönme-ye yüz tutmuş alevi bütün bir yaşam boyunca oluşturulmuş bir yapıt, biyografik bir trajedi diye nitelendirmek, ancak bir zorlama olabilir. Bu yaşamın hiçbir noktasında dramatik denilebilecek bir tırmanma yoktur; yine bu yaşamda bir kahramana, bir boğuşmaya, karşıtlıkların savaşımına da rastlanmaz. Bu yaşam, yalnızca bir parçalanmadır, ufalanmadır, bir aşağı kayış ve çamura dönüşmedir; bir çöküştür, uçuruma yuvarlanma sürecidir. Verlaine'in yaşamı, hiçbir noktasında bir soyluluğu, örnek bir büyüklüğü sergilemez; hep sıradan ölçüler içerisinde kalır. Güçsüzlüğüyle insanın içini burkar, sarsıcılığı yalnızca sergilediği zayıflıktan kaynaklanmadır; insanı mutlu eden tek yanı ise, dile getirdiği ezgilerdir. Böylece Paul Verlaine adı, mermer ve bronzdan bir kahramanlık anıtının değil, fakat kaderin eliyle yoğrulmuş, gelip geçici, ama unutulmaz bir acı yumağının ifadesidir.

Paul Marie Verlaine –şair, ikinci adını ancak büyük değişim döneminde yeniden anımsayacaktır – 30 Mart 1844 tarihinde, aslen Lothringen'li bir Fransız yüzbaşının oğlu olarak dünyaya gelir. Waterloo Savaşına da katılmış olan babası, zengin bir mirasyediyle evlenmiş, kısa süre sonra da Fransız rantıye geleneğine uyarak ordudan ayrılıp karısı ve çocuğuyla Paris'e yerleşmiştir. 1865'te öldüğünde, aile servetinin önemli bir bölümü spekülatif girişimlerde harcanmıştır. Ama geride hâlâ rahat bir yaşama yetecek kadar para kalmıştır. Duyarlı ve sinirli yaradılıştaki olan Verlaine, annesi ve bir kuzini tarafından şımartılarak, böyle bir atmosferde yetişir. Yatılı okulda geçen birkaç yılın sonunda, utangaç ve sevimli çocuk,

tam bir Parisli bıçkın olup çıkar; yaşamının sonlarında dizelerinden yansıyacak olan şakacı ve umursamaz tavırla kötünün dile getirilişi, 1860 yıllarında yatakhanedeki ortak yaşamın kalıntılarıdır. Ancak bıçkınlıkla eşzamanlı olarak –ki bu eşzamanlılık, bir rastlantı değildir– Verlaine’in kadınsı karakterinin tipik bir belirtisi olmak üzere, yaratıcı erkekliğin ve gençliğe özgü melankolinin erken belirmesi olarak şair Verlaine’de kendini gösterir.

‘Poèmes Saturniens’in çoğu şiirleri, Verlaine henüz okul sıralarındayken kaleme alınmıştır. Bu şiirler, iyi yürekli kuzin Elisa’nın baskı giderleri için avans vermesi sayesinde Lenmerre tarafından –tuhaf bir rastlantı sonucu François Coppée’nin ilk yapıtıyla aynı günde– yayımlanır ve basında ‘hoş bir düşmanlıkla’ karşılanır.

Alman şairlerinin tersine, Fransız şairleri o zamanlar –bugün de olduğugibi– şiir yazmaya geçimlerini sağlayabilecek bir uğraş gözüyle bakmazlardı: Bu şairlerin hiçbiri, hayatını düzeyli lirik edebiyatla kazanmayı ciddi olarak denemiş değildir. Verlaine de kısa bir üniversite öğrenciliği döneminin ardından, ailesinin rızasıyla bir burjuva uğraşı seçmeye karar verir; genç Fransız şairlerinin çoğu gibi o da, fazla tehlikeli olmamasından ötürü, devlet memuriyetinde karar kılar; bu işte bütün yapacağı, birkaç saat boyunca koltuğunu ısıtmak, biraz gevezelik etmek, bir kâğıda birşeyler çiziktirmek, dışarıya karşı birşeyler yapıyormuş gibi gözükme olacaktır. Buna karşılık dolaşmak, edebiyat çevreleriyle istediğince ilişki kurmak ve kendini bütünüyle şiire vermek için bol zaman bulacaktır. Her Fransız burjuvasının ideali olan küçük bir gelir, babasının mirasından ötürü şair için zaten güvence altındadır; aşırı tedirgin edici tutkuların varlığı ise pek söz konusu değildir: Böylece genç Paul Verlaine, tamamen burjuva üslubunda, parasal sıkıntılardan uzak, neşeli ve son derece normal bir yaşam sürdürür. Görünüşte her şey bir düzene ve güvenceye bağlanmıştır. Verlaine’in başlangıçta çizdiği görüntü, bir devlet dairesinin tembel atmosferinde güzel şiirler yazmakla işe başlayan, otuz yıl şiir yazıp çalıştıktan sonra şeref nişanı alıp akademiye giren Fransız şairlerinin tipik görüntüsüdür; Verlaine’in, yaşça kendisinden büyük bütün meslektaşlarıyla, Anatole France ve François Coppée gibi yasıtları, uyanıklık göstererek bu zahmetsiz yolu seçmişlerdir.

Bir şiir atmosferinin sessizliğinde geçen bu erdemli yaşamda ki tek kara bulut, erken yaşlarda başlamış olan alkol alışkanlığıdır. Zayıf, zaafılarına her zaman boyun eğen bir insan olan Verlaine, bir tek atmadan hiçbir Café'nin ve meyhanenin önünden geçemez; sarhoşluk, bu duyarlı ve sinirli insanı bir çırpıda kötücül bir acımasızlığa iter. Böyle zamanlarda saldırgan olan Verlaine, tıpkı Gottfried Keller'in Berlin yıllarında yaptığı gibi, arkadaşlarını dövmekten çekinmez; zamanın akışı içerisinde alkol, sessiz ve ısrarlı bir kemirmeyle bu kişiliğin yumuşak ve duyarlı bütün yanlarını alıp götürür ve onu kendisine karşı yabancılaştırır. Verlaine, ilk kez kuzini Elisa'nın ölümünden sonra şiddetli bir bunalım geçirir; iki gün boyunca üzüntüsünden ağzına bir lokma koymaz; fakat yine üzüntüsünden, iki gün iki gece sürekli içer; sarhoşluğu yüzünden amirinden azar işitmek zorunda kalır. Verlaine, alkole olan tutkunluğunu 'Le seul vice impardonnable', yani yaşamının tek affedilmez kötü zaafı diye nitelendirmiştir. Zaten şairi ağır ağır uçuruma yuvarlayan da bu tek zaafı olur.

Verlaine'in yaşamının ilk büyük olayı, yani ilk aşkı da henüz son derece sıradan bir çizgidedir. Bir arkadaşını ziyaret ettiği sırada tanıştığı Mathilde Monté, on altı yaşında neşeli, sarışın, narin yapılı, masumiyet ve bekâret timsali bir genç kızdır. Gençliğinde bir maymun kadar çirkin, ürkek, aynı zamanda hem utangaç, hem de şehvet düşkün bir insan olan, para karşılığı yatacağı kadınları, tıpkı bir kadeh içki içercesine, ilk rastladığı köşeden toplayan romantik Verlaine, bu kızı hemen bir azize ve kurtarıcı gibi görür. İçkiyi bırakır, içkisi, kumarı olmayan bir damat adayı gibi kızın anesiyle babasına gider; nişan, saygı dolu bir atmosferde gerçekleşir. Verlaine, sevgilisine yazdığı mektuplarla, bir lise öğrencisi gibi, sevecenlik ve sadakat kokan dizeler de yollar; ancak bunlar bir lise öğrencisinin elinden çıkma şiirler olmayıp, sonradan gençlik döneminin en güzel ve özgün yapıtı diye anılacak olan 'La bonne Chanson' adlı kitapta bir araya gelen o muhteşem nişan dönemi şiirleridir. Bu şiirlerde Verlaine'in kişiliğinin şehvet dolu ve karanlık yanı, tertemiz bir tutkuya karışmış, Tannhaeuser çılgınlığından kurtulmuş bir ruhun ifadesi olmuştur; o eski ve çoğu kez düzmece melankoli, bu şiirlerde bir ezgiye dönüşmüştür.

Ancak Prusya topraklarının sesleri, bu cennet atmosferini bozar.

1870 savaşı çıkar; Verlaine, gerçekleşmesini hiç istemediği bir askere çağrılma olasılığından önce davranmak için, Alman orduları Sedan'a yaklaşırken alelacele evlenir. Bunca olumsuz belirtilerle başlayan evlilik pek iyi gitmez. Buna küçük sıkıntılar ve bunalımlar da eklenir. Politikayla ilgilenmeyen Verlaine, yine de istekleri kıramayarak Komün döneminde işine gidecek yerde devrim yönetimi için gazete kupürlerinden kolajlar yapmıştır. Başkaldırı bastırıldıktan sonra kendini pek rahat hissetmez. Gerçi memuriyetine geri dönmesine engel yoktur; ama artık büro yaşamından bıkmıştır. Böyle köklü değişim dönemlerinde tedirginlik, yansımalarını bireylerin yaşamlarına kadar iletir (bunu bizler de kendi çağımızda yaşadık!); bütün dünyayı sarmış olan çılgın özgürlük rüzgârları, Verlaine'deki kıvılcımları da ateşler. Şair artık kendini evinde, karısının ailesinin çatısı altında rahat hissetmemektedir. Mesleğini de sevmemektedir; öfkesinden içer, içtikçe kabalaşır, geçimsizlikler artar; kısa süre sonra Verlaine'in yeni doğan oğlunun da dahil olacağı aile düzeni, güçlkle ayakta durmaya başlar. Verlaine'in bütün benliği, onu bir çıkış, bir yarma hareketi yapmaya zorlamaktadır; iç dünyası, tıpkı Goethe'nin İtalya'ya kaçışından önceki sıkıcı birkaç yılında olduğu gibi, kaynamaktadır. Şair gitmek, herhangi bir yere kaçmak istemektedir; gelgelelim böyle bir çıkışı yapabilecek güçten yoksundur; kendi gücüyle iyiye de, kötüye de yönelemeyecek kadar zayıftır. Onu kendi kendisinden uzaklaştırabilmek için bir başkasının varlığı gereklidir.

1871 Şubatında küçük bir taşra kenti olan Charlesville'den hiç beklemediği bir mektup alır; oldukça çocuksu ve beceriksiz bir ifadeyle kaleme alınmış olan mektup, Arthur Rimbaud diye biri tarafından imzalanmıştır. Ama mektuba eklenmiş birkaç şiir karşısında Verlaine, hayranlıktan sarsılır. Bu satırlar, aslında birer sözcük patlamasıdır; çizilen görüntüler hiçbir ölümünün düşleyemeyeceği ölçüde fantastiktir. Verlaine için bu dizeler bir elektriklenmenin, yabancı ve yazgıları değiştirebilecek bir doğa gücünün kaynağıdır. Verlaine, dizeleri dostlarına gösterir. Onun hayranlığını dostları da paylaşırlar; 'Sarhoş Gemi' adını taşıyan, bir yüreğin bütün dünyayı saran vuruşlarını dile getiren görkemli şiir, ilk kez okunur; Verlaine, bu tanımadığı insanı coşkulu bir mektupla ace-

le Paris'e çağırır: "Geliniz, sevgili büyük dost, sizi bekliyorum, sizi istiyorum." Ve Rimbaud gelir; gelen, Verlaine'le dostlarının bekledikleri gibi yetişkin bir adam değil, ama çocuksu bir delikanlıdır; şeytani bir bedensel gücün taşıyıcısı gibidir; bozuk bir çocuk yüzü ve zorbalık kokan yumruklarıyla, tam bir Vautrin tipidir. Karanlık bakışlarıyla, insanlara yakınlık göstermez, asık suratlı davranır; yalnızca içtiği zaman ve dizelerin evreninde, erguvan rengi coşku-
ların insanıdır; kadınların bulunduğu masalara oturduğunda, bir dev gibi yemek yer ve tek sözcük söylemez. Daha önce üç kez okul sıralarından kaçıp Paris'e gelmiş, üç kez geri gönderilmiştir; şimdi ise o şeytani iradesiyle, Paris'e yapışıp kalmakta kararlıdır. Verlaine için bu meteor, bir şans kapısıdır. Bu gencin kişiliğinde sonunda tinsel düzeyde kendisinden üstün, bir erkeğin gücünü taşıyan, onu kamçılaman, güçlendiren ve kendi kendisinden koparıp alabilen dostu bulabilmiştir; daha on yedi yaşında olduğu halde bütün Nietzsche'lerden daha radikal olan büyük amoralist Rimbaud, Verlaine'e anarşiyi, edebiyatı aşağı görmeyi, aileyi, yasaları, Hristiyanlığı aşağı görmeyi öğretir. Katı, alaycı, ama bir doğa gücü kadar güçlü sözleriyle onu yapışıp kalmış olduğu yumuşak topraktan koparır. Köklerinden uzaklaştırır. Önceleri birlikte Paris'te dolaşırlar, içerler ve konuşurlar, konuşurlar ve içerler; olağanüstü güçlü, şeytani bir dehanın taşıyıcısı olan Rimbaud, yalnızca kendini daha özgür hissetmek, sarhoşluk atmosferinde ölçsüz yaradılışına daha sadık kalabilmek için içerken, Verlaine hep korkunun, pişmanlığın, melankolinin etkisiyle içer. Zayıflığından ötürü içer. Rimbaud, kedisinden yaşça büyük dostu üzerinde giderek sihirli, cehennemi bir güç sahibi olur; Verlaine'i bir kadınmış gibi boyunduruk altına alan şeytani bir kocaya dönüşür ve sonunda, 1872 yılında ikisi birlikte yollara düşerler. Verlaine, karısıyla çocuğunu terk edip, arkadaşıyla Belçika ve İngiltere'ye uzanan, serüvenli bir yolculuğa başlar. Bu arada boyunduruk, gittikçe ağırlaşmaktadır: Bu dostluğa gizli cinsel öğelerin ne ölçüde karıştığı, her zaman tahmin düzeyinde kalacaktır ve sonuç olarak dünyayı ilgilendirmemesi gereken bir noktadır; ancak dışarıya karşı öfkeli delikanlının yumuşakbaşlı adam üzerindeki despotça iktidarı, hep yükselen bir gralik çizer. Rimbaud, demir gibi iradesiyle Verlaine'i, zincire vurulmuş bir mahkûm gibi peşinden sürükler; Verlaine, bu boşa ge-

çen yıllar boyunca babasından kalan mirasın hemen tamamını Ale ve Porter'daki meyhanelerde harcar. Ama sonunda zayıflığına karşın doğrulur: Londra'nın kötü kokulu sislerinin içerisinde ansızın sıcak yuvasına, annesi aracılığıyla bir çiftlikte yeniden birlikte yaşamalarını önerdiği karşısına, çocuğuna, huzura ve güvenceli bir yaşama özlem duymaya başlar. Okuldan kaçan bir yatılı okul öğrencisi gibi Londra'dan kaçır; Rimbaud'yu orada beş parasız ve yalnız bırakarak, karısından haber getirecek olan annesiyle buluşmak üzere Brüksel'e koşar.

Fakat annesi kötü haber getirmektedir. Verlaine'in karısı, se-rüvenci ve meyhane kuşu kocasıyla yeniden bir evlilik denemesi yapmaya razı değildir. Yardımsız, dostlarsız ve kadınsız ne iyiye, ne de kötüye doğru bir adım atabilen zayıf Verlaine, kendini bir kez daha yalnızlığın içinde bulur. Hemen arkadaşına, iradesinin efendisine, sevgili işkencecisine bir telgraf çekerek onu Brüksel'e çağırır. Rimbaud gelir; Verlaine annesinin yanında, düş kırıklığı-nın ve heyecanın yarattığı aşırı gerginlik içerisinde ve her zamanki gibi sarhoş olarak onu beklemektedir. Ve Rimbaud onunla birlikte gelmeye hazır olduğunu bildirip, yumruğunu masaya vura vura önce para istediğinde, Verlaine'in gözleri öfkeden görmez olur; cebindeki revolvere sarılarak Rimbaud'ya iki kez ateş eder ve onu hafifçe yaralar. Rimbaud kendini dışarı, sokağa atar; kendi yaptığı karşısında dehşete düşmüş olan Verlaine ise özür dilemek üzere onun peşinden fırlar ve arkadaşını bulvarda yakalar. Rimbaud, onun bir el hareketini yanlış yorumlayıp yeniden ateş edeceği sanısıyla çevreden yardım isteyince, Verlaine yakalanır; katı Belçika yasaları karşısında artık yapılabilecek hiçbir şey yoktur. Fransa'nın en büyük şairi Paul Verlaine, adam yaralama suçundan iki yıl hapis cezasına çarptırılır; cezasını 1873-1875 yılları arasında küçük bir Valon kenti olan Mons'ta çeker.

Hapisanede Verlaine sanki yeni bir insan olup çıkar; bu değişim, iç dünyasındaki tedirginlikten kurtulduğunun bir güvencesi gibidir. Her şeyden önce içkiden uzak kalması, iyi gelmiştir. O zamana kadar içki dumanlarının bulutları arasında kalmış beyni, alkolün yarattığı uyuşukluktan sıyrılır: Uzakta olan, yakınlaşır ve güzel gözükmeye başlar. Verlaine, yeniden çocukluğunu görür; göz-

lerinin önünde ilk gençlik çağının masum düşleri belirir; bunlar, o zamana kadar alışmamış olduğu bir sessizlik atmosferinde kristal dizelere dönüşür.

Görmesine izin verilen tek insan, rahiptir; Verlaine'i yeniçağın en öznel şairi kılan o olağanüstü kendini adama gereksinimiyle, insanı duygulandıran bir başka birine açılma zorunluluğuyla, herkes tarafından terk edilmiş olan Verlaine, kendini günah çıkarmanın şehvetine bırakır. Pişmanlıkların tiryakisi Verlaine, sonunda ölçsüz suçluluğunu, kendine yönelik yakınmalarını üzerinden atabilecektir; yitirilmiş, yanlış yollara sapmış yaşamı için sonunda yeni bir otorite bulabilmiştir. Yozlaşmış Parisli şair, böylece yıllar sonra yeniden günah çıkarır, komünyonu alır ve yeniden inancın yoluna döner: Mons'daki beyaz badanalı hapisane hücresinde Verlaine, yeniden büyük Katolik şairler arasındaki yerini alır ve kimi anlarda mistiklerin sahip bulundukları gücü çağırıştırır. Benliğinde yeni bir yoğunlaşma kendini göstermiştir; yaşamında ilk kez olarak dinsel coşku, nörotik zayıflığa galebe çalar, erotizm yüceliğe, tutku tanrı sevgisine dönüşür. Hapisanede kaleme alınan 'Sagesse'in dizeleriyle, son 'Romances sans paroles', Verlaine'in şairliğinin doruk noktalarıdır; bu açıdan bakıldığında, sonraki dizelerinde bu hapisaneyi özlemle 'ruhunun yaratıldığı sihirli şato' diye adlandırışının ve hep inançla, masumiyetle dolu olan o dönemi arayışının nedeni kendiliğinden anlaşılır.

Bu iki yıl boyunca kaderin Verlaine'e bağışladıkları, sonsuzdur; Belçika adaleti ise verilen cezanın bir gününü bile bağışlamaz. Verlaine, 16 Ocak 1875 günü salıverilir. Hapisanenin kapısında tek dostu bile yoktur; onu bekleyen, sonsuz sadakatiyle yalnızca yaşlı annesidir.

Verlaine, dört duvarın katı desteğinden sıyrılıp yeniden dünyaya ayak basar basmaz sarsılmaya başlar. Karısı o hapisteyken kendisinden boşanmış, Paris'teki arkadaşları da onu unutmuşlardır. Verlaine, kendini yalnız yaşayamayacak kadar zayıf hissetmektedir. Bu nedenle ilk yaptığı iş, elinde olmaksızın yine yaşamındaki şeytana, Arthur Rimbaud'ya yönelmek olur; zaten bütün olup bitenlere karşın onunla mektuplaşmayı sürdürmüştür. Çıktıktan sonra Rimbaud'ya yazar; büyük bir olasılıkla bu mektupta dostu-

nu din yoluna çekmeye yönelik hafiften bir girişim vardır; çünkü o sıralarda Almanya'da yabancı dil dersleri vermekte olan Rimbaud, alaylı bir ifadeyle karşılık vererek, 'Loyola'dan kendisini Stuttgart'ta ziyaret etmesini ister. Verlaine, Stuttgart'a gidip Rimbaud'ya onu dine çekme girişimini yineler; ama ne yazık ki bu girişimi meyhanede, yani inanç yoluna yeni girmiş biri ve bir paygamber için pek elverişli sayılamayacak bir ortamda yapar. Biri yeni vaftiz olmuş, öteki ise tanrıtanımaz bu iki insanın tek bir ortak noktaları vardır, o da içkiye olan tutkunluklarıdır; böylece buluştukları gün gecenin ilerlemiş saatlerine kadar hem konuşurlar, hem de içerler. İnanca döndürme girişimine kimse tanık olmamıştır; bilinen, yalnız bu girişimin trajik sonucudur. Meyhaneden döndükleri sırada iki sarhoş kavgaya tutuşurlar; Neckar Nehrinin kıyılarında, ayışıklarında yıkanan geceyarısında Fransa'nın en büyük iki şairi –edebiyat tarihinin görkemli sahnelerinden birini sergileyerek– sopalarla birbirlerine saldırırlar. Kavga, uzun sürmez. Atletik yapılı, güçlü bir genç olan Rimbaud, sinirli ve sarhoşluktan sendeleyeni Verlaine'in kolayca hakkından gelir. Kafasına yediği bir darbeye yere yığılan Verlaine, kanlar içinde ve baygın, kıyıda kalır.

Bu, son karşılaşmaları olmuştur. Ondan sonra Rimbaud'nun bütün dünyaya, bilinmedik topraklara uzanan o görkemli Odysseia'sı, kadere karşı gerçekleştirmeye çalıştığı amok koşusu başlar; dalga, aradan yirmi yıl geçtikten sonra onu da parçalanmış olarak Fransa'ya geri fırlatacaktır. Verlaine ise derhal Paris'e döner; ardından dil öğretmeni olarak Londra'ya gider, taşrada yaşamaya çalışır, yeniden burjuva dünyasına dönebilmek için boşa çıkan çabalar harcar; ne var ki burjuva dünyası, bu tükenmiş insanı artık istememektedir. Verlaine'in başyapıtı 'Sagesse', Katolik bir yayımcı ya da daha doğrusu dini eşyalar satan biri olan Palmé tarafından yayımlanır; ancak bu kitapla ne edebiyat çevreleri, ne de dindar kişiler ilgilenirler; alkol, inancın Verlaine'in şiirindeki yansımalarını gittikçe artan ölçüde yeniden siler. Yaşlı annesi, Verlaine'i kurtarabilmek için sonuçsuz kalan birkaç girişimde daha bulunur; 1885 yılında, oğluyla birlikte gözlerden uzak bir yaşam sürmek için bir çiftlik satın alır; ancak ne yaptığının farkında olmayan Verlaine, köy meyhanelerinde içmeyi sürdürür ve sonra yine

bir sarhoşluk sırasında, el kaldırır; Vouziers mahkemesi tarafından 'kaba güç kullanmak ve tehdit' suçlarından bir ay hapis cezasına çarptırılır.

Bu kez hapisten çıktığında, artık onu bekleyen annesi de yoktur. Annesi bile ondan yorgun düşmüştür. Kadın, bir yıl sonra ölür.

Ondan sonra Paul Verlaine'in çöküşü hızlanır. Annesiyle birlikte son desteğini de yitirmiştir. Ne bir yuvası, ne de desteği vardır; parasının son kırıntıları da savrulup gitmiştir – 'et tout le reste est littérature', geride yalnızca edebiyat kalmıştır.

Verlaine, 'Quartier Latin'de kısa sürede tipik bir figür olup çıkar; dazlak başını örten şapkasıyla bu fon suratlı yaşlı adam, peşinde hep bir sürü asalakla dolaşmaktadır. Bir ayağı topaldır; bastonuna dayanarak ve topallayarak Caféden caféye gezer; orospulardan, edebiyatçılardan ve üniversite öğrenilerinden oluşma grubu hep çevresindedir. Herkesin masasına oturur, yirmi frank veren herkese bir dahaki kitabında bir ithaf vaadeder, bir kadeh içki ısmarlayan herkes onun dostu olur. Kahve masalarında artık rahibe değil, ama önüne gelen gazeteciye ve meraklıya yaşamını, günah çıkarırcasına, gönüllü olarak anlatır, pişmanlık içerisinde kendi kendine ağlayıp inler; bu, kafası henüz fazla dumanlı olmadığı sürece böyle sürüp gider; ama alkolden yana bir kez yükünü aldıktan sonra tepinip bağırır, bastonunu masanın üstüne vurur. Arada sırada da şiirler yazar – tanrım, ne kadar kötü şiirlerdir bunlar! –, herkesin istediği gibi şiirler yazar; pornografik, Katolik, eşcinsel ve hassas, lirik dizeler kaleme alır, sonra yazdıklarını alıp Quai'de, yayıncı Vanier'ye koşar; şiir başına biraz avans alır. Durumu kötüleştğinde, odası çok soğuk olduğunda, bir asalak gibi peşini bırakmayan orospularla edebiyatçılardan bıktığında, bu kez soluğu ikinci evi olan hastanede alır. Orada doktorlar ve tıp öğrencileri onu tanımaktadırlar, bu nedenle romatizması yüzünden normalden biraz daha fazla kalmasına izin verirler. O zaman sırtında hastane gömleği, başında beyaz külâhıyla bir kral gibi ziyaretçilerini kabul eder, gazeteler için şiirler ya da küçük saçmalıklar yazar. Günün birinde rahat battığında ve damağı yeniden alkolün özlemini çekmeye başladığında, kendini yeniden topallayarak sokağa

atar ve masaları dolaşmaya koyulur. Leconte de Lisle öldüğünde, gençler yeni bir kralın seçileceğini ilan edip edebi bir gösteriye hazırlanırlar. Verlaine, Quartier Latin'de büyük bir çoğunlukla 'Şairlerin Prensi' seçilir. Bu yeni unvanını büyük bir gururla, yarı kral, yarı da deli tacı gibi taşır, bir an kendini Akademiye takdim etmeyi biye düşünür; ama dostları onu bu umarsız çılgınlıktan zamanında vazgeçirirler. Verlaine de 'Boul Mich'de, ona aynı zamanda hem tapan, hem de alayla bakan gençlerin arasında kalır; cafelerde geçirdiği zamanlar kısılırken, hastane ziyaretleri uzamaya başlar. Ve sonunda, günün birinde, 1896 Ocağında, hasta ve yıpranmış bedeni, Rue Descartes'da, kötü şöhretli bir kadının yatağına serilip kalır; Eugénie Krantz adındaki bu kadın, yıllar boyunca Verlaine'in cebindeki son kuruşu da almayı, bu arada onu bütün arkadaşlarıyla aldatmayı başarmıştır. Verlaine bir serseri gibi, bir sokak orospusunun yatağında son nefesini verir.

Ve ardından herkes ansızın yeniden ortaya çıkar, sarhoş şaire bulvarda rastladıklarında korkuyla yollarını değiştirmiş olan edebiyatçı dostlar, saygın kişiler, tuzu kuru şairler, akademi üyeleri, François Coppée ve Maurice Darrées, hepsi, hepsi yeniden ortaya çıkarlar. Parlak söylevler verilir, herkes güzel sözler söylemekte birbiriyle yarışır; sonra bu zayıf, hep acılar içerisinde kıvranmış insanoglunun zavallı kadavrası çiçeklerin, çelenklerin, sözlerin altında yitip gider; büyük şairden beden olarak kalan, Batignolles Mezarlığında toprağa verilir. *La commedia è finita* — Komedi bitmiştir...

Verlaine, bu trajik ve hiç de kahramanca olmayan yaşamının hiçbir yanını insanlardan saklamamıştır. Goethe gibi, o da son derece iletişimci yaradılıшта bir şairdir; dizelerle ve düzyazılar aracılığıyla kendini anlatmayı sever; günah çıkarma gereksinimi sonsuzdur. Kendine ilişkin açıklamaları çoğu kez gerçeğin ötesine taşar, karikatüre, abartıya ve teşhirciliğe kadar uzanır; ancak kendini anlatmak, açıklamak, özür dilemek, Verlaine için bir zorunluluktur; çünkü irade gücünden, kendinden kaynaklanan bu etik otoriteden yoksun her ruh, yakınmalarla, isteklerle ve dualarla kendisinin dışında birilerine, Tanrıya, insanlara, kadınlara, içkiye yönelmek zorundadır. Tutunamayan Verlaine, her yerde yardım ara-

mış, şair olarak hep kendini bağışlatma, açıklama ve suçlama peşinde koşmuştur. Bu nedenle de bütün şiirleri, yine Goethe'yi çağrıştırır biçimde, sanki tek bir büyük itirafın parçalarıdır. Verla-ine'in dizelerinde yaşamının gelişmesi, yükselişi, bunalımları ve çöküşü, adım adım, bir çiçeği yaprak yaprak incelercesine izlenebilir ve şiirleri bir anlamda –yine Goethe'de olduğu gibi– ancak biyografisine yansıtıldığı takdirde, bütün derinliği, arılığı ve sonsuz insancılığıyla kavranılabilir.

ARTHUR RIMBAUD'

Saçma! Gülünç! Berbat! – O zamanlar yirmi üç yaşında olan Arthur Rimbaud, çevresindekiler dizelerinden hayranlıkla söz ettiklerinde ve onu yeniden edebiyata döndürmek için çekingен girişimlerde bulunduklarında, bu sözcüklerle karşı koyuyordu. Bu, bütün ilginin gelecekteki yaratısı üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak için, gençliğinde kaleme aldığı yapıtları şiddetle yadsıyan bir edebiyatçının sözde bir bıkkınlığını dile getirmesi değildi; burada bir hesabın acımasızca kapatılması söz konusuydu. Rimbaud, o zamanlar –yani henüz yirmi üç yaşındayken– sanata çoktan sırt çevirmişti. Afrika'dan yeni dönmüştü; bütün dünyayı dolaşmıştı; Almanya, Belçika ve İngiltere'de serserilik etmiş, Paris bulvarlarında yatmış, en aşağı görülen işlerde çalışmıştı; hapisanelerin saman şilteleriyle balta girmemiş ormanların dehşetini tanıyordu, Hollanda kolonileri için askere alındıktan sonra, Sumatra'da kaçmış, Malaya köylerinde saklanarak açlık çekmiş ya da ormana saklanarak maymunlar ve vahşi hayvanlarla birlikte yaşamıştı. Mısır'ı, Kıbrıs'ı, Zenzibar'ı, Aden'i tanıyordu; kısacası, henüz yirmi üç yaşındaki bu delikanlı her yerde yaşamıştı; Avrupa ise bir hapisane ya da pis bir su birikintisi gibi, çok dar gelmişti. Bunun üzerine adlarını ilk kez kendisinin andığı ülkelere gitmiş, Somali Zencilerinin dillerini öğrenmiş, el değmedik topraklara sahip olmuş, Kral Menelik'in savaş hazırlıklarına yardım etmişti; ama ömrü, Adua'yı görmesine yetmemişti. Yirmi yedi yaşındayken doğunun parlak kapısı sayılan, beyaz kent Marsilya'da, yumrukları sıkılı ve bir bacağı kesik olarak ölmüştü.

Ve bu genç adam, daha on yedi yaşındayken üne erişmiş, ne-

1. Stefan Zweig'in bu denemesi, K.L.Ammer'in Rimbaud'dan yaptığı çevirileri içeren ve 1921 yılında Leipzig'de, Insel-Verlag'da çıkan *Arthur Rimbaud - Leben und Dichtung* adlı kitabaya yazılmış olan önsözdür. Bu önsözün fotokopisi, Viyana Ulusal Kütüphanesi'nin yakın ilgiyle sağlamıştır. (Çev.)

rededeyse kutsanan bir şair olup çıkmıştı. Tumburaklı sözlerin ustası olan Victor Hugo, ona 'Çocuk Shakespeare' adını takmıştı. Rimbaud, on beş yaşındayken, örneğin Fransız dilinin en güzel Alman şiiri olan 'Sensation' gibi şiirler yazmış, on altı ve on yedi yaşlarında ise -'varolan bütün şiirden mutlak anlamda midesi bulandığı için' - 'Effarées'nin kendini estetiğin bütün zincirlerinden kurtarmış, vahşi dizeler ve hepsi de birer patlamayı andıran başka şiirler aracılığıyla yeni olanaklardan oluşma, yakamozlarla örülü bir ülkeyi gözler önüne sermiştir. Ve sonunda henüz gençlik dönemine ayak attığı bile söylenemeyecek olan Rimbaud, o ölümsüz 'Sarhoş Gemi'yi, bu ancak devlere yaraşır düşü, renklerin ihtilalinden ve ateşler içerisinde yanan sözcüklerin senfonisinden oluşma, bana ve daha pek çoklarına göre Fransız edebiyatının en önemli şiiri olan yapıtını yaratmıştır. Bunların yanı sıra, bir ara ciddi olmaktan çok alay edercesine, sesli harflerin renk değerleri üzerine kaleme aldığı bir sone, bugüne kadar Fransa'da sanatçılar bakımından neredeyse bir kutsal kitap olma niteliğini korumuştur. Fakat Rimbaud bütün bu sanatı hiç önemsemeksizin, neredeyse istemeden yaratmıştır. Dizeleri dostları tarafından toplanmış, yine dostları tarafından batırılmıştır. Yalnızca tek bir yapıtını, 'Cehennemde Bir Mevsim'i' incecik bir fasikül halinde Brüksel'de kendisi bastırtmış, ama nüshaları hemen ertesi gün yok etmiştir; bu paket kâğıdına basılma, ele yağlı gibi gelen incecik kitaplardan ancak birkaçı rastlantı sonucu kurtarılabilmektedir. Şiir, Rimbaud için herhangi bir özgürleşme girişiminden, içinde kaynayan cehennem için bir süpaptan, çeşitli deneylerinden birinden başkaca bir şey değildir; ama yaptığı ilk dencydir. Daha sonra sıra erotizme gelir, fakat Rimbaud, onu da hemen bir yana atar -"Fuhuş, pek sıkıcı bir şey." - Bilim de ona göre değildir -"Bilim, temposu çok ağır olan bir alan." - . Oysa Rimbaud'nun enerjisi ancak bir şimşek çakması gibi boşalabilir; bu enerjinin tekdüze bir ısıya dönüştürölüp buharlaşmasını beklemek olanaksızdır. Öte yandan Rimbaud, bütün bu enerjisine karşın tembeldir de. Bir defasında: "Ne kadar da aceleci bir çağ!" diye yakınır. Net bilgilere ulaşmak için adım adım

1. *Cehennemde Bir Mevsim / Illuminations*. Can Yayınları. Hazırlayan ve çeviren: Özdemir İnce. (Çev.)

ilerlemek, Rimbaud için iticidir, çünkü böylesi çok emek gerektirir. Onun istediği, sırları neredeyse bir büyü'nün yardımıyla, sezginin itici gücüyle aydınlatabilmektir. Rimbaud'yu ateşlendiren, Goethe'nin sanatsal düzeyde bilgi edinmenin ilk koşulu saydığı hayranlık değil, fakat her şeyi uç noktada yaşamaktır. Güç, Rimbaud'dan bir ilenç gibi fışkırır. Onun istediği, önce kendinde kaynayan fazlalıktan şiirler aracılığıyla, kadınlar ve eylem aracılığıyla kurtulmaktır. Bunu başaramaz. Bunun üzerine içindeki uç noktaların üzerine çıkmayı dener; barsakları sancılar içerisindeki bir hastanın koşup tırmanması, sendeleyip dans eder gibi yapması, saçma davranışlar sergilemesi gibi, Rimbaud da kendini ülkeden ülkeye atar. Aslında planlı yolculuklar değildir yaptıkları; hep hapisten kaçar gibidir; hep uzaklara, özgürlüğe gitmeyi amaçlar: On dört yaşındayken Paris'e kaçtığı gibi, yirmi ve otuz yaşlarındayken de Ekvator bölgelerine kaçar. Bir fatihtir; bomboş elleri, alev alev yanan yüreğiyle, gözünün gördüğü yere giden güçlü bir insandır. Eylemler ona başarıdan ötürü değil, fakat eylemin kendisinden, verdiği esriklikten ötürü çekici gelir. "Eylem, yaşamın kendisi değildir, fakat herhangi bir güç elde etmenin yoludur, bir öfkedir." Rimbaud'nun gereksindiği, sanat yoluyla oyalanmak değil, ama doğrudan eylemde bulunmaktır. Gelgelelim gemiler donatan bir Cortez'in, ordu toplayan bir Wallenstein'in, genç generalleri gereksinen bir cumhuriyetin varlığı söz konusu değildir. Rimbaud 1793 yılında değil, fakat gittikçe yoksullaşan bir yüzyılın can çekişme evresinde yaşamaktadır. Bunun üzerine gücünü anarşik bir tutumla kendine karşı kullanmaya başlar. Yalnızca bir kez daha iktidarı, Balzac'ın da düşlemiş olduğu şeyi düşler: Zengin, ölçsüz zengin olmak ve fethedemediği dünyayı satın alarak ele geçirmek. Erken kehanet, kitabından bir alev gibi fışkırır: "Demirden uzuvlarla geri döneceğim, derim koyu olacak, taşıdığım maskeye bakıp, benim güçlü bir ırktan geldiğime kar verecekler. Altınım olacak; kadınlar, uzak ülkelerden dönen korkunç sakatlara iyi bakalarlar; politikaya karışacağım; kurtulmuş olacağım!" Ama kimi açılardan başarısızlığa uğrar; eline geçen, hep yalnızca belirli miktarlardır, hiçbir zaman bir servet değildir. Yalnızlıkla geçen bir yaşamın verdiği sıkıntı, harcanamamış gücün direnişi, Rimbaud'yu ağır ağır eritir; kendi gücü tarafından boğulmaya başlanır. Eylemde bu-

lunma isteği, bedeninde şaha kalkmıştır; ruhunu ateşler kemirir. Can şekişirken kendini Fransa'ya atmak ister; ama tam sınıra varmışken ölümün pençesine düşer. Dostlarının şabalaları ve sadakati olmasa, Marsilya hastanelerinden birinde bir bacağı kesilmiş olarak ölen bu Afrikalı tacirin bir şair olduğunu, Fransa'nın en büyük şairlerinden biri olduğunu kimse bilmeyecektir.

Rimbaud'nun yaşamının ayrıntıları mektuplardan ve şaşkaca kaynaklardan okunduğunda, hiç görölmedik kentlerin barbarca adları duyulduğunda, böyle bir kadere ilişkin olarak insanın zihninde canlandırdıkları ağırdan sislerle kaplı bir uzaklığa, neredeyse bir düşler evrenine kayar. Sanki bütün bu olup bitenler, zamanımızın çok dışındadır. Oysa Rimbaud bugün yaşasaydı, ancak orta yaşlarda bir adam olacaktı. Paris'te Rimbaud'nun Charleville'deki öğretmeni ve Rimbaud'yu şairliğinden önceki döneminden tanıyan, daha sonra on altı ve on yedi yaşlarındaki şair Rimbaud'ya ilişkin anıları da bulunan tek insan olan Mösyö Izambart'la tanışmıştım. Öđretmenin anlattıklarına göre o dönemlerin Rimbaud'su erken olgunlaşmış, ani öfkelenen, acımasız, son derece erkek tavırlı, iri adaleli ve iri yumruklu bir genşi; okulda şaşırtıcı, ama zikzaklar çizerek enerjisiyle dikkat çekmişti. Fantin-Latour'un çizdiği portre de bu anlatılanlara uymaktadır: Rimbaud oturuşuyla bir şairden çok işçiye benzer, tek dikkati çeken yanı, geniş alnıdır; öfkelenildiğinde bu alında beliren mavi damarlar birer yılanı andırır. Görünüşü acımasızdır; ayrıca gerçekten de acımasız bir insandır. Bunun için Stuttgart'da, Neckar nehrinin kıyılarında Verlaine'le aralarında din konusunda geçen o umarsız tartışmayı anımsamak yeterlidir; tartışma, Rimbaud'un Verlaine'i kanlar içerisinde ve baygın yere seren sopa darbesiyle noktalanmıştır. Bir irade insanı olan Rimbaud'nun, bu tuhaf ilişkide fiilen erkek, 'iblis koca' niteliğiyle ve hep düşler peşinde olan Verlaine'nin de, boyunduruk altına girmek bakımından, kadın konumunda yer aldıkları düşünölürse, Rimbaud'nun bütün iş dünyasını dolduran ateşin kıvılcımlarını algılamak da kolaylaşır. Rimbaud'nun uzuvları, bütün sıkıntı ve yoksulluklara karşı bir işçinin gücüyle bilenmiştir. Décadence – neredeyse hastalık derecesindeki aşırı duyarlılık, sanrılarla örölü bir görme biçimi, taşıdığı 'Galyalı kanının aksaklıkları'– salt ruhsal düzeyde kalmış, şairin dış yaşamına kadar hiçbir zaman uzanma-

miştir; bu dış yaşamı açısından Rimbaud, kendini gittikçe artan ölçüde zamanına özgü bütün kültürden koparır; bütün göçebeler gibi bir kozmopolit, çingeneler gibi bir toplumsal olgu kimliğiyle, hiçbir yerde tutunamaksızın, göçebe kuşlar örneği ülkelerden geçer; tıpkı nereden geldiğini unutmuş, artık kimseye ait olmayan ve ait olmak da istemeyen Kaspar Hauser gibi, Rimbaud da kültür evrenine yalnız bir meteor gibi düşer. Yalnızca kendi yaşamı, her türlü kültürden radikal bir tutumla nefret edişi, her türlü Avrupalılığı aşması, ahlak düzlemlerinin ortasında salt içgüdüsel bir yaşamı sürdürmesi, engel tanımayan bireyciliği bile Arthur Rimbaud'yu yeterince ilginç kılabilir. Zamanımız açısından Rimbaud, bir bireysel özgürlük kahramanı, içgüdüler evreninin bir serüvencisidir.

Rimbaud'nun şair yanını onca büyüklüğe erdiren ise, biri olumsuz, biri de olumlu olmak üzere iki öğedir, bir koşul ve bir yenetektir. Önce olumsuz öğeyi ele alırsak, bunu Rimbaud'nun iç dünyasında yükümlülüklerin eksikliği diye tanımlayabiliriz. Rimbaud, hiçbir engel tanımayan bir insandı. Elini kolunu bağlayan, kutsal saydığı hiçbir şey yoktu. Büyük bir gururla, şöyle derdi: "Galyalı atalarımın putperestliği ve günaha duyulan aşkı aldım. Ey bütün günahlar, şiddetler, şehvetler, muhteşem şehvet; -özellikle de yalan ve tembellik!" Çünkü onu tutabilen hiçbir şey yoktu. Aile bağlarını delilik sayar, bu bağlılığın bir boyunduruktan başka bir şey olmadığına inanırdı. Mektupları hep bir bankere yazılır gibi kaleme alınmıştır; sürekli yinelenen, hep para konularıdır. Vatanseverlik ve kendi kültürüyle gurur duyma gibi şeyleri, çürük yemiş gibi fırlatıp atmıştır; Avrupalılarla birlikte yaşamaktansa, ilkel Zencilerin arasında yaşamayı yeğlemiştir. Dinin önünde hiçbir zaman boyun eğmemiştir; Hazreti İsa, Rimbaud'nun gözünde 'enerjilerin sonsuz değeri' olmaktan başkaca bir şey değildir. Dostluğu hiçbir zaman bir bağ saymamış, gelip geçici serüven yoldaşıklarını yeğlemiştir. Ahlak, Rimbaud'ya göre gülünç bir şeydir, "insan aklının bir zaafıdır"; sanata gelince, o da bütün öteki işler gibi bir iştir. "Kalem tutan el, saban tutan el ile eşdeğerlidir." Rimbaud için sağlam, destek sayılacak bir dünya görüşüne temel olabilecek hiçbir şey yoktur; bilginin uçurumları üzerinde dans edercesine, boşlukta gezinir. Rimbaud'nun kişiliğinden bize esen, saydam, so-

ğuk, insanı hafıftan titreten bir atmosferdir. En genç dönemlerindeki şair bile özgürdür; estetikten, herhangi bir sanat anlayışından bağımsızdır; geleneksel bağlardan bağımsızdır. Şiire acımasızca sarılır; ona sevecen tavırlarla değil, ama sertlikle, tecavüz ederek boyun eğdirir. Rimbaud'nun şiirleri acımasızdır ve sınırları zayıf olanlara uygun düşmez; bu şiirlerin kimilerinden yoksulluğun, kirli giysilerin, terli pabuçların, tuvaletlerin kokuları yükselir; bu şiirler, en gerçekçi gerçeklikten ve dizgin tanımayan imgelemden oluşma, dahiyane bir yumaktır. Eşsizdir. Rimbaud, sanki dünyanın ilk şairiymiş, sanki kendisinden önce gelmiş binlercenin oluşturdukları estetik, iskambil kâğıtlarından yapılma bir bina örneği çökmüş gibi şiir yazmaya başlar. Şiiri, bu gözü kara içgüdüsel özgürlük ortamında, kendine özgü bir gelişme çizgisini izler; Avrupalı ve gelenek doğrultusunda sayılması olanaksız olan bu şiir, son derece özgün ve büyüktür; bu şiir, kavimler göçü sırasında kuzeyin güçlü kavimlerinin Roma ya da Bizans'a saldırmaları gibi, bütün Cermenliği ve barbarlığıyla Galya'nın doruk noktasındaki kültürüne saldırır.

Bu iç özgürlük, yaşamda ve şiirde engelleyici olabilecek bütün kavramlardan kendini içgüdüsel olarak bağımsız kılar, Rimbaud'nun büyüklüğünün en derinde yatan koşuludur. Buna şairin eşsiz denebilecek bir yetisi, bakışlarının sanrısız gücü, ya da daha iyi bir deyişle duyumsaması da eklenir. Çünkü Rimbaud, dış dünyanın nesnelerini yalnızca bütün boyutlarıyla kavramakla yetinmeyip onları bütün nitelikleriyle birlikte kendi iç dünyasına da akıtır; onları görmesinin yanı sıra, aynı zamanda duyar, tadlarına bakar, kokularını alır, onlara dokunur ve en derin noktalarına kadar iner. Kavrama yetisi, nesneleri bir akıntının anaforu gibi, neredeyse açgözlülükle yutuverir; Rimbaud, bütün bu nesneleri sanatsal anlamda da iç dünyasına dahil eder, onların özünü emer, en küçük ayrıntılarının bile tadına varır ve bu ayrıntılar damla damla kanına geçer. Bütün duyuşsal izlenimleri öylesine derinliğine ve şiddetle emer ki, bu izlenimler paramparça olup varolan niteliklerini yitirirler: Koku, ses ve renkler birbirine karışır; bunlar, artık hiçbir bilginin bulunmadığı, yalnızca dıştan gelen bir dokunmaya ilişkin bulanık bir duyumsamanın, kışkırtılmış bir içgüdü'nün varlığının söz konusu olduğu o en derin noktada birbirlerine değerkler. Birbi-

rinden farklı duysal izlenimlerin şiirsel düzeyde dışlaştırılan ve daha önce Baudelaire'in ünlü 'La nature est un temple' adlı sonetinde bulanık bir biçimde sezmiş olduğu ortak tınıları, kaynağını, duyumsama yeteneğinin sözü edilen derinliklerinde ve şiddetinde bulur. Burbirinden farklı duysal alanlara ait değerlerin birbirini karşılaması diye açıklanabilecek bu olgu, ruhbilim alanında anestezi-benzeri diye adlandırılan, ancak sanatsal düzeyde duyumsayan insan bakımından, günlük bir olay niteliğini taşıması nedeniyle, farklılık göstermeyen olgudur. Bu karşılıklı birbirinin yerini tutma olgusu hiçbir şairde Rimbaud'da olduğu kadar yüksek bir gelişme düzeyine varmamıştır. Rimbaud, kendisine ulaşan bir tona, aynı duyum değerindeki bir renkle yanıt verir. Fakat buradaki eşitleme, mantıktan kaynaklanma olmayıp, kökenlerini duyguda bulur. Bu duygu, her zaman şaire ait olan bir duygudur; çoğu kez de aynı zamanda, anlatımın çağrıştırmaya gücü ya da şairin sihirli ezgisi nedeniyle, bir başkasında bulunan bir duygudur. Rimbaud'un iç dünyasında bu bağlamların kesinliğinin ne ölçüde canlı olduğunu, bir izlek niteliğindeki 'Sonette des voyelles' gösterir; bu sonetde fantastik olaylar, neredeyse dogmatik bir düzeyde kristalize olur, A siyahla, E beyazla, I kırmızıyla, O maviyle ve U yeşille eşitlenir, 'gizli kaynaklar', vahşi görüntülerle çerçevelenmiş olarak, bir bütün içerisinde bir araya gelir. Burada kısmen şaka niteliğindeki bu olgu, aslında bilinçaltının o karanlık alanına pek az kişinin başarabildiği bir girişi simgeler. Burada kavramsallıklardan uzak bir şiir sanatı, aklın desteğini gereksinmeyen bir simgeler sanatı, içgüdü ve bir tür sihir söz konusudur. Rimbaud'nun deyişiyse, 'sözcüğün simyası' vardır; bütünüyle ancak ustanın bildiği, çok az sayıda 'haberlinin' anlayabildiği bir tür büyü sanatı vardır. Ve sonra Rimbaud'nun yaşamında yeniden o sabırsız haykırış yinelebilir: "Bilimin temposu çok ağır." Bilim, çok yavaştır, şiirde tanımlamalara gitmek, çok zaman alır. Mozaik, çok çaba gerektirir; bu nedenle en iyisi, dahiyane taslaklar çizmektir. Rimbaud, simgeyi hafif ocak ateşinde buharlaştırmayı değil, fakat bir şimşek çakması kadar sürede, sezgisel olarak kapmayı amaçlar; belki bu, simgenin anlaşılabilirliği pahasına da gerçekleştirilebilir. Gelgelelim duygu, her şeydir. Dizelerini dergiler ve kitaplar için kaleme almayan, dizeler aracılığıyla yalnızca iç dünyasındaki gerilimden kurtul-

mak isteyen Rimbaud gibi biri için anlaşılabilirlikten feragat etmek, kolaydır. Elektrik akımının boşalması ise önceden planlanarak değil, ama ansızın, şimşek aracılığıyla gerçekleşir.

Böylesine bir iç dünya doluzdizginliğinin, renklerdeki bu şiddetin ve anlatımdaki bu coşkunluğun içinde bulunduğu kabı, yani geleneksel Fransız dize yapısını kısa zamanda parçalamış olması, çok doğaldır. Rimbaud, eski kalıplara ancak on dört yaşındayken uymuştur. Fakat satırların bir sonraki dizeye el uzatması, dörtlüklerin buruk bir tadla dağılması, kaynayan duyguların boşluktaki satırları zorlamaya başlaması uzun sürmez; Rimbaud, kısa bir süre sonra parçalanmış kalıbı fırlatıp atar. Başlangıçta tutumu, devrimci niteliktedir; yarım uyaklar kullanılır, uyaklarda özgürleşme eğilimi belirginleşir — ama bütün bunlar kısa sürer; Rimbaud, her türlü biçim kaygusunu bir yana atıp anarşik bir tutum takınır ve 'Illuminations'daki o vahşi bir akışı izleyen düzyazı şiirlerini, kendi vahşi ezgileri doğrultusunda olmak üzere kaleme alır; buradaki düzyazı, bir sanat yapıtı olarak şiirin doruğudur, Walt Whitman'ın satırlarından yansıyan çağlayanlar, Nietzsche'nin diyonizyak esriklikleri kadar görkemlidir. İç dünyasında kendini kültürün bütün bağlarından özgür kılan Rimbaud, sanki yeniden insanoğlunun çıkardığı ilk seslere döner, daha derin bir anlamda dindarlığa kayar, rapsodik ve vaaz verenleri çağırıştırır olur; her ikisi de kendilerini dünyadan özgür kılmış, yalnızlığı seçmişlerin elinden çıkma 'Cehennemde Bir Mevsim' ve 'Zerdüşt' kadar hemen hemen aynı dönemde kaleme alınmış, bir rastlantı sonucu üslup bakımından birbirlerine bu denli benzeyen iki kitap daha hemen hemen yoktur. Rimbaud'nun sözcüklerinin gücü zamanla başlı başına bir olaya dönüşür, elinin altında sözcüklerin boyutları giderek genişler; kavramların o kurşuni renkli jelatini bir vampir gibi kan emerek, renklerle tıka basa dolu, o zamana kadar görülmemiş bir ışığın yakamozlarını saçmaya başlar. En eskimiş sözcükler bile yepyeni olur, elektrik akımıyla çıtırdamaya başlar ve ansızın kıvılcımlar saçar. Bunlar hiç beklenmedik bir anda şahlanırlar ve mantık düzeyinde kavranmalarına olanak tanımadan, bir şaşırtmacayla herkesi kendilerine boyun eğdirirler. Bunlar, hep soylu türden sözcükler olmayıp, kimi zaman sokağın argosundan alınma, bilimden zorla koparılma, çoğu zaman da yeni temeli atılmış sözcüklerdir. Bu

bağlamda sayısız örnekler verilebilir. Birkaçıyla yetinelim. ‘La reine aux fosses cascadantes.’ Gökemin ta kendisi! Ya da ‘le cœur fou robinsonne’ –bu, Akademinin sözlüğünde henüz yoktur. ‘Les insultes ithyphalliques et pioupiesques’, ‘perealiser sa peau’ – hemen her kıtada olmak üzere, bu türden binlerce örnek verilebilir. Böyle sözcüklerle son karanlıkların kapısı da kınır ve Rimbaud, büyük bir gururla şöyle der: “Ben sessizlikleri, karanlıkları, sözcüklerle anlatılamayanları kaleme alıyorum.” Çünkü üç yıl gibi bir sürede, başkalarının henüz o tatlı çocukluk günlerinin uzantılarından oluşma bir ağda, küçük budalalıklarla zaman harcadıkları bir yaşta Rimbaud, akıl almaz ürünler vermiştir. On beş yaşında ‘Sensation’u, on altı yaşında da ‘Les chercheuses de Poux’yu, insanın sanki sırtında ansızın serin bir el gezinmişçesine, şehvetten ürpertiler geçirerek duyumsadığı o şeytani güzellikteki ve özünde alabildiğine sapkın şiiri yazmıştır. Ondan sonra satırlar gittikçe daha çok kanla dolar, ritimler daha bir doludizginleşir, hiç duyulmadık imgeler belirginleşir; bu imgeler bir noktadan sonra yaşamın bilinen sınırlarını aşır, artık yalnızca bilinmeyen dünyaların yüzeylerine doğru kayar. Sanrılar, Rimbaud’yu ansızın bütün olanakların ötesine sürükler. Yaşamının panoramasına sadık kalarak anlatmak istersek, Rimbaud sanatçı olarak on beş yaşında Fransa’yı, on altı yaşında da Avrupa’yı terk etmiş, doğunun uçsuz bucaksız görkemi-ne, başka yıldız sistemlerinin boşluktaki gecelerine, tropik dünyaların boğucu şehvetine yelken açmıştır. Ebedi şiiri ‘Sarhoş Gemi’ ise renklerin görkemli başkaldırısı, zincirlerinden boşanmış duyuların zaferi niteliğiyle Fransız şiirinin üzerinde, anarşinin kırmızı bayrağı gibi dalgalanır. Bu şiir, birbirine geçen görüntülerden oluşma bir çağlayandır, cehennemin göklerinden dökülme saptamaların dibinde toplandığı, kaynayan bir uçurumdur; sergilenen görüntünün anlamını insan, ancak sonradan kavrayabilir; ama bundan önce görüntülerin darbeleri altında bir sendeleme dönemi vardır. Bu tür ateşli görüntülere ancak William Blake’in betimlemelerinde rastlanılabilir. Şarkı söyleyen balıkların gezdiği ülkeler, kanayan yıldızlarla kaplı gökyüzü, tahtakuruları tarafından kemirilmiş dev yılanlar, panter gözlü çiçekler, gümüş rengi güneşler — denizin şiirinde dile gelen bu düş, hangi afyonlardan ve hangi yakıcı ateşten kaynaklanmadır? Ve bütün bunlara karşın sözü edilen

düş, en gizli köklerinde yine de yaşamla bağıntılıdır; çılgılık, her şeyi yakıp kavuran lav akıntısında alev alev bir doruk gibi, ansızın yükselir: "Je regrette l'Europe aux anciens parapets." Bu düşün en derinde yatan çekirdeğini, sonradan gerçekleşecek yazgıya ilişkin sezgi oluşturur. Rimbaud, bir falcı olabilmeye, gizli büyülerin yardımıyla geleceğin düşlerini bulabilmeye yönelik son özlemini bu şiirde yaşar. Hepsini bilmiştir. Gelecekteki yaşamı, uzak denizlere yapılan yolculuklar, bir daha Avrupa'ya dönmeyiş, bütün bunlar gerçekleşmezden yirmi yıl önce hem bu şiirde, hem de öteki şiirlerde mat renkli camların ardından parlarcasına yer almıştır. Henüz oluşmakta olanı sanat yapıtında gerçekleştirmiş olarak sergilemek, iç dünyadaki misyonun işitilmedik zaferidir. 'Sarhoş Gemi', aynı zamanda Rimbaud'nun son şiirlerinden biridir. Şairin soluğu o denli sıcaktır ki, parmaklarının arasındaki balmu u bir kalıba uyacak yerde erimiştir. Edebiyat, sanat, dile getirilemez olanı bütünleriyle söyleyebilmekte aciz kalmıştır. Ve bu nedenle Rimbaud, henüz on sekiz yaşındayken sanatı fırlatıp atar.

Kimileri, Rimbaud'nun hemen o zamanlar ölmeyişinde bir tür 'üslupsuzluk' bulurlar; edebiyatla geçen dönemi, bir asalak gibi bütün bir yaşamın izlemesini uygunsuz sayarlar. Fakat böyle yapmakla ne kadar sınırlı, ne kadar salt edebiyat düzeyinde kalarak duyumsadıklarının ayırdına varamazlar. On sekiz yaşında ölüp ardında böyle şiirler bırakmak, eşsiz bir yaşam değil, yalnızca bir rekor olabilirdi; çünkü Keats, yirmi dört yaşında ölmüştür. Oysa burada asıl eşsiz olan, böyle bir sanatçının sanata duyduğu nefrettir; kendini sanata adayacak yerde onu kendine çekmesi, ona tecavüz etmesi ve artık verebilecek bir şeyi kalmadığında, onu bir yana atıp, bir daha asla ona elini değdirmemesidir; başkalarının henüz düşünmeye bile cesaret edemedikleri son yanılsamaları da ardında bırakıp, tıpkı canalcı anda Faust'un yaptığı gibi, "Başlangıçta kelâm vardı" cümlesinin üstünü çizmek cesaretini göstermesi ve hayatın kitabına – kararlı bir hamleyle ve silinmesi olanaksız renklerle – şunu yazmış olmasıdır: "Başlangıçta eylem vardı."

MEKTUP SANATI

Görünüşe bakılırsa, soylu ve değerli bir sanat, mektup yazma sanatı sonuna yaklaşmakta. Bu sanatı böylesine güzel kılan ve ona bunca engin bir yaşam, bunca zenginlik katan yanı, öteki sanatlar gibi yalnızca sanatçılardan bağımlı olmamasıydı: iç dünyasının coşkularına ya da geçici olarak kapıldığı bir ruhsal atmosfere mektuplar aracılığıyla anlatım kazandırmak, her insanın yapabileceği bir şeydi. İnsan bir dosta, bir yabancıya günün getirdiklerini, bir olayı, bir kitabı, bir duyguyu iletebiliyordu; üstelik bunu kolayca, bir armağan verme kasdı bulunmaksızın, bir sanat yapıtından sorumlu olmak gibi tehlikeli bir gerilime düşmeksizin yapabiliyordu. Böylece geçmiş zamanlarda, mektupların henüz insanlar arasında bağlar kurabildiği, insandan insana iletilen mesajların sihirli bir güç taşıdığı, huzurlu bir dünyada sayısız küçük mucizeler gerçekleşebilmiştir.

Ancak bu soylu sanat, yani mektup yazma sanatı, artık kaybolmaya yüz tutmuş gibi. İçinde herkes için her şeyin yazılı olduğu, başkaca zamanlarda kısık sesle tek tek kişilere iletilen haberlerin, nesnel ve buz gibi bir kalıp içerisinde kitlenin kullanımına açıldığı gazete, mektubun ilk yıkıcısı oldu. İkinci darbe ise sözcüğü ruhundan yoksun kılan, her insanın yazısıyla çizdiği o gizli otoportreyi, buz gibi bir aynanın arkasına saklarmışçasına ortadan kaldıran yazı makinesinden geldi; üçüncü yıkımın kaynağını, insanların kendilerine tanınan belli bir acele payıyla her şeyi daha iç dünyalarında ısıtamadan, kanlarına karıştıramadan birbirlerine haber vermelerini sağlayan telefon oluşturdu. Böylece her gün ağır çuvallar içerisinde, arabalarla kentlerimizde taşınan milyonlarca mektup sayfasında canlı, yaratış ürünü sözcüklerin sayısı bir düzineyi aşmaz oldu; kanımızın ve düşünce dünyamızın atalarının bir zamanlar mektuplarını kaleme aldıkları, bizim için artık bütünüyle anlaşılmaz hale gelmiş sevgi atmosferinden ve yalnız çabalardan geriye hiçbir şey kalmadı. Başkaları da aynı utancı duyuyorlar mı, bilemi-

yorum; ama ne zaman Goethe'nin evine gitsem ve elindeki kaleme sanki sihirli bir güçle boyun eğdiren, Alman söz sanatının bu en yüce ustasının nasıl önemli, dahası en önemsiz mektupları bile, gönderilecek olgunlukta bulmadan önce, iki, üç kez kaleme alıp düzeltmiş olduğunu, ya da Nietzsche'nin hemen her yazının taslağını kendisinin kaleme aldığını hatırlasam, aklıma söz sanatı bakımında –onlarla karşılaştırıldığında– sonsuz yoksul düşmüş, bu bakımdan kendimize güvenimizi yitirmiş olan bizlerden kaçımızın hâlâ gelişigüzel bir mektuba bunca sevgi ve saygı gösterecek kadar çalışkan ve sabırlı olduğu sorusu gelir. Artık hepimiz ya da hemen hepimiz, mektubu sanatla bir tutmaktayız; sanatçılar çevresinde mektup bugün bazan iş konularında, bazan da sanat politikasıyla bağıntılı olarak kullanılıyor; fakat doğrudan bir sanat eseri olabilme fırsatını mektuba artık hemen hiç tanımıyoruz.

Oysa mektuptan sevgimizi esirgemekle ne büyü bir şeyi yitirdiğimizin bilincine varabilseydik! Her mektup hep tek bir kişiye, duyguların paylaşılması için öngörülmüş belli bir insana yönelik olduğundan, ister istemez konuşanın ikinci bir portresine dönüşürdü. Kendisine seslenilenin sesi de –bilinç altında olmak üzere– yanıt verirdi; bu ortak atmosfer, aynı zamanda hem açık, hem mahrem, hem konuşkan, hem suskun, güven aşılایıcı ve sır saklayıcı bir içtenliği sergilerdi. Bazı konular yalnızca ancak iki kişinin konuşmasında görülen bu tonla dile getirilebilirdi; belki de zamanımızda en anlamlı mesajlardan bazılarını yitirmiş olmamızın tek nedeni, bu sanatı, mektup yazma sanatını görünüşte artık unutmuş olmamızdır.

(Stefan Zweig'in, Otto Heuschele tarafından 1924'te yayımlanan 'Yalnızlıkların İçinden Mektuplar' adlı kitaba yazdığı sonsözden alınmıştır.)

DİN VE TOPLUM AÇISINDAN BİR DÜŞÜNÜR OLARAK TOLSTOY

27 Haziran 1883 tarihinde, o zamanlar Tolstoy'un yanı sıra Rusya'nın yaşayan en önemli yazarı olan Turgenyev, Yasnaya Pol-yana'daki dostu Tolstoy'a çok sarsıcı bir mektup gönderir. İçinde bir tedirginlik vardır; birkaç yıldan bu yana, ulusunun en büyük sanatçısı olarak saygı duyduğu Tolstoy'un edebiyata sırt çevirdiğinin, 'mistik bir etik'e yaklaştığının ve bu etik içerisinde kendini yitirmek üzere olduğunun ayırdına varmıştır; doğayı ve insanı başka kimsenin yapamayacağı bir ustalıkla betimleyebilen Tolstoy'un masasında artık Kutsal Kitap'tan ve dinbilim incelemelerinden başka bir şey bulunmamaktadır. Turgenyev'in korkusu, Tolstoy'un da, tıpkı Gogol gibi, yaratıcılığı açısından en verimli yıllarını dünya için bir anlam taşımayan dinsel spekülasyonlarla harcaması olasılığıdır. Bu nedenle artık ölüm döşğinde olan Turgenyev, eline mürekkepli kalem ya da daha doğrusu – artık ölümün soğukluğunu yansıtan parmaklarında mürekkepli kalem tutacak güç kalmadığından – kurşunkalemi alıp, vatanının en büyük dehasına yalvarır. Yazdıkları, ölmekte olan birinin en son ve içten dileğidir. "Yalvarırım size, edebiyata geri dönün! Sizin asıl yeteneğiniz, orada. Rusyamızın büyük yazarı, lütfen bu isteğime kulak verin!"

Ölmekte olan birinin bu sarsıcı mektubunu – mektup ortasında kesilir ve Turgenyev, artık gücünün tükendiğini yazar – Tolstoy hemen yanıtlamamıştır; yanıtlamak istediğinde ise artık çok geçtir. Turgenyev, isteğinin duyulduğunu bilmeden ölmüştür. Ne var ki Tolstoy, büyük bir olasılıkla dostunu yanıtlamakta güçlük çekecekti; çünkü onu bu bağlamda derin düşüncelere, Tanrıyı aramaya iten, kendini beğenmişlik ya da salt merak olmamıştır; Tolstoy, bu yolda bir iradesi bulunmaksızın, dahası iradesinin dışında o

noktaya sürüklenmiştir. Bu dünyanın duyularla algılanabilir yanlarını başka hiçbir yazarda olmadığı kadar görmüş ve duymuş, bütünüyle dünyaya bağlı ve dünyaya dönük bir insan olan Tolstoy, daha önce yaşamı boyunca hiçbir zaman metafiziğe eğilim göstermemiştir. Hiçbir zaman düşünmekten hoşlandığı ya da içgüdüsel olarak düşünmeye zorlandığı için bir düşünür olmamış, epik sanatında onu ilk düzlemde hep nesnelerin anlamı değil, ama duyularla algılanabilir yanları ilgilendirmişti. Demek ki spekülatif alana yönelmesi, gönüllü olmamıştı; karanlıklarda bir yerden ansızın yediği bir darbe, o zamana kadar yaşam yolunda dimdik ve kendinden emin adımlarla ilerlemiş olan bu güçlü ve sağlıklı adamı bir anda sendeletmiş, korkudan gerilmiş ellerle tutunacak bir yer, bir destek aramaya itmişti.

Tolstoy'un yaklaşık elli yaşındayken iç dünyasında geçirdiği bu şokun herhangi bir adı ve görünürde bir nedeni yoktur. Mutlu bir yaşamın koşulları diye sayılabileceklerin tümü, Tolstoy'un o döneminde eksiksiz olarak gerçekleşmiştir. Tolstoy sağlıklıdır, üstelik bedensel olarak olağanüstü güçlüdür, düşünce dünyası canlı ve yıpranmış olmaktan uzaktır. Büyük bir yurtluğun efendisi olarak parasal sorunları bulunmamaktadır, en soylu ailelerden birinin varisi, bundan da önemlisi, Rus dilinin dünya çapında ünlü, en büyük yazarı kimliğiyle saygındır. Aile yaşamı –karısı ve çocuklarıyla– son derece uyumludur; Tolstoy'un dış yaşamında huzursuzluğa yol açabilecek herhangi bir neden bulabilmek, olanaksızdır.

Ve karanlıktan gelen darbe, tam o dönemde iner. Tolstoy, başına korkunç birşeyler geldiğini duyumsar. "Yaşam, ansızın durdu ve korku verici oldu." Kendini yoklar ve başına ne geldiğini, neden ansızın bu sıkıntının, birtakım korkuların etkisi altına girdiğini, artık hiçbir şeyin kendisini mutlu edememesinin ve sarsıntıya sürükleyememesinin nedenini sorar. Tek duyabildiği, çalışmayı itici bulduğu, karısına yabancılaştığı ve çocuklarını umursamadığıdır. Yaşamdan neredeyse tiksinti gelmiştir; bir çaresizlik anında kendini vurmamak için av tüfeğini dolaba kilitler. Anna Karenina'da, kendi kişiliğinin bir yansıması olan Levin aracılığıyla, bu durumu şöyle dile getirir: "Her insanı ve bu arada kendisini gelecekte acıdan, ölümden ve sonsuz bir cehennemden başka bir şeyin

beklemediğini ilk kez o zaman bütün açıklığıyla kavramıştı; bunun üzerine böyle yaşayamayacağına karar vermişti; ya yaşama bir açıklama getirmek, ya da kendini vurmak zorundaydı."

Tolstoy'u bir düşünür, bir yaşam öğretmeni yapan bu iç sarıntıyı adlandırmaya kalkışmanın bir anlamı yoktur. Büyük bir olasılıkla karşılaştığı, yalnızca yaşıdönümüne bağlı bir durumdu, yaşlanma ve ölüm karşısında duyulan korkuydu, geçici bir ataletle yol açan, nevrastenik bir depresyondur. Fakat kendi iç bunalımlarını gözlem konusu yapmak ve onları aşmaya çalışmak, her düşünce insanının, özellikle de sanatçının özelliğidir. Başlangıçta Tolstoy, yalnızca adlandıramadığı bir tedirginlik duyar. Bunun üzerine kendisine ne olduğunu, o zamana değin onca anlamlı, zengin, cömert ve çok yönlü bulduğu yaşamın ansızın neden kuru ve anlamsız geldiğini bilmek ister. Ve tıpkı o nefis öyküsünde, ölümün pençesini ilk kez kendi bedeninde duyan İvan İlyiç'in, korkuyla: "Belki de şimdiye kadar yaşamam gerektiği gibi yaşamadım," demesi gibi, Tolstoy da her gün yaşamı ve yaşamın anlatımını sorgulamaya koyulur — doğruyu araması ve filozofluğu, ta baştan beri düşünmekten hoşlanmasından ve tinsel düzeydeki bir meraktan değil, ama kendini ayakta tutabilme içgüdüsünden, çaresizlik duygusundan kaynaklanmadır. Tıpkı Pascal'de olduğu gibi, Tolstoy'un da düşünme eylemi, uçuşunun kenarında ya da doğrudan uçuşundan ediniş bir felsefedir, ölüm ve hiçlik karşısında duyulan korkunun etkisiyle yaşamın irdelenmesidir. O günlerden kalan ve Tolstoy'un kaleminden çıkma tuhaf bir kâğıt vardır; yazar, bu kâğıda yanıtları gereğini duyduğu altı 'meçhul soru'yu not etmiştir.

- a) Ne için yaşamak?
- b) Benim ve başka herkesin varoluşunun nedeni nedir?
- c) Benim ve başkalarının varlığının amacı nedir?
- d) İçimde duyduğum iyi ve kötü şeklindeki parçalanmanın anlamı ve gerekçesi nedir?
- e) Nasıl yaşamalıyım?
- f) Ölüm nedir - kendimi nasıl kurtarabilirim?

Bu soruları yanıtlamak, kendisinin ve başkalarının nasıl 'doğru' yaşayabileceklerini saptamak, sonraki otuz yılda Tolstoy için edebiyatın önüne geçen bir görev ve yaşamının anlamı olmuştur.

'Yaşamın anlamını bulmaya' yönelik bu arayışın ilk evresi,

bütünüyle mantıksal bir çizgide gelişir. Özellikle ‘Savaş ve Barış’ taki tarih felsefesinde belirginleşen bazı nihilist görüşlere karşın, hiçbir zaman bir koşkucu olmayan, yıllarını hem içe, hem de dışa yönelik olarak her türlü kaygudan uzak, tadını çıkararak ve çalışarak geçiren Tolstoy, ansızın felsefeye giren biri olarak önce otoritelere başvurur; amacı, insanın neden ve ne için yaşadığı konusunda onların görüşlerini öğrenmektir. Felsefe kitaplarını okumaya başlar; ‘yaşamın anlamı’ nı ona açıklasınlar diye Schopenhauer’i, Platon’u, Kant’ı ve Pascal’i okur. Ama istediğı yanıtı ne filozoflarda, ne de bilimlerde bulur. Tedirginlikle bir noktayı saptar: Bu bilgelerin görüşleri “ancak yaşamın dolaysız sorularına ilişkin bulundukları noktalarda açık ve nettir”; fakat kendilerinden asıl canalcı noktada öğüt ve yardım beklendiğinde, yardımlarını esirgerler; Tolstoy için tek önemli soru olan “yaşamım, zaman, mekân ve neden açısından ne anlam taşımaktadır?” sorusunu ise kimse açığa kavuşturamaz. Bundan ötürü Tolstoy – ikinci evrede – felsefeyi bırakıp, çareyi dinde arar. ‘Bilgi’, kendisini ondan esirgemiştir; bunun üzerine Tolstoy, bir ‘inanç’ arar ve şöyle dua eder: “Tanrım, bana bir inanç armağan et ve başkalarına da inanç yoluna girmelerinde yardımcı olmamı sağla.”

Anılan iç tedirginlik döneminde Tolstoy, henüz kişiler üstü bir öğreti bulma peşinde ya da tinsel düzlemde bir devrimci kimliğinde değildir; tek istediğı, kendisine, güvenini yitirmiş bir Leo Tolstoy’a bir yol, bir hedef bulmak, ruhsal huzurunu yeniden elde etmektir. Kendi deyişiyile, istediğı kendini iç dünyasında ‘nihilizmden’ kurtarmak, yaşamın anlamsızlığına bir anlam bulabilmektir. Yeni bir inancın yayıcısı olmak, o sıralarda aklının ucundan bile geçmez; atalarından kalma eski dinden, Ortodoks Hristiyanlıktan uzaklaşmayı da düşünmez. Tam tersine, on altı yaşından beri dua etmeye, kiliseye gitmeye son vermişken, yeniden kiliseye yaklaşır. Dini bütün bir insan olmaya çalışır, bütün buyruklara ve kurallara uyar, oruç tutar, manastırlara hac yolculuğı yapar, ikonaların önünde diz çöker, piskoposlarla, rahiplerle, tarikat üyeleriyle konuşur; her şeyden önemlisi, kendini İncil’e verir.

Ve ondan sonra, doğrunun tedirgin araştırmacılarının başına ne gelirse, Tolstoy da onu yaşar. İncil’in yasalarına ve buyruklarına artık uyulmadığını, Rus-Ortodoks Kilisesinin Hazreti İsa’nın

öğretisi diye tanıttığının, artık kesinlikle İsa'nın 'gerçek' öğretisi olmadığını saptar. Böylece ilk görevini de bulmuş olur: İncil'i gerçek anlamıyla yorumlamak ve bütün insanlara bu Hıristiyanlığı 'mistik bir öğreti niteliğiyle değil, ama yeni bir yaşam anlayışı olarak' tanıtmak. Arayan, mümine, mümin ise bir peygambere dönüşmüştür; peygamberlikten bir tür inanç bağınazlığına uzanan yol ise uzun değildir. Tolstoy'un kişisel çaresizlik duygusu, otoriter bir öğretiye, tinsel ve ahlaki düzeydeki düşünce alanında reforma kaynaklık etmeye başlar; yeni bir toplumbilim filizlenir: Tek bir insanın başlangıçtaki o korku dolu: "Ne için yaşıyorum, nasıl yaşamalıyım?" sorusu, giderek bütün insanlığa yönelik: "Böyle yaşamalısınız!" kuralına dönüşmüştür.

Öte yandan kilise, bin yıllık deneyimi nedeniyle, İncil'e ilişkin başına buyruk yorumların beraberinde getirebileceği tehlikelerin kokusunu almakta ustadır. Bir kez yaşamını Kutsal Kitaba göre düzenlemeye başlayanın, resmi kilisenin normlarına ve devletin buyruklarına zorunlu olarak ters düşeceğini bilir. Tolstoy'un ilkelelerini içeren ilk kitabı 'Günah Çıkışımlarım', sansür tarafından, 'İnancım' adlı ikinci kitabı ise Sen Sinod Meclisi'nce yasaklanır; başlangıçta büyük yazara duyulan saygıdan ötürü en son önleme başvurmadan çekinen kilise, bütün bu çekingenliğine karşın sonunda Tolstoy'u afaroz eder. Çünkü varlığının en derin noktalarına değin sarsılmış olan Tolstoy, kilisenin, devletin ve bütününü zamanın yerleşik düzeninin dayandığı temelleri çökertmek peşindedir; çünkü Yeni Vaftizciler ya da devrimin köylü vaizleri gibi, başka deyişle Hıristiyanlığı yeniden kaynaklarına geri döndürmek ve yalnızca Kutsal Kitap'ta yazılı olanlara göre yaşamak isteyenlerin hepsi gibi, Tolstoy da yeniçağın gördüğü en kararlı devlet düşmanlarından, en coşkulu anarşistlerden ve anti-kollektivistlerden biri olma yolundadır. Gücüyle, kararlılığıyla ve sonsuz cesaretiyle bir yandan Luther ve Calvin gibi en uç noktadaki reformcuları, öte yandan da, toplumbilim anlamında olmak üzere, en gözüpek anarşistleri, Stirner'i ve yandaşlarını geride bırakır. Tolstoy, kısa bir süre sonra bütün hataları ve sevaplarıyla on dokuzuncu yüzyıldaki modern kültürün ve toplumun en amansız, en tehlikeli düşmanı olur; daha önce sanatsal açıdan çağının en büyük yaratıcısı olan bu yazar, şimdi eleştirmenlerin en yıkıcısıdır.

Gerek kilise, gerekse devlet, böyle kararlı ve tek başına hareket eden bireylerden nasıl bir tehlike gelebileceğinin bilincindedirler; ayrıca, en katıksız ideolojik nitelikteki araştırmaların bile sonunda uygulamaya döküldüğünü, yeryüzünde en büyük kargaşaya, dünyayı düzeltmek isteyenler arasında en dürüst ve en yetenekli olanların yol açtıklarını da bilirler. Yine bilirler ki, asıl özülle Hıristiyanlığın hedeflediği, yeryüzü değil, fakat bir gökyüzü imparatorluğudur; bu Hıristiyanlık anlayışının buyrukları, kısmen yeryüzü devletini olumsuzlayıcı niteliktedir; çünkü dini bütün bir Hıristiyan, İsa'yı Sezar'dan, cenneti de yeryüzünden üstün tutmakla yükümlüdür; bundan ötürü de 'teba'nın yükümlülüklerine, devletin yasalarına ve yapısına ters düşmesi kaçınılmazdır. Tolstoy, arayışlarının onu nasıl bir sorunlar ormanına sürüklediğini ancak zamanla anlar. Başlangıçta tek yaptığı, bireysel davranışlarını olabildiğince İncil'in buyruklarına uydurarak, kendi özel yaşamını düzene sokmak, ruhunu da huzura kavuşturmak olduğuna inanır; Tanrıyla ve kendisiyle barışık yaşamaktan başkaca bir amacı yoktur. Gelgelelim başlangıçtaki: "Yaşamımda yanlış olan, neydi?" sorusu, Tolstoy ayırdına varmaksızın genişleyerek: "Hepimizin yaşamında yanlış olan, nedir?" sorusuna dönüşür, böylece de zamana, içinde yaşanan döneme yönelik bir eleştiri olup çıkar. Tolstoy çevresine bakınmaya başlar; o zaman özellikle o dönemin Rusya'sında aslında kolayca görülebilecek bir olguyu, toplumsal koşullar arasındaki eşitsizliği, yoksul ile zengin, lüks ile sefaletin karşıtlığını saptar; kendi kişisel yanlışlarının yanı sıra, kendi sınıfından olanların yaptıkları genel haksızlığın da bilincine varır ve bütün gücüyle bu haksızlığa karşı çıkmayı birincil ödev olarak benimser. Bu noktada da işe çok ağır başlar; bu inatçı ve olağanüstü ileri görüşlü adam, çıktığı yoldan bir daha geri dönmeyecektir; ama bir anarşiste, ilkeleri açısından bir devrimciye dönüşmezden çok önce, bir iyiliksever ve liberal olur. 1881 yılında Moskova'ya yaptığı rastgele bir ziyaret sırasında, toplumsal sorunlara ilk kez daha çok yaklaşır: "Ne yapmalıyız?" adlı kitabında, büyük kentteki kitlesel yoksullukla ilk karşılaşmasını sarsıcı bir anlatımla dile getirir. Yoksulluğu dikkatli gözleriyle daha önce yaptığı yolculuklar sırasında da hiç kuşkusuz görmüştür; ancak daha önce gördükleri, köylerle, taşrayla sınırlı kalan, tek tek yoksulluklardır, endüstri kentlerinin yoğunlaşmış,

emekçi kitlelerine özgü yoksulluğu ya da içinde yaşanılan zamanın bir ürünü niteliğiyle yoksulluk değildir; bir makine kültürünce yaratılmış, neredeyse mekanik bir yoksulluk değildir: Tolstoy başlangıçta, inandığı Kutsal Kitap doğrultusunda, yoksulluğa bağışlarla, bağış kampanyalarının örgütlendirilmesiyle karşı çıkmak ister; ama her türlü bireysel eylemin boşunalığını ve 'bu insanların trajik yaşamlarını değiştirmek için tek başına paranın yeterli olamayacağını' kısa sürede anlar; gerçek bir değişime ancak varolan toplumsal sistem kökünden değiştirildiği takdirde ulaşılabilecektir. Böylece Tolstoy, zamanın duvarlarına şu ateşli uyarı sözlerini yazar: "Aramızda, zenginlerle yoksulların arasında bir yanlış eğitim duvarı yükseliyor; yoksullara yardıma girişmeden önce bu duvarı yıkmak zorundayız. Yoksulların yoksulluklarının gerçek nedeninin bizim zenginliğimiz olduğu sonucuna kaçınılmaz olarak varmış bulunuyorum." Varolan toplum düzeninde bazı yanlışlıklar vardır; Tolstoy, bu gerçeği ruhunun derinliklerinde acıyla algalamıştır ve o andan başlayarak, artık tek bir hedefi bulunmaktadır: İnsanları eğitmek, uyarmak, böylece onların, insanların böyle sınıflara ayrılmasıyla ortaya çıkan korkunç haksızlığı kendi iradeleriyle gidermeye koyulmalarını sağlamak.

Bu iş, insanların kendi iradeleriyle, salt ahlaki düzeyde düşünerek bir sonuca varmalarıyla gerçekleştirilmelidir; Tolstoyizmin başladığı nokta, budur; çünkü Tolstoy'un hedeflediği, kaba güçten uzak, ahlaki düzeyde gerçekleştirilecek bir devrimdir; böyle bir devrim, kısa zamanda haksızlıkları gidermeli, böylece de insanlığı ötekisinden, yani kanlı bir devrimden esirgemelidir. Bu, vicdan düzeyinde gerçekleştirilecek bir devrim olmalıdır; zenginlerin zenginliklerinden gönüllü olarak özveride bulunmalarıyla, tembellerin tembelliği bir yana bırakmalarıyla, doğal, Tanrının öngörmüş olduğu biçimde bir işbölümünün, yani kimsenin bir başkasının emeğinden aşırı pay elde etmemesini sağlayacak bir işbölümünün en kısa zamanda kurulmasıyla gerçekleşecek bir devrim olmalıdır; gereksinimler arasında eşitlik bulunmalı, lüks denen şey, zenginliğin bataklığında yetişen zehirli bir çiçek sayılarak, insanlar arasında eşitlik uğruna kökü kurutulmalıdır. Tolstoy, bu saptamalardan yola çıkarak, Karl Marx'dan ve Proudhon'dan yüz kez daha kararlı bir tutumla mülkiyete karşı savaşını başlatır. "Bugün mülkiyet, bü-

tün kötülüklerin kaynağıdır. Hem ona sahip olanların, hem de sahip olmayanların acılarının tek nedenidir. Ve aşırı varlıklılarla, yoksulluk içerisinde yaşayanlar arasında bir çatışma çıkması tehlikesi, kaçınılması olanaksız bir tehlikedir." Tolstoy'a göre bütün kötülükler, mülkiyetle birlikte başlar ve devlet mülkiyet ilkesini benimsemeyi sürdürdükçe, Tolstoy'a göre hem Hristiyanlığa, hem de topluma aykırı düşer; bunun sonucunda da -Tolstoy'a göre mülkiyet, başkalarına karşı suç işlemekle eşanlamlı olduğundan -, suç ortaklığı yapmış, dahası asıl suçlu kimliğine bürünmüş olur. "Devletler ve hükümetler türlü entrikalar çevirip mülkiyet elde etme uğruna, Ren Nehrinin kıyılarını, Afrika'daki ülkeleri, Çin'i ve Balkanları ele geçirmek uğruna savaşa giriyorlar; bankacılar, tüccarlar, fabrikatörler ve toprak sahipleri, kendilerine ve başkalarına yalnızca mülkiyet uğruna acı çektiriyorlar, yalnızca mülkiyet için çalışıp planlar yapıyorlar. Memurlar yalnızca mülkiyetin yararına olmak üzere savaşım veriyorlar, aldatıyorlar, başkalarını eziyorlar. Mahkemelerimiz ve polisimiz mülkiyeti savunuyorlar. Ceza kolonilerimiz ve hapisanelerimiz, başka deyişle sözde suçu ortadan kaldırmak için başvurduğumuz bütün o korkunç araçlar, gerçekte yalnızca mülkiyetin korunması için kullanılıyor."

Demek ki Tolstoy'un anlayışına göre varolan toplum düzeninin bütün haksızlığını koruyan tek bir suçlu bulunmaktadır ve bu suçlu da devletin kendisidir. Devlet, Tolstoy'a göre yalnızca mülkiyeti korumak için bulunmuş bir kurumdur; yasalarıyla, savcılarıyla, hapisaneleriyle, yargıçlarıyla, polisleri ve ordusuyla devlet o çok organlı zorbalık sistemini yalnızca bu amaç için oluşturmuştur. Ama Tolstoy'a göre devletin en korkunç, en tanrıtanımsız cinayeti, ilk kez yüzyılımızda konmuş olan zorunlu askerliktir. Bir insanın rastgele bir parola -vatan, özgürlük, devlet- uğruna hiç tanımadığı bir insanı öldürmek için devletin buyruğuna boyun eğmesi ve eline öldürücü bir silâh almak zorunda kalması kadar gerçek bir Hristiyanı ters düşen, Hazreti İsa'nın İncil'ine ihanet anlamını taşıyan bir başka kurum daha yoktur; Tolstoy'un hep vurguladığı gibi, sözü edilen parolalar, gerçekte insanın aslında kendine ait olmayan bir mülkiyeti korumak ve mülkiyet düşüncesini zorlu yüce ve ahlaki bir hak düzeyine çıkartmak iradesinden başkaca bir şeyi içermez. Tolstoy, sözde kültürün -Tolstoy, bu kültürü hep iç-

sel bir ahlaktan uzaklaşmanın maskesi sayar – bugünkü konumunda insanların – Tanrının ve ahlakın buyruklarına aykırı olarak – devletin buyruğuyla birbirlerini boğazlamak zorunda bırakılmalarından kaynaklanan çelişkiyi gözler önüne serebilmek için yüzlerce sayfa doldurmuştur; çünkü Tolstoy'a göre bu yolla "bir insan, iradesi dışında olmak üzere, kendi bilincine ters düşen bir konuma getirilmiş olmaktadır."

Böylece – İncil'i araştırırken, artık radikal bir anarşist olan – Tolstoy, devlet 'Hıristiyanlığa aykırı' bir şey, yani askerlik hizmeti istediğinde, devlete direnmenin ahlaki düşünen her insanın görevi olduğu sonucuna varır; bu direniş, kaba güç aracılığıyla değil, fakat pasif biçimde gerçekleştirilecektir; ayrıca birey, başkalarının emeğinin sömürülmesi ve kötüye kullanılması temeline dayanan her çabadan gönüllü olarak uzaklaşmalıdır. Onurlu insana düşen, bir vatansever gibi değil, bir hümanist gibi düşünmek ve eylemde bulunmaktır; Tolstoy, bireyin kutsal bir hakkına, yasal sayılan, dahası yasanın buyruğu niteliğinde olan şeyleri, eğer inancı öyle gerektiriyorsa reddetmek, devletçe konmuş, ama ahlaki bulmadığı kurallara kayıtsız kalmak hakkına sürekli atıf yapar. Bundan ötürü de 'Hıristiyan insanına' kurumlardan olabildiğince uzak kalmasını, mahkemelerde çalışmamasını, hiçbir mevki kabul etmemesini öğütler; ruhun temiz tutulması, ancak bu yolla gerçekleşebilecektir. Tolstoy, adı devlet gücü bile olsa, ahlaka aykırı bir ilke olan güç kullanılması ilkesinden korkmaması için bireyi sürekli yüreklendirir; çünkü varolan konumuyla devlet, gizli bir adaletsizliğin savunucusu, avukatı ve yandaşıdır; Tolstoy, tek tek kişilerce işlenen anarşik suçları, insanın can düşmanı olan devletin görünüşte çok iyi düzenlenmiş, çok insanca davranan kurumları kadar ahlaka aykırı bulmaz. "Hırsızlar, haydutlar, katiller ve dolandırıcılar, insanın ne yapmaması gerektiğinin örnekleridirler ve insanda kötülük karşısında tiksinti uyandırırılar. Buna karşılık hırsızlık, haydutluk ve katillik yapan, bu yaptıklarını dinsel, bilimsel ve liberal gerekçelerle yaldızlayanlar, bütün bunları toprak sahipleri, tüccarlar ve fabrikatörler sıfatıyla yapanlar ise, başkalarını da bu eylemleri taklide kışkırtmış olurlar; bunlar, yalnızca bu eylemlerden doğrudan etkilenenlere değil, fakat iyi ile kötü arasındaki ayrımı kaldırarak ahlaksızlığa sürükledikleri binlerce, milyonlarca insana da kö-

t l k yaparlar... Tutkuların etkisi altında bulunmayan, hali vakti yerinde ve kültürlü insanlarca, Hristiyan din adamlarının da onayları ve katılımlarıyla yerine getirilen tek bir idam hükmü, insanları günlük ekmeğini kazanmak peşinde olan, eğitimsiz, çoğunlukla tutkularının esiri olanlarca işlenen yüzlerce ve binlerce cinayetden daha çok ahlaktan yoksun kılar ve sapkınlığa sürükler... Savaşa eşlik eden bütün yitimlerle, yağmalamalarla, ses çıkarılmayan taşkınlıklarla, cinayetlerle, savaşın zorunluluğuna ve adaletine ilişkin sözde gerekçelerle, savaştaki eylemlerin övülmesi ve yüceltilmesiyle, bayraklara ve anavatana gösterilen saygıyla, yaralıları gösterilen o sözde ilgiyle, en küçüğü bile olsa, her savaş, insanları bir yılda, yüzyıl boyunca tutkularının esiri olan insanlar tarafından gerçekleştirilmiş haydutluklardan, kundaklamalardan ve cinayetlerden çok daha ileri ölçüde ahlak dışı kılar." Demek ki devlet ve kurulu düzen, asıl suçludur, Hristiyanlığın gerçek düşmanıdır, kötünün somutlaşmış görüntüsüdür; Tolstoy, bu devletin yüzüne karşı öfkeyle: "Ahlsızlığı ezelim!" diye haykırır.

İnsanların birlikte yaşamının bir temeli niteliğiyle devlet, 'kötü'n n doğrudan kendisi ve yeryüzünde Hristiyanlığın düşmanı olunca, Tolstoy'a göre bir Hristiyanın doğal görevi de kendini bu şeytanın taleplerinden ve baştan çıkarma girişimlerinden korumaktır. Özgür bir Hristiyan, Fransa'yı ya da İngiltere'yi ne kadar umursuyorsa, Rusya'yıda o kadar umursayabilir;  zg r bir Hristiyan, ulusların değil, fakat genel olarak insanlığın bakış açısından d şnebilmelidir. Bu nedenle Tolstoy, Ortodoks kilisesinden ayrıldığı gibi, ruhsal olarak kendini devletten de bağımsız kılar ve şu açıklamayı yapar: "Gerek yazılı a ıklamalarımla, gerekse tek bir devlete hizmet ederek, devletleri ya da ulusları tanımam, onlar arasındaki çekişmelere katılmam söz konusu olamaz. Gümrükler, vergi toplamalar, patlayıcı madde ve silâh üretimi ya da herhangi bir savaş hazırlığı gibi, temelini devletler arasındaki farklarda bulan konularda herhangi bir payımın bulunmasına izin veremem." 'Hristiyan' olan, devlet kurumlarından herhangi bir yarar sağlamaya kalkışmamalı, devletin koruması altında zengin olmamalı ya da y kselmemelidir. Mahkemelere başvurmamalı, endüstri ürünlerinden yararlanmamalı, başkasının emeğinin ürünü olan hiçbir şeyi kendi yaşamında değerlendirmemelidir. Mülkiyet edinmemeli,

elini paraya sürmemeli, trene ya da bisiklete binmemeli, asla seçimlere katılıp resmi görevler üstlenmemelidir. Ne Çar'a, ne de başka bir makama sadakat yemini etmelidir; çünkü Tanrıya ve onun İncil'de yer alan kelâmına uymakla yükümlüdür; kabul edebileceği tek yargıç da kendi vicdanıdır. Tolstoy'un anlayışı doğrultusunda 'gerçek Hristiyan'a - aslında burada 'gerçek anarşist' nitelendirmesi de kullanılabilir- düşen, devletin varlığını yadsımak, ahlaklı bir insan olarak bu ahlak dışı kurumların dışında yaşamaktır: Gerçek Hristiyanı, devlet düzenini yok sayacak yerde o düzenden nefret eden siyasi devrimciden ayıran tek nokta, bu salt edileğin, salt olumsuz, bütün acıları gönüllü olarak kabullenen tutumdur.

Burada Tolstoy ile Lenin arasındaki ilkesel karşıtlığı gözden kaçırmamak gerekir: Tolstoyizm, varolan toplum düzenini yadsıdığındaki katılık ve kararlılıkla, bu toplum düzenine karşı her türlü güç kullanılarak başkaldırmayı da yadsır, çünkü devrim, kötüyü karşı kötüyü - kaba gücü - kullanmak zorundadır. Şeytanla savaşmak için şeytana başvurulmamalıdır. Tolstoy'un öğretisi, 'Kötüyü karşı kaba güçle karşı çıkmayın' yolundaki en yüce ve en öz nitelikteki ilkesi gereğince, pasif bireysel direnişi, aktif ve devrimci tutum karşısında izin verilmiş tek savaşma biçimi sayar. 'Gerçek Hristiyan'a düşen, acı çekmek ve devlet eliyle kendisine yapılan her türlü haksızlığa - elbet bu haksızlığı onaylamaksızın - dayanmaktır. Ancak kaba güçle savaşmak için asla kaba güç kullanmak hakkına sahip değildir, çünkü kendisi kaba güce başvuracak olursa, kötü'nün ilkesini ve kaba gücün geçerliğini tanımış olur. Tolstoyist devrimci, hiçbir zaman vurmaz, kendisine vurdurtur, dış dünyada herhangi bir iktidar konumuna gelebilmek için çaba harcamaz; buna karşılık iç dünyasındaki kaba güce başvurmama ilkesinden hiçbir kaba gücün zorlamasıyla vazgeçmez. Onun, devleti ele geçirmek yerine, iç dünyasında umursamadığı bir şey niteliğiyle bir yana bırakma 'iktidarı' vardır; ayrıca kimse onu, vicdanının sesine aykırı düşerek devletin tebası olmaya zorlayamaz.

Demek ki Tolstoy, her türlü otoriteye karşı kendi dinsel ve Hristiyan kimliğindeki başkaldırısıyla, profesyonel, aktif sınıf kavgasını birbirinden ayıran çizgiyi çok net bir biçimde çekmektedir. "Devrimcilerle karşılaştığımızda, çoğu kez onlarla kesişme nokta-

larımızın bulunduğu gibi bir yanılgıya düşeriz. Hem onlar, hem de biz, şöyle bağırırız: Devlet istemiyoruz, mülkiyet istemiyoruz, adaletsizlik istemiyoruz; daha pek çok şeyi birlikte haykırırız. Yine de arada büyük bir ayrım bulunmaktadır: Hristiyanlar için devlet diye bir şey yoktur — onların istediği ise, devleti yıkmaktır. Hristiyanlar için mülkiyet yoktur — oysa onlar, mülkiyeti kaldırmak peşidedirler. Hristiyanlar için bütün insanlar arasında eşitlik vardır — onlar ise eşitsizliği ortadan kaldırmak isterler. Devrimciler, yönetimle dışarıdan savaşır; bir Hristiyan ise asla savaşmaz; onun yaptığı, devletin temellerini içeriden çökertmektir." Kendi inançları nedeniyle boyun eğmeyi reddeden, boyun eğmektense Sibirya'ya gönderilmeyi, kırbaçlanmayı ve hapse atılmayı yeğleyen binlerce insanın sayısı gittikçe arttığı takdirde bunlar, Tolstoy'un düşüncesine göre, kahramanca pasiflikleri sayesinde devrimcilerin dayanışmacı gücünün elde edebildiğinden çok daha fazlasına erişebileceklerdir. Bu nedenle dinsel devrim, pasif tutumda direnilmesi nedeniyle, zamanla devlet için ayaklanmalardan ve gizli tertiplerden çok daha yıkıcı olacaktır. Dünyanın düzenini değiştirmek için yapılması gereken, insanların değişmesini sağlamaktır. Tolstoy'un düşlediği, silâhların değil, ama sarsılmaz ve her türlü acıyı yüklenmeye hazır vicdanın içten gelecek devrimidir: Yumrukların değil, ruhların gerçekleştireceği devrimdir.

Tolstoy'un bu 'devlet karşıtı öğretisi' – burada Luther'in 'Hristiyan İnsanının Özgürlüğü' başlıklı incelemesini hatırlayabiliriz– kendi başına ele alındığında, son derece yalın ve vurucu gücü yüksek bir öğretilerdir. Sistemdeki çatlak, Tolstoy'un, bireyin kendi geleceğini kendi belirleme hakkını pozitif bir devlet kuramına dönüştürmeye kalkışmasıyla başgösterir. Çünkü insan bir hava boşluğunda ve yüzyılının dışında yaşayan bir varlık değildir; milyonlarca bireyin birlikte yaşadıkları, uğraşlarla yeteneklerin günlük yaşamda birbirleriyle kesiştikleri yerde – 'Devlet' denen suçlu dışlansa bile – yaşam düzenini sağlayan bir yolun bulunması, böylece de şimdiye kadar 'yanlış' olanın karşısına 'doğru'nun, kötünün karşısına iyinin çıkarılabilmesi gerekir. Ve bu noktada, toplumsal alanda yapıcılığın eleştiriden ne denli zor olduğu, insanlığın tarihinde belki bininci kez olmak üzere yeniden belirginleşir. Tolstoy'un teşhisten tedaviye geçtiği, varolan toplum düzeninin yadsınması ve lânet-

lenmesi yerine, gelecekteki daha iyi bir insan toplumuna yönelik önerilerde bulunduğu yerde kavramları bütünüyle bulanır, düşünceleri de karıştır. Çünkü Tolstoy, otoriteleri, yasaları ve bu yasaları uygulayan organlarıyla, yerleşik ve kurallara bağlı bir devlet düzeni yerine –bunu, onun gibi, insanları iyi tanıyan, insan ruhunun derinliklerini neredeyse eşsiz bir ustalıkla araştırmış birinden duy-mak, gerçekten şaşırtıcıdır–, birbiriyle çatışan bütün yararlar arasında bir uyum sağlama aracı olarak salt ‘sevgiyi’, ‘kardeşliği’, ‘inancı’, ‘Hristiyan yaşamını’ önerir. Bugün kültürel bakımdan şımartılmış ve varlıklı sınıflarla, varlıksız sınıflar arasında uzanan büyük uçurum, Tolstoy’a göre ancak varlıklı sınıfların bütün ayrıcalıklarını gönüllü olarak elden çıkarmalarıyla yaşamdan artık bugüne kadar olduğu ölçüde şeyler beklememeleriyle aşılabılır. buna göre zengin servetini, aydın insan kendini beğenmişliğini bırakmalı, sanatçı yapıtlarının yalnızca geniş kitlelerce anlaşılmasını amaçlamalı, herkes kendi emeğiyle yaşamalı ve çalışmasından çok sade bir yaşam için gerekli olandan başkaca hiçbir şey beklememelidir. Toplumsal eşitlik –Tolstoy’un ağırlıklı düşüncesine göre–, devrimcilerin istedikleri gibi, mülkiyet sahiplerinin elinden mülkiyetlerinin zorla alınmasıyla, aşağıdan yukarı doğru değil, fakat varlıklıların kendiliklerinden ödün vermeleriyle, yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilmelidir. Böyle ilkel ve köylülere özgü yaşam biçimlerine iniş sırasında kültür değerlerimizin çoğunun yitirileceğini Tolstoy da çok iyi bilir; bu nedenle sanat üzerine kaleme aldığı yazısında bu özveriyi bizler için daha kolay kılmak amacıyla, aralarında Shakespeare’in ve Beethoven’ın da bulunduğu en büyüklerin edebiyat ve müzik alanındaki edimlerini, bunların halk tarafından yeterince anlaşılamadığı gerekçesiyle değersiz kılmaya çalışmıştır. Tolstoy’a göre dünyada en önemli şey bir ayrımı, zengin ile yoksul arasında varolan, dünyayı zehirleyen o korkunç ayrımı ortadan kaldırmaktır. Çünkü Tolstoy’un düşüncesine göre gereksinimler arasındaki eşitlik, ya da daha doğru deyişle, eşit ölçülerde gereksinimlerden yoksunluk aracılığıyla insanlığın birlik ve bütünlüğü bir kez sağlandıktan sonra, kıskançlık ve nefret gibi kötü içgüdüler de saldırı hedefi bulamayacaklardır. O zaman özel otoriteler yaratmak ve bunları ayakta tutabilmek için kaba güce başvurmak, gereksizleşecektir. Bütün üst düzenlerle alt düzenler orta-

dan kaldırıldıktan, insanlar tek bir kardeşlik toplumunu yaratmayı yeniden öğrendikten sonra Tanrının gerçek cenneti de başlayacaktır.

Bu tezlerin, toplumsal karşıtlıkların uç noktada olduğu bir ülkedeki çekiciliği ve Tolstoy'un otoritesinin gücü nedeniyle, pek çok insanda Tolstoy'un toplum öğretisini uygulama isteği uyandı. Bazı yerlerde yaşayanlar, bir deney yapmaya karar vererek mülkiyete ve kaba güce dayanmayan koloniler kurdular. Ama bu deneyler ne yazık ki düş kırıklıklarıyla sonuçlandı; Tolstoy ise Tolstoyizmin temel ilkelerini kendi evinde, aile çevresinde bile kabul ettirmeyi başaramadı. Yıllar boyunca özel yaşamını kuramlarına uydurmaya çalıştı; hayvanları öldürmemek için çok sevdiği avdan vazgeçti, trene binmekten olabildiğince kaçındı, yazılarının gelirini ailesine ya da hayır işlerine ayırdı, canlıların zorla öldürülmesine yol açtığından, et yemeyi reddetti. Tarlada çalıştı, sırtında kaba köylü giysileriyle dolaştı ve pabuçlarının topraklarını kendi eliyle çaktı.

Ama bütün bunlara karşın gerçeklerin düşünceleri karşısındaki direncini kıramadı ve -yaşamının en büyük trajedisi olarak- kendisine en yakın insanlar üzerinde, ailesi üzerinde bile bu bakımdan egemenlik kuramadı. Karısı, ona yabancılaştı; çocukları babalarının kuramları yüzünden neden seyyisler ve köylüler gibi yetiştirilmeleri gerektiğini anlayamadılar, sekreterleri ve çevirmenleri, Tolstoy'un yazıları üzerindeki 'mülkiyet' uğruna sarhoş arabacılar gibi birbirleriyle kapıştılar; çevresinde yaşayanların hiçbiri bu muhteşem yabaninin yaşamını gerçek bir Hristiyanın yaşamı saymadı; sonunda Tolstoy, kendi inançlarıyla çevresinin isteksizliği arasındaki karşıtlıktan duyduğu acı nedeniyle kendi evinden kaçtı; yalnızlık içerisinde ve kendi en kutsal amaçları açısından hayal kırıklığına uğramış olarak küçük bir tren istasyonunda, bir yabancı'nın yatağında öldü. Yeryüzü gerçeği ortamındaki her ideal düşünce gibi, Tolstoy'un dünya düzenini bir çırpıda değiştirme girişimi de, inancının katılığı, düşüncelerinin ödünsüzlüğü nedeniyle, başarısız kalmaya yargılıydı.

Yine de şu noktayı belirtmek gerekir: Gerçek dünyamızda Tolstoy'un toplumsal ve dinsel düşünce sisteminin, tıpkı Platon'un devlet ütopyası ve Jean Jacques Rousseau'nun toplum düzeni gi-

bi, gerçekleştirilemez bir sistem olduğunu söylemek, Tolstoy'un arkasından ucuza kaçan bir konuşma olurdu. Ayrıca Tolstoy'un kuramsal yazılarının ancak birkaç yerde edebi eserlerinin parlaklığını ve inandırıcılığını aşabildiğini saptamak da çok kolaydır; bu bağlamdaki ayrımı duyabilmek için, aynı düşüncelere değişik bir üslupla yer verdiği halk masallarından birini ya da ikisini kuramsal yazılarındaki o yüksek perdeden gelen tonla karşılaştırmak yeterlidir. Aralarında en güzellerinin Kutsal Kitaptaki Eyub ve Ruth söylenceleriyle yarışabileceği halk masallarında Tolstoy'un anlatımı özlü, somut ve buluşlardan yana zengindir; felsefesinde ise kolaylıkla dağınıklığa, duygusallığa kayar; üstelik kimi zaman kullandığı diktatörce ton, nahoş da gelir; sanki 1880 yıldan bu yana ilk kez kendisi, yani Leo Tolstoy İncil'i 'doğru' okumuştur ve toplumun sorunlarını ondan önce kimse eleştirel biçimde düşünmemiştir. Bu durumda insan, Tolstoy'a 'Ne yapmalıyız?' ve 'Tanrının İçimizdeki Ülkesi' gibi dağınık çalışmalardan, verimsiz Kutsal Kitap yorumlarından ayrılıp edebiyat dünyasının yaratıcılığına geri dönmesi için yalvaran Turgenyev'e hak vermektedir; çünkü o dünyada Tolstoy, yalnızca kılı kırk yararcasına düşünenlerden biri değil, fakat halkının, hatta yüzyılının en yüce kişisidir. Yine de dünyanın Tolstoy'un yaşama ilişkin öğretilerine borçlu bulunduğu güçlü, dahası dünya tarihi açısından önemli etkileri küçümsemeye kalkışmak, haksızlık olur; Karl Marx ve Nietzsche de dahil, çağdaşlarından hiçbirinin düşünce alanında verdiği yapıtlardan milyonlarca insanı benzer biçimde bile olsa sarsıcı etkiler doğmadığını söylemek de bir abartı değildir. Elbet bu etkiler, çok değişik yönlerde olmuştur. Tıpkı cennetin göbeğinden doğan akarsuların sonradan en ters yönlere akmaları gibi, Tolstoy'un düşünceleri de tuhaf bir biçimde yirminci yüzyılın özellikle en düşmanca sayılabilecek düşünce hareketleri açısından verimli olmuştur. Tolstoy'a (kendisi her şeyin sevgiyle çözüme bağlanmasını isterken) düşmanın yok edilmesini ilk talep olarak ileri süren, birey karşısında (Tolstoy'un şeytan saydığı) devlete akıl almaz bir üstünlük tanıyan, iktidarı odaklaştırmasıyla, tanrıtanımazlığıyla, kolektifleştirmesi ve endüstrileştirmesiyle, kitleleri uyandırma iradesiyle, Tolstoy'un 'Böyle yaşamamız gerekir'inin tam tersini getiren sistematik Bolşevizm kadar uzak düşebilecek bir şey, herhalde düşünülemezdi. Buna

karşın on dokuzuncu yüzyılın Rus devrimcilerinin hiçbirisi, Lenin'in ve Troçki'nin yolunu, Çar'a ilk kez direnen, Sen Sinod Meclisinin kararıyla kiliseyi terk eden, varolan her otoriteyi yok sayan ve toplumsal dengeyi yeni ve daha iyi bir dünya düzeninin ön koşulu saymış bu soylu karşı-devrimci kadar açmamıştır. Tolstoy'un sansürce yasaklanan yapıtları, kopyaları çıkarılarak yüzbinlerce insanın eline ulaşmış, toplumcu devrimcilerin en ateşlilerinin bile henüz liberal nitelikteki düzeltmelerle ve reformlarla yetinmek istedikleri bir dönemde mülkiyetin kaldırılmasına ilişkin talebi, herkesi ortak kılmıştır. Rusya'nın radikalleşmesine hiçbir kitap ve hiç kimse, Tolstoy'un radikal düşünceleri ölçüsünde katkıda bulunmamış, hiç kimse vatandaşlarını hiçbir atılımdan korkmamaları yolunda onun kadar yüreklendirememiştir; içinde barındırdığı bütün çelişkilere karşın, Tolstoy da Kızıl Meydan'a bir heykelinin dikilmesini hak etmiştir. Çünkü Rousseau'nun Fransız Devriminin atası olması gibi, Tolstoy da (büyük bir olasılıkla yine katı bir bireyci olan Rousseau gibi — istemeksizin) Rusya'da gerçekleşen dünya çapındaki devrimin atası olmuştur.

Tuhaf olan şu ki, Tolstoy'un öğretisi başka milyonlarca insanı da daha farklı bir biçimde etkilemiştir. Ruslar, Tolstoy'un öğretisinin radikal yanlarını alırlarken, dünyanın öteki ucunda, Hindistan'da, Hristiyan olmayan Gandi, Hristiyanlığın özünde yatan kaba güç kullanmama ilkesini benimsemekte, ilk pasif direnişçi olarak üç yüz milyon insanı örgütlenmektedir. Gandi, bu savaşta Tolstoy'un onayladığı tek silâh olan kansız silâhları, endüstriye sırt çevirmeyi, evlerde çalışmayı, gerek iç dünyada, gerekse politika alanında bağımsızlığın, gereksinimlerin en alt düzeye indirilmesi yoluyla kazanılmasını kullanmaktadır. Demek ki —Rusya'daki aktif devrime ve Hindistan'daki pasif devrime katılan— yüz milyonlarca insan, Tolstoy'un, bu gerici devrimcinin ya da başkaldıran gericinin düşüncelerini benimseyip —bu düşüncelerin yaratıcısının suçlayacağı ya da yadsıyacağı bir biçimde olsa da— gerçekleştirmişlerdir.

Kendi içlerinde düşüncelerin herhangi bir yönleri yoktur. Düşünceler, ancak zamanın eline düştüklerinde, rüzgârda şişen yelkenler gibi sürüklenirler. Tek başlarına düşünceler, yalnızca hareket yaratan güçlerdir, ama hareketin ve coşkunun hangi hedefe yö-

neldiğini bilmezler. Tolstoy'un düşüncelerinin ne kadarının tartışılabilir nitelikte olduğu, önemsizdir – ama bu düşünceler dünya tarihini ve onun yaşadığı dönemin tarihini en geniş boyutlarda etkilemiş olduklarından, Tolstoy'un kuramsal yazıları bütün çelişkileriyle birlikte hep zamanımızın en önemli düşünce ve toplum öğeleri olarak kalacaktır; bunlar, günümüzde de bireye hâlâ pek çok şeyler verebilecek niteliktedir. Pasifizm ve insanlar arasında barışçı bir uzlaşma için savaşım verenler, savaşa karşı Tolstoy'unkiler kadar etkili ve sistematik silâhlar bulmakta güçlük çekeceklerdir. Bugün alışılmış bir olguya, düşüncelerimizin ve çabalarımızın tek geçerli hedefi sayılıp tanrılaştırılan devlete iç dünyasında başkaldıranlar ve bu put uğruna kendilerini bütünüyle feda etmeyi reddedenler, her türlü vatan bağınazlığına karşı çıkan Tolstoy'da kendilerine büyük bir destek bulacaklardır. Her devlet adamı ve her toplumbilimci, Tolstoy'un çağımıza yönelik temel eleştirisinde kehanet sayılabilecek bilgilere rastlayacaktır; her sanatçı, hepimiz için düşünmek, yeryüzündeki haksızlığa sözleriyle karşı çıkmak uğruna ruhunu acılara sürüklemiş bu dev yazarın çabalarında kendisi için yeni bir güç kaynağı bulacaktır. Olağanüstü bir sanatçıyı ahlâk alanında bir örnek, kendi ününün gücüyle saltanat sürecektir yerde kendini hümanizmin hizmetkârı kılan gerçek ahlâkı bulma yolundaki savaşımında yeryüzündeki bütün otoriterler arasında yalnızca birine, kendi sarsılmaz vicdanına boyun eğen bir insan olarak da görebilmek, insan için her zaman bir büyük coşku kaynağıdır.

MONTAIGNE

1. Bölüm

İnsana her yaşında ve her döneminde seslenebilen yazarların sayısı azdır – Homeros, Shakespeare, Goethe, Balzac, Tolstoy gibi; kimi yazarlar ise ancak zamanı geldiğinde kendilerini bütün anlamlarıyla sergilerler. Montaigne, bu yazarlar arasındadır. Montaigne’i yeterince değerlendirebilmek için insanın çok genç ve deneyimlerden, hayal kırıklıklarından yoksun olmaması gerekir; Montaigne’in özgür ve yanıltılması olanaksız düşüncelerinin en yardımcı olabileceği kuşak ise, örneğin bizimkisi gibi, yazgının bir dünya kargaşasının ortasına fırlatıp attığı bir kuşaktır. Ancak savaşların, kaba gücün, tiranca ideolojilerin bireyin yaşamını ve yine bu yaşam içinde olmak üzere, en değerli özü, başka deyişle bireysel özgürlüğü tehdit ettiği bir zaman dilimini kendi sarsılmış ruhunda yaşamak zorunda kalmış olanlar, evet, yalnızca onlar, kitle çılgınlığının egemenliğindeki böyle zamanlarda insanın kendi kendine sadık kalabilmesinin ne büyük bir yüreklilik, dürüstlük ve kararlılık gerektirdiğini bilebilirler. Yalnızca böyle insanlar, dünyada bir kitlesel yıkımın ortasında kendi manevi ve ahlaki bağımsızlığını lekesiz koruyabilmekten daha güç bir şey olamayacağını bilirler. Ancak aklın, insan onuru diye bir şeyin varlığından kuşkuya düşmüş, böyle bir kuşkunun yarattığı çaresizlik duygusunu tatmış olanlardır ki, bir toplum tekinin, bir dünya kaosunun ortasında örnek biçimde dimdik ayakta kalabilmesini övgüye değer bir eylem sayabilirler.

Montaigne’in bilgeliğinin ve büyüklüğünün ancak nice deneyimlerden ve sınavlardan sonra takdir edilebileceğini ben kendimden biliyorum. Onun ‘*Denemeler*’ini, bize bırakmış olduğu bu tek kitabını ilk kez yirmi yaşımıdayken elime aldığımda, açıkça söylemem gerekirse ne düşüneceğimi pek bilemedim. Gerçi karşımda

ilginç bir kişiliğin, çok akıllı, uzak görüşlü, sevmeye değer bir insanın, üstelik her cümleye ve söze kendi kişisel damgasını vurabilen bir sanatçının bulunduğunu anlamama ve ona saygı duymama yetecek kadar edebiyattan anlıyordum. Ne var ki duyduğum, yalnızca edebiyat düzeyinde kalan, eskilerden hoşlanmaktan öteye geçmeyen bir mutluluktu; buna karşılık tutkulu bir hayranlığın kıvılcımları, o bir ruhtan ötekine geçebilen elektriklenme eksikti. 'Denemeler'in konuları bile bana, oldukça uzak ve kısmen de ruhsal düzeyde herhangi bir bağlantı kurabilmem olanaksızmış gibi gözüküyordu. Benim gibi yirminci yüzyılda yaşayan bir genci, Sieur de Montaigne'in 'Kralların Buluşma Töreni' üzerine geniş açıklamaları ya da 'Cicero Üzerine Düşünceler'i ne ölçüde ilgilendirebilirdi? Montaigne'in Fransızcası bile bana oldukça eskimiş ve ace-mice geliyordu; üstelik kullandığı dil, tıka basa Latince alıntılarla doluydu. Montaigne'in yumuşak ve dengeli bilgeliği ile de ilişki kuramıyordum. Benim için henüz çok erkendi böyle bir bilgeliikle karşılaşmak. Montaigne'in, insanın aşırı tutkulu olmaktan, dış dünyaya fazla karışmaktan kaçınması gerektiği yolundaki o akıllıca uyarısı, bana ne anlatabilirdi? Onun dengeli ve hoşgörülü olmaya yönelik, yatıştırıcı tutumu, yanılsamalarından kurtarılmak, yatıştırılmak istemeyen, tersine, bilinçaltında bile olsa, yalnızca atılımlarına destek bekleyen bir delikanlı için ne anlam taşıyabilirdi? Yumuşakbaşlı ve kuşkucu olması yolunda uyarılmayı istememek, gençliğin özü gereğidir. Gençliğin gözünde her kuşku, bir engeldir; çünkü gençlik, içindeki itici gücü harekete geçirebilmek için inançlılığı ve idealleri gereksinir. Ve içindeki ateşi körüklemeye yaradığı sürece, en radikal, en saçma çılgınlık bile gençliğin gözünde, irade gücünü zayıf düşüren en yüce bilgeliikten daha önemlidir.

Ve sonra Montaigne'in bütün zamanlar için bayraktarlığını üstlendiği o bireysel özgürlük denen şey, yüzyılın başında yaşayan bizler için gerçekten bunca kararlı bir savunmaya gerek duyuyor muydu? Bütün bunlar, kendini diktatörlükten ve kölelikten çoktan kurtarmış bir insanlığın yasalar ve törelerce güvence altına alınmış doğal varlıklarına dönüşmemiş miydi? Kendi yaşamımız ve düşüncelerimiz üzerindeki hakkımızla, bu düşünceleri söz ve yazıyla dile getirme özgürlüğü bizlere çok doğal ve ağzımızdan çıkan soluk ya

da nabız atışlarımız kadar bizdenmiş gibi geliyordu. Dünya, önümüzde apaçık uzanmaktaydı; ne devletin tutsaklarıydık, ne savaşa gitmek zorundaydık, ne de tiranca ideolojilerin boyunduruğundaydık. Kimse toplumdışı sayılmak, sürülmek, zindana atılmak ve kovulmak tehlikesiyle karşı karşıya değildi. Bu nedenle kuşağımıza Montaigne, çoktan kırıldığına inandığımız birtakım zincirleri koparmak için anlamsızca çaba harcıyormuş gibi gözüküyordu; ama yazgının, bu zincirleri, üstelik her zamankinden daha katı ve acımasız bir biçimde yeniden hazırladığının farkında değildik. Bu nedenle Montaigne'in ruhun özgürlüğü uğruna giriştiği savaşıma, artık çoktan tarihe karışmış, bizim için anlamını çoktan yitirmiş bir savaşım olarak saygı duymaktaydık. Asıl ve temel değerlerin bilincine ancak iş işten geçtikten sonra varmamız, yaşamın akıl erdirilemez yasalarından biridir: Gençliğin değerini ancak geçip gittikten, sağlığın değerini onu yitirdikten ve ruhumuzun en değerli özü olan özgürlüğün değerini de ancak bu özgürlük elimizden alınacağı ya da alındığı anda anlarız.

Demek ki Montaigne'in yaşama sanatını ve yaşama bilgeliğini anlayabilmek, onun 'soi-même' uğruna yürüttüğü kavganın zorunluluğunu tinsel dünyamızın gerçekleştirilmesi en zorunlu hesaplaşması niteliğiyle kavrayabilmek için onun yaşamınıninkine benzer bir konumun gelmesi gerekiyordu. Onun gibi biz de dünyanın en görkemli yükselişlerinden birinin ardından o korkunç düşüşlerden birine tanık olmalıydık. Biz de umutlarımızdan, deneyimlerimizden, beklentilerimizden ve coşkularımızdan kırbaç zoruyla koparılıp, insanın yalnızca o çıplak Ben'inini, biriciklik ve yinelenemezlik niteliğini taşıyan varoluşunu savunmak durumunda kaldığı noktaya kadar kovalanmalıydık. Montaigne, ancak bu yazgı ortaklığından sonradır ki benim için onsuz edemeyeceğim bir yardımcıya, teselli kaynağına ve dosta dönüştü. Çünkü yazgısı, bizimkine gerçekten çok benziyordu. Michel de Montaigne yaşamın eşiğinden adımını attığında, büyük bir umut sönmeye yüz tutmuştu; bu, bizlerin de yüzyılımızın başlangıcında yaşamış olduğumuz türden bir umuttu: Dünyanın gerçek anlamda insancı kılınmasına yönelik bir umut. Rönesans, bir insan yaşamına sığabilecek zaman dilimi için, de mutlu insanlığa sanatçılarıyla, ressamlarıyla, yazar ve şairleriyle, bilgileriyle yeni ve bu düzeyde olacağı asla beklenmeyen bir

güzelliği armağan edivermişti. Yaratıcı gücün karanlığı ve kaosu adım adım, dalga dalga aşarak yüceliklere doğru yöneldiği bir yüzyıl, hayır, yüzyıllar artık gelmiş gibiydi. Sanki dünya bir çırpıda daha bir enginleşmiş, dolmuş ve zenginleşmişti. Bilginler, Latince'nin ve Yunancanın yardımıyla Platon'un ve Aristoteles'in bilgeliğini antik çağdan alıp yeniden insanlara getirmekteydiler. Hümanizm, Erasmus'un önderliğinde bir bütün halinde, kozmopolit bir kültürü müjdeliyordu; Reform hareketi ise bilgi evreninin kazandığı yeni ufuklara yeni bir inanç özgürlüğünü ekler gibiydi. Halklar arasındaki sınırlar parçalanmış, uzaklıklar aşılmıştı; bir halka armağan edilmiş olan, sanki herkese ait gibiydi; düşüncenin yardımıyla kralların, prenslerin ve silâhların yarattığı kanlı ayrılıkların üzerinde kalan bir birliğin ve bütünlüğün yaratılmış olduğuna inanılıyordu. Ve sonra bir mucize daha gerçekleşmişti: Tinsel dünya ile birlikte yeryüzünün sınırları da daha önce asla kestirilememiş boyutlara kavuşmuştu. O zamana değin yol vermez diye bilinen okyanusta yeni kıyılar, yeni ülkeler belirmiş, yeni ve dev bir kıta, birbirini izleyecek nice kuşaklara yurt olmak için adaylığını koymuştu. Ticaretin nabızı çok daha hızlı atmaya başlamış, yaşlı Avrupa'ya akan zenginlik lükse, bu lüks de yeni yapılara, resimlere ve heykellere kaynaklık etmiş, ortaya daha güzel, düşünce yanı daha ağır basan bir dünya çıkmıştı.

Fakat uzamdaki her genişleme, ruhlarda da bir doludizginliğe yol açar. Tıpkı yüzyılımızda atmosferin uçak ve bütün ülkelere göze görünmeksizin kanat açan söz aracılığıyla ele geçirilmesi sonucu uzamın görkemli boyutlara varmasında, fiziğin, kimyanın, tekniğin ve gencl olarak bilimin, doğanın sırlarını bir bir çözüp, güçlerini insanlığın hizmetine sokmalarında olduğu gibi, Montaigne'in döneminde de dile getirilmesi olanaksız bir umut, onca düş kırıklığına uğramış insanlığa yeniden coşkunun yollarını açıyor ve Ulrich von Hutten'in: "Yaşamak, başlı başına bir mutluluktur" çığlığı, binlerce ağızdan yanıtlanıyordu.

Gelgelelim dalga ne kadar ani ve dik bir tırmanışa geçerse, o ölçüde şiddetli bir kırılmaya uğrar. Çağımızda özellikle yeni buluşların, tekniğin mucizelerinin yıkımın en korkunç etkenlerine dönüşmesi gibi, Rönesansın ve hümanizmin başlangıçta şifa kaynağı olan öğeleri de öldürücü birer zehir olup çıktı. Avrupa'ya yeni bir

Hristiyanlık ruhu aşılamanın hayallerini kurmuş olan Reform hareketi, din savaşlarının eşsiz barbarlığıyla noktalandı, baskı makinesi, eğitim ve kültür yerine din alanındaki gericiliği yayma aracı oldu; zafer hümanizmde değil, bağınazlıkta kaldı. Avrupa'da her ülke vahşi iç savaşlarla parçalanırken, Yeni Dünya'da da yeni fatihlerin vahşeti, erişilmesi olanaksız bir zalimlikle sürüp gitti. Raffaello'nun, Michelangelo'nun, Leonardo da Vinci'nin, Dürer'in ve Erasmus'un oluşturdukları bir çağ, bir Atilla'nın, Cengiz Han'ın, bir Timur'un vahşetine geri döndü.

Hümanizmden canavarlığa uzanan bu korkunç gerilemeyi, insanlığın –tıpkı bugünkü gibi– en büyük kitle çılgınlıklarından birini, bütün olup bitenleri ruh sarsıntıları içinde duyumsayarak ve uyanık kalarak, ama eli kolu bağlı izlemek zorunda kalmak. Montaigne'in yaşamının trajik yanı, işte budur. Montaigne, barışın, aklın, birleşmenin, kısacası ruhunu adanmış olduğu bütün bu erdemlerin, ülkesinde ve içinde yaşadığı dünyada, kısacık bir zaman parçası için olsun gerçekleştiğini göremez. Gerek zamana ilk adım atıldığında, gerekse zamandan artık çekip giderken, bakışlarını –tıpkı bugün bizim yaptığımız gibi– ülkesini ve insanlığı kirleten, çıldırtan öfke ve nefret dalgasından tüyleri ürpererek çevirir. Bordeaux'da 'gabelle', yani tuz vergisi nedeniyle gerçekleşen halk ayaklanmasının akıl almaz bir vahşetle bastırılışına tanık olduğunda, henüz çok gençtir, ancak on beş yaşındadır; bu sahne, Montaigne'in yaşamı boyunca acımasızlığın can düşmanı olmasına yol açar. Gencecik çocuk, yüzlerce insanın ölene kadar işkence görünüşünü, asılışını, kazığa vurulmasını, kafalarının kesilmesini, bedenlerinin dört parçaya ayrılmasını, yakılışını görür; kargaların olaydan günler sonra bile kurbanların yarı yanmış, yarı çürümüş etlerini kapışmak için ölüm alanının üzerinde uçmalarını izler. Acılar içinde kıvrananların çılgınlıklarını duyar; yanık et kokusunu bütün sokaklar boyunca alır. Ve daha gençlik çağına henüz adımını atmışken, bu kez başlayan iç savaş, ideolojilerin bağınaz karşıtlıkları aracılığıyla, tıpkı bugünkü toplumsal ve ulusal bağınazlıkların dünyayı yıkıma sürüklemesi gibi, Fransa'yı bütünüyle yıkıma sürükler. 'Chambre Ardente', Protestanları yaktırır; Bartholomaeus Gecesinde sekiz bin insan öldürülür. Protestanlar ise cinayete cinayete karşılık verirler; kiliselere saldırıp heykelleri parçalarlar; bu gözü

dönmüşlük, ölümlere bile rahat vermez; Arslan Yürekli Richard ile Fatih Wilhelm'in mezarları açılıp yağmalanır. Katolik ve Protestan birlikleri birbirlerinin ardından köy köy, kent kent dolaşırlar, ama hep Fransız Fransıza, vatandaş vatandaşına karşıdır ve vahşet konusunda da taraflardan hiçbiri ötekinden aşağı kalmaz. Tutsak edilen garnizonlar son askerine kadar kılıçtan geçirilir, nehirler cesetlerle dolar; yağmalanan, yakıp yıkılan köylerin sayısı yüz yirmi bin dolayındadır; kısa süre sonra cinayetler ideolojik temellerinden kopar. Silâhlı çeteler, Katolik ve Protestan ayrımı yapmaksızın şatolara ve yolculara saldırırlar. Yakınlardaki bir ormanda atla dolaşmaya çıkmak, Hindistan'a ya da yamyamların ülkesine gitmek kadar tehlikelidir. Artık kimse evinden ve parasından, bir gün sonra yaşayıp yaşamayacağından, özgür olup olmayacağından emin değildir; Montaigne 1588'de, yani yaşamının sonlarına doğru şunları yazar: "Otuz yıldır içinde yaşadığımız bu kargaşada her Fransız, yazgısının her saat değişebileceği olasılığıyla karşı karşıya." Artık yeryüzünde güvenlik diye bir şey kalmamıştır; bu temel duygu, Montaigne'in dünya görüşünü de zorunlu olarak etkileyecektir. Böyle bir durumda yapılması gereken, güvenliği, bu dünyanın, içinde yaşanan ülkenin dışında aramaktır; bireyin yapması gereken, bu çılgınlar korosunda ötekilerle birlikte tepinmeyi reddetmek, kendi ülkesini ve dünyasını içinde yaşadığı zamanın ötesinde yaratmaktır.

O çağın hümanist insanların – ne yazık ki bugün bizim duygularımızı çok andırır biçimde – neler duymuş olduklarını, La Boétie'nin yirmi yedi yaşındaki dostu Montaigne'e yazdığı şu satırlar göstermektedir: "Bizlerin özellikle böyle bir zamanda doğmamıza yol açan yazgı, nasıl bir yazgıdır! Ülkem gözlerimin önünde yıkılıp gitmekte ve ben göç etmekten, yerimi yurdumu bırakıp yazgımın beni sürükleyeceği yere gitmekten başka çare düşünemiyorum. Tanrıların gazabı, okyanusun ötesindeki uçsuz bucaksız ülkelerin varlığına dikkatimi çekmekle, kaçmam konusunda beni çoktan uyarmıştı. Yüzyılımızın eşiğinde dalgaların arasından yeni bir dünyanın belirmesinin nedeni, Tanrıların, Avrupa acımasız kılıç darbeleri altında ve utanç dolu bir biçimde yıkılıp giderken, insanlar daha iyi bir gökkubbe altında tarlalarını sürebilsinler diye yeni dünyayı bir sığınak olarak düşünmeleriydi."

Yaşamın soylu değerlerinin, barışın, bağımsızlığımızın, doğuştan sahip bulunduğumuz hakların, yaşamımızı daha güzel, daha soylu ve anlamlı kılan her şeyin bir avuç bağnazın ve ideologun çılgınlığına kurban edildiği böyle dönemlerde, içinde yaşadığı zamanın etkisiyle insanlığını yitirmek istemeyen insanoğlu için bütün sorunlar, tek bir soruda odaklaşır: Nasıl özgür kalabilirim? Bu çılgınlık ve vahşet ortamında, bütün tehditlere ve tehlikelere karşın düşüncemin hiçbir şey pahasına feda edilemeyecek berraklığını, yüreğimin insancılığını nasıl koruyabilirim? Devletin, kilisenin ya da politikanın irademe aykırı olarak bana yönelttikleri o tiranca isteklerden nasıl kaçınabilirim? Sözlerimde ve eylemlerimde, benliğimin en derin noktasındaki Ben hangi sınırlara kadar gitmemi istiyorsa ancak oraya kadar gitmeyi nasıl başarabilirim? Benliğimin bu tek ve biricik parselini yerleşik düzene, dışarıdan dikte edilen ölçülere uymaktan nasıl koruyabilirim? Ruhumu ve o ruhun yalnız bana ait olan maddesini, yani bedenimi, sağlığını, düşüncelerimi ve duygularımı, başkalarının çılgınlığı ve yararları uğruna kurban edilmekten nasıl kurtarabilirim?

Montaigne, bütün yaşamını ve bütün gücünü bu sorunun yanıtını bulmaya adadı. Her hareketini, her duygusunu bu özgürlük uğruna gözlemledi, denetledi, sınadı ve eleştirdi. Montaigne'in ideolojilere ve türlü kamplara tutsaklığın egemen olduğu bir çağda, ruhu ve özgürlüğü kurtarmaya yönelik bu arayışı, bugün bizi ona başka hiçbir sanatçıya olmadığı kadar kardeş kılmaktadır. Bugün Montaigne'i bütün sanatçılardan fazla seviyor ve sayıyorsak, bunun nedeni Montaigne'in kendini başka hiçbir sanatçının yapmadığı ölçüde yaşamdaki en yüce sanata, 'insanın kendi olarak kalabilmesi' ('restér soi-même') sanatına adanmış olmasıdır.

Bizimkinden farklı ve daha sakin yüzyıllarda Montaigne'in edebi, ahlaki ve psikolojik mirası farklı bakış açılarından ele alındı; Montaigne'in bir kuşkucu ya da inancı bütün bir Hristiyan, Epikürcü ya da Stoacı, filozof ya da yalnızca kendini eğlendiren biri, yazar ya da yalnızca dahi bir amatör olup olmadığı üzerinde ciddi tartışmalar yürütüldü. Doktora tezlerinde ve başkaca incelemelerde Montaigne'in eğitim ve din konularındaki görüşleri kılı kırk yararcasına irdelendi. Beni ise bugün Montaigne'in yalnızca tek bir yanı ilgilendiriyor: Bu düşünürün bugün yaşadığımıza çok

benzeyen bir zamanda iç dünyasında nasıl özgür kalabildiği ve bizim de onu okuyarak, örnek alarak kendimizi nasıl güçlendirebileceğimiz. Ben, Montaigne'i, dünyadaki her özgür insanın ilk atası, koruyucusu ve dostu, bu yeni, ama yeniliğine karşın sonsuz bilim dalının, kendini her şey ve herkes karşısında ayakta tutabilmenin biliminin en iyi öğreticisi sayıyorum. Kendi özlerini zamanın dalgalanmalarından kaynaklanan o bulanık ve zehirli köpüğün etkisinden uzak tutabilmek için Montaigne kadar dürüst, böyle bir dürüstlükten ötürü de daha çok acı çekerek savaşım vermiş insanların sayısı azdır; özlerini yaşadıkları zamanın elinden kurtarıp bütün zamanlar için yaşatabilmeyi ise ancak pek azı başarabilmiştir.

Montaigne'in iç özgürlüğü koruma uğruna yürüttüğü bu savaşımın, belki de bütün zamanlar için bir düşünce adamının giriştiği en biliçli ve en amansız savaşım olan bu savaşımın, dışarıdan bakıldığında, kahramanlığı çağrıştıran ya da patetik denebilecek hiçbir yanı yoktur. Montaigne'i, sözleriyle 'insanlığın özgürlüğü' için savaşmış yazarların ve düşünürlerin arasına katmak, ancak bir zorlama olabilir. Bir Schiller'in ya da Lord Byron'ın akıcı tiradlarını, bir Voltaire'in saldırganlığının izlerini Montaigne'de bulabilmek olanaksızdır. Zaten iç özgürlük gibi onca kişisel bir konumu başka insanlara, dahası kitlelere yayma isteği, Montaigne'in ancak dudaklarında bir gülümsemeyle karşılayabileceği bir istek olurdu; Montaigne, profesyonel ıslahatçılardan, kuramcılardan ve inanç taccirlerinden bütün benliğiyle nefret etmiştir. Bu düşünür, insanoğlunun yalnızca kendisi bakımından iç bağımsızlığını koruyabilmesinin bile aslında üstesinden gelinmesi ne kadar zor bir görev olduğunu çok iyi bilmekteydi. Bu nedenle Montaigne'in savaşımı yalnızca savunmayla, Goethe'nin 'iç kale' diye adlandırdığı, insanoğlunun benliğinin en derininde yatan ve kimsenin bir başkasına girme iznini veremeyeceği o siperin savunulmasıyla sınırlı kaldı. Taktiği, dış görünüş bakımından çarpıcı olmaktan elden geldiğince kaçınarak, bir anlamda kılık değiştirerek dünyada dolanmak, böylece de kendine giden yolu bulabilmektir.

Yine bu nedenle, Montaigne'in, biyografi denebilecek bir öyküsü de yoktur. Yaşamda hiçbir zaman ön saflara geçmeye, düşünceleri için dinleyici ve yandaş bulmaya çalışmadığından, kimseye de itici gelmemiştir. Dışa karşı sıradan bir yurttaş, bir memur,

eş, dini bütün bir Katolik, kısacası bütün görevlerini sessiz sedasız yerine getiren bir adam olarak gözüktür. Çevresi için göze çarpmayan, koruyucu bir renge bürünür; amacı, iç dünyasında, ruhundaki renk oyunlarını olanca çeşitliliğiyle sergilemek ve bunları izlemektir. Kendini ariyet vermeye her zaman hazırdır – kendini adanmaya ise asla. Her zaman ve yaşamının her konumunda yaratılışının en özgün, en iyi yanını kendine alıkoyar. Bırakır başkaları konuşsun, sürüler oluştursun, vaazlar versin, türlü gösterişler yapsın; bırakır dünya karmakarışık ve budalaca yollara sapsın; Montaigne'in önem verdikleri bellidir: Kendisi için aklın yolundan ayrılmamak, insanlıkla ilgisini kesmiş bir zamanda insanlığını korumak, kitle çılgınlığının ortasında özgür kalabilmek. Onu gamsız, karar-sız ve korkak diye nitelendirenlerin alaylarına ses çıkartmaz; önemli mevkilere gelmek için çaba harcamaması karşısında duyulan hayrete tepki vermez. Montaigne'ni en iyi tanıyan yakınları bile onun kamu oyunun gölgesinde kendine verdiği bir görevi, elden düşme bir yaşam yerine kendi yaşamını sürdürme görevini yerine getirebilmek için nasıl akıllı, yılmak nedir bilmeksizin ve nasıl bir beceriklilikle çalıştığının ayırına varamazlar.

Görünüşte eylemsiz kalan Montaigne, böylece aslında eşsiz bir eylemi gerçekleştirmiştir. Kendini ayakta tutar ve anlatırken, kendi kişiliğinde bütün zamanlar için geçerli insanoğlunu sergileyip anlatmıştır. Onun yaşadığı yüzyıla ait başkaca her şey, tanrıbilimsel ve felsefi incelemeler bize yabancı ve eskimiş gelirken, Montaigne çağdaşımızdır, bugünün ve geleceğin insanıdır; savaşımı ise yeryüzü savaşımının en güzellerinden biri olarak kalmıştır. Montaigne'i açtığımızda, ister yüz kez okuyalım, ister sayfalarını tek tek çevirelim, içimizde uyanan duygu hep aynıdır: Bu sayfalarda sözü edilen dava, aslında bizim davamızdır; yaşadığımız zamanda ruhumuza en çok kaygı veren şey, bu sayfalarda bizim yapabileceğimizden çok daha iyi dile getirilmiştir. Buradaki Sen, benim Ben'imî yansıtan bir Sen'dir; zamanı zamanlardan ayıran uzaklık, burada artık ortadan kalkmıştır. Montaigne'i okuduğumda benimle olan, edebiyat ya da felsefe değil, ama bir insandır; beni kardeşi sayan, teselli eden, bana öğütler veren, anladığım ve beni anlayan bir insan. 'Denemeler'i elime aldığımda, basılı kâğıt odanın yarı karanlığında yitip gider. Birisi benimle soluk alıp ver-

meye, yaşamaya başlar; yanıma gelen, artık bir yabancı olmaktan çıkmış, kendime dost kadar yakın duyduğum biri olmuştur. Dört yüz yıl, bir duman gibi dağılıp gitmiştir: Artık benimle konuşan, Senyör Montaigne ya da Fransa'nın tarihin derinliklerinde kaybolup gitmiş krallarından birinin meclisinin üyesi değildir; Périgord Şatosunun efendisi de değildir; beyaz yakalığını, sivri şapkasını, kılıcını çıkartmış, boynundaki zincirin ucunda sallanan St. Michel nişanını da bir yana bırakmıştır. Beni ziyarete gelen, artık ne Bordeaux belediye başkanıdır, ne de bir yazardır. Bir dosttur, amacı bana akıl vermek ve kendini anlatmaktır. Kimi zaman sesinden insan doğasının kırılğanlığının, aklımızın yetersizliğinin, yöneticilerimizin dargörüşlülüklerinin, zamanımızın saçmalığının ve acımasızlığının yol açtığı hafif bir hüznün yankılanır; bu soylu hüznü Montaigne'in öğrencisi olan Shakespeare, çizdiği tiplerin, bir Hamlet'in, Brutus'un ya da bir Prospero'nun ağzından unutulmaz bir biçimde dile getirmeyi yeğlemiştir. Ancak biraz sonra Montaigne'in yine gülümsemekte olduğunu görürüm; sanki şöyle demektedir: Neden bu kadar ciddiye alıyorsun bütün bunları? Neden içinde yaşadığın zamanın saçmalığının ve vahşetinin kışkırtmalarına kapılıp, bunlar karşısında boyun eğiyorsun? Bütün bunlar yalnız tenine dokunabilir, ama özüne asla işleyemez. Dış dünya senden hiçbir şey alamaz ve aklını da, sen kendin karıştırmadığın sürece, karıştırmaz. Zaman içinde olup bitenler, onlara katılmayı reddettiğin sürece senin karşında güçsüzdür; zamanın çılgınlığı ise sen zihninin berraklığını korudukça gerçek anlamda sıkıntı kaynağı olamaz. Ve yaşadığın en kötü şeyleri, görünüşte aşağılayıcı olanları, kaderin sillelerini ancak onların önünde zayıflığını gösterecek olursan duyumsarsın; çünkü senden başka kim onlara değer verebilir, ağırlık tanıyabilir, onların zevk ya da acı kaynağı olmalarını sağlayabilir? Ancak sen, kendi kendini yüceltebilir ya da aşağılayabilirsin — iç dünyasında sağlam ve özeür kalabilen, dışarıdan gelen en ağır baskıya bile kolaylıkla göğüs gerebilir. Toplum teki ne zaman ruh huzuru ve özgürlüğü bakımından sıkıntıya düşse, Montaigne'in sözleri ve bilgece telkinleri ona bir şifa kaynağı olur; çünkü kargaşanın ve parçalanmışlığın egemen olduğu zamanlarda bizim için içtenlikten ve insanlıktan daha iyi koruyucu yoktur. Montaigne'in bundan yüzyıllar önce söyledikleri, kendi bağımsızlığını koru-

ma peşinde olan biri için geçerliliğini ve doğruluğunu hep korumaktadır. Bizlerin en çok teşekkür borçlu olduklarımız ise, şu sırada yaşadığımız gibi insancı olmaktan uzak zamanlarda içimizdeki insanı güçlendirenler, sahip bulunduğumuz ve asla yitirilemeyecek tek şeyden, kendi Ben'imizden vazgeçmememiz konusunda bizi uyaranlardır. Çünkü yeryüzünde özgürlüğü yayabilenler ve ayakta tutabilenler, yalnızca herkes ve her şey karşısında kendi özgürlüklerini koruyabilenlerdir.

2. Bölüm

'Denemeler'in yazarının, kitabını *Michel Sieur de Montaigne* gibi şatafatlı bir adla imzalayabilmesi ve bir soyluluk armasını kullanabilmesi, başlangıçta dokuz yüz frank gibi hiç de göz kamaştırıcı sayılamayacak bir bedele malolmuştu. Çünkü Montaigne'in dedesinin babası, 10 Ekim 1477 tarihinde Bordeaux başpiskoposlarından Montaigne Şatosunu bu paraya satın almazdan ve onun torunu, yani Montaigne'in babası bu yurtluğun adını kendi adına bir soyluluk unvanı olarak eklemek için başvuramazdan önce, Michel'in atalarının Eyquem gibi son derece sade ve sıradan bir soyadları bulunmaktaydı. Dünyaya akılcı ve kuşkucu gözlerle bakabildiği için, bu dünyada kulağa hoş gelen bir ad taşımanın, 'kolaylıkla söylenebilen ve akılda kalabilen güzel bir ada' sahip olmanın yararını iyi bilen Michel de Montaigne, babasının ölümünden sonra eski aile adını bütün parşömenlerden ve belgelerden silmiştir. Dünya edebiyatı tarihinde 'Denemeler'in yazarını alfabetik olarak aradığımızda, *Michel Eyquem* olarak 'E' harfinde değil, fakat *Michel de Montaigne* olarak 'M' harfinde aramamızın nedeni, yalnızca budur.

Eyquem Ailesi, Bordeaux'da yüzyıllar boyunca gümüş ve altını, bunun yanı sıra elbet biraz da füme balık kokularını çağrıştırmıştır. Bu Eyquem Alesinin Bordeaux'ya - ailesinin geçmişi konusunda hiç de güvenilir olmayan Montaigne'in 'soylu bir aileyle yengenlik ilişkileri ortaya çıkardığını' ileri sürdüğü- İngiltere'den mi, yoksa yalnızca Bordeaux çevresinden mi geldiği, bugüne kadar bilimsel araştırmalarca henüz aydınlatılabilmiş değildir. Kanıtlanabi-

len tek nokta, Eyquem'lerin onyıllar boyunca 'da la Rouselle' adını taşıyan liman bölgesinde bürolarının bulunduğu ve bu bürolardan katıksız bir küçük burjuva uğraşı olan komisyoncu sıfatıyla fütme balık, şarap ve başkaca benzer mallar yüklettikleridir. Ailenin balık ticaretinden ve bakkaliye işletmeciliğinden yükselişi, ilk kez Montaigne'in dedesinin babası olan Ramon Eyquem'le başlar; 1402 yılında Médoc'ta, Blanquefort'da doğmuş olan Ramon Eyquem, armatörlük yapar ve gerek zekâsıyla, gerekse Bordeaux'nun en zengin mirasyedisıyla evlenmesi sayesinde gelecekteki aile servetinin temellerini atar. Yetmiş beş yaşına geldiği zaman ise yaşamının en akıllı yatırımını yaparak 'soylu' bir yapıyı, Montaigne Şatosunu bölgenin senyörü olan Bordeaux başpiskoposundan satın alır. Bir soylu şatosunun sıradan bir burjuva tarafından satın alınması, zamanın adetleri gereğince törenle olur. Yaşlı tüccar, terk edilmiş olan şatoya yalnız başına, büyük ana kapıdan geçerek girer; daha sonra kapı, uşaklar, toprakların kiracıları, çiftçiler ve oralara yerleşmiş olanlar yeni efendilere bağlılık yemini edene kadar sürgülenir. Ramon'un babası kadar hırslı olmayan oğlu Grimon Eyquem ise genelde yalnızca baba mirasının tadını çıkarmakla yetinir. Aile servetini büyümekle birlikte, eski şatoyu yarı harap bir durumda bırakır. Aileyi burjuva dünyasından çıkarıp soylular dünyasına geçirecek asıl kararlı adımı atan ise Ramon Eyquem'in torunu ve Montaigne'in babası Pierre Eyquem olur. Pierre Eyquem, nakliye komisyonculuğuna ve balık ticaretine veda ederek bir şövalye mesleği olan askerliği seçer. Genç yaşında Kral I. François ile birlikte İtalya seferine katılır; oradan –bugün ne yazık ki elimizde bulunmayan– bir günceyle ve sadık hizmetlerinin ödülü olan *Sieur de Montaigne* unvanıyla geri döner. Genç soylu, büyükbabasının geleceğe yönelik düşlerini gerçekleştirerek eski ve harap şatoyu görkemli bir yurtluğa dönüştürür. Böylece şato, kalın duvarlarıyla ve kuleleriyle, becerikli ve enerjik sahibinin sayısız davalar ve tek tek satışlar sonucu elde ettiği geniş arazilerin ortasında yükselir. Dışarıdan bakıldığında bir kale görünümünde olan şato, aynı zamanda bir hümanist kültür merkezi ve bütün konukların cömertçe ağırlandığı bir yerdir. Şatonun sahibi genç bir askerken İtalya'yı Rönesansın sanat güneşinin ilk ışıkları altında görmüş, bu tanıklığı, ders almak ve kendini daha da geliştirmek için

bir neden saymıştır. Atalarının para ve kazanç tutkusu, Pierre Eyquem'de yükselme tutkusuna dönüşmüştür. Bu nedenle büyük bir kitaplığın temellerini attığı gibi, bilginleri, hümanistleri ve profesörleri evine davet eder; büyük servetinin ve geniş arazilerinin yönetimini ihmal etmeksizin, bir zamanlar savaşta krala nasıl hizmet ettiyse, barış zamanı da vatanına hizmet etmeyi soyluluğundan kaynaklanan bir görev sayar. Önceleri 'Prevost' ve 'Jurat' sıfatını taşıırken, yani yalnızca belediye meclisi üyesiyken, daha sonra Bordeaux belediye başkan vekilliğine, ardından da belediye başkanlığına seçilir; bu görevde kendini adarcasına gösterdiği çabalar, geride onurlu bir ad bırakmasını sağlar. Montaigne, Pierre Eyquem'in artık yaşlı ve hasta bir adamken bile kendini görevine nasıl adanmış olduğunu şu dokunaklı satırlarla anlatır: "Daha çocukluğumda bile onun bana yaşlı gözüküğünü hatırlıyorum. Tanık olduğum çekişmeler ruhunu derinden yaralamıştı. Evinin sakin atmosferinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Belki de vaktinden çok önce yaşlanmıştı. Bu nedenle gerek aile çevresinde, gerekse sağlığı açısından sorunları vardı ve artık uçup gitmek üzere olduğunu duyumsadığı yaşamından nefret ettiği de kesindi. Yine de kentin yararları uğruna uzun ve yorucu yolculuklara çıkmaktan çekinmezdi. İşte böyle bir karakteri vardı. Bütün güçlüklerle son derece doğal bir iyilikle göğüs gererdi. Kentte ondan daha iyiliksever ve daha sevilen bir insan yoktu."

Montaigne'in babasıyla birlikte, ailenin yükseliş yolundaki ikinci ve sondan bir önceki adım atılır. Eyquem'ler, yalnızca kendilerini ve ailelerini zengin kılma peşindeki küçük tüccarların arasından çıkıp, kentin ileri gelenlerinin arasına katılmış ve Montaigne Senyörlerine dönüşmüşlerdir. Ailenin adı bütün Périgord'da ve Guyenne'de saygıyla anılmaktadır. Ama bu yükselişi tamamına erdirmek, Montaigne'e düşecektir; Montaigne, Shakespeare'in hocası ve kralların danışmanı, kendi dilinin övünç kaynağı ve yeryüzündeki özgür düşüncenin koruyucusu olacaktır.

Montaigne'in baba tarafı, Ramon'un, Grimon'un ve Pierre Eyquem'in çizgisini izleyerek üç kuşak boyunca yükselişini sürdürürken, ana tarafı da aynı azim ve uzgörüyle kendi yükselme sürecini yaşar. Michel'in babası Sieur Pierre de Montaigne, otuz üç yaşındayken Antoinette de Louppes de Villeneuve'ü kendine eş seç-

tiğinde, bu olay dış görünüş bakımından iki eski ve soylu ailenin birleşmesidir. Ancak, kulağa hoş gelen bu evlilik sözleşmesini bir yana bırakıp, tarihçe daha eski parşömenlere ve arşiv kayıtlarına baktığımızda, Louppes de Villeneuve ailesinin soyluluğun da Montaigne'lerinki kadar çiçeği burnunda olduğunu ve Casanova'yı alıntılırsak eğer, başına buyruk bir tutumla ve tıpkı Eyquem'lerin yaptıkları gibi, alfabeden çıkarılma olduğunu görürüz. Balık tüccarı Ramon Eyquem'in, Montaigne'in doğumundan yaklaşık yüzyıl önce, aşağı görülen burjuva dünyasından soyluların dünyasına uzanan merdivenin ilk basamaklarına adımını attığı sıralarda, Saragossa kentinde Mosche Paçagon adlı zengin bir İspanyol Yahudisi de aynı adımı atar ve aşağı görülen bir loncadan kendini kurtarabilmek için vaftiz olur. Tıpkı Eyquem'ler gibi, asıl kökenini çocuklarından ve komşularından saklamak amacıyla Yahudi adını değiştirip, soyluluk ve İspanyolluk kokan bir ad alır. Vaftizden sonra kendine García Lopez de Villanuova adını takar. Oldukça geniş olan ailesi, daha sonra İspanya'daki enkizisyon yıllarının yol açtığı ortak yazgıyı yaşamak zorunda kalır. Bu yeni Hristiyanlardan bazıları, tam bir dönüşümü gerçekleştirmeyi başarırlar. Sarayda danışmanlık ve bankerlik gibi görevler üstlenirler; onlar kadar becerikli ya da talihli olmayan bazıları ise yakılırlar. Bunların arasından dikkatli olanlar, Enkizisyon soylu Hristiyanlıklarını daha yakından araştırmazdan önce İspanya'dan ayrılırlar. Lopez de Villanuova ailesinin bir bölümü Anvers'e yerleşerek Protestanlığı kabul eder. Ailenin Katolik olan dalı ise işlerini Bordeaux ya da Toulouse'a taşır; buralara gelenler, aileyi iyice Fransızlaştırıp, kökenlerini daha da perdelemek için kendilerine Louppes de Villeneuve adını takarlar. Villeneuve'ler ve Montaigne'ler arasında, ya da daha doğrusu Eyquem'lerle Paçagon'lar arasında çeşitli işler çevrilir. Bunların sonuncusu ve bütün dünya bakımından en yararlısı ise 15 Ocak 1528 tarihinde, Pierre Eyquem'in, bin altın ekü çeyizle gelen Antoinette de Louppes'la evlenmesiyle gerçekleşir. Michel de Montaigne'in sonradan bu çeyizi nispeten az diye nitelendirdiği düşünülürse, Eyquem'lerin daha o zamanlar ne kadar zengin oldukları kendiliğinden anlaşılır.

Montaigne, Yahudi kanı taşıyan, kendisiyle yarım yüzyılı aşkın bir süre aynı evde yaşayan ve ünlü oğlundan sonra da hayatta

kalan bu anneden yapıtlarında ve yazılarında tek sözcükle olsun söz etmemiştir. Bu kadın hakkında tek bilinen, kendisine beş çocuk verdiği kocasının ölümüne kadar içinde yaşadığı soylu evini, her iki aileye özgü 'kibirli' bir tutumla yönettiği, sonuçta da öğünerek vasiyetnamesine şunları yazdığıdır: "Bilindiği gibi, kırk yıl süreyle de Montaigne'lerin evinde kocamla birlikte çalıştım; böylece benim çabalarım, yönetimim ve gösterdiğim özen sayesinde adı geçen evin değeri arttı, evin kendisi de çok daha iyi bir duruma geldi." Bayan Montaigne hakkında başkaca bir şey bilinmemektedir: Montaigne'in yapıtlarının bütününde annesinden söz etmeyişi ise, çoğu kez onun Yahudi kökenini perdelemek ya da saklamak istediği anlamında yorumlanmıştır. Gerçekten de Montaigne, onca akıllı oluşuna karşın, kendini soyluluk hırsına kaptırmıştı; örneğin vasiyetnamesinde 'atalarının mezarına' gömülmek istediğini belirtmiştir, oysa gerçekte o zamana kadar Montaigne'de gömülen, yalnızca babası olmuştu. Ne var ki Montaigne, annesi gibi - tek bir it-hafın dışında - karısından ya da kızından da yazılarında söz etmiş değildir. Montaigne'in dünya görüşü, tinsel düzeyde kadını önemli saymayan antik çağ görünüşünün hamuruyla yoğrulmuştu. Bu nedenle ve bildiğimiz kadarıyla, Eyquem'lerin torununun, Mosche Paçagon'un torununa ne özel bir düşkünlüğü, ne de özel bir isteksizliği vardı. Her biri aynı ölçüde güçlü ve sağlıklı olan eğilim, her iki ailenin yükselişinin oluşturduğu piramitin ucunda yer alan Montaigne'in kişiliğinde eşzamanlı olarak en yetkin düzeye varıp birbirleriyle kaynaşırlar. Gaskonyalı balıkçılarla Yahudi komisyoncular bakımından söz konusu olmuş bütün karşıtlıklar, Montaigne'de yeni, bütün halinde ve yaratıcı bir biçimin kalıbına dökülmüştür. Montaigne'in her bir çizgiye neler borçlu olduğunu bunca yetkin bir bireşim içinde yapaylığa kaçmadan saptayabilmek, söz konusu değildir. Söylenebilecek tek şey, Montaigne'in ancak böyle bir karışım sayesinde bir denge ve uzlaşma insanı olabildiği, önyargısız her yana bakabildiği, her anlamda dargörüslülükten uzak, bir 'özgür düşünen' ve 'dünya vatandaşı' niteliğiyle, hoşgörülle, bir ırkın üyesi ve belli bir ülkenin vatandaşı olarak değil, fakat bütün ülkelerin ve zamanların ötesinde bir dünya vatandaşı kimliğiyle ortaya çıkabildiğidir.

Soylu bir ad, bilincinde olmaksızın kendini hep korumak ve kuşaktan kuşağa iletmek iradesini içerir. 'Seigneur de Montaigne' unvanını taşıyan ilk kişi olan Pierre Eyquem de Montaigne için de 1533 Şubatının son gününde, doğumlarından hemen sonra yitirdiği iki kızının ardından onca özlemini çektiği ilk erkek evlâda, yani bizim Michel de Montaigne'imize kavuşmak, gelecekte ünlü olacak bir soyun kurucusu olmanın müjdesidir. Baba, doğumun hemen ardından oğlu için misyonu andırır bir geleceği öngörür. Kendisi nasıl babasını eğitimde, kültürde ve toplum içindeki yeri bakımından geride bırakmışsa, oğlu da şimdi onu aşmalıdır. Jean Jacques Rousseau'dan iki yüz elli, Pestalozzi'den de üç yüz yıl önce, 16. yüzyılın ortasında bir balık tüccarının torunu ve eski bir asker, Gaskonya'daki ücra bir şatoda oğlunun eğitimini her yanıyla iyi düşünülmesi gereken bir sorun niteliğiyle ele alır. Bilgin hümanist dostlarını davet ederek, oğlunun daha başlangıçtan gerek insani, gerekse toplumsal anlamda olağanüstü bir eğitime sahip olabilmesi için izlenebilecek en iyi yöntem konusunu tartışır; o dönem için gerçekten şaşırtıcı olan bu özen, bazı bakımlardan modern görüşlere son derece uymaktadır. İşin başlangıç evresi bile şaşırtıcıdır. Çocuk, daha beşikteyken ve ana sütünden kesilmezden önce, başka aristokrat evlerinde olduğu gibi şatoya bir sütanne getirtilecek yerde, Montaigne Şatosundan uzaklaştırılır ve en alt kesimden insanların, Montaigne'lerin derebeylik sınırları içerisinde kalan ufak bir köyde yaşayan yoksul bir oduncu ailesinin yanına verilir. Babanın böyle davranmaktaki amacı, oğlunun 'sadelik ve azla yetinirlik' yolunda eğitilmesinin, bedensel bakımdan da sağlıklı olmasının yanısıra, o zamanlar için anlaşılabilirliği neredeyse olanaksız bir demokratik eğilim doğrultusunda, 'halka ve yardımımızı gereksinen insanların yaşam koşullarına' yabancı düşmeden yetişmesiydi. Belki de Pierre Eyquem, o burjuva döneminde, kendisi henüz soyluluk unvanı taşımazdan önce, ayrıcalıkların, kendini beğenmişliklerinin acısını kendi kişiliğinde tatmıştı. Bu nedenle oğlunun daha baştan kendisini 'yukarıdakilerden', ayrıcalıklı sınıftan gelenlerden biri olarak duyumsamamasını, buna karşılık 'bize sırt çevirenlere değil, ellerini uzatanlara' yakınlaşmayı erken öğrenmesini isti-

yordu. Bilindiği kadarıyla Montaigne, bedensel bakımdan yoksul oduncu kulübesinin çetin koşullarının üstesinden gelmeyi iyi başarmıştır; kendisi, daha çocuk yaşta sade yemeklere çok alıştığını, bu nedenle hep şekerler ve pastalar yerine köylülerin normal yiyeceklerini, 'siyah ekmeği, pekmezi ve sütü' yeğlediğini yazmıştır. Montaigne, kendisini anasütüyle birlikte bütün önyargılardan da uzaklaştırmış olan babasına bunun için ömrü boyunca şükran duymuştur; oysa Balzac, onu kendi yanında tutacak yerde dört yaşına kadar bir jandarmanın ailesinin yanına vermiş oluşundan ötürü annesini yaşamının sonuna değin suçlamıştır. Montaigne ise kendisine iyi niyetle uygulanan deneyi onaylar ve üstelik şöyle bir vaadde de bulunur: "İleride erkek çocuklarım olursa, onların da benim yazgımın tıpkısını yaşamalarını dilerim.

Babası üç yıl sonra oğlunu yeniden Montaigne Şatosuna aldığı anda, gerçekleşen dönüşüm çok radikaldir. O zamana kadar çocuğun sağlıklı bir bedene sahip olmasına çalışılmıştır; şimdi ise kültürlü dostların öğütleri doğrultusunda yapılması gereken, ruha esneklik ve işlerlik kazandırmaktır. Genç Michel, sıcak sudan soğuk suya girercesine, proleter bir eğitimden hümanist eğitime geçer. Pierre Eyquem, oğlunu, vaktini zar oyunları, şarap içmekle, ava çıkmakla geçiren tembel bir soylu ya da para kazanmaktan başka bir şey düşünmeyen bir tacir yapmama konusunda daha baştan kesin kararlıdır. Onun oğlu, ruhsal üstünlükleriyle, eğitim ve kültürleriyle kralların danışma meclislerinde zamanın yazgılarını yönetenlerin, sözleriyle olayları etkileyenlerin, engin bir dünyayı taşraya yeğleyenlerin oluşturdukları en yüksek çevrelere girmelidir. Hümanizmin egemenliğindeki bir çağda ise bu tinsel imparatorluğun anahtarı, Latince'dir. Böylece Baba Montaigne bu sihirli anahtarı oğlunun eline olabildiğince erken verme kararına varır. Périgord'daki ücra şatoda, bazı açılardan bir komedi havası da taşıyan, son derece şaşırtıcı bir deneyin uygulanmasına başlanır. Baba, büyük paralar ödeyerek bir Alman bilginini getirir; bu bilginin tek Fransızca sözcük bilmemesine dikkat edilmiştir; onun yanına, bilgide ondan aşağı kalmayan iki yardımcı da verilir; bunların çocukla Latince'den başka bir dilde konuşmaları kesinlikle yasaktır. Böylece henüz dört yaşındaki çocuğun ilk öğrendikleri, Latince sözcük ve cümleler olur; çocuğun eşzamanlı olarak anadili

Fransızca'yı da öğrenmesini, böylece de Latince konuşmasının arılığını ve etkinliğini yitirmesini önlemek için, çevresine görünmez bir duvar örülür. Annesi, babası ya da uşaklar çocuğa bir şey söylemek istediklerinde, önce öğretmenlerden söylemek istediklerinin Latincisini öğrenmek zorundadırlar. Böylece Montaigne Şatosunda, pedagojik bir deneyi gerçekleştirmek amacıyla ve benüz dört yaşındaki bir erkek çocuğunun hatırına bütün ev balkının Latince öğrenmek zorunda kalması gibi gerçekten komik ve oyunsu bir durum yaşanır. Bu durumun eğlenceli sonuçlarından biri de, tek tek Latince sözcüklerin ve adların komşu köylerde bile kullanılmaya başlaması olur.

Ama istenen sonuç, bu yöntemle kolaylıkla elde edilir; geleceğin büyük Fransız yazarı altı yaşında anadilinde tek bir cümleyi bile doğru dürüst söylemeyi beceremezken, kitapsız, dilbilgisiz ve herhangi bir zorlama olmaksızın, dayak korkusuyla yaşayıp gözyaşları dökmeksizin Latinceyi en arı ve en yetkin düzeyde konuşmayı öğrenir. Bu antik dünya dili Montaigne için o denli anadili yerine geçer ki, daha sonra yaşamı boyunca Latince kitapları, kendi anadilinde yazılmış kitaplardan daha severek okur. Ve bir korku ya da heyecan anında ağızından Fransızca değil, Latince sözcükler dökülür. Eğer Montaigne'in yetişkinlik yılları hümanizmin gerileme dönemine rastlamasaydı, o zaman Erasmus gibi büyük bir olasılıkla Montaigne de yapıtlarını yenilenmiş olan bu sanat dilinde kaleme alacak, böylece de Fransa en usta yazarlarından birinden yoksun kalmış olacaktı.

Oğlunun Latinceyi zorlanmaksızın, kitapsız ve yalnızca oyun oynar gibi öğrenmesini sağlama yöntemi, Baba Montaigne'in çocuğu biç zorlamaksızın eğitmeye yönelik, çok iyi düşünülmüş genel eğiliminin sonuçlarından yalnızca bir tanesidir. Bu anlayışa göre çocuk, zamanın dayak korkusuyla katı kurallar ezberletmeyi öngören, sertlikten yana eğitim uygulamasının tersine, gelişmesini kendi iç eğilimleri doğrultusunda gerçekleştirmelidir. Hümanist danışmanları, özenli babaya ne yapması gerektiğini açık seçik göstermişlerdir: "Babamın yapması gereken, bilgiden ve görevlerimden, biç zorlamaya gitmeksizin, özgür irademin ve isteğimin uyandırılması yoluyla tad alabilmemi sağlamaktı. Rubum, her türlü katılıktan ve doğal sayılamayacak baskıdan uzak, son derece yumuşak ve

atmosferde ve mutlak bir özgürlük ortamında yüceltilmeliydi."

Eğlenceli bir ayrıntı, Périgord'daki tuhaf şatoda bireysel iradenin eğitilmesine yönelik bu bilinçli tutumun ne denli kapsamlı uygulandığının kanıtıdır. Büyük bir olasılıkla eğitimcilerden biri, sabahları 'ansızın' uykudan uyandırmanın, 'çocuğun hassas beyni' için zararlı olduğu yolunda bir görüş bildirmişti. Bu nedenle, çocuğun sinir sisteminin bu ufak sarsıntıdan bile uzak kalmasını sağlayacak bir yöntem geliştirilmişti: Michel de Montaigne, küçük yaştığında her gün müzikle uyandırılıyordu. Flüt ya da keman sanatçıları yatağın çevresinde, kendilerine işaret verilene kadar bekliyorlar, ondan sonra da uyuyan Michel'i düşlerinden gerçeğe yumuşacık geçirebilmek için bir ezgi çalmaya başlıyorlardı. Bu hassas adet, büyük bir özenle sürdürülüyordu. "Bana hizmet edilmediği, hiçbir zaman olmadı," diye yazar Montaigne. Bourbon hanedanından hiçbir kral oğlu ve Habsburgların hiçbir veliahdı, Gaskonyalı balık tacirleriyle Yahudi komisyoncuların torunu Montaigne kadar özenle yetiştirilmemiştir.

Bir çocuğa hiçbir şeyi yasaklamayan ve onu bütün eğilimlerinde özgür bırakan böylesine bireysel nitelikte bir eğitim, aslında pek tehlikesiz sayılamayacak bir deney niteliğindedir. Çünkü bunca şımartılmak, hiçbir direnişle karşılaşmamak ve hiçbir zora boyun eğmek zorunda kalmamak, bir çocuğa her istediğini yapmak ve doğuştan sahip olduğu bütün kötü yanları da geliştirmek olanağını sağlar. Sonraları Montaigne'in kendisi de, bu esnek ve hoşgörülü eğitiminin iyi sonuçlar vermesinin yalnızca bir şans eseri olduğunu belirtmiştir.

"Adam olabildiysem, bir anlamda kendi katkım bulunmaksızın, rastlantı sonucu ve sanki kendiliğinden olduğumu belirtmek isterim. Daha dizginlenemez bir yaradılıшта olsaydım, korkarım sonum hiç de iyiye varmazdı."

Bu eğitimin iyi ve kötü yanlarıyla belli izleri, Montaigne'e doğal olarak yaşamı boyunca eşlik etmiş, özellikle hiçbir otoriteye ye disipline boyun eğmeme eğilimi varlığını hep korumuştur; yazarın iradesindeki belli bir gevşeklik de yine bu noktadan kaynaklanmadır. Geçirdiği bu çocukluk dönemi, Montaigne'i, gelecek yıllarında, her türlü gerilimden, kural ve görev gereği olandan elinden geldiğince kaçmaya, yalnızca kendi irade ve isteklerine boyun eğ-

meye itmiştir. Kişiliğinin sık sık yakındığı 'yumuşak' ve 'umursamaz' yanının özü, büyük bir olasılıkla bu çocukluk yıllarında aranmak gerekir, ama aynı yıllar, Montaigne'in özgür kalmaya ve kendini başkalarının düşüncelerinden hiçbir zaman bir köle gibi bağımlı kılmamaya yönelik, önüne geçilemez iradesine de kaynaklık etmiştir. Sonraları büyük bir gururla şunları söyleyebilmesini, aslında babasının iyi niyetli özenine borçludur:

"Bütününü kendisini odak noktası alan, kendini istediği gibi yönetmeye alışık, özgür bir ruhum var."

Özgürlük tutkusunu ve özgürlüğün nimetlerini daha çocuk yaşında ve bilincine tam varamadan bir kez tatmış olan, bunları bir daha aslı unutmayacak ve yitirmeyecektir.

Bu hoşgörülü ve şımartıcı eğitim sistemi, Montaigne'in ruhsal gelişmesi bakımından büyük bir şans olmuştur. Ama bu eğitime tam zamanında son verilmesi de büyük bir şanstır. Çünkü özgürlüğün hakkını verebilmesi için insanın zora gelmeyi de tanımış olması gerekir; Montaigne, altı yaşındayken verildiği ve on üç yaşına kadar kaldığı Bordeaux Kolejinde bu kez farklı bir eğitimi tanıma olanağını bulur. Gerçi aynı zamanda hem kentin en zengini, hem de belediye başkanı olan adamın oğluna bu okulda aşırı sert davranılmış değildir; yalnızca bir kez değnekle vurulduğunda, bunun da 'olabildiğince yumuşak' yapılmasına çalışılır. Yine de Montaigne'in orada karşılaştığı disiplin, öğrencilere ne düşündüklerini sormaksızın kendininkileri onlara en iyisi diye zorla kabul ettirme peşinde olan, enikonu sert bir disiplindir. Montaigne, yaşamında ilk kez düzenli olarak birşeyler öğrenmek zorunda kalır; yalnızca kendi iradesine uymaya alışmış olan çocuk, katı formüllerle kendisine zorla benimsetilmek istenen bilgilere içgüdüsel olarak karşı çıkar. "Öğretmenler sanki hepimize aynı şeyleri kabul ettirmek istercesine kulaklarımıza bağırıp duruyorlar, bizden ise yalnızca söylediklerini yinelememizi istiyorlar," diye yakınır. Okulda öğretmenler, öğrencileri, kendi görüşlerini üretken bir biçimde geliştirmeye alıştıracak yerde, bu öğrencilerin belleklerini ölü konularla doldurmaktadırlar; bu konuda da Montaigne: "Bu yüzden aklımız ve bilincimiz bomboş kalıyor," diye yakınır. Sonra da acı acı şunu sorar: "Midemizi, sindiremeyeceğimiz, bizi güçlendiremeyecek bir etle doldurmanın ne yararı olabilir?" Kolejdeki skolastik bilgi yan-

lısı öğretmenlerin kendisine birtakım olguları, sayıları, yasaları ve sistemleri öğretmenleri, kafasını kitabi bilgilerle doldurmaya kalkışmaları, Montaigne'i tedirgin eder – okulun o zamanki müdürlerinin kılı kırk yaran kişiler olmakla suçlanmaları, boşuna değildir. Montaigne, söylenenleri gönüllü ezberlemekten yana olanların en iyi öğrenciler diye nitelendirilmeleri karşısında öfke duyar. Çünkü ona göre, alınan bilginin fazlası, insanda kendine göre bir dünya görüşü geliştirebilme yeteneğini öldürür:

"Bitkilerin aşırı sulandıklarında solmaları ya da yağ fazla kaçırıldığında lambaların sönmesi gibi, tinsel düzeydeki çabalarımız da çalışma ve konu fazlalığından olumsuz yönde etkilendirir."

Böyle bir bilgi edinme eylemi, ruhsal bir işlev olmayıp, belleğe aşırı yükleme yapılmasından ibarettir:

"Bir şeyi ezbere bilmek, insanın bir şey bildiğini değil, bir şeyi belleğinde tutabildiğini gösterir."

Livius ve Plutarkhos'u okurken önemli olan, Cannae Savaşı'nın tarihini bilmek değil, ama Scpio ve Hannibal'in karakterlerini tanımaktır; Montaigne çıplak tarihsel olgu yerine, bu olgunun insani ve ruhsal içeriğini önemser. Sonraki yılların olgunlaşmış Montaigne'i, kendisine yalnızca birtakım kurallar öğretmeye çalışmış olan bir zamanlarki öğretmenlerine kötü notlar ve iyi dersler verecektir:

"Öğretmenlerimizin bir öğrencinin salt belleğiyle değil, ama yaşayarak neler kazanmış olduğunu sınamaları gerekir. Gençlerin okudukları her şeyi sınamalarını, elemelerini sağlayın; salt iyi niyetle ya da otoritenin etkisiyle hiçbir şeyi benimsememelerine çalışın. Gençlerin olabildiğince çok sayıda düşünceyle yüz yüze gelmeleri gerekir. Yeteneği varsa, seçimini de yapacaktır, yeteneksizse hep kuşkular içinde kalacaktır. Yalnızca başkalarını izleyen ise aslında hiçbir şey izlemez, hiçbir şey bulmaz ve zaten aradığı herhangi bir şey de yoktur."

Montaigne'in öğretmenleri, aralarında yetkin ve dahası ünlü hümanistlerin de bulunmasına karşın, başına buyruk çocuğa böylesine özgür bir eğitim sağlayabilecek durumda değillerdi. Sonunda Montaigne, teşekkür etme gereğini duymaksızın okuldan ayrılacaktır. Sonradan söylediği gibi, okuldan "sürekli olabilecek bir sonuç almaksızın" çıkıp gitmiştir.

Montaigne'in öğretmenlerinden hoşnut kalmayışı gibi, büyük bir olasılıkla öğretmenler de bu öğrenciden pek hoşnut değillerdi. Çünkü her kitabı bilgi, sıradan bilgi, disiplin ve düzen karşısında gösterdiği iç direniş bir yana – tinsel yoğunlukları tüm gücünü ancak ergenlik çağından sonra sergilemiş başka pek çok olağanüstü insanda olduğu gibi– Montaigne'de çabuk ve kıvrak kavrayabilme becerisi de eksiktir. Sonradan onca uyanık, kıvrak ve meraklı olacak kafa, o gelişme yıllarında tuhaf bir bulanıklık içindedir. Çocuğun bütün benliğine belli bir ağırlık egemendir:

"Gerçi sağlığım iyiydi; yaratılışım gereği yumuşakbaşlıydım, çevremle de iyi geçiniyordum, ama o zamanlar öylesine ağırkanlı, öylesine lapacı ve uyuşuktum ki, beni oyunlara sokmak istediklerinde bile uyuşukluğumdan sıyrılamıyordum."

Keskin gözlem gücü, o yıllarda da vardır, ama henüz bir gizilgüç konumundadır ve kendini ancak ender anlarda belli eder:

"Gördüğümü iyi gözlemliyordum, çünkü o ağırkanlı yaratılışımın derinliklerinde, yaşıma çok aşan düşünce ve görüşler gelişmekteydi."

Fakat bu mutlu anların etkinliği, yalnızca iç dünyaya dönüktür. Öğretmenler, bunların ayırdına hemen hiç varamazlar; Montaigne, öğretmenlerini onun değerini anlayamadıkları için asla suçlamaz; ama kendini acımasızca eleştirir:

"Ruhum tembeldi ve yalnız teşvik edildiği ölçüde harekete geçerdi; kavrama yeteneğim çok geç gelişti; zeki sayılmazdım ve özellikle belleğim olağanüstü zayıftı."

Yetenekleri okulun kupkuru yöntemleriyle harekete geçip üretken olamayan yetenekli insan kadar kimse okulda acı çekmez. Montaigne'in gençliğindeki bu hapishaneden sağ salim kurtulabilmesi ise, pek çokları gibi – bu durumu en güzel biçimde Balzac, 'Louis Lambert'de betimlemiştir – gizli bir yardımcı ve teselli kaynağı bulmasıyla olur; bu, ders kitabının yanında yer alan edebi kitaptır. 'Louis Lambert' gibi Montaigne de özgürce okumanın büyüüne bir kez kapıldıktan sonra, artık okumaya doyamaz. Ovidius'un Metamorfozlarını, Vergilius'un Aeneis'ini, Plautus'un oyunlarını, aynı zamanda kendi asıl anadili olan özgün dillerinden okur. Gerek bu klasik yapıtları anlaması, gerekse konuşma dilinde Latinceyi çok iyi bilmesi, kolejin kötü ve uyuşuk öğrencisine tu-

haf bir biçimde yeniden saygınlık kazandırır. Montaigne'in öğretmenlerinden biri ve ileride İskoçya tarihinde önemli bir rol oynayacak olan George Buchanan, o zamanlar çok önemsenen Latince tragedyaların yazarıdır; Montaigne, gerek bunlarda, gerekse başka Latince tiyatro oyunlarında oyuncu olarak sahneye çıkıp büyük başarı kazanır. Sesine verebildiği çeşitli tonlarla ve Latince konuşma bakımından erken yaşlarında elde etmiş olduğu ustalıkla, herkesi geride bırakır. Aslında eğitilemez olan bu insanın eğitimi, on üç yaşına gelmesiyle birlikte noktalanmıştır; o günden sonra Montaigne artık yaşamı boyunca kendi kendisinin öğretmeni ve öğrencisi olarak kalacaktır.

Kolejden sonra, büyük bir olasılıkla on üç yaşındaki Montaigne'in bir süre babaevinde dinlenmesine izin verilmiş, ondan sonra Toulouse ya da belki Paris üniversitesine, hukuk öğrenimine yollanmıştır. Ancak Montaigne'in kendisinin, yirmi yaşına gelmesiyle birlikte gelişmesine de noktalanmış gözüyle bakmış olduğu kesindir:

"Bana gelince, öyle sanıyorum ki ruhumuz yirmi yaşına geldiğimizde artık ne olması gerekiyorsa olmuştur ve sahip bulunduğu bütün eğilimleri de sergiler... Benim açımdan kesin olan nokta, yirmi yaşından başlayarak gerek ruhça, gerekse bedence güçlenmekten çok zayıf düştüğüm, ilerlemekten çok gerilemiş olduğumdur."

Montaigne'in gençliğinin ve gücünün ilk kez doruk noktasına vardığı bu döneminden elimizde herhangi bir portresi bulunmamaktadır. Fakat yazar, kendisini yaşamı boyunca o denli özenle, istekle ve kesin bir biçimde betimlemiştir ki, onun hep doğrudan yana oluşuna güvenerek fizyonomik bir taslak çıkarabiliriz. Yapı olarak Montaigne, tıpkı babası gibi, dikkati çekecek kadar ufak tefektir; kendisi bu durumu hep bir sakınca saymış ve orta boyun biraz altında oluşu hem dikkatlerin üzerinde toplanmasını engellediği, hem de görünüşündeki otoriter havayı azalttığı için, bu durumdan hep yakınmıştır. Gelgelelim bu genç soyluyu hoş görünüşlü kılan yeterince özelliği vardır. Sağlıklı bir bedeni, incecik burnu, açık alnı, güzel kavisli kaşları, kestane rengi bıyık ve sakalının arasında kalan, bu sakal ve bıyık tarafından sanki gizlenmeye çalışılan etli dudaklarıyla, oval biçimiyle dantel gibi işlenmiş bir yüz;

genç Montaigne'in dünyaya verdiği görüntü, budur. Güçlü parıltısıyla dikkati çeken gözlerinde daha sonraki dönemlerde yapılan portrelerinde kendini belli eden hafif melankolik bakışlar, gençlik günlerinde büyük bir olasılıkla henüz yoktu. Kendi anlatışına göre: Montaigne, yaratılış olarak canlı ve neşeli bir insan sayılamazdı, ama en azından sakin ve dengeliydi. Şövalyelik erdemlerinden sayılan spor ve oyunlar için, altmış yaşındayken hâlâ yalnızca elinin başparmağına dayanarak masanın üzerinden atlayabilen ve şatosunun merdivenlerinden yukarı hep basamakları üçer beşer atlayarak koşan babasının bedensel canlılığı ve çevikliği, Montaigne'de yoktu.

"Hiçbir zaman hareketli ve becerikli olmadım. Müzikte, şarkı söylemeyi ya da bir çalgı çalmayı bana hiçbir zaman öğretemediler; bu konuda yeteneksizdim. Dansta, top oyununda ya da güreşte hep orta düzeyde kaldım; yüzmede, engellide, uzun atlamada ya da kılıçta ise bütünüyle başarısızdım. Parmaklarımı öylesine beceriksizce kullanırım ki, ne yazdığımı kendim bile okuyamam; bir mektubu doğru dürüst katlamasını bile beceremem. Bir kalemin ucunu açmayı, atımı eğretmeyi, bir şahini uçurmayı, köpekleri, kuşları ya da atları yönetmeyi asla başaramam."

Montaigne'in asıl sevdiği şey, insanlarla bir arada olmaktır; zaten kendini hep bu ilişkilere ve bu arada, kendi ifadesine göre, erken yaşlarından başlayarak çok çekici bulduğu kadınlarla olan ilişkilerine adamıştır. Modaya düşkün değildir; yaratılışındaki belli bir derbederlik nedeniyle, zengin giysilerin bile şıklaştıramadığı insanlardan olduğunu açıkça söyler. Aradığı, insanlar arasında olmak ve onlarla dostluk kurmaktır. Asıl hoşlandığı şey ise, kavgasıyla ya da önyargılarından ötürü değil, fakat flöre oyunu saydığı tartışmadır. Daha başlangıçtan beri berrak ve dengeli olan zihni, onu kimi zaman aceleci, coşkulu çıkışlara iten Gaskonyalı kanına egemendir. Her türlü kabalık karşısında dehşete düşen, her türlü acımasızlıktan tiksinen Montaigne'i başkalarının acılarını görmek bile 'fiziksel açıdan' acı çekmeye götürür. Bilgi ve düşünme yoluyla elde edeceği bilgeliğe ulaşmazdan önceki genç Montaigne'in, yaşamı ve bu yaşam içinde kendi kendisini sevmeye bilgeliğinden, bu içgüdüsel bilgeliğinden başka henüz hiçbir şeyi yoktur. İç dünyasında henüz ne bir karar, ne yöneldiği belli bir hedef,

ne de kendini açıkça ya da zorla belli eden bir yetenek vardır. Yirmi yaşındaki Montaigne, meraklı, ama kararsız bakışlarla dünyanın kendisine, kendisinin de o dünyaya neler verebileceğini görmek için çevresine bakınmaktadır.

4. Bölüm

1568 yılında babası Pierre Eyquem'in ölümü, Montaigne'in yaşamında bir dönüm noktası olur. Çünkü o zamana kadar babasıyla, annesiyle, karısıyla ve kardeşleriyle, biraz da abartıyla 'atalarının şatosu' diye nitelendirdiği şatoda rahatça yaşayıp durmuş, ne servetle, ne de bu servetin işletilmesiyle ve başka işlerle ilgilenmiştir. Babasının ölümüyle ise bir varis, üstelik zengin bir varis konumuna gelmiştir. Ailenin en büyük çocuğu olarak kendisine soyluluk unvanı ve on bin liralık bir gelir, ama bunun yanı sıra da bütün mal varlığının sorumluluğu kalmıştır. Anneye evlenirken beraberinde getirmiş olduğu drahoma geri verilir; bundan böyle Montaigne'in aile reisi olarak görevi, yüzlerce ayrıntıyla uğraşmak, günlük hesaplara bakmak, bunları en azından denetlemektir; o Montaigne ki, kendi eylemlerinin sorumluluğunu taşıma konusunda bile pek istekli değildir. Ve Montaigne'e, görev bilinci, sebat, özen, yani bütünüyle yöntemsel nitelikte erdemleri gerektiren düzenli bir iş kadar itici gelen bir şey yoktur. Yaşamının ortalarına kadar eviyle ne kadar az ilgilenmiş olduğunu açıkça itiraf eder. Ormanların, çayırların, bağların ve bahçelerin sahibi olan Montaigne, şunları söylemekten çekinmez: "Fark çok belirgin olmadığı sürece, tahıl türlerini ne tarlada, ne de ambarda birbirinden ayırabilirim. Bahçemde ekili olanların lahana mı, yoksa marul mu olduğunu bile bilmiyorum. İşletmemdeki en önemli araçların adlarını, tarıma ilişkin en sıradan şeyleri, aslında her çocuğun bildiği şeyleri de bilmiyorum. Ekmek yapımında mayalı hamurun ne işe yaradığını ya da şarabı fıçıda karıştırdıklarında neler olduğunu bilmediğim, hep ortaya çıkıyor." Ne var ki yeni yurtluk sahibi, bürosunda tarladakinden daha becerikli değildir. "Aslında benim elimden geçen ve benim denetlemem gereken sözleşmelere ve hesaplara bakma işine bir türlü girişemiyorum. Bunun nedeni, dünyevi ve fani

şeyleri filozofça bir tutumla aşağı görüşüm değil — hayır, gerçekte bu tutumum, çocukça, hoşgörölmesi olanaksız bir tembellikten ve savsaklamadan kaynaklanıyor. Başka her şeyi, bir sözleşme okumaya, yeğlerim."

Aslında kendisine kalan mirastan hoşnut olmadığı söylene-
mez; çünkü Montaigne, iç bağımsızlığını güvence altına alan servetini sevmektedir. Ama bu servete, onunla uğraşmasına gerek kalmaksızın sahip olmayı istemektedir: "İşlerimde uğradığım kayıplar ve meydana gelen aksaklıkları hiç bilmemeyi yeğlerdim." Bu nedenle bir kızı olur olmaz, günün birinde bütün bu sıkıcı işleri üstünden alacak bir damadı düşlemeye koyulur. İşlerin idaresi de, tıpkı politika ya da başka şeyler yapmak istediğinde, bunları kafasında nasıl canlandırıyor, öyle olsun istemektedir; yani kendisi işe ancak zaman zaman, canı istediğinde, o da kendini fazla yormasına gerek kalmaksızın karışmalıdır. Gelgelelim servetin her gün, her saat savunulması gereken bir armağan olduğunu anlayacaktır. "Bugün sürdürmekte olduğum yaşamı, işlerle bu kadar dolup taşmayan, daha yalın bir yaşamla değiştirebilseydim, yine de halimden çok hoşnut kalırdım."

Sırtına binmiş olan bu altın yükü daha kolay taşıyabilmek için, bir başka yükü fırlatıp atmaya karar verir. Babasının tutkuları, Montaigne'i siyasete karışmaya itmiştir. Yaklaşık on beş yıl boyunca parlamentonun avam kamarasının üyeliğini yapmış, ama bu kariyerinde daha fazla ilerleyememiştir. Babasının ölümünden sonra yazgısını sorgulamaya karar verir. Onca zaman Chambre des Enquêtes'nin onuncu üyesi olarak kalmışken, Büyük Kamara'ya aday olur. Ancak Büyük Kamara 14 Kasım 1569 tarihinde, Montaigne'in kayınbabasının kamaranın başkanı, bir eniştesinin de üyesi olduğu gerekçesiyle başvuruyu geri çevirir. Karar, Montaigne'in aleyhinedir, ama daha geniş bir anlamda da lehinedir; çünkü böylece Montaigne'in eline politikaya elveda diyebilmek için bir neden ya da bahane geçmiştir. Bulunduğu mevkiden ayrılan, daha doğrusu bu yeri parayla başkasına devreden Montaigne, ondan sonra topluma ancak kendi kafasına göre, yani arada sırada ve ancak özel bir görev kendisine çekici geldiğinde hizmet eder. Bu özel yaşama geri çekilişte gizli nedenlerin de rol oynayıp oynamadığını kestirebilmek, güçtür. Fakat Montaigne, büyük bir olası-

lıkla karar verme zamanının geldiğini hissetmiştir; oysa karar vermeyi seven bir insan değildir. Toplumsal yaşamı saran atmosfer, yeniden zebirlenmiştir. Protestanlar yine silâba sarılmışlardır ve St. Barthelemy gecesi yaklaşmaktadır. Montaigne, dostu La Boétie'nin doğrultusunda olmak üzere, yalnızca uzlaşmadan ve hoşgörüden yana olmayı kendisi için siyasi bir görev saymıştır. Yaratılışı gereği, taraflar arasında aracılık yapmaya doğuştan elverişli bir insandır; siyasi yaşamda yerine getirdiği hizmetler de hep böyle gizli aracılık girişimleri olmuştur. Ama bunun zamanı artık geçmiştir; artık zaman, insanların hangi tarafı tuttuklarını açık seçik belli etmelerini gerektirmektedir. Fransa ya Protestan ya da Katolik olacaktır. Dolayısıyla gelmekte olan yıllar, ülkenin yazgısına karışmaya kalkışan herkesin sırtına olağanüstü sorumluluklar yükleyecektir; Montaigne ise her türlü sorumluluğun can düşmanıdır. Onun istediği, kararlardan kaçınmaktır. Bağınazlığın egemen olduğu bir dönemde bilge bir kişi olarak geri çekilmeye, kaçmaya çalışır.

Montaigne, 38 yaşında dünyadan elini eteğini çekmiştir. Artık kendisinden başka kimseye hizmet etmek niyetinde değildir. Politikadan, toplum yaşamından, iş gücünden yorgun düşmüştür. Yanılsamalardan uyanmanın zamanı gelmiştir. Montaigne, dış yaşamdaki saygınlık ve mevki bakımından babasının gerisinde kalmıştır. Babası kadar iyi bir memur, iyi bir eş ve işlerinde iyi bir yönetici olamamıştır. Peki, ama ne olmuştur? Montaigne'de, o zamana kadar yanlış yaşadığı gibi bir duygu vardır; bundan böyle doğru yaşamak, düşünmek, değerlendirmek istemektedir. 'Yaşamak ve ölmek' sorusunun çözümünü kitaplarda bulmayı ummaktadır.

Kendisi için dünyaya geri dönüş yolunu tıkamak amacıyla, kitaplığının duvarına şu Latince yazıyı koydurur:

"Tanrının 1571 yılında, martın ilk gününün arifesinde, sarayda köle gibi çalışmaktan ve resmi görevlerin yükünden çoktandır yorgun düşmüş, ama henüz gücü yerinde olan 37 yaşındaki Michel de Montaigne, sanatın bakır kucağında dinlenmeye karar vermiştir. Yazgısı, atalarının bu sakin yuvasının elinde kalmasına izin verirse, büyük bir bölümü geride kalmış bir yaşamın kalan akışını burada, sessizlik ve güvenlik içinde tamamlayacaktır. Michel de Montaigne, burayı özgürlüğe, sessizliğe ve çalışmaya adanmıştır."

Bu ayrılığın, yalnızca resmi görevlerden ayrılmanın ötesinde

bir ayrılık olması öngörölmüşür. Bu, dış dünyaya bir sırt çevirme anlamını taşımaktadır. Montaigne o güne kadar başkaları için yaşamıştır; şimdi ise kendisi için yaşamak istemektedir. O güne kadar görevinin, sarayın, babasının ondan istediklerini yapmıştır; şimdi ise neden hoşlanıyorsa, yalnızca onu yapmayı amaçlamaktadır. O güne kadar nerede yardıma koşmak istediye, başaramamıştır; yükselmek istediği yerde yolu tıkanmıştır; öğüt vermek istediği yerde verdiği öğütler küçük görölmüşür. O güne kadar deneyimler toplamıştır; şimdi onların anlamını bulacak, dökümünü yapacaktır. Michel de Montaigne, otuz sekiz yıl yaşamıştır; şimdi Michel de Montaigne, bu Michel de Montaigne'in kim olduğunu öğrenmek istemektedir.

Gelgelelim evinin dört duvarı arasına, özel yaşamına bu çekiliş de Montaigne için henüz yeterli değildir. Çünkü her ne kadar ev, miras ve hukuk gereği kendisine ait ise de, Montaigne daha çok kendisinin bu eve ait olduğunu duyumsamaktadır. Bu evde annesi, karısı, çocukları yaşamaktadır ve bunların hepsi de Montaigne için öyle olağanüstü önemli kişiler değildir – yazılarında, çocuklarından kaçının ölmüş olduğunu bilmediğini itiraf ettiği tuhaf bir pasaj vardır – ; yine bu yurtlukta hizmetliler, hasılat kiracıları, köylüler yaşamaktadır ve bunların hepsini de düşünmek gerekmektedir. Ailenin ortak yaşayışı her zaman huzurlu değildir; evin içi doludur, oysa Montaigne yalnız kalmak istemektedir. Evinin içinde olup bitenlerin hepsi Montaigne için itici ve rahatsız edicidir; bu konuda örnek aldığı La Boétie'nin erdeminden şöyle söz eder: "La Boétie, bütün yaşamı boyunca evindeki ocağın küllerini aşağı görmüş ve ona sırtını dönmüşür." Montaigne, resmi görevinden bundan böyle bir aile babası olarak her gün bir sürü küçük sorunla uğraşmak için ayrılmamıştır. Kralın olanı krala vermeye karşı değildir; ama bundan bir damla fazlasını vermeye de asla yanaşmaz. Onun istediği, zamanını başka işlere değil, kendine ayırmaktır. Montaigne'in aradığı, benliğinin en derin noktasında yatan, devlete, aileye, çağa, koşullara, paraya, varlığa ait olmaması gereken Ben'dir; bu, Goethe'nin 'iç kale' diye adlandırmış olduğu ve kimseyi sokmadığı Ben'dir

Resmi görevden ayrılıp eve dönüş, kendini geri çekmenin ilk basamağını oluşturmuştur; ikinci aşamada ise Montaigne, aileden,

servetinden, günlük işlerden kaçıp iç kalesine kapanır.

Goethe'nin yalnızca sembolik anlamda sözünü ettiği bu iç kaleyi Michel de Montaigne taşlarla, kilitler ve sürgülerle somut anlamda yaratır. Montaigne Şatosunun o zamanlar nasıl bir görünümde olduğunu günümüzde tasarımılayabilmek olanaksızdır; şato sonraki dönemlerde çeşitli değişikliklere uğramış, 1882 yılında çıkan bir yangın ise bütün yapıyı yok etmiştir; Michel de Montaigne'nin 'iç kalesi', yani o ünlü kule ise bir talih eseri olarak yangından kurtulmuştur.

Michel de Montaigne, babasının büyük bir olasılıkla savunma amacıyla yaptırmış olduğu yüksek, yuvarlak ve sağlam bir kuleyle karşılaşmıştır. Karanlık zemin katında küçük bir şapel bulunmaktadır; bu şapelde yarı yarıya silinmiş bir freskte ejderhayı yenmekte olan Ermiş Mikhail betimlenmiştir. Buradan dar bir döner merdivenle, birinci kattaki yuvarlak bir odaya çıkılır; burasını Montaigne, ev halkından ayrı olabilmek için kendisine yatak odası yapmıştır. Ancak Montaigne için evin en önemli mekânı, o zamana kadar şatonun 'en gereksiz odası' sayılmış ve bir tür sandık odası olarak kullanılmış olan ikinci kattır. Montaigne, burayı bir 'tefekkür mekânı' yapmaya karar verir. Bu odadan şatosunu ve tarlalarını görebilmektedir. Merak ettiğinde nelerin olup bittiğine bakabilecek, her şeye nezaret edebilecektir. Kendisini ise bu halvette kimse'nin denetleyebilmesi ve rahatsız edebilmesi olası değildir. Oda, içinde dolaşılacak genişliktedir; Montaigne, ancak hareket edebilirse iyi düşünebildiğini söyler. La Boétie'nin ölümünden sonra ona bırakmış olduğu kitaplıkla kendi kitaplığını buraya taşır. Tavan kirişlerine 54 tane Latince özdeyiş yazılır; böylece bakışları ne zaman yukarı kaysa, bilgece ve huzur verici sözlerle karşılaşabilecektir. Bu 54 özdeyişten yalnızca sonuncusu Fransızcadır: "Que sais-je?" ("Ne biliyorum?") Büyük odanın yanında kışları kullanılacak bir küçük oda daha bulunmaktadır; Montaigne bu odayı birkaç tabloyla süsler; ancak daha sonra, o zamanın beğenisi açısından biraz hafif kaçtıklarından, bunların üstüne başka resimler yapılmıştır.

Yazı ve yazıtlarla birlikte bu inzivaya çekilişin biraz gösterişli, biraz yapay bir yanı da bulunmaktadır. İnsan, Montaigne'in böyle yapmakla kendini disipline, yalnızlığın disiplinine alıştırmak

istediği gibi bir duyguya kapılmaktadır. Montaigne, başka ülkeye göç etmiş biri gibi kendini dini bir yasanın egemenliği altına sokmadığından, herhangi bir and da içmiş olmadığından, kendi kendisini zora koşmak, dizginlemek niyetindedir. Bunun nedenini belki kendisi de bilmemektedir, ama iç dünyasındaki bir iradenin zorlaması altındadır. Bu kendini dış dünyaya kapayış, bir başlangıç anlamındadır. Dış dünya için yaşamayı noktaladığı yerde, Montaigne'nin yaratıcı zamanları başlar. Montaigne orada, o kulede. Montaigne olur.

5. Bölüm

Yaratıcı on yıl

Düşünen insanın en güzel mutluluğu, araştırılabileni araştırmak, araştırmamaya ise huzur içinde saygı duymaktır.

Goethe

Michel de Montaigne, sonraki on yılın büyük bir bölümünü bu kulede geçirir. Dar merdivenden yukarı birkaç basamak çıktığı anda artık evindeki konuşma ve gürültüleri duymamakta, kendisini onca rahatsız eden işlerden uzaklaşmış olmaktadır. "Çok kolay tedirginliğe kapılabilen, hassas bir kalbim var. Kalbim herhangi bir şeyle meşgulken, bir sineğin vereceği rahatsızlık nedeniyle bile durabilir." Pencereden dışarı baktığında, aşağıda bahçesini, yurtlunun çalışılan bölümlerini ve ev halkını görmektedir. Yuvarlak odasında ise çevresinde yalnızca kitapları vardır. Bu kitapların büyük bölümü miras yoluyla La Boétie'den kendisine kalmıştır; geri kalanını da o satın almıştır. Bu, Montaigne'in bütün gün okuduğu anlamına gelmez, ama kitapların yalnızca varlıkları bile Montaigne için mutluluk nedenidir.

"İstediğim zaman onlarla mutluluğu tadabileceğimi bildiğimden, yalnızca varlıkları bile beni hoşnut kılmaya yetiyor. Ne savaş, ne de barış zamanlarında yanıma kitap almadan yolculuğa çıktım."

ğım olmuştur. Fakat çoğu kez günler aylar boyunca kapaklarını açmadığım da olur. Kendi kendime şu ya da bu kitabı nasılsa bir gün okurum, derim, yarın ya da istediğim herhangi bir zaman... Kanımca kitaplar, insanın yaşam yolculuğunda yanına alabileceği en iyi besinlerdir."

Montaigne için kitaplar, sıkıntı veren, gevezelik eden, kurtulunması zor insanlar gibi değildir. Çağrılmadıkları sürece gelmezler; insan canı hangisini çekiyorsa, onun kapağını açabilir.

"Kitaplığım, benim krallığımdır ve burada mutlak bir kral gibi saltanat sürmeye çalışıyorum."

Kitaplar ona düşündüklerini söylerler; Montaigne de onları kendi düşünceleriyle yanıtlar. Kitaplar düşündüklerini dile getirirler ve onda yeni düşüncelerin üremesine neden olurlar. Montaigne sustuğunda, onu rahatsız etmezler; ancak sorulduklarında karşılık verirler. Evet, Montaigne'in krallığı, burasıdır. Ve kitaplar da ona hizmet etmekle yükümlüdürler.

Montaigne nasıl okuduğunu ve neleri okumaktan hoşlandığını eşsiz bir biçimde anlatmıştır. Kitaplarla olan ilişkisi de başka her şeyle olan ilişkisi gibi, bir özgürlük ilişkisidir. Bu alanda da herhangi bir görevi tanıması söz konusu değildir. Okumak ve öğrenmek isteğindedir, ama yalnızca canı istediği kadar ve istediği zaman. Kendi anlattığına göre, genç bir insanken, 'böbürlenmek' ve bildikleriyle kendini göstermek için okumuştur; daha sonra biraz daha bilge olabilsin diye okumuştur; şimdi ise yalnızca canı istediği için okumakta, asla herhangi bir yarar düşüncesi beslememektedir. Bir kitap sıkıcı geldiğinde, eline bir başkasını almaktadır. Bir kitap fazla ağır geldiğinde ise "karşıma çıkan güç pasajlar yüzünden kendimi yiyip bitirmem. Birkaç girişimden sonra vazgeçerim, çünkü aklım, yalnızca bir atılım yapabilecek güçtedir. Bir noktayı ilk bakışta anlayamadığım olursa, yeni çabaların artık hiçbir yararı yoktur; böyle çabalar, olayı aydınlatacağı yerde daha da karartırlar." Bu tembel okur, okuma çaba gerektirdiği anda kitabı elinden bırakır: "Kitaplar yüzünden ter dökmek gibi bir zorunluluğum yok, canım isterse onları bir yana atabilirim." Kulesine bir bilgin ya da skolast olmak için çekilmiş değildir; kitaplardan beklediği, onun için esin kaynağı olmaları ve böyle esin kaynağı olarak ona birşeyler öğretmeleridir. Montaigne, sistematik olan, yabancı

düşünceleri ve bilgileri zorla benimsetmeye kalkışan her şeyden nefret eder. Ders kitabı niteliğinde olan her şey onun için iticidir. "Genelde bilime götüren değil, ama bilimin kullanılmış olduğu kitapları yeğlerim." Montaigne tembel bir okurdur, okumanın amatörüdür, ama ondan daha iyi, daha akıllı bir okuru ne kendi zamanı, ne de ondan sonraki zamanlar görmüştür. İnsan, Montaigne'in kitaplara ilişkin yargısının altına, bunlara yüzde yüz katılarak imzasını koyabilir.

Genelde yeğlediği iki tür vardır. Şiiri sever; oysa kendisinin bu konuda hiç yeteneği yoktur; kaleme almayı denediği Latince dizelerin hep son okuduklarının taklitleri olduğunu açıkça itiraf etmiştir. Şiirde onu hayran bırakan, dilin sanatıdır; ama yalın halk şiirini de çok sever. Ortada yer alan, yani şiir olmayan edebiyat ise Montaigne'i etkilemez.

Bir yandan imgelem ürünlerini severken, öte yandan olguları da çok önemser; o nedenle tarih, kendisine "çekici gelen bir avdır." Burada da Montaigne, tıpkı bizim gibi, uç noktalarda gezinir. "Ya çok basit, ya da olağanüstü tarihçileri severim." Froissart gibi, yalnızca tarihin hammaddesini sağlayan vakanüvisleri sever; ama öte yandan bu hammaddeden doğruyu ve yanlış gerçeği birer ruhbilim uzmanı olarak ayırabilen 'yetenekli ve yetkin düzeydeki' tarihçileri de sever — "bu, çok az kişide bulunan bir ayrıcalıktır." Bu nedenle "biyografi yazarlar, benim için gerçek şölenlerin hazırlayıcılarıdır. Çünkü onlar, olaylardan çok nedenlere değer verirler; onlar için önemli olan, yüzyılda değil, fakat içeride olup bitenlerdir. Bu nedenle benim en çok tuttuğum, Plutarkhos'tur."

Ötekilere, arada kalanlara, yani ne sanatçı, ne de naif sayılabileceklerle gelince, "onlar yalnızca her şeyi berbat ederler. Yiyeceğimiz eti bizim için önceden çiğnemek isterler, kendilerinde tarih hakkında yargıya varma, bu tarihi kendi önyargıları doğrultusunda çarpıtma hakkını bulurlar." Böylece Montaigne, şiirde resimler ve semboller dünyasını, düzyazıda da olgular dünyasını sever; en yüksek düzeydeki sanatı ya da sanatsızlığı, şairi ya da sıradan vakanüvisi yeğler. Verlaine'nin dediği gibi, "gerisi ise yalnızca edebiyattır."

Montaigne, kitapların kendisi için en yararlı yanının, okumanın o çeşitliliği içinde her şeyden önce düşünme yeteneğini körük-

lemesi olduğunu söyler. Kitap, Montaigne'i yanıt vermesi, kendi düşüncesini açıklaması için kışkırtmaktadır. Böylece Montaigne, kitapların içinde notlar tutmak, satırların altına çizmek, kitap bittiğinde de bu kitabı okuduğu tarihi ya da kitaba ilişkin düşüncesini yazmak alışkanlığını edinir. Bu, bir eleştirme eylemi değildir; henüz yazarlık yapmak da değildir; yapılan, yalnızca elinde kurşunkalemle bir diyaloga girmektir ve başlangıçta Montaigne, herhangi bir şeyi belli bir bağlam içinde kâğıda dökmeyi aklının ucundan bile geçirmez. Ne var ki zamanla odasının yalnızlığı, üzerinde belli bir etki yaratmaya başlar; kitaplardan yükselen çok sayıda dilsiz ses, gittikçe daha ısrarla yanıt istemeye koyulur ve Montaigne kendi düşüncelerini denetleyebilmek için bunlardan bazılarını yazıya dökmeye çalışır. Böylece bu tembel okuma alışkanlığı yine de bir eyleme dönüşmeye başlar. Bu eylemi Montaigne aramamıştır; eylem gelip onu bulmuştur.

"Evime çekildiğimde, her sorundan olabildiğince uzaklaşmaya, kalan ve uzun olmayan zamanımı huzur içinde, yalnız başıma geçirmeye karar vermiştim. Düşünce dünyamı tatmin etmenin en iyi yolunun, düşünce üretmesi ve onlarla eğlenmesi için ona sonsuz zaman bırakmaktan geçtiğine inanmıştım. Ve düşünce dünyamın zaman içinde daha sağlamlaşıp olgunlaşacağını, bu nedenle de söylediklerimi daha kolaylıkla başaracağını umuyordum. Ama durum bunun tam tersi oldu. Kafam, dizginlerinden boşalmış bir at gibi, bir sürü yöne saptı. İç dünyamda, belli bir düzen içinde ve birbirleriyle bağıntılı olmaksızın, bir sürü kuruntu ve fantezi ürünü görüntü başkaldırdı. Bunların tuhaflığını ve saçmalığını daha serinkanlılıkla gözümde somutlaştırabilmek için, söylediklerimi kâğıda dökmeye başladım. Tinsel yanımin çok geçmeden kendi kendisinden utanacağını umuyordum. Kendine belli bir hedef saptamayan akıl, kendi kendisini yitirir. Her yerde olmak isteyen, hiçbir yerde olamaz. Belli bir limana dümen kırmayana hiçbir rüzgâr yardımcı olamaz."

Düşünceler, Montaigne'in kafasında birbirini izlemektedir; Montaigne, onları kendini hiçbir yüküm altına sokmaksızın kâğıda döker; çünkü Montaigne Şatosunun efendisi, bu küçük denemeleri basturmayı aklının ucundan bile geçirmemektedir.

"Düşüncelerimi böyle –kumaştan kesilme, belli bir plan ya

da niyet olmaksızın bir araya getirilmiş desenler gibi— ortalığa saçtığımda, ne onları savunmak, ne de onlara bağla kalmak yükümlülüğü altına giriyorum. Canım istediğinde onları terk edebilirim; kuşkularıma, güvensizliğime geri dönebilirim; tinsel bakımdan bana egemen olan konuma, yani bilgisizliğime geri dönebilirim."

Montaigne, söyleminde bir bilim adamı kadar kesin, bir yazar ya da şair kadar özgün olmak zorunluluğunu duymaz. Meslekten filozof olanlar gibi, düşündüklerinin daha önce kimse tarafından düşünülmemiş olduğu varsayımına saplanmaz. Bu nedenle, herhangi bir yerde Cicero ya da Seneca'da okuduklarını yazmaktan da çekinmez.

"Çoğu zaman yeterince iyi söyleyemediklerimin yerine bırakırım başkaları benim için birşeyler söylesinler. Ödünç aldıklarımı saymıyorum — onları yalnızca dengeliyorum, o kadar."

Böyle durumlarda bilinçli olarak adları bir yana bırakır. Ama bütün bu yaptıklarını gönüllü olarak itiraf etmekten de çekinmez: Yeni ve amaca daha uygun bir yerlere varılabiliyorsa, birşeyleri çalmaktan, değiştirmekten, başka kılığa sokmaktan mutluluk duyduğunu söyler. O, yalnızca bir 'réfléchisseur'dür, bir yansıtıcıdır, yoksa bir yazar değildir; çiziktirdiklerini de pek ciddiye almaz:

"Amacım, yaşamımın geri kalan bölümünü huzurlu ve fazla çaba harcamaya gerek kalmaksızın geçirmek. Bilim uğruna bile olsa, hiçbir şey için kafa yormak istemiyorum."

Montaigne, özgürlük istemi doğrultusunda sürekli olarak bir filozof, bir yazar, yetkin bir sanatçı olmadığını yineleyip durur. Ona göre söyledikleri ve alıntıları bir örnek sayılmamalı, bir otorite kabul edilmemelidir.

"Notlarımı yeniden okuduğumda, asla hoşuma gitmiyor. Onları beğenmiyorum."

Montaigne'e göre işsiz güçsüzler ve serseriler için olduğu gibi, hiçbir işe yaramayan yazıcılar için de bir yasa olsaydı, kendisinin ve daha belki yüz kişinin krallıktan kovulması gerekirdi. Montaigne'in sürekli olarak ne kadar kötü yazdığını, ne kadar savruk olduğunu, dilbilgisini ne kadar az bildiğini, belleğinin zayıflığını ve söylemek istediğini dile aktarabilmekteki yeteneksizliğini vurgulaması, aslında biraz kendini beğenmişlik kokar.

"Benim bir kitap yazarı olmakla hiçbir ilintim yok. Benim görevim, yaşamıma belli bir yön vermek. Tek uğraşım, tek görevim ancak bu olabilir."

Yazar olmayan biri, zamanını nasıl dolduracağını bilmeyen, bu nedenle de zaman zaman birkaç düşünceyi herhangi bir kalıba uymaksızın kâğıda döken soylu bir bey: Montaigne, kendini hep böyle tanımlamaktan hiç bıkmaz. Ve denemelerin ilk biçimleriyle kaleme alındığı ilk yıllar için bu portre, geçerlidir de. Ama daha sonra insan, zorunlu olarak şu soruyu sorar: Hal böyleyse o zaman Bay Montaigne neden 1580 yılında bu denemeleri iki cilt olarak Bordeaux'da yayınlamaya karar verir? Montaigne, farkına varmaksızın yazar olmuştur. Denemelerin yayımlanması, onu bir yazar yapmıştır.

Kamuoyunun her türlü aslında bir aynadır. Gözlendiğini duyumsayan herkes, farklı bir yüz takınır. Montaigne de daha bu ilk ciltler yayımlanır yayımlanmaz artık yalnızca kendisi için değil, ama başkaları için yazmaya başlar. Denemeleri değiştirmeye ve genişletmeye koyulur; 1588 yılında ilk iki cilde üçüncü bir cilt eklenir; yeni bir basım için notlar içeren ünlü Bordeaux nüshası, Montaigne'in yaşamının son gününe kadar nasıl her ifade üzerinde oynamış ve hatta noktalamayı bile değiştirmiş olduğunu gösterir. Sonraki basımlarda sayısız eklemeler vardır ve bu basımlar alıntılarla tıka basa doludur; Montaigne, çok okuduğunu göstermek zorunda olduğuna inanır ve kendini hep odak noktası kılar. Daha önce tek çabası, kendini tanımaya yönelik olmuştur; şimdi ise artık dünya Montaigne'in kim olduğunu öğrenmelidir. Böylece Montaigne, kendi portresini çizer; bu portre, birkaç çizginin dışında, gerçekten görkemli bir biçimde aslına sadık olarak yapılmıştır.

Ama gerçek şudur: 'Denemeler'in Montaigne üzerine daha az şey anlatan ilk metinleri genelde yazarı daha çok yansıtır. Bu denemelerde gerçek Montaigne, kulede yaşayan Montaigne, yani kendini arayan adam vardır. Bu metinler daha çok özgürlük ve içtenlik kokar. Ama en bilge insan bile kendini, baştan çıkarma girişimlerinden kurtaramaz; en özgür insanın bile bağları vardır.

Montaigne, hep zayıf belleğinden yakınır. Bu zayıflığı – belli bir tembellikle birlikte – yaratılışının asıl kusurusayar. Akli, algılama gücü ise olağanüstüdür. Gördüğünü, gözlemlediğini, saptadığını bir çırpıda, bir şahinin bakışıyla kavrayıverir. Fakat, kendini hep suçladığı gibi, edindiği bilgileri sistematik bir düzene sokamayacak, mantık doğrultusunda geliştiremeyecek kadar üşengeçtir; kafasında bir düşünce oluşur oluşmaz, yeniden yitip gider. Montaigne okuduğu kutapları da unuttur, tarihleri belleğinde tutamaz, önemli olayları hatırlayamaz. Her şey, bir akarsu gibi, geride bir şey bırakmaksızın yanından geçip gider, ne belli bir inanç, ne kesin bir görüş, ne de sürekli herhangi bir şey kalır.

Montaigne'in onca yakındığı bu zayıf yanı, aslında onun gücüdür. Hiçbir yerde kalamayışı, onu sürekli ilerlemeye zorlar. Montaigne için hiçbir dosya, kapatılmış bir dosya değildir. Deneyimlerinin üstüne bağdaş kurup oturmaz, harcayacağı bir sermaye biriktirmez; ruhu her şeyi hep yeniden kazanma peşindedir. Böylece bütün yaşamı, sürekli bir yenilenme sürecine dönüşür: "Hep yeniden yaşamaya başlarız." Bulduğu doğrular, bir dahaki yıl, çoğu zaman bir ay sonra artık doğrular olmaktan çıkmıştır. Montaigne, yeniden aramak zorunda kalır. Böylece ortaya bir sürü çelişki çıkar. Montaigne bugün Epikürcü, yarın Stoacı, ardından septiktir. 1550, 1560, 1570, 1580 yıllarının Montaigne'i her şeydir ve hiçbir şeydir, hep başka bir insandır, aynı zamanda da hep aynı insandır ve daha dünkü Montaigne'dir.

Montaigne'in mutluluğunun asıl kaynağı, bulmakta değil, bu arama eyleminde yatar. Montaigne, bilgeliğin sırrını, amaca uygun formülleri arayan filozoflardan değildir. Herhangi bir dogmayı ya da öğretiyi istemez; katı iddialardan hep korkar: "Hiçbir şeyi serinkanlılıkla iddia etmemek, hiçbir şeyi de bir çırpıda yadsıtmamak." Montaigne, hiçbir hedefe doğru ilerlemez. Onun 'pensée vagabonde'una (avare düşüşüne) uygun düşen her yol, aynı zamanda doğru olan yoldur. Bu nedenle Montaigne asla filozof değildir ya da ancak en sevdiği düşünür olan Sokrates kadar filozoftur; onu sever, çünkü Sokrates arkasında ne bir dogma, ne bir öğreti, ne yasa ve sistem bırakmıştır; kalan, yalnızca insan Sokrates'tir;

her şeyde kendini ve kendinde her şeyi arayan insanın ilk örneğidir.

Belki de Montaigne'in en iyi yanlarını onun yorulmak bilmez arama güdüsüne, merakına, kötü belleğine borçluyuz; yazar Montaigne'i de bunlara borçluyuz. Montaigne bir kitapta okuduğu düşünceleri, hatta bir kitaptan esinlenerek türettiği düşünceleri unuttuğunu bilir. Bir yana yazılmazsa, arka arkaya gelen dalgalar halinde birbirlerini süpürüp götüren 'düşlerini' ve 'hülyalarını' kaçırmamak için elindeki tek çare, bunları bir kitabın son sayfasına, sayfa kenarlarına not etmektir. Zamanla bu notları, eline geçen kâğıt parçalarının üstüne tutar; kendi deyişiyle bunlar 'aralarında bağlantı bulunmayan mozaikler' gibidir. Başlangıçta yazılanlar, birer not olmanın, hatırlamasına yardımcı olacak işaretler olma niteliğinin ötesine pek geçmez; Montaigne, zaman içinde bunlar arasında belli bir bağlam bulmaya çalışır. Bu işi, doğru bir sona varamamış olma duygusuyla yapar; yazdığını çoğu kez bir solukta kaleme alır; bu nedenle de cümleleri doğal karakterlerini korurlar.

Fakat Montaigne, asıl önem taşıyanın bunlar olmadığından hep emindir. Yazmak ve not tutmak, Montaigne için yalnızca bir yan üründür, bir tür çökelektir — neredeyse bunlar, idrarındaki kum taneleri ya da istiridyenin içindeki inci diye de nitelendirilebilir. Asıl ürün ise doğrudan yaşamın kendisidir ve ötekiler, ancak yaşamın kırıntıları ya da atıkları olabilirler: "Benim uğraşım, benim sanatım yaşamaktır." Yazılanlar, tutulan notlar, bir sanat yapısının fotoğrafı olmaktan öteye geçemez. Montaigne'in içindeki yazar, insan Montaigne'in yalnızca bir gölgesidir; oysa bizler genelde insanların yazma sanatlarının ne kadar büyük, yaşama sanatlarının ise ne kadar önemsiz olduğunu görüp şaşkınlığa düşeriz.

Montaigne yazı yazar, ama yazar değildir. Yazmak, onun için yalnızca başkasının yerini tutan bir şeydir. Yeni sözcükler aramak, Montaigne'in özünde 'çocukça bir tutku'dur. Onun için cümlelerinin konuşulan dile, söyleve benzemesini ister; bu cümleler, ağızdan çıktıkları yalnlıkla, canlı, herhangi bir süsleme taşımaksızın kâğıda dökülmelidir. Kılı kırk yararcasına ve 'rahip konuşması' gibi değil, ama daha çok 'askerce' olmalıdır.

Bu denemelerden her biri bir rastlantıdan, esintiden, bir kitaptan, konuşmadan, fıkradan kaynaklanmış olduğu için, başlan-

giçta öyle rastgele yan yana gibiymişler gibi bir görüntü doğar; zaten Montaigne de onları öyle duyumsamıştır. Hepsini bir düzene sokmaya, belli bir düzen içinde bir araya getirmeye hiç kalkışmamıştır. Gelgelelim zamanla bütün bu denemelerin ortak bir yanlarının, bir odak noktalarının, hedef sayılabilecek belli bir yönlerinin bulunduğunun ayırdına varır. Bu denemelerin yola çıktıkları ya da yöneldikleri belli bir nokta vardır ve bu nokta, yani Ben, hiç değişmez. Başlangıçta Montaigne, kelekleri, duvardaki bir gölgeyi kovalar gibidir; ama giderek belli bir şeyin, belli bir amacın arayışı içinde olduğunu anlar: Aradığı, kendisidir; doğru yaşayabilmek için, yaşamın üzerinde bir bütün olarak düşünmektedir. O zamana kadar gözüne yalnızca zaman geçirme gibi gözükmüş olan, yavaş yavaş gerçek anlamını açığa vurur. Tanımladığı, görünüşte ne olursa olsun, aslında yalnızca kendi Ben'inin şu ya da bu olay karşısındaki tepkileridir. Denemelerin tek bir konusu vardır ve bu konu, yaşamının içeriğiyle özdeştir: 'Ben', ya da daha doğrusu 'Ben'in özü'.

Montaigne, kendini bir görev niteliğiyle keşfeder, çünkü "belli bir hedefi olmayan ruh, kendi kendisini yitirir." Kendine karşı dürüst davranmayı, kendisi için bir görev saymaktadır, tıpkı Pindarus'un not ettiği bilgece özdeyişi gibi: "Dürüstlük, her büyük erdemnin başlangıcıdır." Montaigne bu noktanın bilincine varır varmaz, daha önce neredeyse bir oyun, bir eğlence diye girişmiş olduğu eylem, bu kez yeni bir eyleme dönüşmeye başlar. Montaigne, ruhbilimci olur ve kendini çözümlemeye koyulur. Ben kimim, diye sorar kendine. Ondan önce bu soruyu kendi kendilerine soran üç ya da dört kişi daha çıkmıştır. Montaigne, kendine verdiği görev karşısında korkuya kapılır. İlk buluşu şudur: İnsanın kendisinin kim olduğunu söyleyebilmesi zordur. Kendi kendisinin dışına çıkmaya, kendine 'bir başkasına' bakar gibi bakmaya çalışır. Kendine kulak verir, kendini gözlemler, inceler, kendi anlatımıyla "kendi metafiziği ve fiziği" olup çıkar. Kendi kendisini hiç gözden kaçırmaz ve yıllardır kendini denetlemeksizin hiçbir şey yapmamış olduğunu söyler: "Artık aklımdan gizlenmiş hiçbir hareketimi hatırlamıyorum." Artık yalnız değildir, ikileşmiştir. Ve bu 'amusement'ın (eğlencenin) sonunun olmadığını, Ben'in durağan bir şey olmayıp dalgalar halinde değiştiğini, bugünkü Montaigne ile dünkünün aynı

olmadığını saptar. İnsanın yalnızca evreleri, konumları, ayrıntıları geliştirebileceğinin bilincine varır.

Aslında her ayrıntı önemlidir; özellikle ufacık, esinti gibi bir hareket, kaskatı bir tutumun yapabileceğinden çok daha fazlasını öğretir. Kendi kendisini bir büyüteç altına alır. Bir bütün gibi gözükeni bir sürü harekete, değişime ayırır. Böylece kendisiyle olan hesaplaşması hiç bitmez ve hep bir arayış içinde kalır. Ancak insanın kendini anlayabilmesi için yalnızca kendini gözlemlemesi yeterli değildir. Yalnızca kendi göbeğine bakan, dünyayı göremez. Bu nedenle Montaigne tarih okur, felsefede derinleşir; böyle yapmak-taki amacı, ders almak, kendine inanç aşlamak değil, fakat başka insanların kendi Ben'lerini başkalarının 'Ben'i yanında ayakta tutabil-mek için neler yapmış olduklarını görmektir.

Kendisiyle bir karşılaştırma yapabilmek için "geçmişin zengin ruhlarını" inceler. Başka insanların erdemlerini, kötü yanlarını, yanlışlarını ve doğrularını, bilgeliklerini ve çocukluklarını inceler. Tarih, Montaigne'in büyük ders kitabıdır, çünkü kendisinin de be-lirttiği gibi, insanoğlu kendini eylemleri içinde sergiler.

Böylece Montaigne'in aradığı, 'Ben'i ya da kendisi değildir; o, aynı zamanda insan'ı aramaktadır. Her insanda hem bütün in-sanlarda ortak olan bir yanın, hem de biriciklik niteliğini taşıyan bir yanın bulunduğunu çok iyi saptar; kişilik, bir insanın kişiliği, başkalarınıninkiyle asla karıştırılamayacak bir 'öz'dür ve bu kişilik daha yirmi yaşında artık oluşmuştur. Bunun yanında ise bütün in-sanlarda ortak olan, büyük yasaların egemenliğine sürülmüş, do-ğumla ölüm arasındaki o zaman dilimine kapatılmış o kırılgan ve sınırlı her insanoğlunun hemcinselerine, birbirlerine benzemesini sağlayan öge yer alır. Böylece Montaigne, ikili bir arayış içerisin-dedir. Bir yandan aradığı, kendi'dir, olduğu haliyle Montaigne' dir; bu Ben'i olağanüstü bulmaz, çok ilginç bir kişilik saymaz, ama yine de başkalarıyla karşılaştırılmasının olanaksız olduğunu bilir ve belki bilincinde olmaksızın, dünya için korumak ister. Montaigne'in aradığı, hem kendi belirginleşme biçimlerini saptamak isteyen, içimizde varolan Ben'dir, hem de öteki, hepimizde ortak olan yandır.

Tıpkı Goethe'nin ilk bitkiyi araması gibi, Montaigne de ilk in-sanı, katıksız insanı, kişiliği henüz hiçbir şeyin damgasını taşıma-

yan, önyargıların, yarar düşüncelerinin, gelenek ve göreneklerin, yasaların etkisiyle yozlaşmamış arı biçimi arar. Rouen’de rastladı-
ğı ve ne Tanrı, ne önder, ne din, ne gelenek ve ne de ahlâk tanı-
yan Brezilyalıların kendisine onca çekici gelmesi, boşuna değildir. Montaigne onlarda bir yandan doğal, bozulmamış insanı, üstüne
henüz hiçbir şey yazılmamış, temiz kâğıdı, öte yandan da her insa-
nın kendini boş kâğıt üstüne söylemiş oldukları, aynı zamanda
Montaigne’in de düşünceleridir:

*Nasil selâma durduysa güneş yıldızlara,
Seni dünyaya armağan eden günde,
Sen de öyle büyüdün, yetiştin gittikçe,
Sahneye çıkmayı sağlayan yasaya göre.
Böyle olmak zorundasın, kaçamazsın kendinden,
Böyle demişlerdi Sybllalar, peygamberler önceden;
Ve ne zaman, ne de iktidarlar kadirdir parçalamaya,
Artık yaşayıp gelişen, bir kez dökülmüş kalıbı.*

Montaigne’in bu kendi kendini arayışı, kendini her özlemin
başına ve sonuna yerleştirışı, kimilerince bencillik diye nitelendiril-
miştir; özellikle Pascal, bu tutumu kendini beğenmişlik, dahası bir
günah ve Montaigne’in temel sakatlığı diye adlandırmıştır. Ne var
ki Montaigne’in tutumu, Jean Jacques Rousseau’da olduğu gibi
başkalarına sırt çevirme ve sergilemcecilik değildir. Ona kendini be-
ğenmişlik kadar uzak düşen hiçbir şey yoktur. Montaigne kendini
toplumdan soyutlamış bir Robenson değildir, arayışı kendini gös-
termek, böbürlenmek için değil, yalnızca kendisi içindir. Kendini
sürekli çözümlediğini söylediğinde, bununla eş zamanlı olarak ken-
dini sürekli azarladığını da vurgular. Doğasına uygun olarak, bir
irade doğrultusunda davranır. Bir yanlış yaptığı zaman, bunu gö-
nüllü olarak itiraf eder. Eğer insanları kendi Ben’iyle uğraştırmak
bir kendini beğenmişlik ise, Montaigne sahip olduğu bu niteliği,
‘hastalıklı’ ölçülere varsa bile, yadsımaz: “Bu kusuru saklamak
hakkına sahip değilim; böyle davranmak, yalnızca geçici bir du-
rum değil, fakat benim uğraşımdır.” Böyle davranmak, Montai-
gne’in işlevi ve yeteneğidir; kendini beğenmişlikten çok öte, mutlu-
luğun kaynağıdır. Bakışlarını kendi Ben’ine çevirmesi, onu dünya-

ya yabancı kılmamıştır. Montaigne, ne fıçısının içine sığınan Diogenes'tir, ne de hep izlendiği korkusuyla saklanan Rousseau'dur. Sevdiği dünyaya kurlmasına ya da sırt çevirmesine yol açabilecek hiçbir şey yoktur. "Yaşamı seviyorum ve onu Tanrının istediği gibi değerlendiriyorum." Kendi Ben'ine iyi bakması, ona yalnızlık getirmemiş, aksine binlerce dost kazandırmıştır. Kendi yaşamını anlatan, bütün insanlar için yaşar; kendi zamanını dile getiren ise bunu aslında bütün zamanlar için yapmış olur.

Evet, doğrudur: Montaigne, yaşamı boyunca. 'Nasıl yaşıyorum?' diye sormaktan başka bir şey yapmamıştır. Ancak Montaigne'in hayran olunacak ve insanlara yararlı olan yanı, bu soruyu hiçbir zaman bir buyruğa dönüştürmemiş, "Nasıl yaşıyorum?" sorusunu "böyle yaşamalısın" a çevirmemiş olmasıdır. "Ne biliyorum?" sorusunu madalyonuna bir parola olarak bastıran adam, yaşamı boyunca en çok katı savlardan nefret etmiştir. Kendi deneyimleri aracılığıyla emin olmadığı hiçbir şeyi başkalarına öğütlemeye kalkışmamıştır. "Buradakiler benim öğretim değil, bilgi uğruna harcadığım çabalar; bilgelik ise başkalarının değil, benim bilgeliğimdir." Söylediklerinden başkaları yararlandıkları takdirde, Montaigne'nin buna bir itirazı yoktur. Ama söyledikleri yanlışsa ya da delilikse, bundan kimsenin zarar görmesini istemez. "Bir delilik yaptığımda, bu kendi hesabıma yaptığım ve başkalarına zararı dokunmaması gereken bir deliliktir, çünkü benim iç dünyamda kalır ve herhangi bir sonuç doğurmaz."

Montaigne, aradığını kendisi için aramıştır. Buldukları ise onlardan yararlanmak isteyen ya da yararlanabilecek herkese açıktır. Özgürlük ortamında düşünülmüş olan, hiçbir zaman bir başkasının özgürlüğünü sınırlayamaz.

7. Bölüm

İç Kalenin Savunulması

Montaigne'in yapıtının bütünü içinde yalnızca tek bir formüle ve tek bir katı sava rastladım: "*La plus grande chose au monde est savoir être à soi*" ("Dünyanın en önemli şeyi, insanın kendi kendisi-

ni olmasını bilmesidir.") İnsanın soyluluğu makamdan, kanın ayrıcalığından, yeteneğinden değil, fakat kişiliğini korumayı ve kendine özgü biçimde yaşamayı ne ölçüde başardığından kaynaklanır. Bu nedenle Montaigne'e göre sanatların en yüce olanı, kendini ayakta tutabilme sanatıdır: "Özgür sanatlar arasında işe, bizi özgür kılan sanatla başlayalım"; bu sanatı kimse, Montaigne'den daha iyi uygulamamıştır. İlk bakışta bu, önemsiz bir istem gibi gözükmektedir; çünkü insanın kendi olarak kalması, yaşamı 'kendi doğal yapısı doğrultusunda' sürdürme eğiliminden daha doğal bir şey yok gibidir. Gerçekte, daha yakından bakıldığında ise, sormak gerekir: Bundan daha güç bir şey var mıdır?

Özgür olabilmesi için insanın borçlu ve birtakım bağlantılar içerisinde olmaması gerekir; oysa hepimizin devletle, toplumla, aileyle aramızda bağlar bulunmaktadır: düşünceler, konuştuğumuz dilin egemenliği altındadır; mutlak anlamda özgür insan düşüncesi, bir hayalden başka bir şey değildir. Boşlukta yaşamak olanaksızdır. Hepimiz bilincine vararak ya da varmaksızın, aldığımız eğitim sonucu ahlâkın, dinin, dünya görüşlerinin kölelerine dönüşürüz; soluduğumuz, zamanın havasıdır.

Kendini bütün bunlardan koparabilmek olanaksızdır. Bunu, kendi yaşamında devlete, aileye, topluma karşı görevlerini yerine getirmiş, dine en azından görünüşte sadık kalmış, davranış kurallarının dışına çıkmamış olan Montaigne de bilir. Onun kendisi açısından aradığı tek şey, sınırı bulabilmektir. Montaigne'ne göre kendimizi "ödünç verebiliriz"; yapmamamız gereken ise, kendimizi adamamızdır. "Ruhumuzun özgürlüğünü kendimiz için ayırmamız ve aksini yapmayı açıkça doğru gördüğümüz ender durumların dışında, ödünç vermememiz gerekir." Dünyadan uzaklaşmamız, bir hücreye kapanmamız şart değildir. Yapmamız gereken, bir ayrımı göz önünde tutmaktır: Şunu ya da bunu sevebiliriz; fakat kendimizin dışında hiçbir şeye 'evlilik bağlarıyla' bağlanmaya hakkımız yoktur. Montaigne, tutkularımızın hiçbirini yadsımaz. Tam tersine, her şeyin olabildiğince tadını çıkarmamızı öğütler; Montaigne, ayaklarıyla bu dünyaya basan ve sınır nedir tanımayan bir insandır: Politikadan hoşlanan politika yapmalı, kitapları seven kitap okumalı, avlanmayı seven avlanmalı, evini, toprağını, parayı ve eşyaları seven, kendini onlara vermelidir. Montaigne için

en önemli nokta şudur: İnsan ne kadarı hoşuna gidiyorsa o kadarını almalı, ama kendisini hiçbir zaman başka şeylerin egemenliği altına sokmamalıdır. "Ev yaşamında, bilimsel çalışmalarda, avda ve başkaca her uygulamada insan hazzın en son sınırlarına kadar gitmeli, ama bu sınırları aşmaktan kendini korumalıdır; yoksa işin içine acı da karışmaya başlar." İnsan görev duygusuyla, yükselme tutkusunun ve başkaca tutkuların etkisiyle aslında gitmek istediğinden daha ileri gitmekten kaçınmalı, her şeyin neye degeceğini sürekli düşünmeli ve bunları gözünde aşırı büyütmemelidir; hazzın bittiği yerde durmasını bilmelidir. Hep uyanık olmalı, kendini bağımlılık altına sokmamalı, köleleşmemeli, sürekli özgür kalmalıdır.

Bununla birlikte Montaigne, herhangi bir kural koymaz. Tek yaptığı, kendini engelleyen, rahatsız eden, sınırlayan her şeyden özgür kılmak için nasıl sürekli çaba harcadığına ilişkin örnek vermektir. Bu konuda bir liste oluşturmak da düşünülebilir:

Kendini beğenmişlik ve gurur karşısında özgür kalabilmek; bu, belki de en güç olanıdır.

Kendini aşırı önemsememek.

Kendini korkudan ve umuttan, inançtan ve kör inançlardan, dünya görüşlerinden ve kamplardan özgür kılabilmek.

Alışkanlıklar karşısında özgür kalabilmek: "Alışkanlık, her şeyin gerçek yüzünü bizden gizler."

Her türlü yükselme tutkusundan uzak kalabilmek: "Şöhret düşkünlüğü, halen tedavülde bulunan en yararsız, değersiz ve en sahte akçadır."

Aileden ve çevreden özgür olabilmek. Bağımlılık karşısında özgür olabilmek: "Her ülke, en iyi dine sahip olduğuna," her bakımdan öteki ülkelere ileri gittiğine inanır. Yazgı karşısında özgür olabilmek. Yazgının efendileri, bizleriz. Olaylara yönünü ve rengini bizler veririz.

Ve son olarak, son özgürlük olan ölüm karşısındaki özgürlük. Yaşam, başkalarının iradesinden, ölüm ise kendi irademizden bağımlıdır: '*La plus volontaire mort est la plus belle.*' ("En gönlülü ölüm, ölümlerin en güzeldir.")

Kimileri Montaigne'i, kendini her şeyden bağımsız kılan, hiçbir şeye bağlanmak istemeyen, boşlukta yaşayan, her şeye kuşkuy-

la bakan bir insan olarak görmek istemişlerdir. Pascal da onu böyle betimlemiştir. Oysa bundan daha yanlış bir şey yoktur. Montaigne, yaşamı ölçsüz sever. Tanımış olduğu tek korku, ölüm karşısında duyduğu korkudur. Ve yaşamda her şeyi olduğu haliyle sever. "Doğada hiçbir şey, hatta amaçsızlık bile amaçtan yoksun değildir. Evrende olması gereken yerde olmayan hiçbir şey yoktur." Montaigne, güzeli belirgin kıldığı için çirkini sever; erdemi vurguladığı için de kötüyü, budalalığı ve suçu sever. Dünyada her şey iyidir ve çeşitlilik, Tanrının kutsamış olduğu bir şeydir. Montaigne, en sıradan insanın söylediğini bile önemser, çünkü insan gözlerini açık tutarsa, en aptal insandan bile birşeyler öğrenebilir, sırasında okuma-yazma bilmeyen biri, bize bir bilginden daha çok şey öğretebilir. Montaigne, 'çeşitli katlarda oturan' ve kendini yazgının sürüklediği her yerde iyi hisseden ruhu sever, "komşusuyla evi, çıktığı avlar, içinde bulunduğu hukuksal sorunlar üzerine konuşabilen, bir marangoz ya da bahçıvanla da sohbet etmekten zevk alan" insanı sever.

Yanlış olan ve suç sayılması gereken tek bir şey vardır: Bu çeşitlilik içerisindeki dünyayı öğretilerin ve sistemlerin kısılacı arısına sokmaya kalkışmak; yanlış olan, başka insanları özgür yargılarından, gerçekte istediklerinden uzaklaştırmak, aslında içlerinde bulunmayan bir şeyi onlara zorla benimsetmeye kalkışmaktır. Böylesi, özgürlük karşısında saygı nedir bilmeyenlerdir ve Montaigne, 'yenciliklerini' tek ve tartışılmaz doğru niteliğiyle dünyaya kabul ettirmek isteyen, yüz binlerce insanın kanı pahasına haklı çıkmaya önem veren düşünce diktatörlerinden ettiği kadar hiç kimse-den nefret etmez.

Böylece her özgür düşünenin yaşam karşısındaki tutumu gibi, Montaigne'in tutumu da sonunda hoşgörüyeye açılır. Kendisi özgür düşünmek isteyen Montaigne, bu hakkı herkese de tanır ve hiç kimse bu hakka onun kadar saygı göstermemiştir. Rouen'de rastladığı ve insan eti yemiş oldukları için yamyam sayılan Brezilyalılar karşısında korkuya kapılmaz. Sakin ve açık seçik bir anlatımla, onların yaptığını canlı insanlara işkence edilmesinden çok daha önemsiz bulunduğunu belirtir. Montaigne'in öncelikle yadsıdığı hiçbir inanç ve görüş yoktur; yargısı hiçbir önyargının etkisiyle bulanmaz. "Bir başkasını kendi çizdiğim görüntüye göre yargılamak gi-

bi bir yanılığa hiçbir zaman düşmem." Montaigne, insanları, aslında doğru yoldaki bir ruhu bozmaktan ve uyuşukluğa sürüklemekten başka bir işe yaramayan şiddet ve kaba güç karşısında uyarır.

Bunu görebilmek önemlidir, çünkü bu, insanın her zaman ve her yerde özgür olabileceğinin kanıtıdır. Calvin cadı davalarını desteklediğinde ve kendisine karşı çıkan birini ağır ateşte öldürttüğünde, Torquemada yüzlerce insanı odun yığınlarının üstüne gönderdiğinde, yandaşları onları mazur göstermek için ellerinden başka şey gelemeyeceğini, çünkü kendini zamanının görüşlerinden bütünyle özgür kılmayı kimsenin başaramayacağını belirtmişlerdir. Oysa insani öz, hiçbir zaman değişmez. Bağnazların egemen oldukları dönemlerde, cadı davalarının, 'Chambre Ardente'in ve Enkizisyonun döneminde de insanlıktan yana olanlar yaşamışlardır; bütün bunlar bir Erasmus'un, bir Montaigne'in, bir Castellio'nun berraklığını ve insanlığını bir an için olsun bulandıramamıştır. Ve ötekiler, yani Sorbonne profesörleri, konsiller, papalık temsilcileri, Zwingliler ve Calvinler "doğruyu yalnız biz biliriz" diye ilan ederlerken, Montaigne'in tek parolası: "Ben ne biliyorum?"dur. Ötekiler "böyle yaşamamız gerekir"i işkenceler ve sürgünler yoluyla kabul ettirmeye çalışırken, Montaigne şu öğüdü verir: Benimkileri değil, kendi düşüncelerinizi düşünün! Kendi yaşamınızı yaşayın! Körü körüne beni izlemeyin, hep özgür kalın!

Kendisi için özgür düşünen, yeryüzündeki bütün özgürlükleri de onurlandırmış olur.

8. Bölüm

Michel de Montaigne 1570 yılında, otuz sekiz yaşındayken kulesine çekildiğinde, yaşamını kesin olarak noktaladığına inanmaktadır. Daha sonra Shakespeare gibi, o da her şeyin kırılganlığını, 'resmi makamların insanlara üstten bakışlarını, politikanın cilvelerini, belediyede çalışmanın yol açtığı can sıkıntısını' ve her şeyden önce dünya işlerine karışmaktaki kendi yeteneksizliğini açık seçik görebilmiştir. O yardım edebilmek için çaba harcamış, ama istenmemiştir; kendini çok zorlamaksızın ve her zaman kendine saygı

duyan bir insanın gururunu elden bırakmaksızın, iktidar sahipleri-
ne öğüt vermeye, bağnazları yatıştırmaya çalışmış, buna karşılık
onunla ilgilenen çıkmamıştır. İçinde yaşadığı zaman, yıldan yıla
daha bir tedirgin atmosfere bürünmekte, ülke karışıklığa sürüklen-
mektedir; Barthelemy Gecesi yeniden kan dökülmesine yol açmış-
tır. İç savaş, Montaigne'in evine, kapısının eşiğine kadar gelip da-
yanmıştır. Bu yüzden o da hiçbir şeye karışmamaya, hiçbir şeyin
kendisini sarsmasına izin vermemeye karar vermiştir. Artık dünya-
yı görmek istememektedir; tek isteği, çalışma odasında kendi ken-
disinin yansılarını yakalamaktır. Feragat etmiş, yazgıya boyun eğ-
miştir. Başkları mevki, nüfuz ve ün peşinde koşarlarken Montaigne-
ne'in bütün çabaları artık yalnızca kendi kendisine yöneliktir. Ku-
lesine saklanmış, binlerce kitaptan oluşma duvarlarını kendisiyle
dünyanın gürültüsü arasına çekmiştir. Kulesinden pek ender çı-
kar; St. Michael Şövalyelik Nişanı sahibi olarak IX. Şarl'ın cenaze
törenine katılır, arada sırada, istek üzerine, politik bir konuda ara-
cılık görevini üstlenir; ancak hiçbir şeye ruhuyla katılmamak, gün-
cellüğün sınırlarının ötesine geçmemek, Guise ile Coligny arasında-
ki savaşlara Platae savaşını izliyormuş gibi bakmak konusunda ke-
sin kararlıdır. Görsel bakımdan kendisi için yapay bir mesafe yara-
tır; artık dünyadan ötürü acı çekmeyecek, hiçbir şeye katılmaya-
caktır; dünyası, yalnızca kendisidir. birkaç anıyı kâğıda dökmek,
birkaç düşünceyi bir araya getirmek, yaşamaktan çok düşlemek,
ölümü sabırla beklemek ve kendini ölüme hazırlamak – bütün iste-
diği, budur.

Böyle kargaşa dönemlerinde hepimizin yaptığı gibi, Montaigne de kendine şöyle der: Dünyayla ilgilenme. Çünkü onu ne değiştirebilirsin, ne de daha iyi kılabilirsin. Sen kendinle ilgilen ve kendi içinde kurtarılabilecek ne varsa, onu kurtar. Başkaları yıkarlarken, sen yapmaya bak; çılgınlığın ortasında aklını korumaya çalış. Kendini dünyaya kapa. Kendini için ayrı bir dünya kur.

Ne var ki, artık 1580 yılı gelmiştir. Montaigne dünyadan elini eteğini çekip on yıl boyunca kulesine kapanmış ve yaşamını noktalamış olduğuna inanmıştır. Fakat şimdi yanılgısının, daha doğrusu yanılgılarının bilincine varır; Montaigne, yanıldığında bunu kendisine itiraf etmekten çekinmeyen bir insandır. İlk yanılgısı, otuz sekiz yaşında artık yaşlandığına, o erken döneminde kendini ölüme

hazırladığını ve daha canlıyken tabuta girdiğine inanmak olmuştur. Oysa şimdi, yani kırk sekiz yaşında, duyularının bulanmak yerine daha da netleştiğini, düşüncelerinin berraklaştığını, ruhunun daha bir umursamaz, meraklı ve sabırsız olduğunu hayretle görmektedir. Demek ki her şeyden bu kadar erken feragat etmek, yaşamın kitabını sanki son sayfaya gelinmişçesine kapatabilmek, olanaksızdır. Geçmişte kendini kitaplara vermek, bir saat boyunca Platon'la birlikte Yunanistan'a gitmek, sonra bir saat Seneca'nın bilgeliğine kulak vermek, hiç kuşkusuz hoş olmuştur; başka yüzyıllardan gelen, dünyanın en iyileri olan bu dostlarla yaşamak, elbet huzur vermiştir. Gelgelelim insan istemese de, ancak kendi yüzyılında yaşar ve zamanın havası, hele bu heyecan dolu, ağır ve fırtınalara gebe bir havaysa, kapalı odaların içine kadar sızar. Bu, hepimizin yaşadığı bir şeydir; ülke kargaşaya düştüğünde, ruh huzurunu inzivaya çekilmekle de kurtarabilmek olanaksızdır.

Böyle zamanlarda insan, zamanın titreşimlerini kulesinde ve pencerelerin arkasından da algılar; bir mola verebilir; ama kendini zamanından bütünüyle çekemez.

Ve sonra, Montaigne'in bilincine ancak zamanla vardığı bir yanılgısı daha vardır: O, kendini dış dünyadan, politikadan, resmi görevlerden ve günlük işlerden çekip, evinden ve ailesinden oluşma küçük dünyasına kapanarak özgürlüğü aramıştır; ancak böyle yapmakla, bir bağımlılığın yerine ötekini koyduğunu da kısa sürede anlamıştır. Kendi toprağına kök salmaya kalkışmak, bir yarar getirmemiştir; çünkü gövdeye sarılan otlar ve sarmaşıklar, kökleri kemiren günlük sıkıntılar vardır. Kendisi için yaptığı ve kimsenin girmesine izin vermediği kulede de bir işe yaramamıştır. Montaigne pencereden baktığında, tarlalara kırağı düştüğünü görmekte ve şarabın bozulabileceğini düşünmektedir. Kitaplarını açtığında, kullaklarını aşağıdan gelen, birbirleriyle kavga edenlerin çıkarttıkları seslere tıkayamamaktadır; odasından çıktığı anda komşulara ilişkin yakınmaları, evin idaresine ilişkin sıkıntıları duyacağını bilmektedir. Onunkisi, bir münzevinin yalnızlığı değildir, çünkü Montaigne'in para pul düşkünlüğü yoktur. "Para yığmak benim hiç anlamadığım, güç bir iştir." Gelgelelim serveti eteklerine yapışmıştır ve onu bir türlü özgür bırakmaz. Montaigne, konumunu çok açık ve seçik görebilmektedir. Farklı bir bakış açısından bütün bu sıkın-

tıların aslında küçük sıkıntılar olduğunu da bilmektedir. Ona kal-
sa, her şeyden vazgeçmeye hazırdır. "Bütün bunlardan vazgeç-
mek, benim için çok kolay olurdu." Ama ilgilendiği sürece, onlar-
dan kurtulabilmesi söz konusu değildir.

Aslında Montaigne, bir Diyojen değildir. Evini, servetini, soy-
luluğunu sever; kendini güvenlik altında hissedebilmek için içi al-
tın dolu küçük bir kutuyu hep beraberinde taşıdığını da saklamaz.
Bir senyör olarak konumunun tadını çıkarır. "Birazcık iktidar sahi-
bi olmanın ve insanın kendi çatısının altında birilerine sözünü din-
letebilmesinin keyif veren bir yanının bulunduğunu saklayacak de-
ğilim. Ama bu, irili ufaklı bir sürü sıkıntıyı da beraberinde getiren,
aslında can sıkıcı bir haz." Bir yandan Platon'u okurken, öte yan-
dan kendisine hizmet edenlerle tartışmak, komşularla mahkeme-
lik olmak kaçınılmazdır; her onarım ise bir sorun olup çıkar. Bil-
gelik, elbet bütün bu küçük sıkıntılara aldırmamayı gerektirir. Gel-
gelelim -bu, hepimizin edindiği bir deneyimdir- insan birşeylere
sahipse eğer, onlara yapışır ya da binlerce küçük çengelle onlara
takılıp kalır; böyle durumlarda yardımı dokunabilecek tek şey, ara-
ya bir uzaklık koyabilmektir, çünkü uzaktan bakmak, her şeyi de-
ğiştirir. Ve ancak dışarıdaki uzaklık, iç dünyada da bir uzaklaşma-
yı olanaklı kılabilir. "Evimden uzaklaşır uzaklaşmaz bütün bu dü-
şüncelerden de sıyrılıbiliyorum. Evdeyken damdan bir tahtanın
düşmesi, uzaktayken bir kulcnin yıkılmasından daha büyük sorun
oluyor." Kendini küçük bir yerle sınırlayan, dar boyutlar içerisine
girer. Her şey görecedir. Montaigne, sürekli olarak şunu yineler:

Sıkıntı dediklerimizin aslında kendi ağırlıkları yoktur. Onları
bizler büyütür ya da küçültürüz. Yakınımızda olan, bizi uzaktakin-
den daha çok uğraştırır ve koşullarımızı ne kadar küçültürsek,
ufak tefek sıkıntıların bizi üzme oranını da o kadar arttırmış olu-
ruz. Bütün bunlardan kaçabilmek, olanaksızdır. Ama insan, bir
ara verebilir.

İçine kapanıklık döneminin ardından, kırk sekiz yaşma geldi-
ğinde, iç dünyasında kendini bütün alışkanlıklardan ve güvenlik or-
tamından koparıp yeniden dünyaya dönmeye yönelik bir 'avarelik
istegi'ni uyandıran bütün bu nedenleri Montaigne, o insanı hayran
bırakan açıksözlülüğüyle dile getirir ve en açık seçik söyledikleri
de her zaman her birimizin duyduğu şeylerdir. Montaigne'in yal-

nızlıktan kaçışının önemi birincisinininkinden aşağı kalmayan bir başka nedenini de daha çok onun satır arlarından okumak gerekir. Montaigne, her zaman ve her yerde özgürlüğü ve değişkenliği aramıştır; ne var ki insanın önünde aile de aslında bir sınırlamadır; evlilik ise bir tekdüzeliştir; insan, Montaigne'in evindeki yaşamında pekde sınırsız mutlu sayılamayacağı gibi bir izlenime kapılır. Montaigne'e göre hukuksal bağları, onuru, sürekliliği, evliliğin kendine özgü yararlı yanlarıdır, ama aslında bütün bunlar 'can sıkıcı ve tekdüze mutluluklardır.' Montaigne ise değişikliklerin insanıdır, ne can sıkıcı, ne de tekdüze mutluluklardan hoşlanır.

Kendi evliliğinin bir aşk evliliği değil, fakat bir mantık evliliği olduğunu söyleyen Montaigne, aşk evliliklerinin neredeyse karşısında olduğunu, 'mantık evliliği'nin tek doğru evlilik biçimi sayılması gerektiğini, kendisinin yalnızca bir 'adet'e boyun eğmiş olduğunu değişik ifadelerle sayısız kez yinelemiştir. Montaigne'in o sarsılmaz dürüstlüğüyle, zaman zaman bir değişiklik olsun diye bir sevgili edinme hakkını erkeklerden çok kadınlara tanımış olması, yüzyıllar boyunca aleyhine bir puan sayılmış, hatta kimi biyografi yazarları Montaigne'in son çocuklarının gerçek babası olduğundan kuşku duymuşlardır.

Bütün bunlar, kuramsal nitelikte görüşler olabilir. Ama Montaigne'in yıllar süren bir evliliğin ardından şunları söylemesi, yine de tuhaf gelmektedir: "Yüzyılımızda kadınlar kocalarına besledikleri iyi duyguları ve niyetleri o ölene değin söylememe alışkanlıklarındalar. Yaşamımız çekişmelerle dolu geçiyor; ölümümüz ise bir sevgi ve ilgi çemberiyle sarılıyor." Montaigne, şu hançer gibi sözleri eklemekten de çekinmez: "Dul kaldıktan sonra daha sağlıklı olan evli kadınların sayısı az değildir ve sağlıklı görünüş, yalan söyleyemez." Sokrates bile, Xanthippe ile yaşadığı deneyimlere karşın evlilik üzerine Montaigne'den daha olumsuz konuşamazdı. "Bu nedenlerle onların (dul kadınların) yaşlı gözlerini önemsememelisin;" şu sözlerini okuduğumuzda ise, Montaigne'in kendi karısından söz ettiği izlenimine kapılırız: "Bir kadın bakışlarını, kocası ona sırtını dönmeyi gerekli gördüğünde bu davranışını taşıyamayacak kadar tutkuyla kocasının alnına dikmemelidir." Çok ender olarak iyi bir evlilikten söz ettiğinde ise, "eğer böylesi varsa" diye eklemeyi unutmaz.

Görüldüğü gibi, on yıllık yalnızlık iyi gelmiştir; ancak bu kadarı, fazlasıyla yeterlidir. Montaigne kemikleştiğini, boyutlarının daraldığını duyumsamaktadır; oysa yaşamı boyunca kendini kemikleşmeye karşı savunmuştur. Yaratıcı bir insana artık yaşamını değiştirme zamanının ne zaman geldiğini hep söyleyen o içgüdüyle, Montaigne de doğru anın hangisi olduğunu saptar. "Evden ayrılıp gitmenin zamanı, onu sensiz de varlığını sürdürebilecek kadar düzene sokmuş olduğun andır."

Montaigne evini düzene sokmuştur; tarlalar çok iyi durumdadır; kasa da Montaigne'in uzun bir yolculuğun giderlerini karşılamasına rahatlıkla olanak sağlayacak kadar doludur; buna karşın uzun bir yolculuktan korkmasının nedeni, uzun süre ayrı kalışın vereceği mutluluğun bedelini dönüşte karşılaşacağı sıkıntılarla ödemek istemeyişidir. Ayrıca düşünsel düzeydeki çalışmalarını da düzene sokmuştur. 'Denemeler'inin elyazısı metinlerini basımcıya götürmüş, yaşamının kristalizasyonu demek olan iki cilt basılmıştır; bir süreç son bulmuş ve Goethe'nin çok hoşlandığı bir deyişle, yılanın değiştirdiği eski deri gibi fırlatıp atılmıştır. Şimdi yeniden başlamanın zamanı gelmiştir. Montaigne soluk vermiştir; şimdi yapılması gereken, yeniden soluk almaktır. O zamana kadar kök salmıştır; şimdi yeniden köklerinden kopmanın zamanı gelmiştir. Yeni bir bölüm başlamak üzeredir. 22 Haziran 1580 günü, on yıl sürmüş bir gönüllü iç sürgünün ardından –zaten yaşamı boyunca gönüllü yapmadığı hiçbir şey olmamıştır– kırk sekiz yaşındaki Montaigne, kendisini neredeyse iki yıl boyunca karısından, kulesinden, vatanından ve çalışmalarından, kısacası kendisinin dışında her şeyden uzaklaştıracak olan uzun bir yolculuğa çıkar.

Bu, maviliklere açılan bir yolculuktur; sırf yolculuk için, daha iyi deyişle yolculuğun mutluluğu uğruna yapılan bir yolculuktur. O zamana kadar Montaigne'in yolculukları parlamentonun, sarayın isteğiyle, ya da işler gereği yapılmış, yarı görev yolculukları niteliğini taşımıştır. Bunlar, daha çok gezintiler olmuştur – şimdiki ise gerçek bir yolculuktur; hedefi ise Montaigne'in sonsuz hedefinden, yani kendini bulma hedefinden başkası değildir. Montaigne'in belli bir amacı yoktur; yolculukta neler göreceğini bilmemektedir; önceden bilmeyi de istememektedir; nereye gittiğini soran çıktığında da neşeyle şu karşılığı vermektedir: Yabancı diyarlarda

ne aradığımı bilmiyorum, fakat neden kaçtığımı çok iyi biliyorum.

Yeterince uzun bir süre hep aynı şeyleri yaşamıştır; şimdi farklı olamı istemektedir ve yeni ne kadar farklıysa, o kadar iyi olacaktır! Bütün güzellikleri kendi yuvalarında bulanlar, kendini beğenmişlikten kaynaklanan bu sınırlamadan ötürü mutluluk duyabilirler; ama Montaigne bu mutluluğu kıskanmamaktadır. Ona çekici gelen, yalnızca değişikliktir ve ancak değişik olandan birşeyler kazanabileceğini ummaktadır. Bu yolculukta konuşulan diller, gökyüzü, alışkanlıklar ve insanlar, hava basıncı ve mutfaklar, yollar ve yataklar, kısaca her şey değişik olacaktır – Montaigne için bu yolculuğun en çekici yanı da zaten budur. çünkü ona göre görmek demek, öğrenmek, karşılaştırmak, daha iyi anlamak demektir: "Hayatta, kendini başka yaşama alışkanlıklarına açık tutmaktan daha iyi bir okul tanımıyorum;" bu alışkanlıklar Montaigne'e göre insan doğasının o sonsuz çeşitliliğini gözler önüne sermektedir.

Artık yaşamında yeni bir dönem başlamaktadır. Yaşama sanatının yerini, bir yaşama sanatı olarak yolculuk etme sanatı almaktadır.

Montaigne, kendini özgür kılmak için yolculuğa çıkmıştır; bütün yolculuk boyunca da bir özgürlük örneği olarak kalır. Hep burunun gösterdiği yöne gider. Bu yolculuk sırasında, kendine karşı bile olsa, herhangi bir yükümlülüğü çağırıştırabilecek her şeyden kaçınır. Herhangi bir plan yapmaz. Gideceği yer, yolun uzandığı ve keyfinin istediği yerdir. Başka deyişle, yolculuk etmemekte, fakat kendini bir yolculuğun akışına bırakmaktadır. Bordeaux'daki Bay Michel de Montaigne, Paris'teki ya da Augsburg'daki Bay Michel de Montaigne'in bir hafta sonra nereye gitmek isteyeceğini bilmek istemez. Bunu öteki, yani Augsburg ya da Paris'teki Montaigne tam bir özgürlük içerisinde saptamalıdır. Montaigne'in istediği, kendi kendisine karşı da özgür kalmaktır.

Bütün amacı, hep hareket halinde olmaktır. Birşeyleri kaçırdığına inanırsa, gittiği yoldan geri dönmekten üşenmez. Bağımsızlık, Montaigne'de giderek bir tutkuya dönüşür. Kimi zaman yoldayken o yolun nereye götürdüğünü bilmek bile içinde hafif bir sıkıntıya yol açabilir. "Yolculuktan o denli tad alıyordum ki, kalmayı planladığım bir yere yalnızca yaklaşmaktan bile nefret eder olmuştum; bu yüzden bütünüyle yalnız başıma, yalnızca kendi iste-

ğim ve rahatım doğrultusunda yolculuk etmemi sağlayacak çeşitli çareler düşünüyordum.

Montaigne, bu yolculukta görülmeye değer yerler aramak peşinde değildir; çünkü farklı olan her şey, ona göre görülmeye değerdir. Tersine, herhangi bir yer çok ünlüyse eğer, Montaigne orayı görmekten kaçınmayı yeğler; çünkü orayı zaten çok kişi görmüş ve anlatmıştır. Bütün dünyanın hedefi olan Roma'ya karşı, burası bütün dünyanın hedefi olduğu için hafiften önyargılıdır ve sekreteri, güncesine şunları yazar: "Öyle sanıyorum ki, tamamen kendi kafasına göre hareket etseydi, İtalya turunu yapacak yerde Krakau'ya ya da kara yolundan Yunanistan'a gitmeyi yeğlerdi." Montaigne'in ilkesi, hep aynı ilkedir: Gideceği yer başka yerlerden ne kadar farklıysa, o kadar iyidir ve beklediğini ya da başkalarınca yaratılan beklentileri bulamadığında, bundan memnuniyetsizlik duymaz. "Herhangi bir yerde bana vaad edilenleri bulamadığımda –çünkü gördüğüm kadarıyla, anlatılanların çoğu her zaman yanlış oluyor–, çabalarımın boşa gittiğinden yakınmam, çünkü en azından şunun ya da bunun doğru olmadığını öğrenmişimdir." Doğru yolculuk yapmasını bilen biri olarak Montaigne, hiçbir şeyden ötürü düş kırıklığına uğramaz. Goethe gibi, o da kendi kendisine şöyle der: Beklenenlerin bulunmaması da yaşamın bir parçasıdır. "Yabancı ülkelerin alışkanlıkları, farklılıklarından ötürü benim için ancak keyif kaynağı olabilir. Kanımca kendi yapısı içerisinde her örf ve adet, doğru ve yerindedir. Teneke, tahta ya da toprak tabaklarla servis yapılmasına, etimin haşlanmış, kızartılmış, scak ya da soğuk olmasına, tereyağ, zeytinyağ, fındık-fıstık ya da zeytin verilmesine hiç aldırırmam." Ve eskiden beri göreceliği savunmuş olan Montaigne, kendilerine aykırı gelen her alışkanlıkla savaşmak zorunda oldukları gibi delice düşünceye saplanmış olan, bir kez köylerinin sınırları dışına çıktıktan sonra ne yapacaklarını şaşırان vatandaşlarının bu durumlarından ötürü utanç duyar. Montaigne, yabancı diyarlarda yabancı olanı görmek istemektedir– "Sicilya'da Gaskonyalıları aramıyorum, ülkemde onlardan yeterince var"; böylece Montaigne, yeterince tanıdığı vatandaşlarından aslında kaçmak istemektedir. İsteddiği, önyargıya değil, fakat yargıya varabilmektir. Pek çok şeyi olduğu gibi, nasıl yolculuk edilmesi gerektiğini de insan Montaigne'den öğrenebilir.

Görünüşe bakılırsa evdekiler, Montaigne'ni onun içindeki son kayguyu besleyerek alıkoymak istemişlerdir –bu, Montaigne'in verdiği yanıtın anlaşılmasıdır. "Ya yabancı diyarlarda hasta olursan ne yaparsın?" diye sormuşlardır ona. Gerçekten de Montaigne, üç yıldan beri, büyük bir olasılıkla uzun süre oturmaktan ve iyi beslenmemekten ötürü o zamanın bütün düşünce insanlarının çektikleri hastalığı çekmektedir. Erasmus gibi, Calvin gibi, Montaigne de safrakesesindeki taşlardan ötürü sancılar içindedir; bu durumda at sırtında aylarca yabancı yollarda yolculuk etmek, pek kolay iş değildir. Gelgelelim yalnızca özgürlüğünü değil, ama başarabilirse sağlığını da yeniden elde etmek için yolculuk yapmak isteyen Montaigne, umursamazlıkla omuz silker: Kendimi ata binemeyecek kadar kötü hissedersem, mola veririm. Unuttuğum bir şey olursa, o zaman da geri dönerim –nasılsa yol, benim yolum."

Bunun gibi, yabancı ülkelerde ölebileceği olasılığına vereceği yanıt da hazırdır: Bundan korktuğu takdirde Fransa sınırları bir yana, kendi piskoposluk bölgesi olan Montaigne'in sınırlarının dışına bile çıkamaz. Ölüm, her yerdedir ve Montaigne onu yatakta değil, fakat at sırtında karşılamayı yeğlemektedir.

Gerçek bir kozmopolit olarak, nerede öleceğine aldırmamaktadır.

Michel de Montaigne, 22 Haziran 1580 günü şatosunun ana-kapısından geçip özgürlüğe açılır. Kendisine eniştesi, birkaç arkadaşı ve yirmi yaşındaki bir erkek kardeşi eşlik etmektedirler. Bu seçim, pek başarılı olmamıştır: Sonradan Montaigne, bunların pek uygun yol arkadaşları sayılamayacaklarını belirtecektir; onlar da 'bilinmeyen ülkelerin yolcusu' Montaigne'in tuhaf ve kendine özgü davranışlarından rahatsız olacaklardır. Yolculuk, belki bir Gransenyörün yolculuğu değildir, ama yine de hatırı sayılır bir kafiye görünümündedir. En önemli olan ise, Montaigne'in hiçbir önyargıyı, hiçbir konuda kendini beğenmişliği ve değişmez görüşleri beraberinde götürmeyişidir.

Yolculuğun ilk hedefi, Montaigne'in eskiden beri sevdiği ve her defasında gitmekten zevk aldığı kent olan Paris'tir.

Kitabının birkaç nüshası daha önce gönderilmiştir; ama Montaigne krala kendi vermek için yanına da iki cilt almıştır. Aslında

III. Henri kitaba pek meraklı değildir; genelde olduğu gibi, yine bir seferdedir. Fakat bütün saray kitabı okuyup beğenmiş olduğu için, kral da okur ve Montaigne'ni La Fère kuşatmasını izlemeye davet eder. Her şeye ilgi duyan Montaigne, yıllar sonra yine bir savaşa tanık olur ve üstelik savaşın dehşetini de yaşar; çünkü dostlarından biri olan Philibert de Gramont, yediği bir kurşunla ölür. Dostunun cenazesine Soissons'a kadar eşlik eden Montaigne, 5 Eylül 1580 tarihinde ilginç güncesine başlar. Bu konuda Goethe'y-le arasında tuhaf bir benzeşme vardır; Goethe'nin tüccar olan babası gibi, Montaigne'in I. François'nın ordusunda asker olan babası da bir günce tutmaya başlamış ve bu günceyi İtalya'dan beraberinde getirmiştir. Müşavir Goethe'nin oğlu gibi, Pierre Eyquem'in oğlu da Michel de Montaigne olarak bu geleneği sürdürür. Sekreteri Roma'ya varana kadar bütün olup bitenleri not eder; orada Montaigne, sekreterine izin verir. Onun ardından günceyi Montaigne sürdürür ve bulunduğu ülkeye olabildiğince uyma iradesi doğrultusunda, yazdıklarını epey kaba sayılabilecek bir İtalyancayla kaleme alır; İtalyanca yazmayı, Fransa sınırını aştığı güne kadar sürdürür: "Burada Fransızca konuşuluyor; bu nedenle artık bu yabancı dilde yazmaktan vazgeçiyorum." Bu günce sayesinde yolculuğu başından sonuna izleyebiliyoruz.

Yolculuğun ilk durağı, Plombières Kaplıcalarıdır; orada Montaigne on günlük güçlü bir kürle sancılarını dindirmeye çalışır; daha sonra Basel, Schaffhausen, Konstanz, Augsburg, Münih ve Tirol üzerinden Verona, Vicenza, Padua ve Venedik'e, oradan da Ferrara, Bologna ve Floransa üzerinden geçerek Roma'ya gider; 15 Kasım'da Roma'ya varır. Bu yolculuk güncesi aslında bir sanat eseri değildir, çünkü çok küçük bir bölümü Montaigne tarafından, üstelik anadilinden başka bir dilde kaleme alınmıştır. Günce, bize sanatçı Montaigne'i göstermez; buna karşılık bütün nitelikleri ve dahası küçük zaatlarıyla insan Montaigne'ni sergiler; örneğin balık tüccarlarının ve Yahudi tüccarların torunu olan Montaigne'nin, kaldığı hanların sahibelerine özel değer taşıyan bir veda armağanı olarak usta ellerden çıkma armasını vermesi, tatlı bir züppeliktir. Akıllı bir insanı yaptığı deliliklerle, dış dünyanın nimetlerini aşağı gören, özgür bir insanı da züppelikleriyle izlemek, her zaman eğlendiricidir -ve bunu kim, Montaigne'den daha iyi bilebil-

miştir?

Yolculuğun başında her şey yolunda gider. Montaigne'nin keyfi yerindedir ve yeni şeylere duyduğu merak, hastalığını yenmiştir. Hep 'yaşlılığıyla' alay eden kırk sekiz yaşındaki Montaigne, direnciyle gençleri geride bırakır. Sabahın erken saatlerinde, ağzına yalnızca bir parça ekmek attıktan sonra at sırtındadır; ekmeğin kalitesi, arabada, sedyede, at üstünde ya da yaya yolculuk yapması umrunda değildir. Kötü hanlar Montaigne'ni öfkeliendirmekten çok eğlendirir. Başlıca sevinç kaynağı insanları görmek, her yerde farklı insanlarla ve farklı âdetlerle karşılaşmaktır. Gittiği her yerde, her sınıftan insanları arar. Hepsinden 'hobi'sinin ne olduğunu öğrenmeye çalışır. Aradığı insan olduğundan, sınıf farklarına önem vermez; Ferrara'da dükle yemek yer, hem papayla, hem de Protestan rahipleriyle, Zwingli ve Calvin yandaşlarıyla gevezelik eder. Onun için görülmeye değer yerler, bugün rehberlerde bulduklarımızdan farklıdır. Raffael'den, Michelangelo'dan, yapıardan az söz edilmiştir. Buna karşılık bir suçlunun idam edilmesini izler, bir Yahudi ailesinin sünnet düğününde bulunmak için kendini davet ettirir, kitaplıkları gezer, Lucca Hamamlarına girer, köylü kadınlarını bir baloya davet eder, önüne gelen serseriyle laflar. Ama kendini her görülmeye değer şey için yormaz. Onun için doğal olan her şey, görülmeye değer niteliğini taşır. Goethe karşısındaki büyük ayrıcalığı, yüzyılının bütün yolcularına İtalya'yı bir sanat tarihi çalışması niteliğiyle zorla benimsetmek isteyen Winckelmann'ı tanınamış olmasıdır. Montaigne, İsviçre ve İtalya'ya canlı organizmalar gözüyle bakar. Ona göre yaşayan her şey, aynı çizgidedir. Papanın ayinine katılır, onun tarafından kabul edilir, kendisine büyük saygı göstererek, kitabının bir sonraki basımı için tavsiyelerde bulunan, ondan sonra yalnızca çok kullandığı 'talih' sözcüğünü bir yana bırakarak, onun yerine; 'Tanrı' ya da 'Tanrısal kader' sözcüklerini kullanmasını rica eden kilise büyükleriyle uzun söyleşilerde bulunur. Törenle Roma vatandaşlığına alınmasına izin verir, dahası bunun gerçekleşmesi için çaba harcar ve bu onurdan ötürü –en özgür insanda bile kendini beğenmişliğin izlerinin varlığı nedeniyle– gurur duyar. Ancak bu yanı, Montaigne'ni, daha önce Venedik'te olduğu gibi, Roma'da da ilgisinin ağırlık noktasını fahişeler üzerinde toplamaktan alıkoymaz; bu kadınların

özelliklerine ve yaşam biçimlerine güncesinde Floransa Katedralinden ve Sistina Şapelinden daha çok yer verir. Benliğinde bir tür gençlik, yeniden gövermiştir ve bu gençlik kendi yolunu aramaktadır. Montaigne, beraberinde taşıdığı kasadaki altınlardan birkaçını büyük bir olasılıkla bu kadınlara bırakmıştır ve bu para kısmen konuşmaların karşılığı olarak verilmiştir; Montaigne'in anlattığına göre bu hanımlar konuşmaları için, sundukları öteki hizmetlerden daha yüksek ücret istemişlerdir.

Montaigne'in yolculuğunun son zamanları, hastalığı nedeniyle kötü geçer. Lucca Kaplıcalarında barbarca denebilecek bir kür uygular. Doktorlara karşı duyduğu nefret, Montaigne'i kendi başına kürler icat etmeye iter; bütün alanlarda olduğu gibi, bu alanda da özgür kalıp kend kendisinin doktoru olmak ister. Aslında ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıyadır; hastalıklarına çok acı veren diş ve baş ağrıları da eklenmiştir. Montaigne bir an intiharı bile düşünür. Ve bu kürün tam ortasındaiken, Montaigne için sevindirici olduğu çok tartışma götürür bir haber gelir. Bordeaux'lular onun belediye başkanlığına seçmişlerdir. Aslında bu görevlendirme şaşırtıcıdır, çünkü Montaigne on bir yıl önce, yalnızca meclis üyesiyken resmi görevlerinden çekilmiştir. Bordeaux'luları, onu bilgisi ve çabası dışında böyle bir göreve getirmeye iten, kitabının genç ünü olmuştur. belki ailesi de böyle çekici bir görevle Montaigne'i geri döndürmeyi düşünmüştür. Neden hangisi olursa olsun, Montaigne Roma'dan ayrılarak evine ve ailesine dönmek üzere yola çıkar; 30 Kasım 1581 günü, eksiksiz not ettiği gibi, tam on yedi ay ve sekiz günlük bir ayrılıktan sonra yeniden şatosuna varır; eskiden olduğundan çok daha genç ve ruhsal bakımdan da tazelenmiştir. İki yıl sonra en küçük çocuğu dünyaya gelir.

9. Bölüm

Montaigne, yeryüzünde en güç olan şeyi, yani yalnızca kendini yaşamayı, özgür olmayı ve gittikçe daha özgürleşmeyi denemiştir. Elli yaşma vardığı için, artık kendini bu hedefe yakınlaşmış hissederek. Ne var ki, tuhaf bir şey olur; tam o sırada, yani artık dünya-

ya sırt çevirmiş ve yalnızca kendisi üzerinde odaklaşmışken, bu kez dünya onu arar. Montaigne, genç bir insanken resmi mevkilere talip olmuş, ama talip oldukları kendisinden esirgenmiştir. Şimdi ise bunlar ona zorla kabul ettirilmektedir. Bir zamanlar krallara ve saraya yaklaşma çabaları sonuç vermemiştir; şimdi ise kendisinden hep yeni ve daha yüksek düzeyde hizmetler için yardım istenmektedir. Tam kendi içindeki insanı tanımak peşinde olduğu bir sırada, ötekiler onun değerini anlamaktadırlar.

Kendisinin herhangi bir katkısı bulunmaksızın 'çoğunluğun onayıyla' Bordeaux belediye başkanlığına seçildiğini bildiren ve -Montaigne için gerçek bir yük niteliğinde olan- bu görevi 'vatan sevgisi' aşkına kabul etmesini rica eden mektup 7 Eylül 1581 tarihinde eline geçtiğinde, Montaigne özgürlüğünden vazgeçme konusunda henüz kararlı değildir. kendisini hasta hissetmekte ve safrakesesi taşları yüzünden bazan intiharı bile düşünecek kadar acı çekmektedir. "İnsan bu acıları dindiremediği takdirde, zaman yitirmeksizin ve cesaretle yaşamına son vermesini bilmeli; tek tıbbi çare, izlenebilecek tek yol ve tek bilim, ancak bu olabilir." Kendi iç dünyasındaki görevi bulduktan sonra, resmi bir görev kabul etmesinin artık ne anlamı olabilir? Üstelik bu ne para, ne de özel bir onur kazandıracak bir görevdir; beraberinde yalnızca yorgunluk getirecektir, o kadar! Ancak Montaigne, şatosuna vardığında, kralın bir mektubunu bulur; 25 Kasım tarihini taşıyan bu mektup, epey açık bir biçimde Bordeaux'luların dileklerini bir buyruğa çevirmektedir. mektubuna nazik satırlarla başlayan kral, Montaigne'in hiçbir katkısı olmaksızın ve bulunmadığı bir sırada -yani tamamen kendiliğinden- gerçekleşmiş bu seçimden duyduğu sevinç dile getirir. Ama ardından Montaigne'den 'gecikmeksizin ve bir bahane bulmaksızın' görevine başlamasını da ister. Kralın son cümlesi hiçbir kaçamağa yer bırakmamaktadır: "Böylece beni çok memnun edecek bir adım atmış olacaksınız. Bunun aksine bir davranışı zaten hiç hoş karşılamazdım." Böyle bir kral buyruğu karşısında hiçbir itiraz söz konusu değildir. Montaigne'in böylece babasından kalan belediye başkanlığını sahiplenmesi, kendisi için yine babasından miras kalan safrakesesi rahatsızlığından daha az rahatsız edici değildir.

Montaigne'in ilk işi, sınırsız dürüstlüğüne uygun olarak, ken-

dini babası gibi tümüyle işine adanmasını beklemeleri konusunda seçmenlerini uyarmak olur; çünkü Montaigne, babasının 'ruhunun resmi görevlerin yükü altında acımasızca tedirgin olduğuna' tanıklık etmiş, ayrıca babası en iyi yıllarını, sağlığını ve evinin rahatını görevi uğruna bütünüyle feda etmiştir. Gerçi Montaigne'nefreti, yükselme tutkusunu, para hırsını tanımadığını, kaba güçten yana da olmadığını bilmektedir, ama kendi eksik yanlarını da tanımaktadır: Belleği zayıftır; dikkatsizdir; deneyimden ve atılımcılıktan yana eksikleri bulunmaktadır. Montaigne, her zaman olduğu gibi bu kez de en iyi, en değerli varlığını, 'özünü' kendine saklamakta, kendisinden istenen her şeyi en büyük özen ve sadakatle yapmakta, ama bunun ötesine geçmemekte kararlıdır. kendinden uzaklaşmadığını dışa karşı da belli etmek için evini Bordaeux'ya taşımayıp Montaigne'deki şatosunda kalır. Ancak görünüşe bakılırsa, tıpkı yazılarında da olduğu gibi, harcanabilecek zamanın ve çabanın ancak yarısını harcadığı zaman bile, kavrayış gücü ve yaşam deneyimi nedeniyle başka herkesten daha çok iş başarabilmektedir. 1583 Temmuzunda, iki yıllık görev süresinin bitiminden sonra yeniden iki yıl için belediye başkanlığına seçilmiş olması, seçmenlerinin kendisinden memnun kalmamaları diye bir durum olmadığını göstermektedir.

Ne var ki iş bu tek makamla, tek görevle kalmaz: Kenti kendisini görevlendirir görevlendirmez, saray, devlet ve büyük politika arenası tarafından da çağrılır. İktidar sahipleri yıllar boyunca Montaigne'ne karşı, partililerin ve meslekten politikacıların özgür ve bağımsız insanlara hep besleyegeldikleri kuşkularla bakmışlardır. Onu, kendi deyişiyle "bütün dünyanın aşırı gayretkeş olduğu" bir dönemde pasiflikle suçlamışlardır. Bütün bu yıllar boyunca Montaigne kendini tek bir krala, tek bir partiye ya da gruba adanmamış, dostlarını partilerine ve dinlerine bakarak değil, sadakatlere göre seçmiştir. Böyle bir insan, mutlaka taraflardan birine katılmanın gerektiği, Fransa'da Portestanlığın zaferinin ya da kökünün kazınmasının büyük bir tehlike olarak belirttiği bir dönemde elverişsiz bulunmuştur. Ama şimdi, iç savaşın korkunç yıkımlarının ardından, bağnazlık kendi kendisini ad absurdum'a sürükledikten sonra, politika alanında o zamana kadarki yansızlık, ansızın bir erdeme dönüşmüş, her zaman önyargılardan ve yargılardan

uzak kalmış, yarar ve ün düşüncesiyle gözleri kamaşmaksızın her zaman partiler arasında yer almış olan bir adam, ideal aracı sayılmaya başlanmıştır. Fransa'da durum, tuhaf bir biçimde değişmiştir. Dük d'Anjou'nun ölümünden sonra Navarralı Henri (sonraki IV.Henri), Catharine de Medici'nin damadı sıfatıyla III.Henri'nin resmi veliahdıdır. Fakat Navarralı Henri, bir Protestandır ve Hügno Partisinin, yani Protestanların lideridir. Böylece Hügno'ları bastırmaya çalışan sarayın, pencerelerinden on yıl önce St.Barthelemy Gecesinin emrinin verildiği sarayın açıktan açığa hasmıdır; onun karşısında olan Guiselerin partisi ise, yasal veliahdın tahta geçmesini önleme çabasıdadır. Navarralı Henri hakkından feragat etmeyi düşünmediğinden, Kral III.Henri ile bir anlaşmaya varamadığı takdirde yeni bir içsavaş kaçınılmaz gibi gözükmektedir. Fransa'nın iç barışını güvence altına almak zorunda olan bu büyük, dünya tarihi açısından da önemli misyon bakımından Montaigne gibi biri ideal aracıdır; bunun nedeni, hoşgörülü kişiliğinin yanı sıra, gerek Kral III.Henri'nin, gerekse veliahdın güvenlerini kazanmış olmasıdır. Navarralı Henri ile Montaigne arasında dostluk bağları da bulunmaktadır; Henri kilise tarafından afaroz edildiğinde ve Montaigne, kendi yazmış olduğu üzere, rahibine Henri ile dostluk etmesini bir günah olarak itirafa mecbur kaldığında bile bu dostluk sürer.

Navarralı Henri, kırk soyludan ve uşaklardan oluşma maiyetle 1584 yılında Montaigne'ne şatosunda konuk olur. Montaigne, ona kendi yatak odasını verir. Henri, ondan son derece gizli birtakım görevler ister; birkaç yıl sonra III.Henri ile geleceğin IV.Henri'si arasında yine bir bunalım, üstelik de o zamana kadar kilerin en şiddetlisi olan bir bunalım başgösterdiğinde, ikisinin yine Montaigne'ni arabulucu seçmeleri, Montaigne'nin bir zamanlar kendisine verilmiş gizli görevleri ne denli dürüst, güvenilir bir biçimde yerine getirmiş olduğunun kanıtıdır.

1585 yılında Montaigne'nin Bordeaux Belediye Başkanı olarak ikinci görev dönemi de son bulmaktadır; Montaigne, çeşitli söylevlerle ve önurlandırmalarla artık uğurlanabilecektir. Ne var ki kader, onun böyle rahatça ayrılmasını istememektedir. Kent, yeniden başlayan iç savaşın tehidi altında bulunduğu sürece Montaigne yürekli ve kararlı bir tutumla her şeye direnmiştir. Silâhlan-

mayı sağlamış, gece gündüz askerlerle nöbet tutup savunma hazırlıklarını yürütmüştür. Ancak bir başka düşman karşısında, o yıl Bordeaux'da patlak veren veba karşısında Montaigne panik halinde kaçır ve hemşehrilerini kendi yazgılarına terk eder. Benmerkezci yaradılışı, sağlığı hep en önemli şey saymıştır. Montaigne bir kahraman değildir ve hiçbir zaman da sözde bir kahramanmış gibi davranmamıştır.

Vebanın o zamanlar ne demek olduğunu bugün düşünebilmemiz olanaksızdır. Bildiğimiz tek şey, bu hastalığın her yerde, gerek Erasmus, gerekse başkaları için bir kaçır sinyali yerine geçtiğidir. Bordeaux kentinde altı aydan az bir süre içerisinde on yedi bin kişi ölür; bu, kent nüfusunun yarısıdır. Eline bir araba, bir at geçirebilen kaçır gider; geride yalnızca "ayak takımı" kalır. Veba, Montaigne'nin evinde de kendini gösterir. Bunun üzerine Montaigne, evinden ayrılmaya karar verir. Yaşlı anne Antoinetta de Loppes, karısı, kızı hep birlikte yola koyulurlar. Şimdi istese, Montaigne'nin eline ruhunun gücünü göstermesine yarayacak fırsat geçmiştir, çünkü "ansızın bin türlü hastalık birbirini izler." Montaigne, ağır maddi kayıplara uğrar; evini boş ve korumasız bırakmak zorunda kalmıştır; bu nedenle isteyen, canının çektiğini alabilir ve büyük bir olasılıkla da almıştır. Montaigne, sırtına mantosunu bile almaksızın, üstündekilerle kaçmıştır ve nereye gideceğini de bilmemektedir; çünkü vebalı bir kentten kaçan aileyi kimse kabul etmemektedir. "Dostlar hastalıktan korkuyorlardı, insan kendi kendisinden korkuyordu, yanlarına sığınmak istediklerinizi bir korkudur sarıyordu ve topluluktan biri parmağının ucunun ağrıdığından yakınsa, hemen başka yere gitme gereği duyuluyordu. Çıkılan, tüyler ürpertici bir yolculuktur; yolda ekilmemiş tarlalarla, terk edilmiş köylerle, hastaların gömülmeden bırakılmış cesetleriyle karşılaşılır. Montaigne, altı ay boyunca "keder içerisinde bu kervanın liderliğini" yapmak zorunda kalır; bu arada kentin yönetimini kendilerine bırakmış olduğu görevliler mektup üzerine mektup yazarlar. Herhalde kaçırından ötürü kızmış olarak, Montaigne'den geri dönmesini isterler, sonunda da ona belediye başkanlığının artık son bulduğunu bildirirler. Ancak Montaigne, veda töreni için bile geri dönmez.

Ününün, onurunun, saygınlığının birazı vebadan bu panik ha-

linde kaçış sırasında yitirilmiştir. Ama 'öz', kurtarılmıştır. Aralık ayında, salgının dinmesinden sonra, altı ay sürmüş, başıboş bir dolaşmanın ardından Montaigne yeniden şatosuna döner ve eski uğraşına, yani kendini arama, kendini tanıma işine başlar. Denemelerinden oluşma yeni bir kitabı, üçüncü cildi yazmaya koyulur. Yeniden huzur atmosferindedir, taş sancılarının dışında bir sıkıntısı yoktur. Artık yapacağı tek şey, daha önce de ona birkaç kez "elini değdirmiş olan" ölüm gelene kadar sessizce beklemektir. Görünüşe bakılırsa yaşadığı onca şeyin ardından, savaşlarla barışların, dünyanın, sarayın ve yalnızlığın, yoksulluğun ve zenginliğin, çalışmayla dinlenmenin, sağlıklı hastalıkların, yolculuklarla eve dönüşlerin, ünün ve sessizliğin, aşkın ve evliliğin, dostlukların ve yalnızlıkların ardından artık huzura ermiş gibidir.

Fakat daha eksik olan son bir şey vardır; Montaigne, henüz bütün sınavları tamamlamış değildir. Dünya, onu bir kez daha çağırır. Navarralı Henri ile III. Henri arasındaki gerginlik, tehlikeli boyutlara varmıştır. Kral, veliahdın üzerine Joyeuse'ü komutasında bir ordu göndermiş, Navarralı Henri de bu orduyu 23 Ekim 1587 günü Coutras'da bütününüyle yok etmiştir. Artık zafer kazanmış bir komutan olarak Paris üzerine yürümektedir; taht üzerindeki hakkını, dahası tahtı zorla almakta özgürdür. Ancak akli, başarısıyla kumar oynamasını engeller. Navarralı Henri, işi bir kez daha görüşmelerle düzeltmekten yanadır. Meydan savaşından üç gün sonra bir birlik, Montaigne Şatosuna yaklaşır. Birliğin başında bulunan, şatoya girmek için izin ister ve bu izin kendisine derhal verilir. Gelen, Navarralı Henri'dir; kazandığı zaferin ardından bu zaferden hem diplomasi, hem de barış adına nasıl en iyi yararlanabileceği konusunu Montaigne'ne danışmak istemektedir. Gizli bir görev söz konusudur. Montaigne, arabulucu olarak gizlice Paris'e gidecek ve krala önerileri ulaştıracaktır. Büyük bir olasılıkla bu görev, sonradan Fransa'nın barışını ve büyüklüğünü yüzyıllar boyunca güvence altına alacak en önemli noktaya, yani Navarralı Henri'nin Katolikliği kabul etmesine ilişkindir.

Montaigne, kış ortasında hemen yola koyulur. Bavulunda denemelerin düzeltilmiş bir nüshasıyla, üçüncü kitabın el yazısı metnini de götürmektedir. Ama bu, rahat bir yolculuk olmaz. Montaigne yolda bir birliğin saldırısına uğrar ve soyulur. Böylece iç sava-

şı ikinci kez doğrudan yaşar; kralın o sırada bulunmadığı Paris'e vardığında ise hemen tutuklanıp Bastille'e kapatılır. Gerçi Catherine de Medici derhal bırakılmasını emrettiğinden, orada yalnızca bir gün kalır. Gelgelelim her yerde özgürlüğü arayan bir insan, özgürlükten yoksun kalmanın bu yolunu da tatmıştır. Daha sonra Montaigne, kralla görüşmeyi gerçekleştirebilmek için Chartres, Rouen ve Blois 'ya gider. Böylece görevi sona erdiğinde, yeniden şatosuna döner.

Ufak tefek yaşlı adam, artık eski şatosundadır. Yaşlanmış, saçları dökülmüştür; geride yuvarlak, saçsız bir kafa kalmıştır; kırılmaya başladıktan sonra, o güzel, kestane rengi sakalını da kesmiştir. Çevresi boşalmıştır; neredeyse doksan yaşına gelmiş olan annesi, artık odalarda bir hayalet gibi dolaşmaktadır. Kardeşleri gitmiş, kızı da evlenip kocasıyla birlikte şatodan ayrılmıştır. Montaigne'nin bir evi vardır, ama bu evin ölümünden sonra kime kalacağını bilmemektedir. Soyluluk arması vardır; ama bu armanın son taşıyıcısıdır. Artık her şey bitmiş, geçip gitmiş gibidir. Fakat her şey sanki gelmek için bu son anı beklemiştir; şimdi, yani artık her şey için çok geç olduktan sonra görkem, ondan hep nefret etmiş olan insanın önünde açılmaktadır. Danışmanlığını yapmış olduğu eski dostu Navarralı Henri, 1590 yılında IV.Henri adıyla Fransa kralı olmuştur. İstedığı takdirde Montaigne'nin tek yapması gereken, herkesin çevresinde pervane gibi döndüğü saraya koşmaktır; böyle davrandığı takdirde, danışmanlığını yaptığı, üstelik onca yararlı öğütler verdiği kişinin en büyük makamı ona sunacaktır, kesindir. İstese, Catherine de Medici zamanında, kraliçeyi her zaman ılımlı olması için uyaran büyük bakan Michel Hôpital'ın gelmiş olduğu yere, o da gelebilir. Ancak Montaigne'nin artık hiçbir şeyde gözü yoktur. Bir mektup yazıp krala saygılarını sunmakla yetinir ve ona gidemediği için özür diler. Ona hoşgörülü davranmasını öğütledikten sonra, şu güzel sözleri yazar: "Tarihteki büyük fatihlerden biri, yendiği düşmanlarına da kendisini dostları kadar sevmelerini sağlayacak ölçüde iyi davranmış olmakla öğünürdü." Ne var ki krallar, onlardan bir şey bekleyenlerden hoşlanmazlar; hiçbir şey beklemeyenlerden ise daha da hoşlanmazlar. Aradan birkaç ay geçtikten sonra kral, bir zamanlarki danışmanına, onu kendi hizmetinde çalışması için razı etmek amacıyla daha sert

bir tonda yazar ve büyük bir olasılıkla parasal bir öneride de bulunur. Ancak herhangi birine hizmet etme konusunda zaten isteksiz olan Montaigne, kendini sattığına ilişkin kuşku yaratma konusunda daha da isteksizdir. Büyük bir gururla, krala şöyle karşılık verir: "Hiçbir zaman hükümdarların lütuflarıyla maddi yararlar sağlamadım; böyle bir şeyi ne istedim, ne de hak ettim... Ben, majesteleri, zaten olmak istediğim, o kadar zenginim." Montaigne, bir zamanlar Platon'un dünyanın en güç şeyi diye nitelendirmiş olduğunu, yani devlet hizmetinden elini kirletmeden ayrılmayı başardığını bilmektedir. Dönüp geride kalan yaşamına baktığında gördüklerini, gururla not eder: Ruhunun derinliklerine inebildikleri takdirde onun hiçbir zaman herhangi birine fazla yaklaşılabilecek, zarar verebilecek, öç alabilecek ya da kıskançlık duyabilecek, herkesi öfkeliendirecek ya da sözünü tutmayacak birini olamayacağını göreceklerdir. "Ve içinde yaşadığımız zamanın herkese olduğu gibi bana da fırsatlar sunmasına karşın, ellerimi hiçbir zaman bir başka Fransızın malına ya da servetine uzatarak kirletmedim. Savaşta ve barışta yalnızca benim olanla yaşadım; hiç kimseden karşılığını yeterince vermeksizin bir hizmet istemedim. Çünkü benim yargılarına boyun eğdiğim kendi yasalarım ve kendi mahkemem var."

Ölüme çeyrek kala ülkenin en büyükleri, Montaigne'nin çoktandır istemediği ve beklemediği büyükler, onu çağırmışlardır. Ölüme çeyrek kala, kendini artık yaşlı ve kendi kendisinin yalnızca küçük bir parçası olarak hisseden Montaigne için, çoktandır umudunu kestiği birşeyler, birkaç sevecenlik ve aşk kıvılcımı belirir. Montaigne, kendisini belki de ancak aşkın canlandırabileceğini söylemiştir.

Ve inanılmaz olan, gerçekleşir. Fransa'nın en soylu ailelerinden gelen, yaşı ancak Montaigne'nin en küçük kızının yaşı kadar olan genç bir kız, Marie de Gournay, Montaigne'nin kitaplarına tutku derecesinde bağlanır. Bu kitapları sever, onlara tapar ve idealini Montaigne'de arar. Bu aşkın ne kadarının yazara değil de, insan Montaigne'ye yönelik olduğunu kestirebilmek, bütün böyle durumlarda olduğu üzere güçtür. Ancak Montaigne sık sık kızın bulunduğu yere gider, her gittiğinde kızın ailesinin Paris yakınlarındaki yurtluklarında birkaç ay kalır ve kız, Montaigne'nin nişanlısı

olur. Montaigne, mirasının en değerli parçasını, yani ölümünden sonra denemelerinin bastırılması işini bu kıza emanet eder.

Bundan sonra yaşamı ve yaşamın beraberinde getirdiği her deneyimi incelemiş olan Montaigne'nin öğreneceği tek bir şey, yaşamın sunacağı son deneyim kalmıştır: Ölümün kendisi. Ve Montaigne, yaşadığı gibi bilgece ölür. Dostu Pierre de Brach, "mutlu bir yaşamın ardından" ölümün kendisine rahat geldiğini, onu felce uğratan bir gut hastalığının ve safrakesesi taşlarının acılarından kurtardığını yazar; Pierre de Brach'a göre Montaigne'nin düşünce dünyasının ürünleri zamana direnecek, düşünmesini bilen, ince zevkli insanları mutlu kılmayı hep sürdürecektir.

Montaigne, 13 Eylül 1592'de son kez takdis edilir;; kısa süre sonra da son nefesini verir. Onunla birlikte Eyquem'lerin ve Paçagon'ların soyları son bulmuştur. Montaigne, babası gibi atalarının yanında değil, ama Bordeaux'da, Feullant Kilisesinde, yalnız başına yatmaktadır; Montaigne'lerin ilki ve sonuncusudur; aynı zamanda da bu adı çağlar ötesine taşıyan tek Montaigne'dir.

ROTTERDAMLİ ERASMUS'UN ZAFERİ VE TRAJEDİSİ

Rotterdamlı Erasmus, hangi yandandır, öğrenmek
istedim. Ama bir tacir şu karşılığı verdi bana:
"Erasmus est homo pro se" (Erasmus kendinden yanadır.)

Epistolae obscurorum virorum, 1515

MİSYONU VE YAŞAMININ TAŞIDIĞI ANLAM

Gerçeği saklamayalım; bir zamanlar yüzyılının en parlak ve büyük ününün taşıyıcısı olan Rotterdamlı Erasmus'un bugün yalnız adı biliniyor. Artık unutulmuş uluslarüstü bir dilde, Hümanist Latince kaleme alınmış sayısız yapıtları, el değmeksizin kitaplıklarda uyumakta; bir zamanlar ünü dünyayı tutan bu yapıtların içinden sesini zamanımızda da duyurabileni hemen yok gibi. Erasmus'un kişiliği ise, güç anlaşılabilirliği ve türlü çelişkileri yansıtır nitelikte oluşu yüzünden tarih sahnesinde geniş ölçüde başka devrimcilerin gerisinde kalmış. Özel yaşamının pek az çekici yanı var. Sessizliği yeğleyen, hiç durmaksızın çalışan bir insanın canlı ve renkli bir yaşam öyküsünün kahramanı olması enderdir. Bu yüzden Erasmus'un gerçek misyonu, en büyük yapıtı bile, her zaman ana yapının altında kalıp görünmez olan temel taşları gibi, çağımıza açık ve seçik yansıyamamış. Bu nedenle Rotterdamlı Erasmus'u, bu büyük unutulmuşu, bugün bile, daha doğrusu özellikle bugün bizim için değerli kılanın ne olduğunu hemen başlangıçta, açık ve özlü biçimde belirtmekte yarar var. Erasmus, Avrupa'nın bütün kalem sahipleri ve yaratıcıları arasında ilk bilinçli Avrupalı, barış uğruna savaşma yürekliliğini de gösterebilen bir barış dostu, dünyaya ve düşünceye yandaş Hümanist idealin en güçlü savunucusuydu. Erasmus'un, tinsel dünyamıza daha adaletli ve anlayış dolu bir düzen kazandırmak amacıyla atıldığı savaşta yenik düşmüş ol-

ması, yaşamının böylesine trajik bir yazgının doğrultusunda gelişmişliği, onu bize daha da yakın kılar. Erasmus, bizim de sevdiği-miz pek çok şeyi, edebiyat ve felsefeyi, kitapları ve sanat yapıtlarını, dilleri ve halkları sevdi; bütün bunların ötesinde de, daha yüksek bir ahlak anlayışını yerleştirmek amacıyla, hiç ayırım yapmaksızın bütün insanlığı sevdi. Yeryüzünde usun ve mantığın gerçek düşmanı sayıp yadsıdığı tek şey ise bağınazlık oldu. Kendisi, insanların belki de en bağınaz olmayanıydı. Belki en üstün düşünürlerin katında değildi, ama çağının en bilge kişisiydi. Bir iyilik perisi değildi, ama iyiniyetliliğinde ve insanların iyiliğini istemesinde içtendi. Erasmus'un gözünde, başkasının düşüncesine karşı hoşgörü ile bağdaştırılamaz her davranış, yeryüzünün öncesiz kötülüğüydü. İnancına göre gerek bireyler, gerekse toplumlar arasındaki bütün çekişmeler, karşılıklı hoşgörü ile kaba kuvvete başvurulmadan çözümlenebilirdi. Çünkü bunların tümü de insanoğlunun üstesinden gelebileceği sorunlardı. Kışkırtıcılar ve aşırı uçların yandaşları gerginlikleri sürekli körüklemeseler, hemen bütün anlaşmazlıklar barış yoluyla sona erdirilebilirdi. Bu yüzden Erasmus, ister dinsel, ister ulusal nitelik taşıсын, ya da dünya görüşlerinin karşıtlığından doğmuş olsun, tüm anlaşma olasılıklarının öncesiz ve amansız yıkıcısı saydığı bağınazlığın her türlüsüne karşı çıktı. Sırtlarında ister papaz, ister profesör cübbesi taşıсынlar, dikkafalıların ve tek yanlı düşünenlerin tümünden, her yerde kendi görüşlerine boyun eğilmesini isteyen, kendilerinininkinin dışındaki bütün görüşleri dinsizlik ve alçaklık diye nitelendirip mahkûm eden, her sınıf ve ırktan gelme bütün bencillerden, kendilerini bir düşünceye körü körüne adayıp çevrelerini görmez olanlardan nefret etti. Görüşlerini başkalarına zorla benimsetme girişiminde bulunmadığı gibi, ister din, ister siyasa alanında olsun, başkalarının onu herhangi bir düşünceyi benimsemeye zorlaması karşısında da sonuna dek direndi. Düşünce bağımsızlık, Erasmus için en doğal nitelikti; bu aydın ve özgürlük tutkunu kişi, ne zaman biri, üniversite kürsüsünde ya da kilisede kendi kişisel gerçeğinden, Tanrının onun ve yalnızca onun kulağına fısıldadığı kutsal bir kelâmmış gibi söz etse, bu davranışı yeryüzünün o kutsal çokyönlülüğüne karşı işlenmiş bir cinayet saydı. Salt bu yüzden, parlak ve çarpıcı usunun vargücüyle tüm yaşamı boyunca, her alanda ortaya çıkan, kendi çılgınlıklarının sarhoş-

luğu içerisinde yalnızca kendilerini haklı sayan bağnazlarla çarpıştı ve yaşamının çok ender olan mutlu anlarında, bağnazlık ona salt ruhun acınası bir yoksulluğu, belki bin türünü 'Deliliğe Övgü'sünde büyük bir taşlama gücüyle canlandırdığı 'Stultitia'nın¹ sayısız çeşitlerinden biri olarak görüldü. Önyargılardan uzak ve tam anlamıyla haktanır bir kişi olarak, en amansız düşmanına bile anlayış gösterdi ve acıdı. Öte yandan da insanoğlunun can düşmanı olan o kötü ruhun, bağnazlığın, saati çaldığında, kendi hoşgörü ile yoğrulmuş dünyasını ve yaşamını yıkacağını da benliğinin derinliklerinde her zaman sezindi.

Erasmus'un misyonu ve yaşamının anlamını oluşturan ana öge, karşıtlıkların Hümanizmin anlayışı içerisinde bağdaştırılmasıydı. O, insanlar arasında birleştirici olması, ya da her türlü aşırılığa karşı çıkması bakımından ona benzeyen Goethe'nin deyişiyle, 'uzlaştırıcı' bir işlevi yerine getirmek için doğmuştu. Zor kullanılarak gerçekleştirilen her değişim, her 'tumultus',² onun gözünde bulanık suda balık avlamaktan ayrılır yanı bulunmayan her kitle çekişmesi, uğruna hizmet ettiği ve yeryüzünde egemen olması gereken usun aydınlığına ters düşmekteydi. Hele savaş, karşıtlıkların en zorbaca gideriliş yolu olduğundan, Erasmus'a göre ahlâklı bir insanlık kavramıyla asla bağdaştırılamazdı. Çekişmeleri iyi niyetli çabalarla yatıştırmak, bulanık olanı aydınlığa kavuşturmak, kargaşayı gidermek, görünüşte genellik niteliğinden yoksun olanı herkeşe ortak kılabilme sanatı, ancak pek az ölümlünün sahip olabildiği bu sanat, Erasmus'un beklemesini bilen dehasının güçlü yanıydı. Çağdaşları, ona karşı olan gönül borçlarını bir parça olsun ödeyebilmek için, insanlar arasında anlaşma havası yaratma ereğine yönelik bin türlü çabanın kaynağı olan bu iradeye 'Erasmus Anlayışı' adını vermişlerdi. Çağının tek adamı Erasmus, yeryüzünün tümünü bu anlayışın çatısı altında toplamak istiyordu. Kişiliğinde yaratıcılığın türlü yönlerini birleştirdiğinden, hem yazar, hem dil ve din bilgini, hem de eğitimbilimci olduğundan, dünyanın neresinde olursa olsun, görünüşte birbiriyle bağdaşmaz olanları bile bağdaştırma ortamına götürmeyi olanaklı sayıyordu. Onun bağdaştırma,

1. *Stultitia*. Latince'de 'delilik', 'budalaca davranış' anlamına gelir. (Çev.)

2. *Tumultus*. Latince'de 'kargaşa' anlamına gelir. (Çev.)

uzlaştırma sanatına kapalı ya da yabancı hiçbir alan yoktu. Erasmus'a göre, Hazreti İsa ile Sokrates, Hıristiyan öğretisi ile Antik Çağ bilgeliği, iman ile ahlâk arasında ne aşılması olanaksız, ne de kökenlerini ahlâkta bulan bir karşıtlık vardı. Kendisi kutsanmış bir din adamı olduğu halde, sonsuz bir hoşgörü ile putperestleri de düşünce cennetine almış, onlara kilise büyüklerinininkinden geri de kalmayan bir yer vermişti. Erasmus'a göre felsefe, Tanrıyı arayışın bir başka ve dinbilim kadar yüce bir yoluydu.

Gözlerini Hıristiyanlığın cennetine çevirdiğinde inancı, şükranla dolu bakışlarını Olimpos Dağına diktiği zamankinden daha güçsüz değildi. Gerek Calvin, gerekse inançlarına tam bir bağınazlıkla sarılan ötekiler, Rönesansa içerdiği duygusal coşkunluk yüzünden Reform girişiminin düşmanı gözüyle bakarlarken, Erasmus, aynı akımı salt Reformun daha özgür ruhlu bir kardeşi sayıyordu. Hiçbir ülkeye sürekli bağlı olmayan, tüm ülkeleri vatan bilen ilk bilinçli ve kozmopolit Avrupalı Erasmus için, herhangi bir ulusun ötekine üstünlüğü söz konusu olamazdı. Kendini, ulusları salt yetiştirdikleri en değerli, en parlak düşünürlerine göre, başka deyişle en seçme kişilerini ölçü alarak değerlendirmek yolunda eğitmiş olduğundan, bütün ulusları sevebilmesini hiçbir şey engellemiyordu. Değişik ülkelerin, ırkların, sınıfların değerlerini büyük bir bilgiler topluluğu içerisinde birleştirmeyi, bu yüce isteği, yaşamının baş ereği bilmisti. Dillerin anası Latinceyi yeni bir sanat biçimi ve anlaşma aracı düzeyine çıkarmakla da unutulmaz bir hizmette bulunmuş, Avrupa insanına dünya tarihinin küçücük bir zaman birimi boyunca olsun, bütün insanlara ortak, uluslarüstü nitelikte bir düşünce ve anlatım yöntemi armağan etmişti. Engin kültürü, gönül borcuyla geçmişe bakarken, inançlarını güvenle geleceğe yöneltmişti. Yeryüzünün barbar yanına, tanrısal düzeni kötü niyetle, budalacasına ve düşmanca bozmak amacına durmaksızın hizmet eden yanına gelince, onu görmezlikten gelmekte diretmişti. Erasmus için çekici olan, yalnız bu düzenin yüce, biçimleyici ve yaratıcı yanlarıydı. Bu yanların genişletilmesinin, yaygınlaştırılmasının her düşünür için bir görev olduğunu savunuyordu. Ancak böyle bir tutum takınıldığında, sözü edilen yüce yanlar, günlerden bir gün gökyüzünden dökülen ışık demetlerinin bütünlüğü ve parlaklığı ile insanlığın tümünü nura boğabilirdi. Hümanizmin ilk dö-

nemlerinde egemen olan içten inanç – ve aynı zamanda güzel, fakat ne var ki trajik yanılgı! –, işte buydu: Erasmus ve onun gibi düşün­enler, aydınlanma yoluyla insanlığın ilerlemesini olanaklı görüyorlar, bireyin ve toplumun yazılar, araştırmalar ve kitapların yaygınlaştırılmasıyla eğitilebileceğine inanıyorlardı. Hümanizm akımının ilk dönemlerinde yaşayan bu idealistler, okuma ve öğrenme geleneğinin sürekli geliştirilmesi sonucu insanoğlunun soylulaşacağına, insanı duygulandıran ve neredeyse dinsel inançlar kadar güçlü bir güven beslemekteydiler. Kitaplara inanmış bir kişi olarak Erasmus, ahlâka uygun yaşama yönteminin öğretilebilme ve öğrenilebilme olasılığının varlığından hiç kuşku duymuyordu. Yaşamın kesin bir uyuma kavuşması ereği ise, ona göre, artık çok yakın olan Hümanizm anlayışına varma aşamasıyla birlikte kendiliğinden gerçekleşecekti.

Böylesine yüce bir düş, mıkna­tıs gibi çağın en üstün kişilerini her ülkeden çevresinde toplayabilecek güçteydi. Değişmez gerçektir: ahlâka uygun düşünen insan, bütün insanlığın ahlâk yoluna yöneltilmesine kendisinin de istek ve eylemleri ile katkıda bulunabileceği gibi avundurucu bir düşünceye, insan ruhunun sınırlarını sonsuz boyutlara götüren bir tutkuya sahip olamadığı sürece, varlığını önemsiz ve yetersiz bulur. Kişisel varlığımız, yalnızca daha ileri ölçüde bir yetkinliğin basamağı, yaşamın çok daha ileri bir aşamasının hazırlayıcısıdır.

Kim insanlığın ahlâk yolunda ilerlemesine ilişkin bu umut gücünü yeni bir ülküyle pekiştirmesini bilirse, kuşağının önderi olur. Erasmus açısından da durum böyle gelişti. Zaman, onun Hümanizm anlamında bir Avrupa birliği düşüncesinin filizlenebilmesi için alabildiğine elverişliydi. Yeni bir yüzyılın ilk dönemlerinde yer alan keşifler ve buluşlar, Rönesansın bilim ve sanat alanına getirdiği yenilikler, uzun bir zamandan bu yana ilk kez Avrupa'da yine uluslarüstü nitelikte ve mutluluk kaynağı olan ortak yaşantıların paylaşılması sonucunu doğurmuştu. Uzun, sıkıntılı yıllardan sonra Avrupa, ilk kez misyonundan yine emindi ve bütün ülkelerin en seçme idealist güçleri, Hümanizmin kucağına koşuyorlardı. Herkes, bu kültür imparatorluğuna alınmak, dünya vatandaşı olabilmek isteğiyle yanıp tutuşuyordu. İmparatorlar ve papalar, prensler, rahipler, sanatçılar, devlet adamları, kızlı erkekli genç-

ler, sanat ve bilim alanında öğrenim yapmak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Latince, hepsi için ortak bir kardeşlik dili, düşünce dünyasının ilk Esperantosunu olmuştur. Roma uygarlığının çöküşünden bu yana ilk kez -böyle bir başarı ne denli övülse azdır!-, Erasmus'un belgeler imparatorluğu sayesinde yine ortak bir Avrupa kültürü oluşuyor, birbirlerine kardeşlik duygularıyla bağlı küçük, ama idealist bir grup, şu ya da bu ülkenin üstünlüğünü değil, fakat bütün insanlığın esenliğini amaç ediniyordu. Ve düşüncelerin ortak bir düşüncede birleşmesi, dillerin bütün dillerin üstünde ortak bir dilde kaynaşması, ulusların uluslarüstü düzeyde sürekli barış ve esenliğe kavuşması yolundaki bu tutku, usun bu galebe çalışması, Erasmus'un da zaferini ve temelini attığı imparatorluğunun kutsal - ama ne yazık ki kısa ömürlü - dönemini oluşturdu.

Acı bir soru sormak gerekir şimdi: böylesine ak, yüce ideallerin temelini dayanmış bir evren neden sürekli olmadı? Her türlü düşmanlığın anlamsızlığı, mantığa ters düşmesi konusunda yeterince dersi çoktan almış olan insanların dünyasında, hep aynı yüksek ve insancıl ideallerin, 'Erasmus Anlayışı'nın böyle güçsüz kalmasının sebebi nedir? Bütün çıplaklığı ile görmek ve açıklamak zorunda olduğumuz bir nokta var ne yazık ki: Yalnız ve yalnız toplumun esenliğini amaç edinen bir ideal, geniş halk kitleleri için hiçbir zaman tümüyle yeterli olamaz; ucuz kafaların var olduğu yerde, salt sevginin yanı sıra nefret de o karanlık hakkını ileri sürer ve bireyin, ortaya atılan her düşünceden en kısa sürede kendi kişisel çıkarını sağlama eğilimini belirginleştirir. Somut olan, elle tutulup gözle görülebilen, her zaman kitleye soyuttan daha kolaylıkla girer; onun içindir ki siyasa pazarında bir ideal yerine somut nitelik taşıyan, yöneltilebilen, başka bir sınıfa, ırka ya da dine dönük düşmanlığı dile getiren sloganlar daha çabuk benimsenir. Çünkü bağnazlığın öldürücü ateşini körükleyebilecek en büyük güç, nefrettir. Buna karşılık Erasmus Anlayışı gibi, yalnızca insanların birbirine yakınlaşmasına hizmet eden, ulus ayrımı tanımayan insancıl bir ideal, doğal olarak her an karşısında çarpışacak düşman arayan bir gençlik üzerinde görsel etki yaratabilme gücünden yoksundur; kendi ülkesinin sınırları dışında ve kendisinininkinden başka bir dine inanan düşmanları gösteren o ayırıcı gücün çekiciliğine hiçbir zaman sahip değildir. Bu nedenle, yan tutmakta bağnazlığa

düşenler için insanoğlunun içindeki öncesiz hoşnutsuzluktan istenen yönde yararlanmak, her zaman kolay olmuştur ve olacaktır. Bağrında nefrete yer vermeyen Hümanizm ya da Erasmus Anlayışı ise, sabırlı çabalarını kahramanca bir tutum içerisinde uzak, neredeyse göze görünmez ereklere yöneltmiştir. Bu anlayışı paylaşanların düşlerinde canlandırdıkları halklar, başka bir deyişle Avrupa ulusu gerçekleşmediği sürece sözü geçen anlayış, düşünce aristokrasisinin çevresi dışına çıkamayan bir ideal olarak kalmak zorundadır. Bundan dolayı gelecekte insanlar arasında bir birleşme düşüncesini paylaşanlar, hem idealist, hem de bu idealistliklerinin yanı sıra insanoğlunun ruhsal yapısını iyi bilen kişiler olarak gerçekleştirmeye çalıştıkları yapıtın, her zaman usla bağdaşmaz tutkuların tehdidi altında bulunduğunu hiçbir zaman unutmamalı, insanoğlunun içgüdülerinin sonsuz derinliklerinden kopan azgın bağnazlık dalgalarının zaman zaman bütün setleri aşabileceğini ya da yıkabileceğini göz önünde tutmalıdırlar. Bu tür bir geriye gidişin sarsıntısını yaşamamış kuşak yok gibidir. Böyle bir durumda kuşaklara düşen, sarsıntıyı iç kargaşalıkların kucağına sürüklenmeden atlatmanın yolunu bulmaktır.

Ancak Erasmus'un kişisel tarjedisi, bağnazlığın en büyük düşmanı olmasına karşın, üstelik düşüncenin zaferinin parıltılarının Avrupa'yı ilk kez aydınlatmaya başladığı bir sırada, tarihte ilk kez ulus ayrımı gözetilmeyen bir dönemde, tarihin gördüğü en çılgın, dinsel ve ulusal kökenli kitle patlamalarından birinin dalgaları arasında kaynamış olmasıdır. Tarih açısından önemli diye nitelendirdiğimiz olaylar, genellikle halkın bilincine değin inemez. Önceki yüzyıllarda savaşın büyük dalgaları bile ancak belli toplulukları ve yöreleri etkilerdi; bu dar kapsamlı etki yüzünden bir düşünür, kargaşanın dışında kalmayı, siyasal olayların akışına salt izleyici kalmayı başarabilirdi — Napoleon savaşlarının cehennem atmosferi içinde kendi iç dünyasına kapanan ve yapıt vermeyi sürdüren Goethe, buna en iyi örnektir. Ancak yüzyılların akışı içerisinde, ender olmakla birlikte, bazan öylesine şiddetli gerilimler doğar ki, bütün yeryüzü ikiye bölünür ve oluşan kocaman çatlak, her ülke, kent, ev, aile ve yürekten geçer. O zaman kitlenin korkunç basıncı bireyi her yandan sıkıştırır ve birey kendini bu kolektif çılgınlığın etkisinden ne koruyabilir, ne de kurtarabilir; böylesine azgın bir

tufan sığınabilecek tek güvenli köşe bırakmaz. Bu tür kesin bölünmeler, toplumsal ya da dine bağlı bir nedenden ötürü başgösteren karşıtlıklardan ya da bir düşünce ve kuram sorunundan doğabilir; ne var ki bağnazlık açısından, barut fıçısına düşen kıvılcımın kaynağı önemli değildir; o, yalnızca yanmak, çevresini ateşe boğmak, içinde biriken güçlü nefreti boşaltmak ister. Savaş tanrısı ise, usun dizginlerini koparıp bütün engelleri yıkarak yeryüzüne saldırmak için kitle çılgınlığının bu tür bunalımlı anlarını seçer.

Kitlenin çılgınlığa sürüklendiği, yeryüzünün paramparça olduğu böyle zamanlarda bireyin iradesi güçsüz kalır. Düşünür istediğince salt gözlemci kalmak istesin, çabaları boşunadır. Zaman, onu da sağdaki ya da soldaki anaforldan birine sürükler, sürülerden herhangi birine, bir slogana katılmaya zorlar. Böyle bir anda yüz binlerce, milyonlarca savaşçıdan hiçbiri, yansız kalmayı yeğleyen, kendini düşünce bağnazlığına, kitle çılgınlığına kaptırmak istemeyen kişi kadar yüreklilik, güç ve kararlılık gereksinimi içinde değildir. İşte Erasmus'un trajedisi, bu noktada başlar.

O, ilk Alman reformcusu olarak –ve gerçekte tek reformcu olarak; çünkü ötekiler, reformist olmaktan ileri, devrimciydiler–, Katolik Kilisesini ussal yasalara göre yeniden biçimlemek istemişti. Gelgelelim yazgısı, bu ileri görüşlü düşünürün, evrim yanlısının karşısına bir eylem insanını, devrimciyi, Luther'i çıkardı. Ve Martin Luther'in demir gibi yumruğu, Erasmus'un yalnızca kalem tutmaya alışkın narin parmaklarının binbir titizlikle birleştirmek istediklerini bir vuruşta parçalayıverdi. Hristiyan dünyası ve Avrupa, yüzyıllar boyu sürüp gidecek bir çekişmenin kucasına düştü. Katolikler Protestanlara, kuzey güneye, Cermenler Romalılara karşı çıktılar — o anda bir Alman için, bir Avrupalı için Papa ya da Luther yanlısı olmak, başka bir deyişle anahtar yetkisini,¹ ya da Evangelium'u² seçmekten başka çıkar yol yoktu. Ne var ki Erasmus – belki de en kalıcı eylemini gerçekleştirerek–, çağdaşı olan önderlerin arasında yansız tek kişi olarak kaldı. Kendisini her ikisine de bağlı hissettiği için, ne yalnızca kilisenin, ne de yalnızca Refor-

1. Anahtar yetkisi, ya da anahtar gücü (Schlüsselgewalt): Katolik dogmasına göre Hazreti İsa tarafından verilmiş olan en yüksek tinsel yetki; papa, Havarî Petrus'un halefi sıfatıyla bu yetkiyi kullanabilecek kişidir. (Çev.)

2. Evangelium: Luther'in yorumuna göre İncil. (Çev.)

masyonun saflarına katıldı. Reform girişimine, filizlenmesine ilk katkıda bulunanlar arasında olduğu için bağılıydı; Katolik Kilisesi- ni ise, çökmekte olan bir dünya düzeni içerisinde kalabilmiş ve düşünce birliğini sağlayan tek kurum saydığı için savunuyordu. Ama çevresinde aşırılıktan, bağnazlıktan başka bir şey yoktu ve Erasmus, her zaman bağnazlığın karşısında yer alan bu düşünür, şu ya da bu aşırı uca değil, sonsuza dek ölçü bildiğine, adalete hizmet etmek istiyordu. Bütün insanlığın olanı, insanlığın ortak malı kültür varlığını bu kargaşadan çıkarabilmek için kendine ortada bir yer seçti; bunu yapmakla da düşünülebilecek en tehlikeli noktaya gelmiş oldu. Ateşi suyla, bir bağnaz ucu ötekiyle bağdaştırmaya, kaynaştırmaya çabaladı. Bu olanaksız, olanaksızlığı yüzünden de bir kat daha yüce bir çabaydı. Başlangıçta her iki uçta yer alanlar, Erasmus'un ılımlı tutumunu kavrayamadıklarından, konuşmalarına bakarak onu kendi aralarına alabileceklerini sandılar. Ama bu özgür kafa, hiçbir yabancı düşüncenin yoluna onurunu koymadığı ve kendini adamadığı, kimseye yemin etmediği, hiçbir doğmanın savunuculuğunu üzerine almadığı anlaşılır anlaşılmaz, dört bir yandan nefret ve alaylara hedef oldu. Yansız kalmak isterken, bütün kamplarla arası açıldı: "Guelfelere göre bir Ghibellini, Ghibellinilere göre de bir Guelfe yanlısıydım."¹ Protestan Luther, onun adını lânetledi; Katolik kilisesi ise bütün kitaplarını İndekse aldı.² Ama ne korkutmalar, ne de sövmeler Erasmus'un yansızlığını bozabildi; 'nulli concedo' yani 'hiçbirine katılmak istemiyorum' ilkesine son soluğuna değin bağlı kaldı, 'homo per se' yani kendinden yana olmanın tüm sonuçlarını yüreklilikle üstlendi. Erasmus'un anlayışına göre, politikacıların, önderlerin, insanları bağnaz tutkulara sürüklemek isteyenlerin karşısında sanatçının, düşünürün görevi, anlayışlı, uzlaştırmacı, ölçülü ve hep ortada kalmasını bilen bir kişi olmaktır. Sanatçının ve düşünürün yeri cephelerde olamazdı; ona düşen, tüm özgür düşüncelerin ortak düşmanına, bağnazlığın her türlüsüne karşı çıkmaktır. İnsancıl duyguları paylaşmak gibi bir misyonu olan sanatçı, partilerin safında değil, fakat onların üze-

1. *Guelfeler ve Ghibelliniler*: Ortaçağda İtalya'da karşı görüşlere sahip iki parti: Guelfeler, papa yanlısıydılar. (Çev.)

2. *Index librorum prohibitorum*: Katolik Kilisesinin okunmasını yasakladığı kitapları içeren liste. İlk kez 1559'da yayımlanmıştır. (Çev.)

rinde kalmalı, rastladığı aşırılıklarla, sonuç olarak da hep o aynı anlamsız, mutsuzluktan başkaca bir şey getirmeyen nefretle savaşmalıydı.

Erasmus'un bu tutumu, kararsızlığı ya da bilinçli olarak kararsız kalışı, gerek çağdaşlarınca, gerekse daha sonra gelenlerce hemen korkaklık diye nitelendirildi; bilinçli duraksamaları, uyuşuk ve döneke diye suçlanmasına, alaylara hedef olmasına yol açtı. Gerçekten de Erasmus, hiçbir zaman açıktan açığa meydan okumadı; bu denli korkusuz kahraman olmak, onun harcı değildi. Bir kamış gibi eğilip büküldü, sağa sola sallandı, ama bunu kırılmamak, her eğilişten sonra yine doğrulabilmek için yaptı. Bağımsızlığa olan inancını, 'nulli concedo' ilkesini, bir sancak gibi önünde değil, hırsız feneri gibi pelerininin altında taşıdı; kitle çılgınlığının yol açtığı en vahşi çarpışmalar sürüp giderken, zaman zaman gizli köşelere sığınarak, arka yollardan geçerek korundu. Ama -en önemlisi- düşünce hazinesinin en değerli parçasını, insanlığa olan inancını, çağının nefret fırtınalarından zedelenmeksizin kurtarmayı başardı. Spinoza, Lessing ve Voltaire, onun bıraktığı kordan meşalelerini yaktılar; aynı olanak, geleceğin Avrupalıları için de söz konusu olacaktır. Kendi kuşağının düşünürleri arasında yalnızca Erasmus, belli bir topluma değil, fakat insanlığın bütününe bağlılık gösterdi. Savaş alanının dışında kalarak, hiçbir orduya katılmayarak, ama bütün ordularla savaşmaya zorlanarak, yalnızlık içinde öldü. Hep yalnız, fakat -önemli olan da budur- bağımsız ve özgür kaldı.

Ne var ki tarih, yenik düşenlere karşı acımasızdır ve adil davranmaz. Ölçülü, uzlaştırmacı ve barışçı çabalar harcayanları pek sevmez. İster eylemde, ister düşüncede olsun, kendilerini delice tutkuların ve serüvenlerin kucağına atanlardır onun gözdeleleri; bu nedenle tarih, kendini sessiz sedasız insanlığa adayan bu kulunu, Erasmus'u görmezlikten geldi. Reform girişiminin görkemli tablosunda, Erasmus'un yeri en arkalardadır. Ön plana çıkarılanlar ise, deha ve inançları başlarına vuranlardır. Hus, alevlerin içinde yitip gider, Savonarola, Floransa'da yakılır, en koyu bağnazlığın temsilcisi Calvin, Servet'i ateşe atar. Herkes, yazgısının hazırladığı trajediyi yaşar. Thomas Münzer'in etleri kuzgun kerpenterlerle

kopartılır, John Knox, gemisinde çarmıha gerilir, Luther, imparatorun yüzüne: "Başka türlü davranmam olanaksızdır!" diye bağırır. Thomas Morus ve John Fisher, başlarını celladın kütüğüne koyarlar — tümü de unutulmaz kahramanlardır; inançları uğruna yaptıkları çılgınlıkları, sonuna değin savunurlar, acılarının esrikliğine kapılıp yazgılarında yücelirler. Ama geçtikleri yerlerde din savaşlarının alevleri yükselir, iç çekişmelerde yakılıp yıkılan şato ve kaleler, her bağınaz kafanın ayrı biçimde yorumladığı Hazreti İsa'nın ne denli kirletildiğine tanıklık eder. Otuz yıl savaşlarının, yüz yıl savaşlarının, bu cehennem görüntülerinin yıkık kentleri, yağmalanmış köyleri, Tanrının gökkubbesi altında insanoğlunun hoşgörüsüzlüğünden yakınışı dile getirir.

Ama bütün bu kaostan ortasında, kilise savaşlarının büyük önderlerinin gerisinde, Erasmus'un ince çizgili, belli belirsiz bir acının izlerini taşıyan yüzü yükselir. Hiçbir işkence direğine bağlanmamıştır. Eli kılıç tutmamış, yüzünde hiçbir zaman aşırı bir tutkunun izleri belirmemiştir. Fakat Holbein'in¹ fırçasıyla ölümsüzleşen, içinde mavi parıltılar uçuşan sıcak gözleri, bakışlarını o kitleler kargaşasından bugüne, kargaşadan yana o günlerin gerisinde kalmayan zamanımıza kaydırır. Yüzünden, yazgısına boyun eğiş okunur. İnsanoğlunun öncesiz çılgınlığına yabancı değildir, ama öte yandan hafif, fakat kendinden emin bir gülümseme de titrer dudaklarında. Çünkü türlü deneylerin süzgecinden geçmiş bu düşünürün de bir bildiği vardır: Tüm tutkuların yazgısı, günün birinde gevşemektir; her türlü bağınazlığın varabileceği nokta, günün birinde kendi başını yemektir. Us ise beklemesini ve direnmesini bilir. Kimi zaman, çevresindekiler esriklik içerisinde tozuttuklarında, susmak zorunda kalır. Ama onun sesini duyuracağı günün de geleceğini bilir; çünkü hep gelmiştir.

1. *Hans Holbein* (1497/98-1543): Ünlü Alman ressamı. Sanatında eski Alman geleneğinden ayrılarak Alman Rönesansına yönelmiştir. Basel'de geniş ölçüde Hümanizm hareketinin etkisinde kalmış, Erasmus'un çeşitli resimlerini yapmıştır. (Çev.)

ÇAĞA BAKIŞ

On beşinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla geçiş, Avrupa tarihinde bir dönüm noktasıdır ve bu zaman kesiti, dramatik yoğunluğu açısından, ancak yaşadığımız yüzyıl ile karşılaştırılabilir. Bu dönemde Erasmus'nun ufukları bir çırpıda akul almaz boyutlara ulaşır, keşifler birbirini izler; yüzyılların umursamazlık ve yüreksizlikten ötürü elde edemediklerini, yeni ve atak bir denizci kuşağı birkaç yılda gerçekleştirir. Karşımızda sanki bir elektirikli saatin kadranı vardır; sayıdan sayıya geçiş, öylesine hızlıdır: 1446'da Diaz, Ümit Burnuna değin gidebilen ilk Avrupalı olur, 1492'de Kolomb, Amerika adalarına varır, 1497'de Sebastian Cabot, Labrador'a ve böylece Amerika Kitasına ayak basar. Beyaz ırk, artık yeni bir kıtaya sahip olmanın bilincine erişmiştir. Ama bununla yetinilmez: Zengibar'dan Kalküta'ya yelken açan Vasco de Gama, Hindistan'a giden deniz yolunu açar. 1500 yılında Cabral, Brezilya'yı bulur ve nihayet Magalhaes (Magellan), 1519-1522 yılları arasında bu başarıların doruğuna erişir. İspanya'da başlayıp yine İspanya'da biten bir yolculukla ilk dünya turunu tamamlar. Böylece, Martin Behaim¹ tarafından 1490 yılında yapılan ve o zamanlar Hristiyanlığa aykırı bir kuram, bir deli saçması diye nitelendirip alaylara hedef olan yerkürenin gerçeğe uygunluğu anlaşılır; eylemlerin en gözüpek olanı, düşüncelerin en yüreklisini onaylamış olur. Düşünen insanlık için, o güne değin üstünde ne olduğunun bilincine varılmaksızın, bilinmeyen bir ülkeymişçesine yaşadığı ve yıldızların evreninde dolaşıp duran yuvarlak küre, bir çırpıda anlaşılabilir, derinliklerine ulaşılabilir bir gerçeğe dönüşür; yine o güne değin efsanelerde uçsuz bucaksız, mavî dalgalardan oluşma bir çöl diye bilinen deniz, ölçülebilir ve insanlığa yararlı bir öge olur. Avrupa'nın atıl-gan ruhu uyanmıştır; evrenin keşfi için başlatılan kıyasıya yarış,

1. *Martin Behaim* (Nürnberg 1459-1507): Denizci ve tacir, bilinen en eski yerküreyi yapmıştır. (Çev.)

nin keşfi için başlatılan kıyasıya yarış, artık durmaksızın sürdü-
rülecektir. Cadiz ve Lizbon'un topları ne zaman yolculuktan dö-
nen bir gemiyi selâmlasa, meraklılardan oluşan bir kalabalık, o
güne dek hiç görülmemiş kuşları, hayvanları ve insanları hayran-
lıkla izlemek için limanlara doluşur. Bir yandan boşaltılan ton-
larca altın ve gümüş, tatlı ürpertilerle izlenirken, öbür yandan,
halklarının düşünce alanında gösterdiği kahramanlıktan ötürü
bir anda bütün evrenin odak noktası ve egemeni olan Avrupa'nın
her yanına haber uçar. Aynı anda Kopernikus, ansızın
aydınlığa kavuşan yeryüzünün çevresinde bulunan ve o güne
dek bilinmeyen yıldız yörüngelerini araştırmakta, edinilen bütün
bu yeni bilgiler, yeni geliştirilen baskı tekniği sayesinde yine o
güne dek eşi görülmemiş bir çabuklukla Avrupa'nın en uzak kö-
şelerine ulaşmaktadır: Avrupa, yüzyıllardan bu yana ilk kez in-
sanlığı mutlu kılan, varlığının anlamını yücelten ortak yaşantıları
paylaşmaktadır. Tek bir kuşağın ömrüyle ölçülebilecek bir za-
man parçası içerisinde insan düşüncesinin temel öğeleri, zaman
ve uzay, yepyeni ölçüler ve değerler edinmiştir. Yaşam temposu-
na keşifler ve buluşlar yoluyla böylesine köklü değişikliklerin gir-
mesine bir daha ancak yüzyılımızın başında, zaman ve uzay, te-
lefon, radyo, uçak ve otomobilin etkisiyle ansızın kısalıp daraldı-
ğında tanık olunmuştur.

Dış dünyanın böylesine beklenmedik biçimde genişlemesi,
doğal olarak düşünce dünyasında da aynı yoğunlukta dönüşümler-
e yol açar. Artık birey, o an'a dek usundan geçirmedeği bir du-
rumla karşılaşmış, başka boyutlar içerisinde düşünmek, hesap
yapmak, yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır; ne var ki duy-
guların dünyası, neredeyse düşüncenin bu olağanüstü değişiklik-
lere alışmasına meydan bırakmayacak kadar hızlı bir tempoyla
değişmektedir — ölçülerini ansızın yitiren, o güne değin sürekli
temel bildiği tüm normlar ve biçimler, sanki görünmez biri tara-
fından çekilip alınmışçasına ayaklarının altından kayan insan ru-
hunun bu duruma ilk tepkisi, yarı korku, yarı esriklik ve hayran-
lıktan oluşma bir duygu kargaşasıdır. Daha önce kesinliğinden
kuşku duyulmayan çevresini bir gecede kuşkunun bulutları sar-
mış, dünün olan ne varsa ansızın binlerce yıl yaşlanmış, eskimiş-
tir; yirmi hanedan boyunca kutsallığı yadsınamaz sayılan Ptole-

maeus'un¹ yeryüzü haritaları, Kolomb ve Magalhaes ile tüm değerini yitirmiş, coğrafya, gökbilim, geometri, tıp ve matematik bilimleri alanında binlerce yıldır yazılagelen ve yanlıştır diye hayranlık toplayan yapıtlar, geçersiz kalıp aşılmıştır; o güne dek varolanların tümü, yeni bir çağın sıcak soluğuyla sararıp solmaktadır. Açıklamaların ve eski bilimsel tartışmaların sonu gelmiştir; eski otoritelerin gelenekleşmiş saygıyla ayakta kalabilen düzmece tanrılıkları yıkılmış, skolastiğin derme çatma kuleleri devrilmiş, görüş ufkunu karartabilecek engel kalmamıştır. Avrupa'nın damarlarının ansızın yepyeni bir dünya görüşünün kanıyla beslenmesi, düşünen kafalarda bilgiye ve bilime karşı bir tutkunun doğumuna yol açmış, akış hızlanmıştır. Bu tutku, ilerleyişlerini ağırdan sürdürmekte olan gelişmeleri koşuya kaldırmış, dinginlik, bir yer sarsıntısı olmuşçasına yerini devinime bırakmıştır. Orta çağın kalıntısı olan düzenler yer değiştirmekte, bazıları yükselmekte, bazıları batıp gitmektedir. Derebeyi sınıfı yok olurken kentler gelişmekte, köylü sınıfı yoksullaşmakta, ticaret ve lüks okyanusların ötesinden gelen altınlarla, tropik bitkilerinkine eş bir gelişme hızıyla dal budak sarmaktadır. Kaynaşma giderek artmakta, toplum içerisindeki sınıflar, zamanımızda, tekniğin toplum yaşamına girişinde ve hızla örgütlendirilip ussallaştırılmasında görüldüğü gibi, köklü bir değişime uğramaktadır. İnsanoğlunun bir anda kendi çabalarının gerisinde kaldığı ve sonra yine kendine yetiştirmek için bütün gücünü harcama zorunluluğunu duyduğu o tipik anlardan biri yaşanmaktadır.

Büyük dalga toplum düzeninin bütün alanlarını sarsmış, bu görkemli dönüm noktasında etkileri ruhsal evrenin en alt kesitine, kural olarak zamanın fırtınalarından hiç etkilenmeksizin dipte kalan bir bölgeye, dinsel alana değin uzanmıştır. Katolik Kilisesinin sert kalıplar içerisine hapsedtiği dogma, o güne dek bir kaya gibi yerinden santim kaymaksızın bütün fırtınalara göğüs germiştir ve kökenini inançtan alan bu büyük boyun eğiş, ortaçağın simgeleyen bir öge olmuştur. Kilise, bu öncesiz ve yüce otorite, yukarıdan

1. *Claudius Ptolemaeus* (M.S. 85-160): İskenderyeli coğrafya, gökbilim ve matematik bilgini. Kendinden öncekilerin gözlemlerini 'Ptoleminin Dünya Sistemi'nin çatısı altında birleştirmişti. Yıldız falcılığı üzerine de bilimsel bir gerekçe kaleme almıştır. (Çev.)

buyruklarını verir, insanlık ise inançla yoğrulmuş bir kendini adayış içerisinde bakışlarını bu yüceliklere kaldırır, oradan gelecek kutsal sözleri beklerdi. Din adamlarının dile getirdikleri gerçeklerden kuşkulananmak yürekliliğini kimseler gösteremez ve nerede bir ayaklanma başgösterse, kilise savunma gücünü ortaya koyardı: Yağdırdığı kilise birliğinden çıkarma cezaları imparatorların kılıcını parçalar, dine karşı gelenlerin soluğunu keserdi. Halklar, kabileler, ırklar ve sınıflar birbirlerine istedikleri kadar yabancı ve düşman olsunlar, bu ortak boyun eğişin ve körü körüne inancın çatısı altında büyük bir toplum halinde birleşmişlerdi. Ortaçağda Avrupa insanının hemcinsleriyle paylaştığı bir tek ortak ruh vardı: Katolik ruhu. Avrupa, kilisenin kucagında uyumaktaydı; zaman olur, mistik düşlerin etkisiyle şöyle bir kıpırdanırdı, ama uykusunu yine de sürdürürdü. Gerçeğe ve bilime ilişkin her türlü istek, ona yabancıydı. Şimdi ise Avrupa ruhunu ilk kez bir tedirginlikte kaplamıştı. Değil mi ki yeryüzünün gizleri açıklanabiliyor, usa uygun bir gerekçeye dayandırabiliyordu, o halde aynı olanak tanrısal gizler için neden düşünülmesindi? O güne değin başları önlerinde diz çökmüş duranlar, tek tük doğrulup soran bakışlarını çevrelerinde gezdiriyorlardı, Yazgıya boyun eğiş, yerini bir yürekliliğe, soru sorma ve düşünme yürekliliğine bırakıyordu. Ve bilinmeyen denizleri keşfe çıkan gözüpçer serüvencilerin, Kolomb'un, Pizarro'nun ve Magalhaes'in yanı sıra, bilinmeze ve ölçülmeze kararlı bir tutumla yaklaşma yürekliliğini gösteren bir fatihler kuşağı pekleşiyordu. Yüzyıllar boyu ağzı mühürlü bir şişenin içindeymişçesine dogmanın kalıplarında tıkalı kalmış olan dinsel güç, şimdi uçarcasına dört bir yana dağılıyor, konsillerden halkın arasına iniyordu. Dünya, bu son alanda da bir yenilenme ve değişim gereksinimi içindeydi. On altıncı yüzyılın insanı, nice sınavları başarıyla vermiş kendine güveni sayesinde, artık kendisini Tanrının bağışlayacağı çiğ damlasını bekleyen, küçücük ve iradeden yoksun bir toz parçası olarak değil, ama olup bitenlerin odak noktası, yeryüzünde bir güç ögesi olarak görüyordu; boyun eğiş ve karamsarlık, ansızın bir kendinin bilincine varışa dönüşmüş, bu dönüşüm en belirgin ve kalıcı anlatımını Rönesans sözcüğünde bulmuştu. Düşünce, eşit haklarla dinin yanında yer almış, bilim, kilise ile aynı düzeye varmıştı. Her alanda olduğu gibi burada da o zamana kadar en yüce diye bi-

linen bir otorite kırılmış, en azından sarsılmış, ortaçağın yazgısına ses çıkarmadan boyun eğen insan gitmiş, kendinden öncekilerin dinsel coşkusunu taşıyan, ama onlar gibi inanmak ve dua etmekle yetinecek yerde, artık soran ve araştıran yeni bir insan dünyaya gözlerini açmıştı. Öğrenme tutkusu manastır duvarlarının ardından çıkıp, özgür ve araştırmacı düşüncenin kaleleri halinde gelişen üniversitelere, Avrupa'nın tüm ülkelerinde aşağı yukarı aynı sıralarda kurulan bu bilim yuvalarına akmıştı. Yazar ya da düşünür olsun, insan ruhunun tüm gizlerini araştırmak ve ortaya koymak isteyenler için varlığı gerekli olan ortam doğmuştu. Düşünce, gücünü artık çok başka kalıplarda açığa vuruyordu; Hümanizm, tansal olanı din adamlarının aracılığına gerek kalmaksızın insanoğluna geri vermek uğrunda çaba harcıyor, Reform girişiminin dünya tarihi açısından büyük olan misyonu önce bir azınlık, hemen ardından da büyük kitlelerce paylaşılarak kendini belli ediyordu.

Gerçekten görkemli bir an, büyük bir çağdönümü yaşanmaktaydı: Avrupa, bir soluk alımı boyunca tek bir iradeye, tek bir isteğe sahip olmuş, bütün gücüyle ona artık değişmesini buyuran, ama anlamı henüz açığa kavuşmamış buyruğa kulak vermişti. Zaman, görkemli bir hazırlığın ortasındaydı; ülkelerde tedirginlik, rublarda korku ve sabırsızlık dalgaları kaynaşıyordu. İnsanlık, kurtarıcısı olacak, ona ereğini gösterecek söze kulak vermişti; düşünce, dünyayı ya şimdi yenileyebilirdi, ya da hiçbir zaman.

'SİKİNTİLİ GENÇLİK YILLARI

Uluslarüstü, bütün dünyanın ortak varlığı bir deha için gerçekten eşsiz bir simge: Erasmus'un ne vatani, ne de doğru dürüst bir babaevi vardır; bir hava boşluğunun içine doğmuş gibidir. İlerki yıllarda dünya çapında bir ünün parıltılarıyla süslediği Erasmus Roterodamus adı, babalardan, atalardan kalmamış, sonradan alınmıştır. Yaşamı boyunca konuştuğu, kullandığı dil ise, doğduğu Hollanda'nın dili değil, sonradan öğrendiği Latince'dir. Doğum tarihi ve bu doğumu çevreleyen koşullar tuhaf bir karanlığa gömülmüştür; bu konuda 1466 yılında doğduğundan başka bir şey bilinmemektedir. Ama geçmişini örten bu karanlığın sorumluluğu Erasmus'un değildi; çünkü evlilik dışı dünyaya geldiğinden, üstelik daha da kötüsü, bir din adamının oğlu olduğundan, geçmişinden söz etmeyi sevmezdi. (Charles Reade'in 'The Cloister and the Hearth' adlı ünlü romanında, Erasmus'un çocukluğu ile ilgili olarak yaptığı romantik açıklamaların gerçekte bir ilgisi yoktur)¹ Anasıyla babası, Erasmus çok küçükken ölmüşlerdi. Hısımları da doğal olarak bu evlilik dışı çocuğu elden geldiğince para harcamak zorunda kalmaksızın kendilerinden uzak tutmak için çaba göstermişlerdi; neyse ki kilise, yetenekli bir çocuğu her zaman kanatlarının altına almaya hazırdı. Küçük Desiderius,² (oysa gerçekte istenmeyen bir çocuktu) önce Deventer Kilise Okuluna, sonra da Herzogenbusch'a gönderildi. 1487 yılında da Steyn'deki Augustin Manastırına girdi. Ancak buraya girişinin nedeni, dine olan eğilimi değil, ülkenin en iyi klasik yapıtlar kütaphğının bu manastırda bulunmasıydı. Erasmus, rahiplik yeminini 1488 yılında burada etti. Manastırda geçirdiği yıllar boyunca kendini tümüyle dine adanmış olduğunu gösterir hiçbir belirti yok-

1. *Charles Reade* (1814-1884): İngiliz yazar. Yukarıda adı geçen yapıtında 15. yüzyıla ilişkin yaşamı vermiştir. (Çev.)

2. Erasmus'un adlarından biri olan Desiderius, Latince'de 'istenen' anlamına gelir. (Çev.)

tur. Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla, daha çok güzel sanatlar, Latin edebiyatı ve resimle uğraşmıştır. Bu meraklarına karşın, 1492 yılında Utrecht piskoposunca rabip olarak kutsanmıştır.

Erasmus'u yaşamı boyunca din adamı giysisi ile görmüş olanların sayısı, çok azdır. Ve insan, ne zaman bu özgür düşünceli ve özgür kalemlı adamın son soluğuna değin din adamı kaldığını anımsasa, buna inanmakta güçlük çeker. Ne var ki Erasmus, çok büyük bir sanatın, kendisini sıkan ne varsa belli etmeksizin ağır ağır çevresinden uzaklaştırma, her kılıkta ve her türlü baskı altında iç özgürlüğünü koruyabilme sanatının ustasıydı. Akıllıca düşünülmüş sözde nedenlerle, iki papadan din adamı giysisi giymeme ayrıcalığını kopardı, oruç tutma zorunluluğundan doktor raporuyla kurtuldu, manastırdan ayrıldıktan sonra ise, bir daha onun sıkı düzenine bütün isteklere, uyarılara, dahası korkutmalara karşın bir gün için olsun dönmedi. Bunların tümü, karakterinin belki de başlıca özelliğini vurgular: Erasmus, hiçbir şeye ve hiç kimseye bağımlı olmak istemez. Sürekli olarak ne bir prense, ne başkaca bir efendiye, ne de kiliseye boyun eğmekten hoşlanır. Yaradılışında varolan bağımsızlık tutkusu, onu hep özgür kalmaya, kimsenin boyunduruğuna girmemeye zorlar. Erasmus, iç dünyasında hiçbir zaman hiç kimseyi üst olarak tanımamış, bir saraya, bir üniversiteye, bir uğraşa, bir kiliseye, ya da bir kente karşı kendini yükümlü saymamış, yaşamı boyunca gerek düşünce, gerekse ablâk özgürlüğünü sessiz, ama sert bir direnişle savunmuştur.

Karakterinin bu başlıca özelliğine, doğal olarak bir ikincisi daha eklenir. Erasmus, gerçi bağımsızlık konusunda bağnazdır, ama bundan ötürü asla başkaldıran bir kişi, ya da bir devrimci değildir. Çekişmelerin su yüzüne çıkmasından nefret eder, akıllı bir taktik adamı olarak yeryüzündeki güçlere ve güçlülere karşı sonuç vermeyecek direnişlerden kaçınır. Onlara cephe almak yerine anlaşma yolunu yeğler; bağımsızlığını savaşıarak değil, dolaylı yollardan giderek elde eder. Üstündeki Augustin rahiplerinin cübbesini, ruhunu sıkan bu giysi parçasını, Luther'in yaptığı gibi, korkusuz ve dramatik bir jestle çıkarıp atmaz; dolambaçlı yollarla, bunun için gerekli izni aldıktan sonra sessizce bırakır. Va-

tandaşı Reineke Fuchs'un¹ iyi bir öğrencisi olarak özgürlüğüne kurulan her tuzaktan ustalıkla sıyrılmasını bilir. Aşırı ibtiyatlılığı, kabraman olmasına olanak tanımaz; ama insanların zayıf yanlarını büyük bir ustalıkla seçen parlak usuyla, kişiliğinin gelişmesi açısından önemli ne varsa elde eder. Yaşamını biçimleme özgürlüğü uğrunda atıldığı sonsuz savaşta korkusuzluğun değil, rubbilimin yarımıyla zafer kazanır.

Ama yaşamını özgür ve bağımsız yönlendirebilme sanatı – her sanatçı için en güç olan bu sanat –, bir öğrencilik dönemini gerektirir. Erasmus'un öğrencilik yılları uzun sürdü ve güç koşullar altında geçti. Dargörürlülüğüne dayanamadığı manastırdan ancak yirmi altı yaşında kurtulabildi. Fakat – diplomaside ilk sınavını başarıyla vererek – üstlerinin yanından, yeminini bozmuş bir rabip damgasını yiyip kaçmadı; gizli görüşmelerden sonra, Cambrai piskoposu tarafından, ona İtalya'ya yapacağı gezide Latince bilen sekreter sıfatıyla eşlik etmek üzere çağrılmasını sağladı. Böylece Kolomb'un Amerika'yı bulduğu yıl eski manastır tutsağı da gelecekteki dünyası Avrupa'yı keşfe çıkıyordu. Mutlu bir rastlantı sonucu piskopos gezisini erteleyince, Erasmus da bir süre dilediğince yaşayabilme olanağını buldu. Artık ayinlere katılmak zorunda değildi. Büyük ziyafet sofralarında oturabiliyor, akıllı kişilerle tanışabiliyor, kendini tutkuyla Latin ve kilise klasiklerinin incelemesine verebiliyor, ayrıca da 'Antibarbari' adını taşıyan diyalogu üzerinde çalışma fırsatını bulabiliyordu. Bu ilk yapıtının adı, gerçekte tüm yapıtlarına başlık olabilirdi. Erasmus, davranışlarının inceliğine giderek daha özen göstermekle ve bilgi bazinesini durmaksızın genişletmekle, bu dönemde bilincinde olmaksızın bilgisizliğe, akılsızlığa ve geleneksel kendini beğenmişliğe karşı savaşımaya başlamıştı. Ne yazık ki Cambrai piskoposunun Roma gezisinden vazgeçmesi üzerine güzel günler de ansızın son buldu; gezi yapılmayacağına göre artık Latince bilen bir yazmana da gerek kalmamıştı. Bu durumda dış dünyaya bir süre için ödünç verilmiş olan Erasmus'un uslu uslu manastırına dönmesi gerekirdi. Gelgelelim öz-

1. *Reineke Fuchs*: Burada Erasmus'un zekâsı bir tilkininki ile karşılaştırılmaktadır. Reineke Fuchs, 'tilki Reineke' anlamına gelir. Almanca yazılmış bir fablun adıdır. Hollandalı Hinric van Alkmar'ın 'Van den vos Reinaerde' adlı öyküsünden getirilmiş, aynı konu 1794 yılında Goethe tarafından da işlenmiştir. (Çev.)

gürlüğün tadını bir kez almış olan Erasmus, bir daha ondan yoksun kalmak niyetinde değildi. Onun için dinbilimin yüksek derecelerine ulaşmaya alabildiğine istekliymiş gibi davrandı, manastır korkusunun verdiği güçle ve çabuk geliştirdiği ruhbilimin bütün olanaklarını kullanarak iyi yürekli piskoposun, dinbilimi doktora-sı yapabilmesi için kendini bursla Paris'e göndermesini istedi. Piskopos, ona istediği izni, daha da önemlisi, burs olarak cılız bir para kesesini verdi. Manastırın başrahibi ise bağılılık nedir bilmeyen Erasmus'un dönmesini boş yere bekleyip durdu. Ne var ki kendisini daha uzun yıllar beklemeye alıştırmak zorundaydı; çünkü Erasmus, kendini gerek din adamlığından, gerekse her türlü özgürlüğünü kısıtlayıcı bağdan izinli saymıştı bir kez.

Cambrai piskoposu, genç dinbilimi öğrencesine normal bir para vermişti. Ama bu para, otuz yaşına gelmiş bir öğrenciye neredeyse yetmeyecek kadar azdı ve Erasmus, eli sıkı koruyucusuna bu yüzden, dudaklarında acı bir gülümsemeyle 'Antimaecenas'¹ adını takmıştı. Özgürlüğe çabuk alışmış ve bir kez zengin piskopos sofralarının tadını almış olan Erasmus, Paris'te bir domus pauperum'da,² adı kötüye çıkmış olan Collège Montaigu'de oturmak zorunda kaldı; burasını, sıkı kuralları yüzünden hiç beğenmedi. Mont Saint-Michel'de (aşağı yukarı bugünkü Panthéon'da), Quartier Latin kesiminde bulunan bu 'düşünce ıslahanesi', genç ve yaşamı tüm yönleriyle öğrenmek merakıyla yanıp tutuşan öğrenciyi büyük bir kıskançlıkla yeryüzünün bütün zevklerini tadan yaşlılarının neşeli uğraşlarından ayırıyordu. Erasmus, gençliğinin bu en güzel yıllarından, onları hapiste geçirmiş gibi söz eder. Sağlıkbilimi üzerine o çağ için şaşılacak ölçüde yenilik yanlısı düşünceler besleyen genç adam, mektuplarında sürekli yakını: Yatak odaları, sağlık koşullarına uygun olmaktan uzaktır, tuvaletler yatak odalarına 'hissedilir' derecede yakındır, duvarlar sıvanıp bırakılmıştır ve çıplaklığı, bakanın kanını dondurur; bu okulda ağır bir hastalığa yakalanmadan ya da ölüm döşegine düşmeden uzun süre yaşa-

1. Cilnius C. Maecenas (ölmü M.Ö. 8), Romalı zengin bir soyluydu. İmparator Augustus tarafından siyasi görevlere atandığı da olmuştur. Genç ozanları (Vergil, Horaz, Propertz) çevresine toplayıp her bakımdan desteklemesiyle ün kazanmıştır. Bu nedenle adı 'Maecen', 'mezen' biçiminde, edebiyat ve güzel sanatları koruyucuların simgesi olarak kalmıştır. (Çev.)
2. Domus pauperum: Latince hiçbir çekici yanı olmayan, sefil görünüşlü yapı anlamına gelir. (Çev.)

yabilmek, olanaksızdır. Erasmus, yemekleri de beğenmemektedir. Yumurta ve etler çürük, şaraplar ekşimiş çıkmaktadır. Geceler ise onur verici yanı bulunmayan bir savaşla, haşarata karşı verilen savaşla geçmektedir. Erasmus, daha sonra 'Konuşmalar'ında, okulun durumuyla şöyle alay etmiştir: "Montaigu'den mi geliyorsun? O halde başını defne dalları süslemektedir hiç kuşkusuz! - 'Hayır, yalnızca bitlerle süslüdür başım'". Üstelik o çağda manastırın sıkı düzeni, dayağa başvurmaktan da çekinmezdi. Aynı binada Loyola gibi bağınaz bir keşişin, iradesini eğitime uğruna yirmi yıl seve seve katlandığı sopa, özgürlüğe düşkün ve sinirli yaradılıştaki olan Erasmus'a çok ters geliyordu. Derslerden de hoşlanmıyordu. Artık modası çoktan geçmiş biçimciliği, içerikten yoksun kalıpları yüzünden skolastik anlayışından kısa sürede tiksindi. İçindeki sanatçı ruhu, düşüncenin bu Prokrustes Yatağında¹ kirletilmesine başkaldırdı — sonradan Rabelais de aynı anlayışa başkaldıracak, ama bunu taşlama yoluyla yapacaktı. Erasmus ise şöyle diyordu: "Bir zamanlar müzler ve zerafet tanrıcaları ile bağlantı kurmuş olan bu bilimin gizlerini kimse kavrayamaz. Burada, edebiyatın sana verdiklerini yitirmek, Helikon'un² kaynaklarından içtiklerini de çıkartmak zorundasın.³ Bana gelince, Latince konuşmamak, ince ve esprili bir söz etmemek için öylesine büyük çaba harcıyorum ki, sanırım günün birinde beni de kendilerinden saymaya başlayacaklar." Sonunda yakalandığı bir hastalık, bedenini ve ruhunu sıkan bu bozunduruktan, dinbilimi doktorasını feda etmek pahasına, kaçmak için özlediği olanağı sağladı. Kısa bir iyileşme döneminden sonra yine Paris'e geldi; fakat artık o nefret ettiği zengin Alman ve İngilizlere ders vererek kazanmayı yeğledi: Din okuluna dönecek yerde, ekmeğini genç ve zengin Almanlarla İngilizlere ders vererek kazanmayı yeğledi: Din adamı giysilerinin altında sanatçı özgürlüğünün meşalesi yanmaya başlamıştı.

1. *Prokrustes*, Yunan Mitolojisinde adı geçen bir canavardı. Damastes ya da Prokoptas diye de anılır. Elinde geçirdiği gezgincileri bir çekiçle yatağına sığdırabileceği biçime sokardı. Theseus tarafından aynı şekilde, çekiçle öldürüldü. (Çev.)

2. *Helikon*: Orta Yunanistan'da bir dağ. Mitolojide müzlerin kutsal konutu olarak bilinir, bu yüzden Helikoniades diye de adlandırılırdı. Dağın üstünde Pegasos'un nal vuruşuyla Pip-pokrene adı verilen bir kaynak fışkırmıştı; müzler bu kaynaktan yıkanılırdı. 1882'den bu yana yapılan kazılarda bir tapınak, bir tiyatro ve sütunlu salonlar bulunmuştur. (Çev.)

3. Burada sözü edilenler, Romalı üç zerafet tanrıçası, yani Aglala, Euprosyne ve Thalia'dır. (Çev.)

Gelgelelim ortaçağın dünyası, düşünür için özgürlük ve bağımsızlığı henüz öngörmemişti. Bütün sınıflar kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış, siyasa ve din alanı önderlerinin, din adamlarının, meslek kuruluşlarının, askerlerin, memurların, küçük esnafın ve köylülerin yerleri kesinlikle saptanmış, sınıfların her biri donmuş bir toplum biçiminde düzenlenmiş, birinden ötekine sızmaları önlemek için de gerekli tüm önlemler alınmıştı. Düşünür ve yaratıcı için, başka deyişle bilim adamı, özgür sanatçı için bu dünyanın düzeni içerisinde henüz bağımsız bir yer yoktu; çünkü onlara bağımsızlıklarını sağlayabilecek ücret kurumu henüz yerleşmiş değildi. Bu durumda düşünür için, egemen sınıflardan birinin hizmetine girmekten başka çıkar yol yoktu; o, ya hükümdar ve prenslerin, ya da Tanrının hizmetinde çalışmak zorundaydı. Sanat, kendini henüz bağımsız bir güç niteliğiyle kabul ettirmiş olmadığından, sanatçı da güçlülerin kanadı altına sığınmak, eli açık bir efendinin gözdesi olmak, kiminden iş, kiminden aylık bağlanmasını istemek ve –Haydn ve Mozart’ın çağlarına değin– konaklarda uşakların arasında kalmak zorundaydı. Eğer aç kalmak istemiyorsa, yapması gereken şey, büyüklerin gururunu okşamak, yazdığı taşlamalarla zayıfların gözünü korkutmak, zenginlere sürekli istek mektupları göndermekti. Günlük ekmeği sağlama uğruna girilen bu onur kırıcı savaş, bir ya da birkaç koruyucunun yanında ve her türlü güvenceden yoksun olarak sürdürülürdü. Walther von der Vogelweide’den¹ başlayarak on ya da yirmi sanatçı kuşağı bu yaşamı paylaştı; ilk kez Beethoven, döneminin güçlülerinden sanatının hakkını istedi ve bu hakkı kimsenin gözünün yaşına bakmaksızın almayı da bildi. Ne var ki, küçülmek, eğilip bükülmek, yaranmak uğruna çaba harcamak, Erasmus gibi üstün yaradılıştan ve alaycı bir ruh için büyük bir ödün değildi. Oyunun kurallarını erken kapmıştı; açıkça başkaldırmak yanlısı bir karakteri olmadığından, içinde yer aldığı dünya düzeninin yürürlükteki yasalarını yakınmaksızın benimsedi ve bütün çabalarını, bu yasaların arasından sıyrılmak, amacına yöneltti. Ama bu tutumuna karşın, başarıya giden yolu yine de uzun sürdü ve bu yolun gıpta edilecek yanı, hemen hiç ol-

1. *Walther von der Vogelweide* (1170-1230): Alman şairinin ilk dönemlerinin en büyük ozanıdır. Saraydan saraya, şatodan şatoya gezginli yaşamı sürdürmüştür. (Çev.)

madı. Elli yaşına geldiğinde, artık prensler o kendilerinden yana olsun diye birbirleriyle yarışıyorlar, papalar ve Reformdan yana olanlar binbir dilekle kapısına geliyorlar, yayımcılar bir yapıtını alabilmek için kapısını aşındırıyorlar ve zenginler ona armağan göndermekten gurur duyuyorlardı. Ne var ki Erasmus, bu aşamaya gelene değin, elli yıl boyunca, başkalarının verdiği, dahası, almak için zaman zaman dilenmek zorunda kaldığı ekmekle yaşadı. Saçları kırılaşmaya başladıktan sonra bile başkalarının önünde eğilmek zorunda kaldı. İthaflarının sayısı belli değildir; övgü dolu mektupları, yaşamı boyunca sürdürdüğü yazışmalarının önemli bölümünü oluşturur; Erasmus, isteklerini öylesine ince ve sanat dolu anlatımların kalıbına dökmüştür ki, bu mektupların toplamı istek sahipleri için adeta klasik diye nitelendirilebilecek bir yol göstericilik işlevi görebilir. Ancak çoğu kez zayıf karakterli olmakla suçlanmış bu kişiliğin özünde, bağımsız kalmaya yönelik, büyük ve kararlı bir irade yatar. Erasmus, yapıtlarında gerçeğe biraz daha yaklaşılabilmek için, mektuplarında yaltaklanma yolunu seçmiştir. Sürekli armağan verilmesine ses çıkarmaz, ama kendini kimseye satmaz ve onu bir başkasına sürekli olarak bağlamaya elverişli ne varsa, bir çırpıda geri çevirir. Kaç üniversitede ona kürsü vermek için yarıştıkları, uluslararası üne sahip bir bilim adamı olmasına karşın, Venedik'teki Aldus Yaynevi'nde salt düzeltmen olarak çalışmayı yeğler. Genç İngiliz aristokratlarının evlerinde yazmanlık yapar, gezilerinde onlara eşlik eder. Ya da zengin tanıdıklarının yanında bir iş görmeden yaşar. Ama bütün bunları ancak canının istediği sürece yapar; hiçbir zaman sürekli olarak aynı yere bağlanıp kalmaz. Özgürlüğe yönelik bu kararlı irade, hiç kimseye sürekli hizmet etmeme tutkusunu, Erasmus'un ömrünün sonuna dek bir gezginci yaşamı sürmesine yol açmıştır. Bugün Hollanda'da, yarın İngiltere'de, öbürgün İtalya'da, Almanya'da, ya da İsviçre'dedir; çağının bilginleri arasında en çok gezmiş olanıdır. Yaşamında ne çok yoksul, ne de çok zengin olmuştur; Beethoven gibi, hep paranın değerini bilmeden yaşamıştır. Ama bütün bu dolaşmalar, bu serseri yaşam, onun filozof ruhu için yuva ve vatan kavramlarından çok daha değerlidir. Yaşamının sonuna değin piskoposluk görevini üstlenmek yerine, bir piskoposun yanında sınırlı bir süre için yazmanlık yapmayı, bir prensin güçlü bakanları arasına katıl-

mak yerine, bir avuç duka altını karşılığında arada ona danışmanlık yapmayı yeğler. Bu düşünce adamı, içgüdüünün zorlamasıyla her türlü iktidardan ve uğraştan nefret eder — iktidarın gölgesinde her türlü yükümden uzak yaşamak, sessiz bir köşede iyi kitaplar okuyup yapıtlar kaleme almak, kimseye ne efendilik, ne de uşaklık etmek; Erasmus'un yaşamının ideali işte budur. Bu düşünce özgürlüğü uğruna çoğu kez karanlık, bazan da dürüst diye nitelendirilemeyecek yollardan gittiği oldu; ama ereği hep aynı kaldı: Sanatının ve yaşamının düşünsel özgürlüğünü, bağımsızlığını koruyabilmek, ayakta tutabilmek.

Erasmus, hangi alanda etkili olabileceğini ilk kez otuz yaşındayken, İngiltere'de anladı. O güne dek kasvetli manastır odalarında, dar görüşlü ve boyunduruk altına girmeye alışkın insanların arasında yaşamıştı. Seminerlerin baskısı ve skolastiğin sıkı düzeni, onun duygulu ve meraklı yaratılışı için gerçek bir işkence olmuştu; engin ufuklara açılmak için yaratılmış ruhu, bu sınırlar içerisinde olanaklarını değerlendirememişti. Ama belki de bu acı yıllar, Erasmus'un içinde bilgiye ve özgürlüğe karşı dinmek bilmez bir özlem uyandırmak için gerekliydi; çünkü nice sınavların eleğinden geçen Erasmus, ancak bu sıkıcı düzen sayesinde tüm dar görüşlülükleri, tek yanlılıkları, tüm acımasızlıkları ve küçük görmeleri insanlığa aykırı diye damgalayıp, onlardan nefret etmesini öğrendi. Ortaçağın tüm acılarını kendi ruhunda yaşamış olmasıdır ki, Rotterdamlı Erasmus'a, yeni bir çağın müjdecisi olabilme yeteneğini kazandırdı. Öğrencisi genç Lord Montjoy ile gittiği İngiltere'de, ilk kez ölçsüz bir mutlulukla tinsel kültürün güçlendirici havasını ciğerlerine çekti. Anglo-Sakson dünyasına ayak basışı, çok uygun bir zamana rastlamıştı. Ülke, yıllar süren yıpratıcı bir içsavaştan sonra ilk kez yine barışın mutluluğunu tadıyordu. Savaşın ve siyasanın ağırlığını yitirdiği her yerde sanat ve bilim daha özgür bir ortama ve gelişme olanaklarına kavuşur. Genç manastır öğrencisi ve öğretmen, ilk kez yalnızca düşünce ve bilginin güç kaynağı sayıldığı bir ülkeye adımını atmıştı. Burada ne evlilik dışında dünyaya gelmiş oluşundan ötürü ona kötü gözle bakan, ne de katıldığı ayinleri ve ettiği duaları sayan vardı. Salt sanatçı niteliği, aydın bir kişi oluşu, akıcı Latincesi ve hiç sıkmayan konuşması yüzünden en soyulmuş çevrelerde övgü derliyordu. İngilizlerin, Ronsard'ın,

sözleriyle övdüğü İngilizlerin büyük konukseverliğine, soylu önyargısızlıklarına mutlulukla tanık oluyordu. Erasmus, bu ülkede yepyeni bir düşünce biçimiyle karşılaşmıştı. Wiclif'in² çoktan unutulmuş oluşuna karşın, Oxford'da daha özgür ve yürekli bir din anlayışı varlığını sürdürmekteydi. Erasmus, burada ona yeni bir klasik anlayışının kapılarını açan Yunanca öğretmenleri buldu. En parlak düşünürler ve en büyük adamlar, koruyucuları ve dostları oldular; o yıllarda henüz veliahd olan VIII. Henry bile genç din adamını çağırttı. Kuşağının en soylu kişilerinin, Thomas Morus ve John Fisher'in en yakın dostları olması, John Colet'in, Warham ve Cranmer başpiskoposlarının onu korumaları, Erasmus'un ne denli etkileyici bir kişilik taşıdığını kanıtlar. Genç hümanist, düşünceyle yoğrulmuş olan bu havayı tutkuyla solur, konukluğu boyunca bilgisini her alanda genişletir, gerek soylularla, gerekse onların eş-dostlarıyla yaptığı konuşmalarda davranışlarına alabildiğine incelik kazandırır. Bulunduğu yerin bilincinde oluşu, bu değişimi hızlandırır; bir zamanların beceriksiz ve ürkek rahibi, sırtındaki cübbeyi salon giysisi gibi taşımasını bilen bir tür başrahip olup çıkar. Artık üstüne başına özen göstermekte, ata binmesini ve avlanmasını öğrenmektedir. Erasmus, sonraları onu Almanya'daki taşra hümanistlerinin kabasaba davranış biçimlerinden açıkça ayıran, eriştiği yere gelmesine büyük ölçüde yardımcı olan aristokrat tutumunu İngiliz soylularının evinde geliştirmiştir. Siyasa arenasının ortasında gerek kilisenin, gerekse sarayın kültürlü kişileri ile içten bir kardeşlik havasında yaşayan Erasmus'un ileri görüşlülüğü, sonraları dünyanın hayranlığını çekecek olan enginliğine ve evrenselliğine bu çevrede kavuşmuştur. Bu arada tinsel dünyası da giderek aydınlanmaktadır. Bir arkadaşına şöyle yazar: "Bana İngiltere'yi sevip sevmediğimi soruyorsun. Eğer bana inanan bir insansan, şu söyleyeceğime de inanmalısın: Yaşamımda hiçbir şeyin bana bu

1. "Bu büyük Lordlar, yakışıklı, nazik, soylu ve güçlü."

2. John Wiclif (1320-1384): İngiltere'deki Reform girişiminin öncülerinden. Din adamlarının yozlaşması karşısında başkaldırmış, Roma'dan bağımsız bir halk kilisesinin kurulmasını istemiş, 1415 tarihli Konstanz Konsilince dinsiz ilan edilmiştir. (Çev.)

İngiltere gezisi kadar iyi geldiğini anımsamıyorum. Buranın yumuşak ve sağlıklı bir iklimi var. Kültür ve bilime gelince, Latince olsun, Yunancada olsun, kılı kırk yaran, basmakalıp bir yöntem değil, sorunların derinine inen, kesin sonuçlara rağbet eden, ağırlık noktasını klasik kültüre kaydıran bir yöntem yeğleniyor. Öyle ki, görülmeye değer yerlerinin dışında, İtalya'ya pek az özlem duyuyorum. Dostum Colet'i dinlerken, Eflatun'un karşısında sanıyorum kendimi. Thomas Morus'a gelince, Tanrı, ondan daha yürekli, ince ruhlu ve karşısındaki için mutluluk kaynağı bir insan yaratmış mıdır acaba?" İngiltere'de Erasmus, Ortaçağ'dan iyileşmiştir.

Gelgelelim İngiltere'ye olan sevgisi ne denli büyük olursa olsun, onu İngilizleştirmeye yeterli değildir. Artık özgürlüğüne kavuşmuş olan Erasmus, bir dünya vatandaşı ve evrensel bir kişilik olarak geri döner. O andan başlayarak bilgi ve kültür, eğitim ve kitap nerede ağır basıyorsa, Erasmus'un sevgisi de oraya yöneliktir; artık ülkeler, akarsular, denizler, ırklar ve sınıflar, onun gözünde yeryüzünü bölen öğeler değildir. Bir tek ayırım tanır: Kültür ve düşünce aristokrasisi yeryüzünün yüceliğini, barbarlık ise aşağı yanlarını oluşturur. Kitabın ve sözün, 'eloquentia ve eruditio'nun¹ ege-men olduğu yer, bundan böyle onun vatanıdır.

Düşünce aristokrasisinin çevresinden, o zamanlar henüz ince-cik olan bir kültür kabuğundan dışarı çıkmama yolundaki direniş, Erasmus'un gerek kişiliğinin, gerekse yaratısının biraz kökten yok-sun kalmasına yol açmıştır. Gerçek bir dünya vatandaşı olan Erasmus, nereye gitse salt konuk olarak kalır, hiçbir yerde belli bir toplumun göreneklerini kapmaz, o toplumun özüne inmez; hiçbir yerde bir tek dili benimsemez. Sayısız gezilerinde her ülkenin öz-yapısının yanından geçip gider. Erasmus için İtalya, Fransa, Almanya ve İngiltere, verimli konuşmalar yapabileceği ve sayıları dü-zineyi geçmeyen kişilerin dışında bir önem taşımaz. Kentlere ise ancak kitaplıklarına göre değer biçer. Bunun dışında ancak nerenin otellerinin en temiz, insanların en nazik, şaraplarının en güzel olduğuna dikkat eder. Ama kitabın dışında her şeye yabancı kalır. Ne resim sanatına eğilir, ne de müziğe kulak verir. Roma'da bir Leonardo'nun, bir Raffael'i, bir Michelangelo'nun ya-

1. *Eloquentia*: Güzel konuşma sanatı; *eruditio*: eğitim. (Çev.)

şadlığına ve yapıtlar verdiğiine dikkat etmez; papaların sanata olan düşkünlüklerini gereksiz bir savurganlık, İncil ile bağdaştırılması olanaksız bir görkem tutkusu diye suçlar. Ariost'un dizelerini hiçbir zaman okumamıştır; İngiltere'de Chaucer'e, Fransa'da Fransız edebiyatına yabancı kalır. Kulağı yalnızca Latinceye açıktır. Gutenberg'in sanatı ise, kendini gerçekten kardeş duyduğu tek tanrıcadır. Erasmus, dünyanın anlamını ancak harflerin yardımıyla özümseyebilen titiz bilge kişinin örneğidir. Gerçekle ilişki kurması, ancak kitapların aracılığı ile olur; kitaplara yakınlığı, her zaman kadınlara duyduğu ilgiden daha yoğun bir nitelik taşımıştır. Kitapları sessiz oluşlarından, zorbalık nedir bilmeyişlerinden ve bilgisiz kitlece anlaşılamayışlarından ötürü sever; kitapları tekeline alabilmek, böylesine haktanımsız bir çağda aydının elinde bulundurabildiği tek ayrıcalıktır. Gerçekte tutumlu bir insan olan Erasmus, salt bu noktada harcamalardan kaçınmaz; ithaflarıyla para kazanma çabasının tek nedeni, giderek daha çok kitap satın alabilmek, Yunan ve Latin klasiklerini edinebilmektir. Erasmus, kitapları salt içeriklerinden ötürü sevmekle de kalmaz; ilk kitap koleksiyoncularından biri olarak onların maddi varlıklarına, görkemli ve estetik biçimlerine de tapar. Venedik'teki Aldus, ya da Basel'deki Froben yayınevlerinde, basık tavanlı basım odalarında çalışanların arasında durmak, sayfaları daha kurumadan eline almak, süslemeleri, bu sanatın ustaları ile birlikte baskıya hazır hale getirmek, keskin gözlü bir avcı gibi, ucu sivriltilmiş kalemiyle baskı yanlışlarının ardından koşmak, ya da ıslak sayfalar üstünde Latince bir özdeyişi daha temiz ve klasik bir anlatıma kavuşturmak; bütün bunları yaptığı anlar, Erasmus'un yaşamının en mutlu anlarıdır; varlığı, gerçek anlamını kitaplar arasında çalışırken bulur. Bir sonuç belirtmek gerekirse, Erasmus, hiçbir zaman ülkelerde, halkların arasında yaşamamış, hep onların üzerinde, çok daha yoğun bir ileri görüşlülük yeteneğini içeren ince bir atmosferde, sanatçıya ve akademisyene özgü fildişi kuleden kalmıştır. Ama tümüyle kitaplardan ve bilimsel çalışmalardan yapılmış bu kuleden aşağı bir Lynkeus¹ gibi bakmayı da unutmamıştır; amacı, çevresinden

1. *Lynkeus*: Yunan Mitolojisinde İdas'ın ikiz kardeşidir ve eşyanın derinliklerini bile geçirebilen bakışlarıyla ünlüdür. (Çev.)

akıp giden yaşamı bütün açıklığıyla ve gereğince görmek, anlamaktır.

Anlamak, giderek, daha çok bilincine varabilmek, bu tuhaf dehanın gerçek tutkusudur. Erasmus, belki tam anlamıyla her sorunun derinine inen bir düşünür sayılamaz; yeryüzüne yeni düşünce dizgeleri armağan eden devrimcilerden, bir düşünceyi sonuna dek götürüp sonuçlara varmak ereğini güdenlerden farklıdır. Erasmus'un gerçekleri, aslında getirdiği açıklıklardadır. O, düşüncelerinde belki derine inmeyen, ama doğru düşünmesini bilen bir kişiydi; Voltaire ve Lessing anlamında özgür düşünceliydi. Her şeyi örnek biçimde anlayan ve anlatan, söze en soylu anlamında açıklık kazandıran biriydi. Işık ve dürüst tutum getirmek, Erasmus için doğal bir işlevdi. Her türlü karışıklıktan tiksindir, karanlık gizemsel ya da fızıkötesi konular, onu sanki organik olarak iterdi. Goethe gibi, onun da yeryüzünde en çok tiksindiren, 'dumanlı olan'dı. Enginleri her zaman çekici buldu, derinlikte ise hiçbir çekici yan bulamadı. Pascal'ın 'uçurum'una hiçbir zaman eğilmedi, bir Luther'in, bir Loyola'nın, ya da bir Dostoyevski'nin ruhsal sarsıntılarına, gizemli biçimde ölümün ve deliliğin hısımları olan bu tür korkunç bunalımlara hep yabancı kaldı. Abartmaları hiçbir zaman us ve mantık çevresine sığdıramadı. Öte yandan Ortaçağın boş inançlardan belki de en uzak kişisiydi. Çağdaşlarının sarsıntı ve bunalımları, Savonarola'nın cehennem düşleri, Luther'in şeytan karşısında kapıldığı aşırı korku ve Paracelsus'un yıldız falcılığından esinlenerek ileri sürdüğü gerçekdışı savlar karşısında Erasmus, büyük bir olasılıkla sessizce gülmekle yetinmiştir. O, yalnızca açık seçik olanı anlayabilir, başkalarına anlatabilirdi. Düşüncesinin bu saydamlığı ve duygularının bu denli karışıklıktan uzak oluşu yüzündendir ki, Erasmus, yaşadığı yüzyılın büyük eleştirmeni, eğitimcisi ve öğreticisi olabildi; öğreticilik çabaları, yalnız kendi kuşağını değil, daha sonra gelenleri de olumlu yönde etkiledi; on sekizinci yüzyılın bütün özgür düşüncelileri, aydınları, ansiklopedistleri ve on dokuzuncu yüzyılın birçok eğitimbilimcileri, onun düşüncelerinin potasında yoğruldu.

Gelgelelim gerçekçilik ve öğretme isteği, özünde her zaman dargörürlülüğe kayma sakıncasını da taşır. On yedinci ve on sekizinci yüzyılların aydınlatma çabaları, savlı usçuluğu ile bize itici ge-

liyorsa, bunun suçu Erasmus'ta aranmamak gerekir. Çünkü sözü edilen usçuluk, yalnızca Erasmus'un yöntemini yansılamaktaydı; buna karşılık onun ruhsal içeriğinden yoksundu. Bu yansılایıcılar da, ustalarının mektup ve diyaloglarındaki sürükleyicilik, yazın açısından tad veren üstünlük ve ince espri gücü yoktu. Erasmus'ta, öğreticilikle hafif bir alay ve şaka havası, birbirini sürekli dengelerdi. Ve Erasmus, düşüncesinin sunduğu olanaklarla istediği gibi oynayabilme gücüne de sahipti; özellikle iğneleyici, ama kötülükten ve kötü niyetten uzak bir şakacılık yanı, yapıtlarından hiç eksik olmadı. Önce Swift, onun ardından da Lessing, Voltaire ve Shaw, aynı yolu izlediler. Erasmus, yeni bir çağın ilk büyük anlatım bilimcisi olarak sakıncalı, kendisini dinsizlik suçlamasıyla karşı karşıya bırakabilecek gerçekleri göz kırparak fısıldamayı, dahice bir edepsizlikle ve öykünölmesi olanaksız bir ustalıkla en hassas konuları sansürün burnunun ucundan geçirmeyi başardı. Karşısındaki için tehlikeli bir asiydi, ama kendini hiçbir zaman tehlikeye atmadı; bazan bilim adamı cübbesiyle, bazan da şakacılığı ile kendini korumasını bildi. Erasmus'un o yüzyılda söylemiş olduklarının onda biri, başkalarını odun yığınına çıkartmaya yetiyordu; bunun nedeni, ikincilerin sözlerini hiç kılıflamadan söylemeleri idi. Erasmus'un kitaplarını ise papalar ve kilise ileri gelenleri, krallar ve dükler almaktan onur duyuyorlardı, dahası, teşekkür borçlarını ona türlü yüksek görevler önererek ve armağanlar yollayarak yerine getiriyorlardı. Erasmus, yazınsal-hümanist kılıflayabilme sanatı sayesinde Reform girişiminin bütün patlayıcı maddelerini manastırlara ve saraylara sokmayı başarmıştır. Her alanda olduğu gibi, burada da bir öncü işlevini yerine getirmiş, türü yazınsaldan yergiye değin varan siyasi yazı sanatı, sonradan Voltaire, Heine ve Nietzsche'de doruğuna varan, tüm dünyasal ve dinsel güçlerle alay eden, yürürlükteki düzen için açık saldırılardan daha sakıncalı olan o yakıcı, iğneleyici sözlerin sanatı, Erasmus'la başlamıştır. Yazar, ilk kez Erasmus'un çabaları sonucu bağımsız, başlı başına bir güç niteliği ile Avrupa'daki öteki güçlerin yanı başında yer almıştır. Erasmus'un, bu gücü, bölmek ve ayaklandırmak ereğine değil, fakat birleştirme ereğine yöneltmiş olması ise, zaferinin kalıcılığının nedenini oluşturur.

Erasmus'un büyük yazarlık yeteneği, kendini erken yaşlarda

belli etmedi. Onun gibiler, ancak belli bir yaşı geride bıraktıktan sonra dünyayı etkilemeye başlarlar. Bir Pascal, bir Nietzsche, ya da bir Spinoza'nın erken yaşlarda ölmeleri, onulmaz bir yara değildir belki; çünkü onların yoğun tinsel evrenleri doruğuna erken varır. Erasmus gibi yürüdükçe toplayan, araştıran, açımlayan, yoğunlaştıran, tözünü kendi içindeki kaynaklardan çok çevresindeki dünyadan kazanan bir düşünür ise gerçek etkisini yoğunluğu ile değil, ama geniş boyutlara ulaşması, yayılmasıyla gösterir. Erasmus, kendi alanında sanatçıdan çok beceri sahibi bir insandı; uyanıklığını hiçbir zaman yitirmeyen zekâsı açısından yazmak, konuşmanın bir başka biçimiydi. Devingen düşünce gücü, yazarken belli bir güçlkle karşılaşmazdı. Bir defasında yeni bir kitap yazmanın eskisini düzeltmekten daha kolay olduğunu söylemiştir. Yazarken kızışmak, kendini zorlamak gibi bir gereksinme duymaz. Zaten usu, peşinden sözcüklerin yetişemeyeceği kadar hızlı bir tempoyla işler. Erasmus'a yazdığı bir mektupta şöyle demiştir Zwingli: "Yazını okurken sanki konuştuğunu duydum; ufak tefek, ince yapılı gövdenin devindiğini görür gibi oldum." Erasmus ne denli kolay yazabilirse, o ölçüde inandırıcı olur; yapıtlarının sayısı çoğaldıkça etkisi de artar.

Erasmus'a ününü kazandıran ilk yazısı, doğuş nedenini bir rastlantıya, başka bir deyişle bilincinde olmaksızın, yaşadığı çağ çok iyi anlamasına borçludur. Genç Erasmus, öğrencileri için kullanmak amacıyla yıllar boyu Latince özdeyişler toplamıştı. Karşısına iyi bir fırsat çıkınca bunları Paris'te 'Adagia' adı altında bastırdı.¹ Bunu yapmakla da, farkına varmaksızın, zamanının snobizmine uygun davranmış oldu. Çünkü o sıralarda Latince moda haline gelmişti ve edebiyat dünyasında yeri olan herkes – çağımızın eşiğine dek süregelen kötü bir uygulama! –, 'kültürlü kişi' sıfatıyla bir mektubu, bir makaleyi, ya da bir konuşmayı Latince özdeyişlerle süslemek zorunluluğunu duyuyordu. Erasmus'un yaptığı ustaca seçim ise bütün hümanist züppeleri oturup klasikleri okuma zorunluluğundan kurtarmıştı. Bundan böyle bir mektup kaleme alan, uzun uzun sayfa karıştırma gereğini duymaksızın 'Adagia' dan uygun ve güzel bir özdeyiş seçip kullanabilecekti. Snobların

1. Bu yapının tam adı 'Collectanea Adagiorum'dur. (Çev.)

sayısı her çağda çok olduğundan, kitap çabuk tanındı. Bütün ülkelerde toplam on sekiz baskı yaptı. Her yeni baskı, bir öncekinin iki katı kadar özdeyiş içeriyordu. Erasmus, bir çırpıda bütün Avrupa'da ün kazanmıştı.

Tek başına kalan başarı, bir yazar için hiçbir şey kanıtlamaz. Ama bu başarı sürekli yinelenir ve her defasında kendini başka bir alanda belli ederse, o zaman bir yeteneğin varlığını gösterir; söz konusu sanatçının özel bir içgüdüsünü vurgular. Bu güç, istençle artırılmaz, bu sanat öğrenme yoluyla edinilemez. Erasmus da hiçbir zaman bilinçli olarak belli bir başarıyı erek bilmez; başarı, sürekli ve şaşırtıcı biçimde, ona koşar. 'Colloquia'larında öğrencileri Latinceyi daha iyi öğrenebilsinler diye birkaç diyalog yazar, bu diyaloglar birikimi en aşağı üç kuşağa hizmet edecek bir okuma kitabı olup çıkar. 'Deliliğe Övgü'sünde Erasmus'un amacı yergi türünde bir yapıt yazmaktır, ya da Erasmus, salt böyle yapmış olduğu kanısındadır; oysa gerçekte bu yapıtıyla tüm otoritelere karşı temelli bir başkaldırmanın kökenini oluşturmuştur. İncil'i yeniden Yunancadan Latinceye çevirip açıldığında, dinbilimine de yepyeni boyutlar kazandırır. Nişan almamasına karşın, hedefi hep ortasından vurur. Özgür ve önyargısız düşünür, elimi neye uzatsa, değdiği, artık çoktan çağdışı olmuş tasarımların kafesinde yaşayan dünya için yepyeni bir görünüm kazanır. Çünkü başkaları için en iyi ve özendirici düşünmek, ancak bağımsız düşünebilen kişinin harcıdır.

BİR HÜMANİSTİN PORTRESİ

Fizyonomi alanındaki bilgisi herhalde tartışılmaz olan Laver,¹ Erasmus için şöyle der: "Erasmus'un yüzü, görmüş olduğum en anlamlı ve etkileyici yüzlerden biridir." Çağının büyük ressamları da Erasmus'un yüzünü 'etkileyici', başka bir deyişle yeni bir insan tipini yansıtan bir yüz olarak gördüler. Gelmiş geçmiş portre ressamlarının belki de en büyüğü olan Hans Holbein, büyük *Præceptor mundi*'nin² resmini değişik zamanlarda altı kez yaptı. Albrecht Dürer iki, Quinten Matsys de bir kez olmak üzere bu büyük hümanisti resmettiler. Tarihte bu denli büyük ressamların fırçalarından çıkma portrelere sahip bir Alman daha yoktur. Çünkü Erasmus'un, *lumen mundi*'nin³ resmini yapmak, bütün sanatları bir kültür kardeşliğinin çatısı altında toplamış olan bu evrensel insana karşı saygı ve teşekkür borcunu açıkça yerine getirmek demektir. Ressamlar Erasmus'un, yani koruyucularının kişiliğinde yaşama gerek sanat, gerekse ahlak açısından yeniden biçim veren büyük bir öncü niteliğini görerek yücelttiklerinden, tuvallerinde onu bu tinsel iktidarın tüm simgeleri ile birlikte canlandırıyorlardı. Savaşçının kalkan ve kılıçla, soylunun armayla, piskoposun yüzük ve kendine özgü başlığıyla görünmesi gibi, Erasmus da bütün resimlerinde yeni bulunan bir silâhla savaşan savaşçı, yani kitabını yanından ayırmayan adam olarak görünür. Ressamların tümü de onu yazı yazarken, ya da birşeyler yaratırken, ama her zaman askerleriyle, yani kitaplarıyla çevrili olarak resmetmişlerdir. Dürer'in Erasmus'u, sağ elinde hokkayı, sol elinde kalemi tutar; yanında deste deste mektuplar, önünde formalar yığılıdır. Holbein'in imzasını taşıyan resimlerden birinde de Erasmus, elini bir kitaba dayamış, durmaktadır. Kitabın adı, bir simge niteliğindedir:

1. *Johann Kaspar Lavater* (1741-1801): Zürihli din adamı. 'Fizyonomi Fragmanları' adlı yapıtında yüz hatlarından karakter yorumu yöntemini anlatır. (Çev.)

2. *Præceptor mundi*: Latince'de 'dünyanın eğitici'si' anlamına gelir. (Çev.)

3. *Lumen mundi*: Latince'de 'dünyanın ışığı' anlamına gelir. (Çev.)

"Herakles'in Yapıtları". Erasmus'un, ne denli yaman ve yüce bir işin üstesinden geldiğini belirtmek açısından, başarılı bir anlatım biçimidir bu. Bir başka defasında Holbein, onu, elini eski Roma tanrılarının Terminus'un başına koymuş olarak resmetmiştir; bu resimde Erasmus'un, 'kavram'a biçim vermesi, onu yaratması anlatılmak istenmiştir. Ancak hangi pozda resmedilmiş olursa olsun, entellektüel yanını (Lavater'in deyiimiyle) "İncelik, düşünceli oluş, akıllılık ve ürkeklik" gibi öğeleri, vücut öğelerinin yanı sıra her zaman belirtilmiştir; Erasmus'un düşünen, arayan, kendi kendini sürekli olarak sınavan tutumu resimlerde asla unutulmamıştır. Onun, bu nitelikler bir yana bırakıldığında soyut bir görünüm alacak olan yüzüne o eşsiz ve unutulmaz görkemi veren, bunlardır.

Vücudunun derinliklerinden yükselip gözlerinde toplanan güce dikkat etmeksizin, salt bir maske, bir yüzey olarak bakıldığında, Erasmus'un yüzü için güzel diyebilme olanağı yoktur. Doğa, düşünce açısından zengin olan bu adama dış görünüşü açısından pek cömert davranmamıştır; her yanından hayat fışkıran bir insan değildir. Sağlam, sağlıklı, dayanıklı gibi niteliklerden yoksun, ufak tefek bir gövdesi, küçücük bir kafası vardır. Son derece duyarlıklı olan sinir uçlarını örten deri incecik, görünüşü sağlıklı, rengi hep kapalı yerlerde kalmış, güneş yüzü görmemiş gibidir. Bu deri, yılların akışıyla birlikte kurşuni renkte ve kolayca buruşturulabilen bir parşömen gibi, binlerce ve binlerce kırışıktan adeta görünmez olur. Vücudunun hangi yanına bakılırsa bakılsın, canlılık eksikliği kendini belli eder. Gereğince pigman besini alamayan incecik saçları, uçuk sarışın teller halinde mavi damarlarla örülmüş şakaklarını örter, kansız elleri, sumermeri gibi saydam parıltılar verir, kuş yüzünü andıran yüzünün ortasındaki burun, bir dümen ucu gibi sipsivridir. Zayıf ve tınısız sesini sözcüklerin kalıbına döken dudak çizgileri, alabildiğine incedir ve insandan ziyade bir masal kahramanını anımsatır. Gözleri, bütün o güçlü parıltısına karşın, aşırı ufak ve yuvalarında gizlidir. Bu sert görünüşlü, dünya zevklerinden elini eteğini çekmiş, kendini yalnızca çalışmaya vermiş kişilere özgü yüzde kanlı canlı denebilecek tek bir yer, mükemmel diye nitelendirilebilecek tek bir çizgi yoktur. Bu bilge kişinin de bir zamanlar genç olduğunu, ata bindiğini, yüzdüğünü, kılıç salladığını, kadınlarla şakalaştığını, hatta onları okşadığını, yüksek sesle konu-

şup güldüğünü düşünebilmek, gerçekten güçtür. İnsan bu ince çizgili, kuru tenli keşiş yüzünü görünce elinde olmaksızın önce kapalı pencereleri, soba sıcaklığını, kitap tozunu, uykusuz geçen geceleri ve çalışmayla dolu günleri getirir aklına; bu soğuk çehreden ne güç, ne de sıcaklık yayılır. Ve Erasmus, gerçekten de sürekli üşür; dört duvarın arasından çıkmaktan hiç mi hiç hoşlanmayan bu ufak tefek yapılı adam, her zaman geniş kollu, kalın ve içi kürklü giysilere bürünür, daha erken yaşlarda saçları dökülmüş olan başını esintilerden etkilenmesin diye hep kadife bir bereyle örter. Bu yüz, yaşamın akışında değil, düşünce evreninde yerini bulan, gücü gövdesinin tamamında değil, fakat yalnızca şakak kemiklerinin ardında kapalı kalmış bir insanın yüzüdür. Güncel yaşamın gerçekleri karşısında direnme gücü bulamayan Erasmus, asıl yaşamını beyninin çabasında bulur ve onunla sürdürür.

Erasmus'un yüzü, ancak bu düşünce ve ruh ögesi açısından yorumlandığı takdirde önem kazanır; bu yüzdendir ki, Holbein'in, Erasmus'u, yaşanabilecek anların en kutsalında, yaratma anında canlandıran resmi, şaheserlerinin şaheseridir ve belki de, derinliğine yaşanmış sözü sonunda kafasının sihirli güçlerinin yardımıyla yazının göze görünür kalıplarına dönüştüren bir yazarı canlandırabilmiş en üstün yapıttır. Bir kez görenin, bir daha unutmamasına, anımsamamasına olanak var mıdır bu resmi? —: Erasmus, yazı kürsüsünün başında, ayakta durmaktadır ve insan, elinde olmaksızın tüm varlığı ile bilincine varır bir gerçeğin: Erasmus, yalnızdır orada. Odanın içinde alabildiğine bir sessizlik egemendir, çalışan adamın arkasındaki kapı kapalı olmalıdır, kimse girip çıkmamakta, bu dar hücrede hiçbir kıpırdanış dalgalanmamaktadır. Ama çevresinde ne olursa olsun, bu insan, kendinin derinliklerine dalmış, yaratmanın transına geçmiş bu insan, başkaca bir şey algılamamaktadır. Hareketsizliği içerisinde bir taşın sessizliğine bürünmüştür; ama daha yakından bakıldığında anlaşılır ki, bu durum, salt bir sessizlik, hareketsizlik durumu değildir; tam anlamıyla bir kendi kendine dönüş, gizemli, kişinin tümüyle iç dünyasında sürüp giden bir oluşumdur. Mavi parıltılar saçan gözler, dikkatlerin en büyüğü ile, sanki bebeklerinden fışkıran ışıklar yazılanları aydınlığa çıkıyormuşçasına, küçük, ince, adeta kadınsı bir sağ elin, tarımsal bir buyruğu yerine getirir gibi birtakım şeyler karaladığı

kâğıda dikilmiştir. Dudaklar sımsıkı, alın kırışksız ve parlak, kalem, harfleri mekanik olarak ve kolaylıkla birbiri ardına dizer gibidir. Yalnızca kaşların arasındaki minik bir adele kamburu, göze görünmeksizin, biç algılanmaksızın sürüp giden düşünme çabasını belirginleştirir. Beynin yaratıcı bölgesinin çok yakınındaki bu küçük, kasılıp kalmış kırışık, doğru anlatımı, doğru sözcüğü bulmak uğruna yürütülen yaman savaşı neredeyse nesnellikten tümüyle uzak bir biçimde dile getirir. Düşünme çabası, neredeyse nesnel biçimde belirginleşir ve bakan, bir gerçeği algılar: Bu insanın çevresi gerilim doludur, bu sessizlik, gizemli akımlardan örülüdür; düşünce ürününün biçim ve yazıya kavuşmasına yönelik bu kimyasal güç dönüşümü, normal olarak algılanması, gözle görülür hale gelmesi olanaksız bu an, bu canlandırışta görkemli bir anlatıma kavuşur. İnsan, gözlerini saatler boyu bu resme dikip, titreşen sessizliğine kulak verebilir; çünkü Holbein, çalışan Erasmus simgesiyle, her fikir işçisinin uğraşının kutsal ciddiyetini, her gerçek sanatçının gözle görülmesi olanaksız sabrını ölümsüzleştirmiştir.

Erasmus'un öz varlığı, ancak bu resimden algılanılabilir; bu düşünürün rabatsızlık verici ve kolaylıkla kırılabilen bir sümüksükböcek kabuğu gibi beraberinde sürüklediği küçük gövdenin içinde gizli olan gücün bilincine, ancak bu resmin yorumuyla varılabilir. Erasmus, bütün yaşamı boyunca sağlığının dengesizliğinden ötürü acı çekti; çünkü doğa, onun kaslarından esirgediği gücü, sinirlerine aşırı ölçüde bağışlamıştı. Erken gençlik yıllarından başlayarak organlarının aşırı duyarlılığı, ona her zaman rabatsızlık verdi. Doğanın ona sunduğu koruyucu sağlık örtüsü, yetersiz ve çok gevşek örgülüydü. Her zaman vücudunun herhangi bir yerinde korumasız ve aşırı duyarlı bir yan kaldı. Kimi zaman midesi iyi çalışmadı, kimi zaman uzuvları romatizma ağrılarıyla kasıldı, bazan bir taş sancısıyla, bazan nikris hastalığının pençesinde kıvrandı. Aşırı duyarlılığı yüzünden her esintiden, çürük dişe soğuk bir nesne değmişçesine etkilenirdi. Mektupları, bitip tükenmek bilmeyen bir hastalık raporu gibidir. Hiçbir iklimde tam anlamıyla rahat edemez, sıcaktan bunalır, sisli havada melankoliye kapılır, rüzgârdan nefret eder, soğukun en hafifinden bile titremeye başlar, buna karşın çini sobaların fazla yakulmasını istemez; havanın herhangi bir biçimde kirlenmesi baş ağrılarına ve mide bulantılarına yol açar. Her

zaman kürklere, kalın giysilere bürünmesi sonuç vermez; ne yap-
sa ne etse vücut sıcaklığını yeterli dereceye çıkartamaz. Kanını bi-
raz olsun ısıtabilmek için her gün Burgonya şarabı içmek zorunda-
dır. Ancak şarap birazcık ekşimiş olsa, barsaklarında ateş dilimle-
ri dolaşır. Güzel yapılmış yemeklere tutku derecesinde düşkün ve
bu yanıyla Epikür'e yaraşır bir öğrenci olan Erasmus, kötü besin-
lerden çok korkar, çünkü midesi, bozulmuş et geldiği anda başkal-
dırır; balıkların ise yalnızca kokusu, içini bulandırmaya yeter. Bu
duyarlılığı, bütün seçimlerinde titiz davranmasını, her şeyin en iyi-
sini istemesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Ancak en iyi cins
ve sıcak tutan kumaşlardan dikilmiş giysileri giyebilir, ancak tertem-
iz yataklarda uyuyabilir, çalışma masasında is yapan ve genellikle
kullanılan çıra çöpleri yerine yalnızca pahalı ve balmumundan
yapılma mumlar yanabilir. Bu titizliği, her yolculuğunu rahatsızlık
veren bir yaşantıya dönüştürmüştür. Hep gezginci bir yaşam sür-
dürmüş olan Erasmus'un, o sıralarda henüz çok kötü bir durum-
da olan Alman han ve otellerine ilişkin mektup ve yazıları, kültür
tarihi açısından eşsiz bir nitelik taşıdığı gibi, içinde Erasmus'un
bu durum karşısındaki öfke belirtilerine ve sövüp saymalarına yer
verdiği için de eğlendiricidir. Basel'de yaşadığı sıralarda, her gün
evine çok kısa bir yoldan dönebilmek olanağına sahipti; ancak sö-
zü geçen sokak çok kötü koktuğu için, uzun bir yolu göze almayı
yeğlemiştir. Her türlü kötü koku, gürültü, pislik, duman ve mane-
vi açıdan da kabalık, zorbalık ve kargaşa, duyarlılığına nerdeyse öl-
dürücü darbeler indirir, ruhunun tanımsız acılar içinde kıvranması-
na yol açardı. Bir defasında arkadaşları onu Roma'da bir boğa gü-
reşine davet ettiklerinde, yüzünde bir tiksinti ifadesiyle "bu kanlı
oyunlardan, bu barbarlık kalıntılarından hiçbir zevk duymadığını"
söylemişti. İnce ruhu, kabasaba nitelikteki her şeyden acı duyardı.
Vücut sağlığının akıl almaz bir biçimde ihmale uğradığı bir çağda
yaşamış olan Erasmus, barbarlar dünyasının ortasında, sanatçı ve
yazar olarak çalışmalarına gösterdiği titizliği sağlığına da göstere-
bilmek için çaresizlik içerisinde çırpınıp durdu; çağdaşlarının kalın
kemikli, kaba tenli, sinir denen nesneden yoksun yapısından çok
farklı olan bünyesi, ancak gelecek yüzyıllarda karşılanması düşünü-
lecek olan birtakım gereksinmelerin özlemi içerisindeydi. En kork-
tuğu şey, o sıralarda ülkeden ülkeye sıçrayan ve insanları acımasız-

ca öldüren veba hastalığıydı. Bulunduğu yerin yüz mil ötesinde veba salgını görüldüğünü haber alır almaz tüyleri diken diken olur, tası tarağı toplayıp, o sırada imparatorun danışmanı olarak kendisini davet edişine, ya da en parlak önerilerin bekleyişine aldırmaksızın kaçardı; vücudunun vebanın yol açtığı türlü çıbanlarla kaplandığını gördüğü anda, kendi gözünde alçalacağına inanırdı. Her türlü hastalık karşısında duyduğu bu aşırı korkuyu Erasmus hiçbir zaman yadsıyamamıştır; yaşama içten bağlı bir kişi olarak da, "daha ölümün adını duyar duymaz titrediğini" açıklamaktan hiçbir zaman utanç duymamıştır. Çalışmayı seven ve yaptığı işi önemseyen her insan gibi, Erasmus da saçma bir rastlantının, ya da düşüncesizlik yüzünden yakalanacağı bir salgının kurbanı olmayı istemezdi; kendini iyi tanıyan bir kişi olarak, vücutça doğuştan zayıflığını ve sinirlerinin aşırı duyarlılığından ötürü, başkalarından çok daha ileri ölçüde tehdit altında olduğunu iyi bildiğinden, sudan nem kaplan sağlığının üzerine titrer, kendisini koruyabilmek için elinden geleni yapardı. Zengin ziyafet sofralarında canının çektiğini yemekten kaçınır, temizliğe ve yemeklerin iyi hazırlanmış olmasına dikkat eder, Venüs'ün çağrılarına karşı kor, özellikle savaş tanrısı Mars'tan çok korkardı. Erasmus, ilerleyen yaşıyla orantılı olarak sağlık durumu bozuldukça, bir yaşama yöntemi olarak geri çekilmeyi giderek daha bilinçle benimsedi; böyle yapmaktaki amacı, yaşamda sevdiği tek şey olan çalışması için gerekli olan huzur, güvenlik ve yalnızlığı sağlayabilmektir. Ve salt sağlığına gösterdiği bu titizlik yüzündendir ki, akıl almaz gibi görünen bir şeyi başarabildi: Dünya tarihinin en kargaşalarla dolu bir çağında zayıf vücudunu yetmiş yıl boyunca ayakta tutabildi, iç özgürlüğünü ömrünün sonuna kadar koruyabildi.

Böylesine duyarlı bir bünye taşıyanın bir kahraman olması pek beklenemez. Sağlık durumu bu denli tutarsız olan bir vücuttaki benliğin bu durumu yansıtması doğaldır. Erasmus'un ruhsal portresine bir bakmak, onun gibi sudan nem kapalı birinin, Rönesans ve Reform yıllarının çılgın anaforsları arasında kitleleri peşinden sürükleyebilen bir önder olamayacağını anlamak için yeterlidir. Erasmus'un yüz çizgilerini inceleyen Lavater, "Onun yürekli ve atılgan bir kişi olduğunu gösteren tek bir belirti yoktur," demiştir. Aynı durum, Erasmus'un karakteri için de geçerlidir. Bu düşü-

nür, hiçbir zaman gerçek bir savaş için yaratılmış değildi; onun yapabileceği tek şey, tehlike karşısında ölmüş gibi yapan ya da renk değiştiren bazı küçük hayvanların yöntemini andırır biçimde kendisini savunmaktı; bir karışıklık çıktığında kabuğuna, yani çalışma odasına çekilmeyi her şeye yeğler, kendini ancak kitaplarından örülü duvarın arkasında güvenlik altında hissederdi. Erasmus'u tehlike anlarında, yazgının dönüm noktalarında incelemek, gözlemciye neredeyse acı verir ve onu, boş diye nitelendirilemeyecek manzaralarla karşı karşıya bırakır; çünkü Erasmus, ne zaman bıçak kemiğe dayansa tası tarağı toplar ve alelacele tehlike bölgesinden kaçır. Hiçbir zaman kararlarıyla bağlanmamak, verdiği kararlardan dönüş yolunu açık tutabilmek için 'eğer' ve 'ancak' gibi sözcükleri kullanır, evetle hayır arasında bocalayıp durur, dostlarının aklını karıştırıp düşmanlarını kızdırır. Onu kendisine yandaş sayanın yazgısı ancak aldatılmak olabilir. Çünkü Erasmus, yoluna her zaman yalnız başına devam etmek kararında olan, bu kararında hiçbir zaman sarsılmayan bu insan, kendisinden başka kimseye sadık kalmak istemez. Karar vermek, bağlanmak demektir; onun için her karardan sanki içgüdüsel olarak kaçır. Özverinin ve tam bir görev bilincinin beklendiği her yerde Erasmus, tarafsızlığının soğuk zırbını takırır. Yeryüzünde hiçbir düşünce ve inanç uğruna başını koymaya gönüllü değildir. Ne var ki, herkesçe bilinen bu karakter zayıflığının en çok bilincinde olan, yine Erasmus'un kendisidir. Gerek vücudunun, gerekse ruhunun, doğanın kahramanları, bir dava uğruna canını verenlerin yoğurduğu hamurdan yoğrulmadığını hiç çekinmeksizin söyler; yaşam felsefesi açısından Platon'un değerler sıralamasını benimsediğini, insanoğlu için en önemli erdemlerin haktanırlık ve hoşgörü olduğunu, yürekliliğin ise ancak ikinci derecede geldiğini belirtir. Erasmus'un yürekliliği, kendini olsa olsa bu yüreksizlikten utanç duymamak gibi içten bir tutumda belli eder (ve belirtmek gerekir ki bu, her çağ için az rastlanan bir içtenliktir.) Bir defasında Erasmus'a, savaşma yürekliliğinden yoksun olduğu kaba bir dille söylendiğinde, yüzünde bir gülümsemeyle ve her zamanki bazırcevaplığıyla şöyle demiştir: "İsviçreli paralı askerlerden biri olsaydım, bu suçlama ağır sayılabilirdi. Ama ben bir bilginim ve huzur, çalışmam için gereklidir."

Ne yapacağı hiçbir zaman belli olmayan, karşısındakine gü-

ven vermeyen bu insanın değişkenlikten uzak ve güvenilebilir bir tek yanı vardı: Yorulmak nedir bilmeksizin, hep aynı dengeyle çalışan beyni. Sanki bu beyin, zayıf gövdesinin dışında, kendi başına bağımsız bir nesneydi. Zaaf, yorgunluk, sarsıntı, güvensizlik gibi kavramları tanımayan bu beyin, Erasmus'un ilk gençlik yıllarından son nefesine kadar aynı aydınlık ve dört bir yana ışık saçan güçle çalıştı durdu. Vücutça hastalıklara karşı duyarlı, sağlıklı bir kişi olan Erasmus, işinin başına geçtiğinde bir dev kadar güçlü olurdu. Bedenini dinlendirebilmesi için üç dört saatlik bir uyku yeterliydi – zaten bedenini yorduğu hiçbir zaman söylenemezdi ki! – Ama bu sürenin dışında kalan yirmi saat boyunca durup dinlenme nedir bilmeksizin çalışır, yazar, okur, tartışır, eline geçirdiği kopyaları asılları ile karşılaştırır, düzeltmeler yapardı. Yazı yazmayı gezileri boyunca, sarsılıp duran arabaların içinde bile sürdürdüğü gibi, indiği her otel ya da handa önüne konan masayı hemen bir çalışma masasına dönüştürürdü. Uyumamak demek, onun gözünde yazarlık çabalarını an yitirmeksizin sürdürmek demektir ve kalem, bir anlamda elinin altıncı parmağıydı. Kitaplarını ve kâğıtlarını siper alarak, bir kameranın ardındaymışçasına bütün olayları izler, bilim alanındaki hiçbir ilerlemeyi, buluşu ve hiçbir politik olayı, araştıran bakışlarını dört bir yana yönelten gözünden kaçırmazdı. Yeryüzünde ne olup bitiyorsa, kitapların ve mektupların sağladığı ortam aracılığıyla haber alırdı. Bütün bu algılamaların yalnızca yazılı ya da basılı söz aracılığıyla gerçekleşmesi, Erasmus'un, gerçeklere yalnız ve yalnız düşünce yoluyla inmesi, yaratısına doğal olarak belli bir akademik hava, soyut bir soğukluk vermiştir. Tıpkı bedeni gibi, yazıları da çoğu kez taşkın bir canlılığa, sürükleyiciliğe sahip olmaktan uzaktır. Dünyayı tüm canlı organlarıyla değil, fakat yalnızca gözleri ve beyniyle kavrayan bir insan vardır karşımızda; ama bu insanın merakının ve öğrenme tutkusunun kapsamına girmeyen alan yoktur. Bu tutku bir ışıldak gibi yaşamın bütün sorunlarına yönelir ve onları aynı acımasız parlaklıkla aydınlatır. Bütün bunlar, eşsiz bir duyarlılıkla çalışan, alabildiğine geniş kapsamlı bir düşünme aygıtının ürünüdür. Çağdaş olayların bir teki bile bu ışık demetinin etki alanı dışında kalmaz; bu düşünce adamı, düşün çabasının kapsamına giren tüm alanlarda isteklendirici, tedirgin bir biçimde dolanıp duran, ama yönünü her zaman

doğru saptayan ruhuyla, gelecekte bir araya toplanıp sonuçlarından yararlanılacak olan çabaların öncüsü ve devrimcisidir. Çünkü Erasmus'un kendine özgü, şaşılası bir sezgisi, altıncı duyusu vardı; çağdaşlarının hiçbir şey fark etmeksizin geçip gittiği yerlerde o, araştırılıp ortaya konması gereken sorunların altın ve gümüş damarlarını bulurdu. Bunların varlığını algılar, kokusunu alır, çağdaşlarının dikkatini onlara çeken ilk kişi olurdu; ama her zaman sabırsızca dolanıp duran merak ve ilgisi, damarları ilk kez bulmuş olmanın verdiği sevinçle yetinir ve hemen başka ufuklara yönelirdi. Bulunan hazinenin kazılıp çıkarılması, elekten geçirilmesi ve değerlendirilmesi işini ise kendinden sonraki kuşaklara bırakırdı. Erasmus (ya da onun beyninin gözleri) sorunları yalnızca ışığa çıkarmakla yetinir, çözmeye girişmezdi: Kanında ve bedeninde nabız gibi atan tutkunun eksik oluşu gibi, yaratıcı yanı için de bağnazlığın son sınırlarına varmak diye bir şey söz konusu değildi: Onun evreni alabildiğine geniş alanlardı, yoksa derinlikler değil.

İşte bu nedenden ötürü çağına göre şaşılacak kadar modern ve çağının sınırlarını çok aşan bu kişiliğe ilişkin bir yargıya varırken, ölçü olarak yalnızca yapıtlarını ele almak, ama o yapıtların etkisini göz önünde bulundurmamak, hakça bir davranış sayılamaz. Çünkü Erasmus, çok kesitli bir ruhun taşıyıcısı, türlü yeteneklerin oluşturduğu bir bileşim, bir toplamdı; buna karşılık tekdüze bir bütün değildi. Serinkanlı ve ürkek, atılgan, ama aynı zamanda son darbeyi indirme konusunda çekingen, düşüncede savaşçı, gönlünde barışsever, kültürlü bir kişi olarak kendini beğenmiş, ama insan olarak alabildiğine alçakgönüllü, kuşkucu ve idealist yanlarıyla tüm karşıtlıkları gevşek bir örgü biçiminde ruhsal evreninde kaynaştırırdı. Arı gibi çalışkan bir bilim adamı, özgür düşünceli bir din bilimcisi, sert bir eleştirmen, yumuşak bir öğretici, biraz kuru dizelere kaçan bir şair, billur gibi anlatıma sahip bir mektup yazarı, hem en acımasız satirik yazıların yazarı, hem de insanoğlunu insan kılan tüm yüceliklerin savunucusu bir havari – Erasmus'un alabildiğine geniş tinsel dünyasında bu özelliklerin hepsi, birbirine düşman kesilmeden ya da birbirini ezmeden yer bulabilmişti. Çünkü sahip olduğu yeteneklerin en yücesi, yani çelişkileri bağdaştırmak, karşıtlıkları yumuşatmak yeteneği, etki alanını yalnızca dış dünyada değil, fakat kendi iç dünyasında da yerleştirebilmişti. An-

cak böylesine bir çok-yönlülük, doğal olarak bütün halinde bir etkinin oluşumunu engellemiş ve bizim Erasmus'a özgü düşünce sistemi diye adlandırdığımız sistem, Erasmus'tan çok onun yerine geçenlerce, daha derli toplu bir anlatımın kalıbına dökülerek belirlenleştirilmiştir. Gerek Almanya'daki reform hareketiyle Aydınlanma Çağı, gerek İncil'e ilişkin araştırmaların özgür bir düşünce yöntemi ile yürütülmesi, bir Rabelais'nin ve Swift'in satirik yapıtları, Avrupa düşüncesi ve modern Hümanizma, onun düşünce evreninden çıkan düşünceler olmakla birlikte, hiçbirinin onun tarafından gerçekleştirilmiş birer eylem niteliğini taşımaz. Erasmus her alanda ilk adımı atmış, sorunları harekete geçirmiş, fakat yine her alanda hareketler sonunda onu aşip geride bırakmıştır. İleri görüşlülük, vurucu gücü felce uğratar; bu nedenden ötürü başlıca niteliği sorunun özünü kavramak olan kimselerin aynı zamanda birer eylemci kimliğiyle tarih sahnesine çıktıkları, ender görülen bir durumdur. Luther'in deyişiyle: "İyi bir işin bilgelik ve sakınganlığın ürünü olması enderdir; ne olacaksa, ayrıntılı bilgi edinme çabasına girişilmeden olmalıdır." Erasmus, çağının ışıık getireniydi; gücünü ise ötekiler oluşturdular. O, yolu aydınlattı, ötekiler bu yoldan gitmesini bildiler. Erasmus'un kendisi ise, tıpkı ışıık kaynağında her zaman olduğu gibi, gölgede kaldı. Ne var ki yeniye giden yolları gösterenler, o yollardan ilk kez gidenlerden daha az saygıdeğer değillerdir; gölgeliklerde, gözden uzakta çalışanlar da kendilerine düşeni yapmış olurlar.

USTALIK YILLARI

Bir sanatçının yaşamında en mutlu rastlantı, içersinde yeteneklerinin tümünü uyumlu olarak bir araya getirebileceği ve işlemek istediği konuya uyan biçimi bulabilmesidir. Erasmus, dahice diye nitelendirilebilecek bir buluşla 'Deliliğe Övgü'sünde bu mutlu rastlantıyı yaşamıştır; bu yapıt içerisinde çağının bilge kişisi, acımasız eleştirmeni, alay dolu taşlamaların yazarı, sevgi havası içinde bir araya gelmiştir. Erasmus'un ustalığı başka hiçbir yapıtında bu en ünlü ve güncelliğini her zaman korumuş yapıtındaki kadar belirginleşmez. Oysa zamanın sorunları açısından tam hedefini bulan bu ok, büyük bir kolaylıkla, adeta oyun oynarcasına yaydan çıkmıştır. Erasmus, bu eşsiz taşlamayı yedi gün gibi kısacık bir sürede ve gerçekte yalnızca içini dökmek için kaleme almıştır. Ama yazarı uçarcasına harekete geçiren ve kalemini büyük bir akıcılıkla oynatmasını sağlayan da işte bu rahat hava olmuştur. O sıralarda kırkını aşmış olan Erasmus, sayısız kitap okumuş ve yazı kaleme almış oluşunun yanı sıra, serinkanlı ve her zaman kuşkucu bakışlarını insanoğlunun derinliklerine yöneltmiş, fakat insanlığın durumunu hiç de istediği gibi bulamamıştı. Mantığın gerçekler karşısındaki gücünün ne denli yetersiz olduğunu görmüş, gözlerinin önüne serilen kargaşayı ancak bir delilik olarak nitelendirmiş ve ne yana baksa, durumun Shakespeare'in sonelerindeki anlama uyduğunu algılamıştı.

Hiçlikler görkemlere bürünmüş

Ve sanatın ağız iktidar sahiplerince tıkanmış

Sadeliğin adı aptallığa çıkmış.

Erasmus gibi uzun süre yoksulluk çekmiş, sadaka dilenerek güçlülerin kapısında beklemiş birinin yüreği, acıyı emen bir süngerden farksız olur; böylesi, insandan gelme tüm davranışlara nasıl bir adaletsizliğin ve deliliğin egemen olduğunu bilir; zaman olur, öfkeden ve içinde boğulup kalan çılgınlardan dudakları tüt-

rer. Gelgelelim Erasmus, ruhunun derinliklerinde başkaldıran, atılğan bir yaratılışta değildir; açıkça başkaldırmak, onun ılımlı ve sakıngan yaratılışıyla bağdaşmaz. Yeryüzünde kötü ne varsa bir darbeyle yıkılabileceği gibi saf, güzel ama delice bir inanç, biçir zaman Erasmus'un yüreğinde yer etmemiştir. Şöyle düşünür: Ben tek başıma bir şey değiştiremeyecek olduktan sonra, görünüşte bu başkalarını ve kendini aldatma, insanın yaratılışından gelen bir gerçek olduğuna göre, dış dünya ile aramdaki uyumu ve ilişkileri neden bozayım? Akıllı kişi yakınmaz. Bilge kişi kendini beyecana kaptırmaz: Dikkatli bakışlarıyla ve dudaklarında aşağılayıcı bir gülümsemeyle çevresinde tozan deliliğe bakar yalnızca ve Dante'nin "guarda e passa!"¹ öğüdüne uyarak yoluna gider.

Ama kimi zaman keyifli bir esinti, çok kısa bir süre için bile olsa, bilge kişinin sert ve yazgısına boyun eğdiğini dile getiren bakışlarını da yumuşatır. Bu esinti, o insanın gülümsemesine yol açar ve bu gülümseme dünyayı aydınlatır. O günlerde (1509) Erasmus'un yolu Alpler'den geçiyordu; İtalya'dan dönmekteydi. İtalya'da kilisenin tam anlamıyla çöktüğüne tanık olmuştu. Papa Julius, çevresindeki savaşçılarla bir Condottiere'den² farksızdı; piskoposlar bavarilere yakışan bir sadelik içerisinde olacakları yerde, görkemlerinden yanlarına varılmıyordu. Sarsıntılar içindeki ülkede gözlerini savaş bırsı bürümüş olan prensler, kurtlar gibi birbirlerini yemektedirler. İktidar sahiplerinin sonsuz cüretine ve halkın korkunç yoksulluğuna tanık olan Erasmus, bakışlarını bir kez daha saçmalığın uçurumuna çevirmişti. Oysa dönüşte bunların tümü karanlık bir bulut gibi Alplerin ötesinde kalmıştı; yalnızca kitaplar için yaşayan bilgin Erasmus, at sırtındaydı ve – mutlu bir rastlantı olarak! – sonu gelmez yorum ve açıklama çalışmalarının konusu olan filoloji malzemesi, yani kodeks ve parşömenleri yanında değildi. İçine girdiği, ciğerlerine çektiği özgür havada rubu derin bir huzura kavuşmuştu; keyifliydi ve şakaya yatkındı. İşte tam bu sırada, bir kelebek gibi alacalı ve büyüleyici güzellikte bir düşünce uçup dolandı kafasının içinde ve Erasmus, bu mutlu yolculuktan dönerken onu da beraberinde götürdü. İngiltere'ye ayak basar

1. *Guarda e passa*: İtalyancada "bak ve geç" demektir. (Çev.)

2. *Condottiere*: 14. ve 15. yüzyıllarda İtalya'da parasal mükemmelleşme komutanlarına verilen ad. (Çev.)

basılmaz Thomas Morus'un kent dışındaki aydınlık villasında o kısa taşlamayı kaleme aldı. Gerçekte bunu yapmaktaki amacı, yalnızca çevresindekileri eğlendirmektir. Yapıtı 'Laus stultitiae', yani 'Deliliğe Övgü' adını verdi.

Erasmus'un ciddi, ağır ve alabildiğine bilimsel nitelikteki ana yapıtlarıyla karşılaştırıldığında, bu kısa ve sıra saygı tanımaz bir dille kaleme alınmış olan taşlama, ilk anda biraz çocukça, içerik açısından yoksul ve hafif kaçır. Ne var ki, sanat yapıtlarının içerik açısından kalıcılığını sağlayan öğeler, çapın genişliği ve ağırlık değildir. Politika alanında nasıl tek bir sözcük, bir espri çoğu kez Demosten'e öykünen bir konuşmadan daha çok etki uyandırırsa, yazın alanında da küçük yapıtlar çoğu kez silindir gibi yapıtlardan çok daha uzun ömürlü olur. Voltaire'in kaleme aldığı yüz seksen ciltten yalnız kısa 'Candide' anlatısı kalıcılığını koruyabilmiştir; yazmaya tutku derecesinde bağlı olan Erasmus'un sayısız kitapları arasından günümüze dek kalabileni de yalnızca yazarın keyifli bir anının ürünü, bir rastlantının çocuğu olan 'Laus stultitiae'dir.

Bu yapıttaki eşsiz ve yinelenemez sanatçı ustalığı, kaynağını satırların ördüğü maskeli oyun düzeninde bulur. Erasmus, yeryüzünün iktidar sahipleri için düşündüklerini kendisi söyleyecek yerde, sözü Stultitia'ya, yani deliliğe bırakmış, kendi kendisini övsün diye onu kürsüye çıkarmıştır. Böylece ortaya eğlendirici bir Quiproquo¹ çıkmıştır. Gerçekte sözün kimde olduğu hiçbir zaman anlaşılamaz: Konuşan, Erasmus mudur, yoksa en kaba ve küstah sözcükleri bile mazur görülmesi gereken deliliğin kendisi mi? Erasmus, bu çift anlamlılıkla, yapıtındaki tüm saldırıları için kendine sarsılmaz bir konum yaratmış olur; Erasmus'un kendi düşüncesini saptayabilmek olanaksızdır ve biri kalkıp da Erasmus'un savurganca dört bir yana saçtığı, değdiği yeri yakan kırbaç darbelerinden, acı alaylarından ötürü onu sorumlu tutacak olsa, o zaman Erasmus alaycı bir ifadeyle kendini şöyle savunabilecektir: "Bu benden değil, Stultitia'nın ağzından çıktı; bir delinin konuşmasını kim ciddiye alır ki?" Sansürün ve enkizisyonun egemen olduğu dönemlerde, içinde yaşanan zamana yönelik eleştirileri alaylar ve simge-

1. *Qui pro quo*: Latince'de 'biri yerine bir başkası' anlamına gelir. Kimin yerine kimin konuştuğunun belli olmaması demektir. (Çev.)

ler aracılığıyla dünyanın her yanına kaçırmak, öteden beri özgür düşünenlerin karanlık çağlardaki tek çareleri olagelmıştır; ancak, delilere tanınan bu kutsal dileğinince konuşabilme hakkını, Erasmus'un bu taşlamada, kuşağının ilk, en yürekli ve aynı zamanda da sanat değeri en yüksek yapıtı olan bu taşlamada yaptığından daha ustaca kullanana pek az rastlanmıştır. Bu yapıt içerisinde ciddi-yet ve şaka, bilgi ve neşeli takılmalar, gerçek ve abartma renkli bir yumak içerisinde birleşmiştir; bu yumağı tutmak ve ciddi olarak çözmek isteyen, onu sürekli elinden kaçıırır. Ve çağdaşlarının kaba saba söz düellolarıyla, ilkel sövüp saymalarıyla karşılaştırıldığında, bu denli göz kamaştırıcı bir havai fişek şenliğinin, bir düşünce karanlığının ortasında nasıl olup da bütün bir yüzyılı neşeye boğduğu ve kurtardığı çok iyi anlaşılır.

Taşlama, şakacı bir anlatımla başlar. Sırtında profesör cübbesi, başında ise çingıraklı soytarı külâhı bulunan Bayan Stultitia (Holbein, deliliği böyle resmetmiştir) kürsüye çıkar ve kendi onuruna akademik bir övgü söylevi verir. Cariyeleri dalkavukluk ve bencillikle birlikte, dünya çarkının dönmesini sağlayan, yalnızca ve yalnızca kendisidir. "Ben olmadığım takdirde, yaşamda herhangi bir beraberlik ne zevkli, ne de sürekli olabilir; birbirlerini bazan aldatmadıkları, bazan birbirlerinin yüzüne gülüp akıllıca ödün vermesini beceremedikleri ve son olarak da bütün bunlara bir tutam delilikle lezzet katılmadığı takdirde, ne halk uzun süre hükümdarına, ne efendi uşağına, ne hizmetçi saygıdeğer hanımına, ne öğretmen öğrencisine, ne dost dostuna, ne karı kocasına, ne hancı müşterisine, ne de yol arkadaşları birbirlerine dayanabilirlerdi, kısacası kimse kimseyle geçinemezdi." Tüccar, yalnızca parayı aşırı önemsemesi sayesinde çalışabilir, yazar ve şair, yalnızca 'aslında boş bir şey olan ünün çekiciliği', ölümsüzlük yanılsaması yüzünden yaratır, savaşçı salt çılgınlığı nedeniyle yüreklilik gösterir. Soğukkanlı ve akli başında bir insan her savaştan kaçır, yalnızca en gerekli olanı kazanmak için çaba harcar; içine, insanı sonsuzluğa susatan delilik tohumu dikilmemiş hiç kimse elini oynatıp kafasını zorlamaz. Bu satırların ardından, neşeli paradokslar birbirini izler. Yalnız o, evet yalnızca deliliği bağışlayan Stultitia, insanları mutlu kılmaktadır, her insan tutkusuna ne denli körü körüne bağlı kalırsa, ne denli akıldan uzak yaşarsa, o denli mutludur. Çünkü

kafa yormanın ve kendi kendine acı çektirmenin her türlü ruhu karartır; zevk, hiçbir zaman zihin açıklığından, akıllılıktan kaynaklanmaz, ama yalnızca esirlikten, coşkulardan, kendinden geçmekten, delilikten doğabilir; gerçek anlamda yaşayabilmek, her zaman ancak bir tutam deliliğe de yer verildiği takdirde olanaklıdır ve adil olan, tutkuların egemenliğine girmeyip her şeyi açık seçik görebilen, hiçbir zaman normal insan değildir, tersine, bir tür anormalliğin temsilcidir: "Yaşamda ancak deliliğe yakalanmış olana gerçek anlamda insan denebilir." Bu nedenle Stultitia, kendini yanaklarını şişire şişire, tüm insan çabalarının gerçek itici gücü diye över, herkesi baştan çıkarmayı amaçlayan bir söylevle, yeryüzünde göklere çıkarılan tüm erdemlerin, açık görüşlülüğün ve ileri görüşlülüğün, içtenliğin ve dürüstlüğün aslında bunlara sahip olanın yaşamını nasıl yalnızca zehir etmeye yaradığını anlatır; ayrıca kültürlü bir hanımefendi olduğu için de, sözlerini desteklemek amacıyla ve övünerek Sofokles'ten alıntı yapar: "Yaşam, ancak anlaşılmadığı takdirde zevklidir."

Katı akademik bir tutumla savını nokta nokta gerekçelendirmek için, tanıklarını bir bir çağırır. Bu büyük geçit boyunca her kesim kendine özgü deliliğini sergiler. Yürüyüşe tümü katılırlar: geveze hatipler, kılı kırk yaran bukuk bilginleri, her biri evreni kendi çuvalına tıkıştırmak isteyen filozoflar, soyluluklarıyla övünenler, tefeciler, skolastikler ve yazarlar, kumarbazlar ve savaşçılar ve son olarak da duygular evreninin öncesiz ve sonrasız delileri, yani kendi sevgililerinde tüm güzelliklerin ve zevklerin toplandığına inanan âşıklar. Erasmus, o eşsiz dünya görüşüyle insanoğlunun deliliğinin sergilendiği görkemli bir galeri oluşturur; büyük komedi yazarlarının, bir Moliere'in, bir Ben Jonson'un, Erasmus'un hafif çizgilerle değindiği bu karikatürleri gerçek insanların kalıbına dökmeleri için bu kukla gösterisine şöyle bir el atmaları yetmiştir. İnsanoğlunun deliliğinin hiçbir türü esirgenmemiş, unutulmamıştır ve Erasmus'un kalkanı da işte bu yetkinliktir. Çünkü hiçbir kesim kayırılmamış olduğuna göre, kim kendisiyle daha çok alay edildiğini ileri sürebilir? Erasmus'un tüm evrenselliği, entellektüel güçlerinin tümü, şakacılığı ve bilgisi, açık görüşlülüğü ve mizah yanı en sonunda ilk kez bu yapıtla etkinlik kazanmaktadır. Dünyaya bakışındaki kuşkucu ve üstün yan, burada yükselmekte olan bir

roketin saçtığı yüzlerce kıvılcım ve renk cümbüşü gibi bir araya gelir; büyük bir düşünce adamı, bu noktada doruğa varır.

Ama olayın derinine inmek gerekirse, bu yapıt Erasmus için salt bir şaka olmanın ötesindeydi ve Erasmus, kendini görünüşte küçük çapta olan bu yapıtla ötekilerinde olduğundan daha yetkin biçimde dile getirebildi; çünkü en sevdiği yapıt olan 'Laus stultitiae', aynı zamanda kendi yaratılışının en derinde yatan noktalarına yönelik ruhsal bir özhesaplaşma niteliğindeydi. Hiçbir şey ve hiç kimse konusunda kendi kendisini aldatmayan Erasmus, edebiyata yönelmesinde, gerçek bir yaratıcı olmakta kendisini engelleyen o gizemli zayıflığın en derinde yatan nedenini biliyordu: Erasmus hep aşırı akılcı bir tavırda kalıyor, duygularında yeterince tutkulu olamıyordu; yan tutmaması ve her şeyin üzerinde kalması, onu canlı olanın çevresi dışına çıkarmaktaydı. Akıl her zaman salt düzenleyici bir güçtür, ama hiçbir zaman tek başına yaratıcı bir güç değildir; asıl üretici yan, gerçekten de hep bir deliliğin varlığını şart kılar. Delilikten bu denli şaşılasi ölçüde yoksun olduğu içindir ki Erasmus, yaşamı boyunca tutkusuz bir insan, yaşamın en uç noktadaki mutluluğunu, kendini mutlak anlamda adayışı, kendini savurganca harcamaya yönelik o kutsal tutumu hiçbir zaman tanımamış, soğukkanlı ve büyük bir adaletsever olarak kaldı. İlk kez ve aynı zamanda da son kez olmak üzere bu kitap sayesinde ki Erasmus'un akılcılığından, haktanırlılığından, sorumluluk duygusundan, dengeliliğinden ötürü gizliden gizliye acı çekmiş olduğu sezilmektedir. Ve nasıl bir sanatçı kendisinde eksik olanı, özlemin çektiğini bir tipe dönüştürdüğünde yaratma eylemini en güvenli biçimde gerçekleştirirse, burada da deliliğin o neşeli övgüsünü kaleme alacak ve salt akla tapanlarla en akılcı biçimde alay edecek en uygun kişi olarak Erasmus gibi tam bir akıl adamı ortaya çıkmıştır.

Ancak bunun dışında da, kitabın üstün maskeleyme sanatına kapılarak, gerçek amacı konusunda yanılgıya düşmemek gerekir. Bu görünüşte şaka niteliğindeki 'Deliliğe Övgü', takındığı karnaval maskesinin ardında çağının en tehlikeli kitaplarından biriydi ve bize bugün ince buluşlarla dolu bir şenlik gibi gelen olay, gerçekte Almanya'daki reform hareketinin önündeki engelleri temizleyen bir patlamaydı. 'Deliliğe Övgü', bugüne değin kaleme alınmış en

etkili taşlamalardan biridir. O zamanlar hacılar, papalarla kardinallerin, İtalyan Rönesans prenslerinin savurgan ve ahlâktan uzak yaşamlarını sürdürdükleri Roma'dan şaşkınlık ve düş kırıklığıyla dönmekteydiler; gerçek dindarlar 'kilisenin tepeden tırnağa bir reform geçirmesini' gittikçe daha sabırsızlıkla ister olmuşlardı. Gelgelelim görkemli papaların Roması, en iyi niyetli itirazları bile geri çevirmekteydi; aşırı yüksek sesle ve aşırı coşkulu konuşmuş olanlar, ağızları tıkalı olarak günahlarının kefaretinin odun yığınlarının üstünde ödüyorlardı; kutsal tasvirlerin alım-satımındaki yolsuzlukların ve günahların para karşılığı bağışlanması saçmalığının yarattığı öfke, ancak halk ağzından çıkma kabasaba dizeler ya da bol küfürlü fıkralar aracılığıyla gizlice boşalabiliyordu; üstünde papayı kan emen dev bir örümcek olarak tesvir eden resimlerin bulunduğu bildiriler, el altından dolaştırılmaktaydı. Erasmus, kitabıyla papalığın günahlar listesini açıkça çağın duvarına asmış oluyordu: çok anlamlılık yaratma konusunda bir usta sıfatıyla, söylenmesi tehlikeli ve zorunlu ne varsa, Stultitia'nın ağzından din alanında ki yozlaşmalara güçlü bir saldırı olarak yöneltmedeki o büyük sanatsal becerisinden yararlanarak söylüyordu. Ve kırbacı indirenin görünüşte yalnızca bir delinin eli olmasına karşın, aşağıdaki türden sözlerin eleştirel amacını herkes derhal anlamaktaydı: "En yüksek makamlardaki rahipler, papalar, Hazreti İsa'nın vekilleri yaşam biçimlerini onunkine benzetmek için çaba harcasalardı, onun yoksulluklarına ve çektiği zahmetlere katlansalardı, onun çarımıhini sırtlarına alıp dünya nimetlerini hakir görselerdi, o zaman dünyada onlardan daha acınmaya değer kimse kalır mıydı? Bilgelik bir kez olsun ruhlarını ele geçirseydi, o zaman kutsal perdeler ne hazineler yitirirlerdi! O zaman o görkemli servetlerin, kaynağı tanrıda aranan saygınlıkların, onca makamların ve rütbelelerin dağıtılmasının, bir sürü ayrıcalığın, türlü vergilerin, zevklerin ve eğlencelerin yerini uykusuz geceler, oruç tutulan günler, dualar, gözyaşları, ayinler ve daha bin türlü zahmet alırdı." Ve Stultitia, deli rolünden bir çırpıda sıyrılarak gelecekteki reform hareketinin istemini dünyaya açıkça ilan eder: "Hazreti İsa'nın tüm öğretisi yumuşakbaşlılığa, sabra ve dünya nimetlerini önemsememeye dayandığından, burada ne denilmek istendiği açıktır. Hazreti İsa, vekilini tam anlamıyla kendi doğrultusunda hazırlamak istemiş,

bu nedenle de onlara, havarilik makamına her şeyden arınmış olarak geçebilmeleri için, yalnızca pabuçlarını çıkartmalarını ve ceplerini boşaltmalarını değil, ama sırtlarındakileri de çıkartmalarını buyurmuştur. Onlar, yanlarında bir kılıçtan başka bir şey taşımayacaklardır; ama bu, yağma ve cinayetlerde kullanılan kılıç değil, düşüncenin ruhun en derin noktalarına değin giren ve yüreklerde yalnızca dindarlık kalsın diye, bir vuruşta tüm tutkuları öldüren kılıcdır.”

Şaka, bir çırpıda bıçak gibi keskin ciddiyete dönüşmüştür. Soyтары külâhının altından çağın büyük eleştirmeninin o aldatılması olanaksız ve acımasız bakışları görünür; binlerce ve yüz binlerce insanın gizliden gizliye dudaklarını yakan sözleri delilik söylemiştir. Köklü bir kilise reformunun zorunluluğu, çağın başkaca herhangi bir metninde yapıldığından çok daha güçlü, ısrarlı ve herkesçe anlaşılır biçimde dünyanın bilinci önünde sergilenmektedir. Bir ‘yeni’ kurulmaya başlanmazdan önce, her zaman başlangıçta bir varolanın otoritesinin sarsılması zorunludur. Düşünce alanındaki bütün devrimlerde eleştirici, aydınlatıcı insan, yaratıcının ve reformcunun önünden gider; toprak, ancak sürüldükten sonra ekilmeye hazır olur.

Fakat salt olumsuzlamak ve üretkenlikten uzak biçimde eleştirmek, hiçbir alanda Erasmus’un düşünsel tavrına uymaz; Erasmus yanlışlığı gösterdiğinde, bunu yalnızca doğruyu istemek için yapar, ama hiçbir zaman kendini beğenmiş bir tavırla, sırf azarlamaktan hoşlandığı için azarlamaya kalkışmaz. Bu hoşgörölü kişiliğe hiçbir şey, Katolik Kilisesine yöneltilecek kaba bir saldırı kadar yabancı değildir: bir hümanist olarak Erasmus, kiliseye yönelik bir başkaldırıyı değil, ama bir ‘reflorescentia’yı, din alanında bir Rönesansı, Hristiyan düşüncesinin Hazreti İsa zamanındaki arılığına geri dönülerek yenilenmesini düşler. Kısa süre önce, Rönesans döneminde sanat ve bilim, antik örneklerle dönülmesi sayesinde görkemli bir biçimde gençleşmiştir; Erasmus da buna bakarak gösteriş içerisinde boğulmuş kilisenin en özgün kaynağını kazıp yeniden ortaya çıkarması, öğretinin yeniden İncillere ve Hazreti İsa’nın kendi sözlerine dayandırılması, ‘dogmatik öğretilerin perdelediği İsa’nın yeniden bulunması’ yoluyla arınacağına inanmaktadır. Erasmus, sürekli yinelediği bu istekle – her yerde olduğu gi-

bi, burada da bir öncü sıfatıyla – reform hareketinin başını çeker.

Ne var ki hümanizm, özü bakımından hiçbir zaman devrimci değildir ve Erasmus, düşünceleriyle kilise reformu için en önemli hazırlıkları gerçekleştirmiş olmakla birlikte, uzlaştırıcı, en ileri ölçüde barıştan yana kişiliğinden ötürü kiliseyi açıkça bölmekten çok korkar. Erasmus, hiçbir zaman Luther'in, Zwingli'nin ya da Calvin'in sert ve her itirazı yok sayan tavrıyla Katolik Kilisesinde neyin doğru, neyin yanlış, hangi takdislerin yerinde, hangilerinin yersiz olduğunu, şaraplı ekmek ayınının tözel mi, yoksa töz dışı mı anlaşılması gerektiğini saptamaya kalkışmaz; o, salt biçimlere bağlı kalmakla Hristiyan inancının özünün eşanlamlı olmadığını, bir insanın inancının gerçek ölçüsünün yalnızca onun iç dünyasında aranabileceğini belirtmekle yetinir. Erasmus'a göre bir Hristiyanı Hristiyan yapan, ermişlere saygı duyması, hac görevini yerine getirmesi ve ilahiler söylemesi, üretkenlikten uzak 'Yahudi öğretisi'ne dayanan tanrıbilimsel skolastiğin inancını paylaşması değil, ama ruhsal değeri, bir insan, bir Hristiyan olarak yaşamdaki tavrıdır. Ermişlere hizmet etmenin en iyi yolu, onların kemiklerini toplayıp kutsamak, mezarlarına hacca gitmek ve çok mum yakmak değil, ama onların din doğrultusundaki davranış biçimlerini insanın kendi özel yaşamında en yetkin biçimde yinelemeye çalışmasıdır. Tüm dinsel tören kurallarına uyulmasından ve duaların edilmesinden, oruç tutmaktan ve ilahi okumaktan daha önemli olan, İsa doğrultusunda bir özel yaşam sürdürmektir. "Bizim dinimizin özü, barış ve birliktir." Erasmus, her yerde olduğu gibi burada da canlı olanı kalıplar içerisinde boğulmaya bırakacak yerde, tüm insanlığa ortak bir düzeye çıkarma çabasıdadır. Bilinçli bir tutumla ve din ile evrensel-hümanist ortam arasında ilinti kurabilmek için, Hristiyanlığı yalnızca kilisenin kalıplarında kalmaktan kurtarmaya çalışır; ta başlangıçtan bu yana uluslarda ve dinlerde ahlâk açısından yetkinliğe ulaşmış ne varsa, üretken bir öge niteliğiyle Hristiyanlık düşüncesini çatısı altına almak için çaba harcar ve dargörüşlülüğün, dogmatik bağnazlığın egemenliğindeki bir yüzyılın ortasında, bu büyük hümanist dünyaya yeni boyutlar kazandıran şu olağanüstü sözü söyler: "Doğruya nerede rastlarsan, ona Hristiyanlığın doğrusu gözüyle bak." Böylece, tüm zamanlara ve tüm alanlara bir köprü kurulmuş olmaktadır. Erasmus gibi, öz-

gür bir düşünce evreniyle bilgeliği, insanlığı ve ahlâklılığı her yerde en yüksek düzeydeki insanlığın dışlaşma biçimleri, böylece de başlı başına Hıristiyanlığın kendisi sayanlar, artık sırtlarında papaz cübbesi bulunan bağnazlar gibi antik çağ filozoflarını cehenne me sürmeyecekler ("Ermış Sokrates," diye bağırır bir defasında Erasmus hayranlıkla), ama 'tıpkı Yahudilerin Mısır'dan göç ederken, tapınağı süslemek amacıyla altın ve gümüş eşyalarını da yanlarında götürmeleri gibi,' geçmişte soylu ve büyük olan ne varsa, dinin çatısı altına taşıyacaklardır. Erasmus'un din anlayışına göre, herhangi bir zamanda insan ahlâkının önemli bir edimi niteliğini kazanmış hiçbir şey, Hıristiyanlıktan kesin sınırlarla ayrılmamalıdır, çünkü insanlık açısından Hıristiyanlığın doğrularıya, Hıristiyanlığın dışındaki inançların doğruları diye bir ayrım söz konusu olmayıp, doğruluk tüm dışlaşma biçimleriyle tanrısalıdır. Bu nedenle Erasmus, hiçbir zaman kökenini İsa'da bulan bir tanrıbilimden, bir inanç öğretisinden söz etmez; ama "İsa'nın felsefesi"nden, yani bir yaşama öğretisinden söz eder: ona göre hıristiyanlık, yüksek ve insancı ahlâklılığı dile getirmek için kullanılan bir başka sözcüktür.

Erasmus'un bu temel düşünceleri, kutsal kitaplara ilişkin Katolik yorumlarının somut gücüyle ve mistiklerin o hararetle sevgi tutkularıya karşılaştırıldığında belki biraz sığ ve genel gelebilir; ama bu düşünceler insancıdır; bilginin her alanında olduğu gibi burada da Erasmus'un etkisinin özelliği, çok derine inmesi değil, ama enginlere yayılmasıdır. Erasmus'un soylu bir hanımın kocasına uyarı olması için, onun dileği üzerine, yani bir rastlantı sonucu kaleme aldığı 'Enchiridion Militis Christiani' ('Hıristiyan Savaşçısının Elkitabı') adlı kitap, halka yönelik bir tanrıbilimi konu alan bir elkitabı niteliğini kazanır ve savaşçı nitelikteki köklü istemleriyle birlikte gelen reform hareketi, bu kitap sayesinde tarlayı ekilmeye hazır bulur. Ne var ki Erasmus'un, çöllerin ortasındaki bu yalnız peygamberin misyonu böyle bir kavgayı kışkırtmak değil, ama varolan savaş tehlikesini dengeleyici önerilerin yardımıyla son anda savuşturmadır; konsillerde ufacık dogmatik ayrıntılar uğruna en acımasız kutuplaşmaların ortaya çıktığı bir dönemde Erasmus'un düşlediği, tüm dinsel inançların son bir senteze varması ve Hıristiyanlıkta, Tanrıya insancı tam anlamıyla insanlığın dini kil-

mak amacıyla bütün dünyayı sürekli olarak kavga ve çekişmelerden arındıracak bir rinascimento'nun gerçekleşmesidir.

Aynı düşüncenin nasıl birkaç kez anlatılabileceğini bilmesi, Erasmus'un çok yönlülüğünden kaynaklanan özellikleri arasındadır. Çağın bu yanıltılması ve saptırılması olanaksız eleştirmeni 'Deliliğe Övgü'de Katolik Kilisesi içerisindeki yozlaşmayı sergilemiş, 'Hristiyan Savaşçısının Elkitabı'nda ise içselleştirilmiş ve tümüyle insancı kılınmış bir dindarlığa ilişkin, herkesçe anlaşılabilir bir idealin düşünüyü dile getirmenin önderliğini yapmıştır; ama aynı zamanda da zorunlu saydığı bir çabaya, 'Hristiyanlığın kaynaklarının yeniden ortaya çıkarılması' çabasına da girişip, bu konuya ilişkin kuramını eyleme dönüştürür; metin eleştirmeni, filolog ve yorumcu olarak İncilleri Yunancadan Latinceye yeniden çevirir; bu, Luther'in Almanca İncil çevirisi için hazırlayıcı nitelikte ve onunla aşağı yukarı aynı önemde bir eylemdir.

Gerçek inancın kaynaklarına geri dönmek, bu kaynakları henüz tertemiz ve hiçbir dogmayla karışmamış oldukları yerde aramak - Erasmus'un yeni hümanist tanrıbilim için öngördüğü hedef buydu ve zamanın neyi gereksindiğine ilişkin son derece yerinde sezgisiyle, Luther'den on beş yıl önce asıl önemli çabanın bu olduğuna dikkatleri çekmişti. 1504'te şunları yazmıştır: "Kutsal yazılara doğru nasıl yelken açmış olduğumu ve onlara giden yolda beni engelleyen, hatta geciktiren her şeyden nasıl nefret ettiğimi anlata-mam." İsa'nın İncillerde anlatılan yaşamı artık daha fazla rahiple-rin, Latince bilenlerin bir ayrıcalığı olarak kalmamalıdır; halkın tamamının bundan payını alması gerekli ve zorunludur; "bunları çift-çi sabanın, dokumacı da tezgâhının başında okumalıdır," analar Hristiyanlığın bu özünü anlatabilmelidirler. Ancak Erasmus ulusal dillerden birine çeviri yapmaya ilişkin bu büyük düşünceyi desteklemeye kalkışmazdan önce, kilisenin itiraz etmediği ve onayladığı tek Kutsal Kitap çevirisi olan Vulgata'nın da sonradan pek çok kez anlamını bulandıran değişikliklere uğradığını ve filolojik bakımdan tartışma götürür olduğunu anlar. Oysa gerçek, her türlü yanlıştan arınmış olmalıdır; bu yüzden Erasmus, Kutsal Kitap'ı bir kez daha Latinceye çevirmek, bu arada özgün metinden sapmaları ve daha özgür çevrilen bölümleri ayrı bir şerhte eleştirel bir tutumla belirtmek gibi dev bir çabaya girişir. 1516'da Latince

ve Yunanca olarak Basel'deki Froben Yayınevi'nde çıkan bu yeni Kutsal Kitap çevirisi, bir başka devrimci adımdır: özgür düşünceyle gerçekleştirilen araştırmacı ruh, böylece son fakülteye, yani tanrıbilim alanına da zafer kazanarak girmiştir. Ama Erasmus'un tipik özelliği, burada da kendini gösterir: devrim yaptığı yerde de dış biçimlere o denli ustalıklı bağlı kalır ki, en güçlü atılımı bile itici olmaz. Erasmus, tanrıbilimcilerin tüm saldırılarını daha başlangıçta durdurabilmek için bu ilk özgür Kutsal Kitap çevirisini kilisenin başına, yani papaya ithaf eder; kendisi de hümanist anlayışta olan Papa X. Leo, yazdığı dostça bir mektupla "çok sevindik" diyerek yanıt verir, dahası, Erasmus'un bu kutsal yapıt için harcadığı çabayı över. Bireysel olarak Erasmus, uzlaştırıcı kişiliği sayesinde kilisenin anlayışı doğrultusundaki bilimsel araştırmalarla, özgür anlayışın egemen olduğu bilimsel araştırmalar arasında ortaya çıkan ve başkalarını en korkunç düşmanlıklara sürükleyen çatışmaları her zaman aşmasını bilmiştir: bağdaştırıcı dehası ve yumuşak bir denge kurabilme sanatı, en büyük gerginliklerin egemen olduğu bu alanda da galebe çalmıştır.

Bu üç kitapla Erasmus, çağını kazanmıştır. Kuşağının en can alıcı sorunu konusunda aydınlığa götüren sözü söylemiştir ve içinde yaşadığı zamanın en önemli sorunlarını dile getirirken kullandığı sakin, herkesçe anlaşılır, insancı ifade, kendisine ölçüsüz sempati kazandırmıştır. Aklın gücüyle bir ilerlemeyi olanaklı sayanlara insanlık her zaman derin bir şükran duyar ve yeni bir yüzyılın, bütün o heyecanlı papazlardan, kavgacı bağnazlardan, uslanmaz alaycılardan ve ne söyledikleri anlaşılmayan, skolastik kafalı profesörlerden sonra Avrupa'da en sonunda din ve düşünce düzeyindeki konuları salt insancı bakış açısından değerlendiren bir adama, tüm aksaklıklarına karşın bu dünyaya dost olan, inanan ve bu dünyayı açıklığa kavuşturmak isteyen birine kavuşmaktan duyduğu mutluluğu anlamak, güç değildir. Böylece tek bir insan kararlı bir tutumla zamanının en önemli sorununun üstüne gittiğinde genelde ne olursa, bu kez de aynı şey yinelenir: Erasmus'un çevresini bir topluluk alır ve sessiz beklentisiyle onun yaratıcı gücünü çoğaltır. İnsanlığın yeni ortaya çıkan bilimler aracılığıyla ahlâkileşmesine ve yücelmesine yönelik tüm güçler, umutlar ve sabırsızca bekle-yişler, odak noktasını sonunda Erasmus'ta bulmuştur: bu insanla-

ra göre zamanını sarsan dev gerilimi ya Erasmus ortadan kaldıracıdır, ya da hiç kimse. On altıncı yüzyılın başında Erasmus'un adı, salt edebiyat alanında bir ün olmaktan çıkıp eşsiz bir güç simgesine dönüşür: Eğer Erasmus atılcı olsaydı, bu gücü danya tarihine geçecek, reformcu bir eylem doğrultusunda diktatörce kullanabilirdi. Ama eylem, Erasmus'un dünyasına yabancıdır. O, açıklık getirebilir, ama yeni bir biçim veremez, hazırlayıcı olabilir, ama gerçekleştirici olamaz. Reform hareketi alanında onunkini değil, bir başkasının adını taşıyacaktı ve Erasmus'un ekliğini bir başkası biçecekti.

HÜMANİZMİN BÜYÜKLÜĞÜ VE SINIRLARI

Kırkıncı ve ellinci yaşları arasındaki dönemde Rotterdamlı Erasmus, ününün doruğuna erişir: Avrupa, yüzlerce yıldır ondan daha büyüğünü tanımamıştır. Dürer, Raffael, Leonardo, Paracelsus ya da Mikelanj dahil, çağdaşlarından hiçbirinin adı o günlerin ruhsal atmosferinde Erasmus'un ki kadar saygıyla anılmaz, hiçbir yazarın yapıtları onunkiler kadar çok basılıp yaygınlaşmamıştır, onunkiyle ahlâk ya da sanat alanında boy ölçüşebilecek başkaca bir ün yoktur. Erasmus, yeni başlayan on altıncı yüzyıl için bilgelğin ta kendisidir, Melanchton'un Latince methiyesinde belirttiği gibi, 'optimum et maximum'dur, yani düşünülebilecek ne iyi ve en yücedir, bilim ve edebiyat alanında, din ve dünya işlerinde çürütülemez otoritedir. Kimi zaman 'doctor universalis' diye, kimi zaman 'bilimlerin prensi', 'bilimsel çalışmaların babası' ve 'dürüst bir tanrıbilimin koruyucusu' diye övülmekte, 'dünyayı aydınlatan ışık', 'Avrupa'nın Pythia'sı, 'vir incomparabilis et doctorum phoenix' diye adlandırılmaktadır. Erasmus ne denli övülse azdır. Onun için Mutian, şöyle yazar: "Erasmus, tüm insani ölçülerin üzerindedir. O, ilahi bir varlıktır, yeri Tanrı katında olan bir varlık gibi, dini bir saygıyla onurlandırılması gerekir."; bir başka hümanist, Cameratus ise şöyle yazar: "Müzlerin evreninde yabancı sayılmak istemeyen herkes, ona hayranlık duyuyor, onu göklere çıkararak övüyor. Biri ondan bir mektup almayı başarabildiği takdirde, ünü çok büyük oluyor ve zaferlerin en görkemlisini kutluyor. Onunla konuşabilen ise, cennete yeryüzünde kavuşuyor."

Durum, gerçekten de böyledir: daha kısa süre öncesine değin kimselerin tanımadığı bu bilginin, o zamana dek yaşamını ithaflarla, ders vererek ve yardım isteyen mektuplar yazarak güçlkle yürütebilmiş, alçaltıcı yaltaklanmalarla iktidar sahiplerinden bir lokma ve bir hırkaya yetecek kadar arpalıklar elde etmeye çalışan bu insanın yakınlığını kazanabilme uğruna bir yarışır başlamıştır – şimdi ona talip olanlar, iktidar sahipleridir ve dünya iktidarıyla pa-

ranın düşünceye hizmet etmek zorunda kalması, her zaman zafer sevinciyle izlenen bir oyun olagelmıştır. Artık imparatorlar, kral- lar, prensler ve dükler, bakanlar ve bilginler, papalar ve yüksek din adamları, birer bendesi gibi onun yakınlığını elde edebilmek için birbirleriyle yarışmaktadırlar: her iki dünyanın efendisi olan İmparator Karl, ona danışmanları arasında yer önerir; Erasmus'u VII. Henry İngiltere'ye, Avusturya İmparatoru Ferdinand Viya- na'ya, I. François Paris'e çağırmaktadırlar; Hollanda'dan, Bra- bant'dan, Macaristan'dan, Polonya'dan ve Portekiz'den birbirin- den çekici öneriler gelmektedir; beş üniversite ona bir kürsü suna- bilmenin onuru için birbirleriyle çekişmektedirler, üç papadan say- gı ifadeleriyle dolu mektuplar gelmektedir. Erasmus'un odasında zengin hayranlarının gönüllü vergileri olan altın kupalar ve gümüş takımlar birikmektedir, fıçılar dolusu şarap, değerli kitaplar gön- derilmektedir, herkes onun ünüyle kendisinininkini pekiştirebilmek amacıyla onun gönlünü çelmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda hem akıllı, hem de kuşkucu bir insan olan Erasmus ise bütün bu armağanları ve onurları nazikçe kabul etmektedir. Kendisine ar- mağanlar verilmesine, övülmesine ve göklere çıkarılmasına ses çı- karmamakta, üstelik bütün bunlardan saklamaya gerek görmediği bir hoşnutluk da duymaktadır, ama kendini satmaz. Kendisine hiz- met edilmesine izin verir, fakat kimsenin hizmetine girmez; bu tu- tumuyla da, her türlü ruhsal etkinin zorunlu ön koşulu saydığı o sanatçıya özgü iç özgürlüğünün ve satılmazlığın yılmaz öncüsü olur. Ancak kendi kendisi olarak kalabildiği sürece en büyük güce sahip olacağını bilmektedir; ününü bir yıldızın parlaklığı ve dingin- liğiyle kendi çatısının üzerinde koruyacak yerde, o ünün peşinden saraydan saraya gezmenin son derece gereksiz bir delilik olacağı- nın bilincindedir. Erasmus'un artık çoktandır kimseye gitmesine gerek yoktur; çünkü herkes ona gelmektedir. Basel, onun varlığı sayesinde bir başkent olur, düşünce yaşamı bakımından dünyanın bir odak noktasına dönüşür. Kendi saygınlığını önemseyen hiçbir prens, hiçbir bilgin geçerken yolculuğuna ara verip bu büyük bilgi- ne saygılarını sunmayı ihmal etmez, çünkü Erasmus'la konuşmuş olmak, artık her yerde kültürel alanda bir tür şövalyeliğe yükselti- me, ona yapılacak bir ziyaret ise (tıpkı on sekizinci yüzyılda Volta- ire'e, on dokuzuncu yüzyılda da Goethe'ye yapılanlar gibi) göze

görünmez ruhsal iktidarın simgesel taşıyıcısının önünde yapılan en somut saygı gösterisi anlamını taşır. Yüksek soylular ve bilginler, onun elinden bir imza alabilmek için günlerce sürecektir bir hac yolculuğuna çıkmayı göze alırlar; papanın yeğeni olan bir kardinal, Erasmus'u üç kez boşuna yemeğe davet ettikten sonra, onu Froben'in kir pas içindeki basımevinde ziyaret etmeyi kendisi açısından hiç de onur kırıcı bulmaz. Erasmus'un yazdığı her mektup, alıcısı tarafından sırmalı kumaştan yapılmış keselerde saklanır ve saygıyla eğilen dostlara kutsal bir emanetmiş gibi gösterilir, büyük ustanın bir öğütü tüm kapıların açılması için yeterlidir - Goethe ve Voltaire dahil, hiç kimse Avrupa'da tek başına ve salt ruhsal varlığı nedeniyle bütün dünyayı bu denli egemenliği altına alan bir güce sahip olmamıştır. günümüz açısından baktığımızda, Erasmus'un bu üstün konumu ilk başta ne yapıtlarıyla, ne de kişiliğiyle tam olarak anlaşılabilir; bugün Erasmus'u akıllı, inancı çok yönlü, esin kaynağı olan ve çekici bir kişilik olarak tanımaktayız, ama çevresindekileri sürükleyici, dünyayı değiştiren bir düşünce adamı olarak değil. Gelgelelim Erasmus, yaşadığı yüzyıl için salt edebiyat dünyasında kalan bir kişi olmanın ötesindeydi, o yüzyılın en gizli ruhsal özleminin simgesel anlatımına dönüşmüştü ve bu simgenin ta kendisiydi. Kendini yenilemek isteyen her çağ, idealini önce bir kişiliğe yansıtır, çağın ruhu kendi özünü somut bir biçimde kendi bilinç düzeyinde algılayabilmek için, her zaman önce bir insanı tip olarak seçer ve bu tek, çoğu kez rastgele seçilmiş bireyi kendi ölçülerinin çok üzerine çıkarmakla, bir anlamda kendi coşkularından arınmış olur. Yeni duygular ve düşünceler her zaman yalnızca seçkin bir çevre tarafından anlaşılabilir, geniş kitle bunları hiçbir zaman soyut düzeyde değil, ama yalnızca somut ve insanbiçimci düzeyde kavrayabilir; bu nedenle yenilik, düşüncenin yerine bir insanı, bir görüntüyü, bir örneği koymaktan hoşlanır ve kendi kendisini inançla bunlara benzetmeye çalışır. Çağının bu dileği, kısa bir zaman parçası boyunca Erasmus'un kişiliğinde yetkin düzeyde belirginleşir, çünkü 'uomo universale', tekyanlılıktan uzak, çok bilen, geleceğe özgür biçimde bakabilen insan, yeni kuşağın ideal tipi olmuştur. Çağ, hümanizmin çatısı altında kendi düşünme yürekliliğinin ve yeni umutlarının şenliğini yaşamaktadır. Tarihte ilk kez ruhsal iktidar, salt miras yoluyla edinilen, geleneğe dayanan iktida-

rın önüne geçmektedir ve eski iktidar sahiplerinin buna gönüllü boyun eğmeleri, değer yargılarındaki bu değişimin ne denli çabuk yerleştiğinin kanıtıdır. V. Karl'ın, saraylıların dehşet dolu bakışları önünde bir çobanın oğlu olan Tizian'ın düşürdüğü bir fırçayı almak üzere eğilmesi, Papa'nın, Michelangelo'nun kabaca verdiği buyruğa uyarak, ustayı rahatsız etmemek için Sixtina'dan çıkması, prenslerin ve piskoposların silâh yerine ansızın kitaplar, resimler ve elyazmaları biriktirmeye koyulmaları - evet, bunların tümü de yalnızca birer simgedir ve bu kişilerin tümü böyle davranmakla, Avrupa'da yaratıcı düşüncenin iktidara geçtiği ve sanat alanında yaratılanların, savaşlarla politikalar sonucunda yaratılanlardan daha uzun ömürlü olacakları olgusu önünde bayraklarını indirmiş olmaktadır. Avrupa, tarihinde ilk kez olarak anlamını ve misyonunu düşüncenin egemenliğinde, parçalanmışlıktan uzak bir batı uygarlığının, örnek yapıtlar yaratan bir dünya kültürünün oluşturulmasında bulunmaktadır.

Çağ, bu yeni düşünce biçimi için bayraktar olarak Erasmus'u seçmiştir. Erasmus'u 'antibarbarus' olarak, her türlü gericiliğe ve gelenekçiliğe savaş açan biri, daha yüksek düzeyde, daha özgür ve daha insancı bir insanlığın sözcüsü, gelecekteki bir dünya vatan-daşlığı kavramının yol göstericisi olarak herkesten önde tutar. Bugün bizler o yüzyılın gözüpek ve sürekli arayan, görkemli bir boşuşmaya atılan, Faust'u çağrıştıran insanın 'uomo universale'nin bir başka ve daha derin tipinde, Lionardo ve Paracelsus'un temsil ettikleri tiple karşılaştırma kabul etmeyecek ölçüde daha görkemli biçimde belirginleşmiş olarak bulmaktayız. Oysa Erasmus'un o zamanlarki şansı, açık ve seçik (kimi zaman aşırı saydam bir biçimde) anlaşılabilirliği, yalnızca bilinebilecek olanla yetinmesi, aşırı nazik yaratılışı gibi, bugün son çözümlemede büyüklüğünü yıpratan özellikleriydi. Ve zaman, içgüdüsel olarak doğru bir seçim yaptı: Dünyadaki her köklü yenilik, her köklü değişim, şansını önce öfkeli devrimcilerle değil, ama ılımlı reformcularla dener ve yaşadığı çağ Erasmus'u, sessiz, ama önüne geçilmez biçimde etkinliğini sürdüren aklın simgesi olarak görmüştür. Avrupa, görkemli bir an boyunca birlik ve bütünlük içerisinde bir uygarlığın hümanist düşünde birleşmiştir; bu uygarlık içerisinde tek bir dünya diliyle, tek bir dünya diniyle, tek bir dünya kültürüyle insanlığa yalnızca yı-

kımlar getiren o öncesiz parçalanmışlığa son verilmesi öngörül-
müştür; bu unutulmaz deney, tuhaf bir biçimde Rotterdamlı Eras-
mus'un adına ve kişiliğine bağlı kalmıştır. Çünkü Erasmus'un dü-
şünceleri, istekleri ve düşleri, dünya tarihinin kısa bir zaman dili-
mi boyunca Avrupa'ya egemen olmuştur ve Avrupa'nın kesin ola-
rak birleştirilmesine ve barışa kavuşturulmasına yönelik bu anı ruh-
lu istencin, hepimizin ortak vatanının kanla yazılan trajedisi içeri-
sinde yalnızca çok çabuk unutilan bir sahne olarak kalması, hem
Erasmus adına, hem de bizler adına müthiş bir yıkımdır.

Erasmus'un tarihte ilk kez olarak –gerçekten unutulmaz bir
zaman dilimi! – Avrupa'nın tüm ülkelerini, tüm halklarını ve dille-
rini çatısı altına alan bu imparatorluğu, sertlikten uzak bir ege-
menlik biçimiydi. Bu imparatorluk kaba güce başvurulmaksızın,
yalnızca ruhsal edimlerin inandırıcı gücüyle kurulduğundan, hüma-
nizm her türlü kaba güçten nefret eder. Yalnızca per acclamation-
nem seçilmiş olması nedeniyle, Erasmus kendini hep haklı gören
bir diktatörlüğü uygulamaktan kaçınır. Onun görünmeyen impara-
torluğunun devlet ilkeleri, zora başvurmama ve iç özgürlüktür.
Erasmus anlayışı, insanları kendi hümanist ideallerine bağlarken,
daha önce hükümdarların ve dinlerin yaptığı gibi sabırsızca ve hoş-
görüsüz değil, ama tıpkı ışığın karanlıkta uçuşan hayvancıkları ken-
di tertemiz evrenine çekmesi gibi, henüz bilgisiz ve yoldan çıkmış
olanları kendi aydınlığına yumuşak ve inandırıcı davranarak çağır-
mak ister. Hümanizm, emperyalist değildir, düşman tanımaz,
uşakları da yoktur. Bu seçkin çevreye girmek istemeyen, dışarıda
kalabilir, kendisine karşı zor kullanılmaz; yeni idealin zorla benim-
setilmesine kalkışılmaz; her zaman iç dünyalardaki anlayışsızlıklar-
dan kaynaklanan sabırsızlıklar, bu dünya çapındaki uzlaşma öğreti-
sine yabancıdır. Ama öte yandan da bu yeni ruhsal luncaya gir-
mek, kimseye yasaklanmaz. Eğitim ve kültür isteyen herkes, hü-
manist olabilir; her sınıftan her insan, erkek ya da kadın, şövalye
ya da rahip, kral ya da tüccar, isterse bu özgür topluluğa katılabi-
lir, hangi ırktan ve sınıftan geldiği, hangi ulustan olduğu, hangi di-
li konuştuğu sorulmaz. Böylece Avrupa düşünce evreninde yeni
bir kavram ortaya çıkmaktadır: Uluslarüstü. O zamana değin in-
sanlar arasında aşılmaz duvarlar gibi dikilen diller, artık halkları
birbirinden ayırmamalıdır: her yerde geçerli hümanist Latince

aracılığıyla, bu ortak dil aracılığıyla bütün uluslar arasında bir köprü kurulur; bunun gibi, kapsamının aşırı darlığından ötürü yetersiz bir ideal olan vatan ideali, Avrupa idealince, başka deyişle uluslarüstü idealle aşılmalıdır. Erasmus, 'Querela pacis'inde "Bütün dünya, ortak bir vatandır," diye ilan eder ve Avrupa'ya bu üst noktadan baktığında, uluslar arasındaki öldürücü düşmanlık, İngilizler, Almanlar ve Fransızlar arasındaki her türlü nefret gözüne bir saçmalık olarak gözükür: "İsa adının hepimizi birleştirmesine karşın, bütün bu deli saçması adlandırmaların bizi hâlâ birbirimizden ayırması neden?" Avrupa'daki bütün bu düşmanlıklar, hümanist anlayıştaki insan için anlayış azlığından, eğitim yetersizliğinden kaynaklanan yanlış anlamalardan başka bir şey değildir ve gelecekteki Avrupalının görevi, kendini duygusal bir tutumla parçalanmış ülkelerin hükümdarlarının, bağnaz tarikatçıların ve ulusçu bencililerin kibirli isteklerine kaptırmak yerine, sürekli olarak insanları birbirlerine bağlayanları, ulusların karşısında Avrupa'yı, anavatan karşısında tüm insanlar için ortak olanı vurgulamak ve Hristiyanlık kavramını salt bir dinsel topluluğu gösteren bir kavram olmaktan çıkarıp, evrensel bir Hristiyanlık anlayışına, kendini adayarak hizmet etmeyi öngören, kendini beğenmişlikten arınmış bir insanlık sevgisine dönüştürmektir. Demek ki Erasmus idealinin hedefi, salt kozmopolit bir toplum oluşturma ötesindedir; bu ideal içerisinde daha o zamandan, düşünce düzeyinde yeni bir birlik ve bütünlük oluşturan bir Avrupa'ya yönelik kararlı bir irade dile gelmektedir. Gerçi daha önce Roma imparatorları, Büyük Karl gibileri Avrupa'yı birleştirmeyi denemişlerdir ve aynı deneyi sonradan Napoleon da yineleyecektir; ama bu iktidar sahipleri halkları ve devletleri kılıç ve ateşin yardımıyla bir araya getirmek istemişlerdir; fatihler, daha güçlü olanların boyunduruğuna sokmak için zayıf ülkeleri kaba güçle ezmışlerdir. Erasmus'ta ise -çok önemli bir ayrımla!- Avrupa, ahlâki bir düşünce, bencillikten tümüyle uzak ve ruhsal düzeyde bir istem niteliğiyle ortaya çıkar; Erasmus'la birlikte, bugün hâlâ gerçekleştirilememiş bir ideal, yani ortak bir kültürün ve uygarlığın çatısı altında birleşik Avrupa devletleri ideali ilk kez belirginleşir.

Bu ve buna benzer tüm birleştirici düşüncelerin öncüsü Erasmus için doğal ön koşul, her türlü kaba gücün, özellikle de sava-

şın, yani 'tüm iyi şeylerin sonunun' ortadan kaldırılmasıdır. Erasmus'u edebiyat alanında pasifizmin ilk kuramcısı saymak gerekir; çünkü Erasmus, sürekli savaşlarla geçen bir dönemde savaşa karşı beş yazı kaleme almıştır; 1504'te Güzel Filip'e yazılan mektup, 1514'te Cambrai Piskoposuna yazılan, 'Hristiyan prensleri olarak, Hazreti İsa aşkına barışı kabul etsinler' tümcesini içeren yazı, 1515'te 'Adagia'da, doğruluğunu sonsuz koruyacak olan 'Dulce bellum inexpertis' ('savaş, yalnızca onun deneyimini yaşamamış olanlar için güzeldir') başlıklı yazı. 1516'da Erasmus, 'Dindar bir Hristiyan hükümdarına öğüt' adlı yazısıyla genç İmparator V. Karl'ı uyarır ve sonunda 1517 yılında bütün dillere çevrilmiş olan, ama yine de hiçbir ulusun bilmediği 'Querela pacis', yani 'Avrupa'nın tüm ulusları ve halklarınca aşağı görülen, kovulan ve öldürülen barışın yakınması' yayımlanır.

Ama Erasmus daha o zamandan, yani zamanımızdan neredeyse beş yüz yıl önce, hep barıştan yana çıkan birinin pek teşekkür ve onay beklemeyeceğini bilmektedir, 'insanın ağzını savaş aleyhine açması, artık bir delilik ve Hristiyanlığa aykırı bir davranış sayılıyor'; ama bu durum, Erasmus'un en büyük zorbalıkların egemen olduğu bir çağda, hükümdarların savaş tutkularına kararlı bir tutumla sürekli saldırmasını engellemez. Erasmus'a göre Cicero, "Adil olmayan bir barış, en haklı savaştan daha iyidir" demektedir ve Erasmus, bu yalnız savaşçı, yanında bugün için bile zengin bir kaynak olabilecek kanıtlardan oluşma bir cephaneyle savaşa sefer açar. "Hayvanların birbirlerine saldırmalarını, bilgisizliklerine vererek anlayışla karşılayabiliyorum," diye yakını; ama insanlar savaşın başlı başına bir adaletsizlik olduğunu anlamak zorundadırlar, çünkü genel olarak savaşta yara alanlar, onu körükleyenler ve yürütenler değildir; savaşın bütün yükünü masumlar ve eline ne zaferlerden, ne de yenilgilerden bir şey geçecek olan zavallı halk taşır. "Savaşın en büyük yükü, bu savaşın hiç ilgilendirmediği kişilerin sırtına biner ve savaşta herhangi bir başarı söz konusu olsa bile, taraftarlardan birinin mutluluğu, öteki tarafın zararı ve yıkımı demektir." Demek ki savaş düşüncesiyle adalet düşüncesini birbiriyle bağdaştırabilmek olanaksızdır, o halde –diye sorar Erasmus bir kez daha– bir savaş nasıl haklı olabilir? Erasmus için mutlak ve tek başına geçerli bir doğruluk ne tanrıbilim alanın-

da, ne de felsefe alanında vardır. Erasmus'a göre doğruluk ve hak, her zaman çok anlamlı ve çok renklidir, bu nedenle "hükümdar hiçbir yerde savaşa razı olacak kadar dikkatsiz olmamalıdır ve hep haklılığını ileri sürmemelidir, çünkü kendi davasını baklı görmeyen var mıdır?" Erasmus'a göre her hakkın iki yanı vardır, her şey "çok yönlüdür ve taraflarca yozlaştırılmıştır," ve biri haklılığına içtenlikle inansa bile, bir hak ne zorla çözüme bağlanabilir, ne de zorla sona erdirilebilir, çünkü 'her savaştan bir başkası, bir savaştan bir ikincisi doğar.'

O halde düşünen insanlar için silâhlarla elde edilecek sonuç, hiçbir zaman bir çekişmenin ahlaki çözümü olmaz; Erasmus açıkça, bir savaş çıkması durumunda tüm ulusların düşünürlerinin ve bilginlerinin dostluklarına son vermemeleri gerektiğini savunur. Onların tutumu, hiçbir zaman düşünceler, uluslar, ırklar ve sınıflar arasındaki karşıtlıkları hareketli yan tutmalarla güçlendirmek olmamalıdır; onlar sarsılmaz bir kararlılıkla insanlığın ve adaletin tertemiz evreninde kalmalıdır. Onların sonsuz görevleri, 'savaşın iyilikten uzak, Hristiyanlığa aykırı ve vahşi anlamsızlığı' karşısında dünya çapında bir ortaklığı ve Hristiyanlık anlayışını savunmaktır. Bu nedenle Erasmus'un en yüksek ahlaki makam olarak kiliseye yönelttiği en şiddetli eleştiri, kilisenin "Hristiyanlık anlayışındaki dünya barışı" düşüncesini, yani Augustus'un o büyük idealini yürüyündeki iktidarını artırma pahasına bir yana atmış olmasıdır. "Tanrıbilimciler ve Hristiyan yaşamının ustaları, Hazreti İsa'nın o denli nefret etmiş olduğu bir şeyin başkışkırtıcıları olmaktan utanmıyorlar," diye bağırır öfkeyle ve sözlerini şöyle sürdürür: "Piskoposluk asasıyla kılıç, piskoposluk şapkasıyla miğfer, İncil ve kalkan nasıl bir araya gelir? Aynı vaazda hem Hazreti İsa, hem de savaş nasıl anılır, aynı trompelle hem Tanrı, hem de şeytan nasıl selâmlanır?" Demek ki, 'savaşçı din adamı', Tanrı buyruğu karşısında bir saçmalıktan başka bir şey değildir, çünkü böyle bir din adamı, efendisinin ve öğretmeninin: "Hepiniz barış içinde yaşayın!" demekle ona iletmek istediği en yüce mesajı yadsımış olur.

Erasmus sesini ne zaman savaşa, nefrete ve dar görüşlülüğe karşı yükseltse, beyecanlanır, ama öfkesinden kaynaklanan bu beyecan hiçbir zaman dünyaya bakışındaki netliği bulandırmaz.

Hem yürekten bir idealist, hem de düşünce biçimi açısından bir kuşkucu olan Erasmus, gerçek dünyada 'Hristiyanlık anlayışındaki dünya barışı'nın, hümanist aklın tek başına egemenliğinin gerçekleştirilmesinin önüne dikilen engellerin bilincindeydi. 'Deliliğe Övgü'sünde insana özgü deliliğin ve saçmalıkların her türünü iyileşmezlikleri ile birlikte gözler önüne sermiş olan bu düşünür, yazılı sözler, kitaplar, vaazlar ve bilimsel yapıtlarla insan doğasının zorbalık içgüdüsünün öldürülebileceğine ya da en azından uyuşturulabileceğine inanan idealist hayalcilerden değildi; Erasmus, bu güçlülük tutkusunun ve savaşma isteğinin yüzlerce ve binlerce yıldan bu yana insanlığın kanına işlemiş olduğunu, bir zamanlarki yarı-hayvan insanın hemcinslerine duyduğu, hayvansı nitelikteki o ilk nefretten kaynaklandığını ve insan soyunun hayvani yanlarından tümüyle arınıp insancılaşması için daha yüzlerce, belki de binlerce yıllık bir ahlâk eğitime ve kültürel kalkınmaya gerek bulunduğunu iyi biliyordu. Temel içgüdülerin tatlı ve ahlâktan yana sözlerle bilinip atılamayacağını da biliyordu ve bu dünyanın barbar yanını bir gerçek ve henüz aşılması olanaksız bir durum olarak kabulleniyordu. Bu nedenle asıl kavgasını bir başka alanda vermektiydi, bir düşünce adamı olarak güdülenlere ve yoldan çıkarılanlara değil, yalnızca ve yalnızca düşünen kafalara, hükümdarlara, rahiplere, bilginlere, sanatçılara, başka deyişle Avrupa'daki her çatışmadan sorumlu tuttuğu kişilere seslenebilirdi. Uzak görüşlü bir düşünür olarak kaba güç kullanma içgüdüsünün tek başına çok büyük bir tehlike oluşturmadığını çoktan saptamıştı. Tek başına kaba güç, uzun soluklu değildir; darbelerini körü körüne, kudurmuşçasına indirir, ama istençli bir hedef seçmediğinden, düşünmesi de yeterli olmadığından, bu tür ani patlamaların ardından şiddetini hemen yitirir ve kendi içinde çöker. Bulaşıcı etki yarattığı ve psikolojik açıdan toplulukları harekete geçirdiği zaman bile, yalnızca ilk heyecanın yatışmasıyla birlikte dağılıveren, başıbozuk sürülerin varlığı söz konusudur. Tarihin akışı boyunca, gerçek bir düzenin ruhsal önderliğinde gerçekleşmeyen ayaklanmalar ve patlamalar, hiçbir zaman tehlikeli olmamıştır — asıl kargaşalar, kanlı ve yıkıcı devrimler, ancak kaba güç kullanma içgüdüsü bir düşüncenin hizmetine girdiği ya da düşünce bu içgüdüden yararlandığı zaman ortaya çıkar, çünkü başıbozuk bir sürü, ancak bir parolayla partiye,

örgütlenmeye, orduya, dogmayla bir harekete dönüşür. İnsanlığın kaba güce dayanan tüm büyük çatışmaları, kana susamış bir zorbalık istencinden çok, bu istencin zincirlerini çözen ve insanlığın belli bir bölümünün üstüne yönelten bir ideolojiden kaynaklanır. İnsanların toplumunu dost ve düşman, yandaş ve hasım, kahramanlar ve caniler, inananlar ve dine karşı gelenler diye bölen şey, düşüncenin ve zorbalığın birleşmesinden doğma bir piç olan bağnazlıktır; bu bağnazlık, tek bir kişinin düşüncesinin diktatörlüğünü, egemen olmasına izin verilen tek inanç ve yaşama biçimi niteliğiyle tüm dünyaya benimsetmek ister. Yalnızca kendi sistemini tanıdığından ve yalnızca kendi doğru bildiğini gerçekleştirmek peşinde olduğundan, Tanrının bir çeşitlikler dünyası olmasını istediği dünyada başka herkesi susturabilmek için kaba güce başvurmak zorundadır. İnanç ve düşünce özgürlüğünün tüm kısıtlamalarını, enkizisyonu ve sansürü, insanların yakıldığı odun yığınlarını ve idam sehparlarını dünyanın başına saran, gözü kör zorbalık değil, ama bir tekyanlılık dehası, evrenselliğin düşmanı, tek bir düşüncenin tutsağı olan, bütün dünyayı da kendi hapisanesine çekmek ve kapatmak uğruna sürekli çaba harcayan bağnazlıktır.

İşte bu nedenle, insanlığa her zaman herkese ortak olanları en yüce ve en kutsal varlığı diye gösteren Hümanist Erasmus'a göre düşünce insanının en büyük suçu, kitlelerin zorbalığa her zaman hazır olan istençlerine gerekli bahaneyi sağlamaktır; çünkü düşünen insan böyle yapmakla, kendisinin başlangıçtaki düşüncelerini vahşice çiğneyip geçecek ve en temiz amaçlarını yıkacak olan güçleri harekete geçirmiş olur. Tek bir kişi, kitleyi coşkuya sürükleyebilir, ama bir kez zincirlerinden boşalmış olan coşkuyu geri döndürmeyi hemen hiçbir zaman başaramamıştır. Sözlerini ufak bir aleve üfleyen, bundan yıkıcı bir yangının doğacağını bilincinde olmalıdır, tek bir yaşama, düşünme ve inanç biçimini geçerli ilan eden, böylece dünyayı bölünmeye, başka her düşünme ve yaşam biçimine karşı ruhsal düzeyde ya da savaş alanlarında yürütülecek bir savaşa itmenin sorumluluğunu da yüklenmelidir. Her düşünce tiranlığı, insanlığın düşünme özgürlüğüne karşı açılmış bir savaştır ve bu nedenle de Erasmus gibi bütün düşünceler için en yüksek düzeyde bir sentez, tüm insanlığa ortak bir uyum arayan biri, düşüncedeki her türlü tek yanlılığı, körü körüne anlamak iste-

memeyi kendi uzlaşma düşüncesine yöneltilmiş bir saldırı olarak görmek zorundadır. Bu nedenle hümanist yetiştirilmiş ve hümanist düşünceli insan, kendini hiçbir ideolojiye adamamalıdır, çünkü bütün düşünceler, özleri gereği hegemonya kurmak peşindedirler; bir hümanist hiçbir partiye bağlanmamalıdır, çünkü bir partiden olan her insanın görevi yanlı görmek, yanlı duymak ve yanlı düşündürmektir. Bir hümanist, düşünme ve eylem özgürlüğünü her durumda korumalıdır, çünkü özgürlük olmaksızın adalet, yani bütün insanlığın en yüce ideal sayması gereken tek düşünce gerçekleşemez. Bundan ötürü Erasmus anlayışı doğrultusunda düşünmek, bağımsız düşünmek demektir, Erasmus anlayışı doğrultusunda etkin olmak da, karşılıklı anlaşmayı sağlamak amacıyla etkin olmayı dile getirir. Erasmus anlayışını taşıyan, insanlığa inanan kişi, kendi yaşam çevresi içinde insanları birbirinden ayıranları değil, birleştirenleri destekleyecektir, onun görevi tek yanlıları yanlılıklarında, düşmanlık besleyenleri düşmanlıklarında desteklemek değil, anlayış yaymak ve anlaşmalara zemin hazırlamaktır. Ve zaman, bağnazlığı doğrultusunda yanlılığını ne denli arttırırsa, hümanist insan da bütün bu yanlıgıların ve kargaşaların içerisinde tüm insanlara ortak olanı görmesini sağlayan partilerüstü konumunda kalmayı o ölçüde dirençle sürdürecektir; o, yeryüzünde ruhsal özgürlüğün ve adaletin şaşmaz savunucusudur. Bu nedenle Erasmus, her düşünceye hakkını verir, ama hiçbir düşüncenin tek başına haklılığını onaylamaz; deliliği bile anlamaya ve övmeye çalışmış olan Erasmus, hiçbir kuramın ve savın karşısına daha başta düşmanca dikilmez, ama bunlar başkalarına saldırmaya yeltendikleri anda karşılarında yer alır. Çok bilen kişi sıfatıyla hümanist insan, dünyayı özellikle çeşitliliğinden ötürü sever ve bu dünyadaki karşıtlıklar yüzünden korkuya kapılmaz. Tüm değerleri tek bir paydaya, tüm çiçekleri tek bir biçime ve rengi indirgemek peşinde olan bağnazlar ve sistem koymak isteyenler gibi dünyanın karşıtlıklarını ortadan kaldırmayı aklının ucundan bile geçirmez; zaten hümanist düşüncenin belirleyici özelliği de karşıtları düşmanlık olarak değerlendirmemek, görünüşte bağdaşmaz olan her şey için onların üstündeki birliği, insanlığı aramaktır. Erasmus, Hıristiyanlık ve antik çağ, inanç özgürlüğü ve Tanrıbilim, Rönesans ve reform gibi birbirine normalde amansız düşman olan öğeleri kendi iç dünya-

sında uzlaştırmayı bilmiş olduğundan, günün birinde tüm insanlığın da tüm farklılıkları mutluluk kaynağı bir birlikteliğe, çelişkileri daha yüksek düzeyde bir uyuma dönüştürebileceğine inanmaktaydı. Dünya çapındaki bu anlayış, Avrupa'da, tinsel düzeyde gerçekleşecek bu birleşme, genelde soğukkanlı ve akılcı bir tutumda olan hümanizmin tek dinsel inanç ögesini oluşturmaktaydı ve hümanizm, o karanlık yüzyılda başkalarının Tanrıya olan inançlarını ilan ederken duydukları coşkuyla, insanlığa olan inancını içeren mesajı, dünyanın anlamının, hedefinin ve geleceğinin tekyanlıklar yerine ortak yanları yaşamak, böylece de gittikçe daha insancı, daha insana yaraşır olmak olduğunu haykırıyordu.

Hümanizm, insanları hümanist olarak yetiştirmek için tek bir yol tanır; o yol, eğitimidir. Erasmus ve yandaşları, insanoğlunun içindeki insancı yanın ancak eğitim ve kitaplar aracılığıyla güçlendirilebileceğini düşünürler, çünkü onlara göre yalnızca eğitilmemiş, kendisine bir şey öğretilmemiş olan insan, kendini körü körüne tutkularına kaptırır. Eğitilmiş, uygarlaşmış insan -Erasmus'un ve yandaşlarının düşüncelerinin trajik yanlışlığı, buradadır- artık zorbalığa kayamaz, eğitilenler, kültürlüler, uygarlaşmış olanlar ağırlık kazandıklarında, kaos ve vahşet kendiliğinden son bulacak, savaşlar ve ruhsal baskılar çağdışı eylemler olarak geçmişe karışacaktır. Hümanistler, uygarlık konumunu gözlerinde aşırı büyütmeleri sonucu, o dizginlenmesi olanaksız güçleriyle içgüdülerin dünyasını anlayamamışlar, kültür alanındaki iyimserlikleriyle çözümü neredeyse olanaksız ve korkunç bir sorunu, insanlar arasındaki nefret ve insanlığın büyük psikozları sorununu aşırı yalın bir düzeye indirgemişlerdir. Hümanistlerin hesapları çok yalındır; onlara göre biri alt, biri de üst olmak üzere iki kesim vardır, aşağıda uygarlaştırılmamış, kaba, salt tutkularına göre yaşayan kitle, yukarıda ise eğitilmişlerin, anlayanların, insancı ve uygar olanların bölgesi yer alır; hümanistlere göre alttaki eğitilmemiş kesimlerin gittikçe daha büyük bölümlerinin üst kültüre çekilmesi başarılabılırsa, işin büyük bölümü de yapılmış sayılacaktır. Avrupa'da nasıl önceden vahşi ve tehlikeli hayvanların gezindiği çorak ülkeler gittikçe daha çok oturulabilir kılınmışsa, insanlar arasında da anlayışsızlığın ve zorbalığın zamanla ortadan kaldırılması, özgür, aydınlık ve verimli bir insanlık ikliminin yaratılması mümkün olmalıdır. Böyle-

ce hümanistler, dinsel düşüncenin yerine insanlığın önüne geçilemez biçimde ilerlemesi düşüncesini koyarlar. İlerleme düşüncesi, Darwin tarafından bilimsel bir yöntemle dönüştürülmezden çok önce, hümanistlerce ahlâki bir ideal niteliğiyle ortaya konur: on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl, bu idealden temellenir; Erasmus'un düşünceleri pek çok bakımdan modern toplum düzeninin temel ilkelerine dönüşmüştür. Buna karşın, hümanizmde ve özellikle de Erasmus'un kişiliğinde bir demokrat ve liberalizmin bir öncüsünü görmek, çok büyük bir yanılgı olur. Erasmus ve yandaşları halka, yani bilgisizlerden ve ergin olmayanlardan – onlara göre her eğitilmiş insan, aynı zamanda erginlikten uzak insandır – oluşan kitleye en ufak bir hak tanımayı bile düşünmezler ve soyut düzeyde tüm insanlığı sevmelerine karşın, vulgus profanum'la ortak bir yanlarının olmasından dikkatle kaçınırlar. Daha yakından bakıldığında, hümanistlerde soylulara özgü kendini büyük görmenin, yerini yeni bir türe, üç yüzyıl boyunca etkinliğini sürdürecekt olan akademik kendini beğenmişliğe bırakmış olduğu görülür; bu yeni tutum, hak ve haksızlık, ahlâklılık ve ahlâkdışılık konusunda karar verme hakkını yalnızca Latince bilen, üniversiteli insana tanır. Hümanistler, akıl adına dünyayı yönetme konusunda, kaba güçle yönetmek isteyen hükümdarlar ve Hazreti İsa adına yönetmek isteyen kilise kadar kararlıdır. Düşledikleri, bir oligarşidir, kültür aristokrasisinin egemenliğidir: polislin devletin yönetimini eski Yunanlılar doğrultusunda, yalnızca en iyiler ve en kültürlüler ellerinde bulundurmalıdırlar. Üstün bilgilerinden, aydın ve hümanist dünya görüşlerinden güç alan hümanistler, uluslar arasındaki budalaca ve ancak geriye götürmeye yarayan çekişmelere birer aracı ve önder olarak el atma görevinin yalnızca kendilerine ait olduğuna inanırlar, ama durumları kesinlikle halkın yardımıyla değil, kitleyi bir yana bırakarak düzeltmek isterler. Böylece temeline inildiğinde hümanizm, şövalyeliğin reddedilişi değil, tinsel biçimde yenilenmesidir. Şövalyeler dünyayı kılıçla ele geçirmeye çalışmışlardır; hümanistler bu işi kalemalarının gücüyle yapacaklarına inanırlar ve bilincinde olmaksızın, tıpkı şövalyeler gibi, kendilerine 'barbarlar'dan ayrılmasına yarayan bir toplumsal konum, bir tür saray etiketi yaratırlar. Halktan geldiklerini perdelemek için, adlarını Latinceye ya da Yunancaya çevirerek soylulaştırırlar, kendilerine

Schwarzerd yerine Melanchton, Geisshüsler yerine Mykonius, Oelschlaeger yerine Olearius, Kochhaffe yerine Chytraeus ve Dobnick yerine Cochlaeus gibi adlar takarlar, kendilerini kentte yaşayan öteki insanlardan dış görünüş bakımından bile ayırmak için özel bir özenle siyah ve bol giysiler giyerler. Bir şövalyeye, at üstünde önden gitmek yerine yürüyenlerin arasında gitmesini önermenin aşağılayıcı gelmesi gibi, hümanistler de bir kitabı ya da bir mektubu kendi anadillerinde yazmayı bir aşağılanma sayarlar. Ortak kültürel idealleri nedeniyle, her biri davranışlarında ve insanlarla ilişkilerinde özellikle soylu bir tutum takınmak zorunda olduğuna inanırlar; tümü de sert sözcükler kullanmaktan kaçınırlar ve zorbalıkla kabalığın egemen olduğu bir çağda, nezaketi özel bir görev sayarlar. Bu düşünce aristokratları sözde ve yazıda, dilde ve davranışta düşünce ve anlatımlarının soylu olması için çaba harcarlar, böylece aslında İmparator Maximilian'la birlikte mezara girmiş olan şövalyeliğin, can çekişen bu sınıfın son parıltıları, kendine simge olarak çarmıh yerine kitabı seçmiş olan bu tinsel tarikatın yansıdır. Ve soylu şövalye sınıfının topların gülleler saçan zorba gücü önünde yenik düşmesi gibi, bu soylu idealist topluluk da bir Luther'in, bir Zwingli'nin yarattığı halk devriminin köylü yumruklarını andıran darbeleri önünde tüm güzelliğiyle, ama herhangi bir biçimde karşı koyamadan yıkılıp gidecektir. Çünkü özellikle bu halkı görmezden geliş, gerçekler karşısındaki bu umursamaz tutum, Erasmus'un imparatorluğunu daha başında her türlü ayakta kalabilme olanağından, düşüncelerini de doğrudan etkin olabileme gücünden yoksun kılmıştır: Halkı anlamaya ve ondan birşeyler öğrenmeye çalışmak yerine, halka tepeden bakarak ders vermeye çalışması, organik açıdan hümanizmin temel yanılsıydı. Bu akademik idealistler, imparatorluklarının sınırları geniş olduğundan, tüm ülkelerde, saraylarda, üniversitelerde, manastırlarda ve kiliselerde, o güne değin barbarlığın kol gezdiği bölgelerde 'eruditio' ve 'eloquentia'nın ilerlemelerini onlara gururla haber veren görevlileri bulunduğundan, artık iktidarın kendilerinde olduğuna inanmışlardı; oysa aslında imparatorluk, yalnızca incecik bir üst yüzeyi kapsamına almaktaydı ve gerçeklerle olan bağları da son derece zayıftı. Polonya'dan ve Bohemya'dan, Macaristan'dan ve Portekiz'den gelen mektuplar Erasmus'a her gün sevinçli haberler ulaş-

tırdıklarında, bütün ülkelerden imparatorlar, krallar ve papalar Erasmus'un yakınlığını aradıklarında, o zaman Erasmus çalışma odasına kapandığı kimi anlarda kendini aklın imparatorluğunun artık kalıcı biçimde kurulduğu gibi bir çılgınlığa kaptırabiliyordu. Ama bu Latince mektupların perde arkasında ne milyonlarca insandan oluşan büyük kitlenin suskunluğunu, ne de ölçüsüz derinliklerden gittikçe daha şiddetle gelmekte olan homurtuları algılayabiliyordu. Hümanizm, halkın varlığını hiçbir zaman kabul etmediğinden, sevgisini kazanmak uğruna kitleye yaltaklanmayı, bilgisizlerle, 'barbarlarla' herhangi bir ilişki kurmayı kültürlü bir kişiye yakışmayan, soyluluğa aykırı bir davranış olarak gördüğünden, her zaman yalnızca mutlu bir azınlık için varoldu; bu anlayışın ürünü olan platonik insanlık imparatorluğu ise çok kısa bir zaman parçası boyunca bütün dünyayı aydınlatan, bulunduğu yüceliklerden mutlu bakışlarını karanlık yeryüzünde gezdiren, izlenilmesi çok görkemli, yaratıcı ruhun katıksız bir ürünü olan, ama salt bulutlardan oluşma bir imparatorluktu. Bu iddialı yapı -karanlıklarda çoktandır oluşmaya başlamış- gerçek bir fırtına karşısında dayanamayacak, hiç savaşmaksızın geçmişin pençelerine düşecekti.

Çünkü hümanizmin en derinde yatan trajedisi ve çabuk çöküşünün nedeni, düşüncelerinin büyük, ama bu düşünceleri yayan insanların büyüklükten uzak olmalarıdır. Salt akademik düzeyde kalarak dünyaya bir çekidüzen vermeye çalışan insanlarda görüldüğü gibi, çalışma odalarından dışarı çıkmayan bu idealistlerin de bir parça gülünç yanları vardır; hepsi de kısır ruhlu insanlardır, iyi niyetli, dürüst, Latince adlarını bir maskeli balodaymışçasına taşıyan, biraz kendini beğenmiş kılı kırk yaranlardır; bir öğretmen gibi titiz davranmaları, en canlı düşüncelerin bile ellerinde tozlanıp kalmasına yol açar. Erasmus'un bu küçük yoldaşlarının adakemik saflıkları gerçekten duygulandırıcıdır; bu halleriyle, bugün de rastlanan, insanlar arasında dostluğu yaymayı ve dünyayı daha güzel kılmayı amaçlayan derneklerde toplanan dürüst insanlara benzerler; bu kuramcı idealistler, ilerlemeye bir dine iman etmişçesine inanırlar; gerçek dünyada savaşlar birbirini izlerken, barış düşüncelerini hayranlıkla alkışlamış olan aynı papalar, imparatorlar ve prensler, bir yandan da birbirleriyle ve birbirlerine karşı antlaşmalar imzalayıp dünyaya ateşe verirlerken, ayıkken düş gören bu in-

sanlar yazı masalarının başında ahlâkın egemen olacağı bir dünyayı kurgularlar ve sonsuz barışın tezlerini kaleme alırlar. Cice-ro'ya ait yeni bir elyazması bulunduğunda hümanist klan, bütün dünyanın sevinçten yerinden oynayacağına inanır, ellerine geçen her taşlama, heyecandan kendilerinden geçmeleri için yeterlidir. Ama sokaktaki insanları neyin harekete geçirdiğini, kitlelerin derinliklerinde baştan beri neyin egemen olduğunu bilmezler ve bilmek de istemezler; odalarına kapalı kaldıkları için iyi niyetle söyledikleri sözler, gerçeklerin dünyasında titreşimler yaratmaktan uzak kalır. Kötü sonuçlara yol açan bu kopukluk, tutkulardan ve halka dönüklükten bu denli uzak kalış nedeniyle hümanizm, verimli düşüncelerini gerçekten verimli kılmayı hiçbir zaman başaramamıştır. Öğretilerinin temelinde bulunan görkemli iyimserlik, insanlık düşüncelerinin bu kuramcı öğreticileri arasında sesini halka değin ulaştırabilecek güçte tek bir kişi bile bulunmadığından, yaratıcılık düzeyine ulaşamamıştır. Büyük ve kutsal bir düşünce, birkaç yüzyıl boyunca hiçbir parıltısı bulunmayan bir soy içerisinde kuruyup kalmıştır.

Ama insanlığa duyulan güvenin kutsal bulutlarının yumuşak, kanla lekelenmemiş parıltılarının Avrupamızın topraklarını ışığa boğduğu o kısa zaman parçası, dünya tarihinde güzel bir zaman parçasıydı ve bu dönemin, ulusların artık aklın çatısı altında barışa ulaştıkları ve birleştikleri yolundaki çılgınca düşü, biraz aceleye gelmiş bir düş bile olsa, bize düşen ona saygı ve şükran duymaktır. Tarihin kısır ve tekdüze bir kendini yinelemeden, değişik görünüşler içerisinde aynı anlamsızlıkla yenilenen bir oyun olduğuna inanmayı reddeden, bunun yerine tarihin ahlâki bakımdan bir ilerleme anlamını taşıdığına ne pahasına olursa olsun inanmayı sürdüren, insanlığın görünmeyen bir merdivenin yardımıyla hayvanların düzeyinden Tanrı katına, zorbalıktan bilgece düzen getiren anlayışa doğru tırmandığına, kesin anlaşmayı temsil eden en yüksek aşamanın artık çok yakında olduğuna, bu aşamaya neredeyse erişildiğine inanan insanların varlığı, dünya için her zaman gerekli olmuştur. Rönesans ve hümanizm, dünya tarihinde işte böyle bir an, dünyaya inançla ve iyimserlikle dolu bir an yaratmıştı; o dönemi bunun için sevmemiz ve o dönemde kurulan düşleri aynı nedenle saygıyla karşılamamız gerekir. Çünkü Avrupa insanı, tarihinde ilk

kez o dönemde geçmişteki tüm çağları aştığı, eski Yunanda ve Roma'da bile olduğundan çok daha yüce, bilgili, bilge bir insanlığı oluşturmaya koyulduğu gibi bir özgüven kazanmıştı. Ve gerçekler, Avrupa'nın iyimserliğinin bu ilk önderlerini haklı çıkarır gibidir; çünkü geçmişte ne varsa gölgede bırakan görkemler, o günlerde yaşanmamış mıdır? Dürer ve Lionardo yeni bir Zeuxis'in ve Apelles'in, Michelangelo da yeni bir Phidias'ın temsilcileri değil midirler? Bilim, yıldızları ve dünyayı açık ve yeni yasalara göre düzenlememiş midir? Yeni ülkelerden akan para yeni bir zenginlik, bu zenginlik de yeni bir sanat yaratmamış mıdır? Yaratıcı, insanları eğitici sözleri dünyanın dört bir yanına ulaştıran mucize, Gutenberg'in mucizesi o günlerde gerçekleşmemiş midir? Hayır, artık kurtuluşa az kalmıştır, Erasmus ve yandaşlarının sevinçleri budur ve kendi gücü konusunda fazlasıyla aydınlatılmış, bu güçle yeterince donatılmış olan insanlık, artık gelecekte yalnızca kardeşçe yaşamak, ahlâklı davranmak ve doğasının hayvani yanlarını kesin olarak kurutmak yolundaki ahlâki misyonunun bilincine varmalıdır. Ulrich von Hutten'in: "Yaşamak, başlı başına bir zevk!" çılgılığı, bir davul sesi gibi dünyanın dört bir yanına dağılır ve yeni Avrupa'nın vatandaşları, Erasmus imparatorluğunun burçlarından inançlı ve sabırsız bakışlarını, geleceğin ufkundaki bir ışık çizgisine çevirirler; bu ışık, kafaları sarmış olan uzun gecenin ardından dünya barışının güneşini müjdeler gibidir.

Ama karanlık yeryüzünün üzerinde yükselen, sabahın kutsal kızılığı değildir, hümanistlerin ideal dünyasını yıkacak olan yangının ilk ışıklarıdır. Cermenlerin Roma'ya saldırışları gibi, Luther, yani bu bağınaz eylem insanı da ulusal bir halk hareketinin önüne geçilmez vurucu gücüyle hümanistlerin uluslarüstü idealist düşlerinin üstüne çöker. Hümanizm, dünyayı birleştirmeye yönelik çabalarına daha tam anlamıyla başlayamadan, reform hareketi Avrupa'da düşünce düzeyindeki son birliği, ecclesia universalis'i bir bal-yoz darbesiyle ikiye ayırır.

BÜYÜK HASIM

Yön verici güçlerin, yazgının ve ölümün insanlara uyarısız yaklaştıkları enderdir. Bunlar her defasında yüzü örtülü, sessiz bir haberci gönderirler ve kendisine haberci gönderilen, hemen her zaman yöneltilen gizemli seslenişi duymazdan gelir. O yıllarda Erasmus'un masasında yığılan sayısız onay ve saygı mektuplarının arasında 11 Aralık 1516 tarihini taşıyan, Saksonya Seçici Prensinin sekreteri Spalatinus'un yazmış olduğu bir mektup da vardır. Spalatin, Erasmus'a hayranlığını dile getiren ifadelerin ve bilim dünyasından haberlerin yanı sıra, yaşadığı kentte bulunan ve Erasmus'a büyük hayranlık duyan genç bir Augustin rahibinin, ilk günah konusunda kendisiyle aynı görüşte olmadığını da bildirir. Bu rahip, Aristoteles'in insanın adil davranırsa adil olacağı görüşüne katılmamakta, insanın ancak adil olursa doğru hareket edebilecek konuma gelebileceğini savunmaktadır; "önce kişi değişmiş olmalıdır, yapıtlar ondan sonra gelir."

Bu mektup, dünya tarihinden bir parçadır. Çünkü Doktor Martin Luther –adı belirtilmeyen ve henüz kimselerin tanımadığı Augustin rahibi, Luther'den başkası değildir– böylece ilk kez Büyük Erasmus'a seslenmiş olmaktadır ve Luther'in itirazı daha başlangıçta, Reform hareketinin bu iki büyük önderini ileride birbirine düşman edecek olan temel soruna yöneliktir. O günlerde, Erasmus, bu satırları doğal olarak üstünkörü okur. İş başından aşkın olan, bütün dünyanın göz bebeği bir adamın Saksonya'da yaşayan, adı sanı bilinmeyen bir rahiple tanrıbilim konusunda tartışmalara girmek için zaman ayırması da zaten beklenemez; Erasmus mektubu pek dikkat etmeksizin, o saat yaşamında ve dünyada bir dönüm noktasına geldiğinin farkına varmaksızın okur. O zamana değin Erasmus, Avrupa'nın efendisi ve yeni din öğretisinin büyük ustası sıfatıyla, hep yalnız başına olmuştur; şimdi ise büyük hasım ortaya çıkmıştır. Hafif, belli belirsiz parmak vuruşlarıyla Erasmus'un evinin ve yüreğinin kapılarını çalmıştır; o noktada Martin

Luther, henüz adını kullanmamaktadır, ama kısa süre sonra dünya onu, Erasmus'un mirasçısı ve zaferi kazanan hasmı diye anacaktır.

Luther ile Erasmus arasında gerçekleşen bu düşünce düzeyindeki karşılaşmayı, yaşamları boyunca kişisel bir karşılaşma izlemiştir; sayısız yazılarda, bakır baskılarda adları ve resimleri yan yana yer alan, dini Roma'nın boyunduruğundan kurtaran kişiler, ilk dürüst Alman Protestanları olarak birlikte kutlanan bu iki insan, daha en baştan birbirleriyle karşılaşmaktan içgüdüsel olarak kaçınmışlardır. Böylece tarih, bizi son derece dramatik bir sahnedен yoksun kılmıştır, çünkü bu iki büyük hasmı göz göze görememek, gerçekten büyük bir fırsatın kaçırılmış olması demektir! Dünyanın yazgısının iki insanı karakter ve vücut olarak Erasmus ve Luther kadar birbirinin karşıtı niteliğiyle biçimlediği pek az görülmüştür. Bu iki insan etleri ve kemikleriyle, düşünce ve yaşam biçimleriyle, dış görünüşlerinden sinirlerinin ucuna değin birbirinden son derece farklı, birbirine tümüyle düşman kampların ürünüdürler: Bu iki insanın yapılarında hoşgörülle bağnazlığın, akılla tutkunun, kültürle doğal gücün, dünya vatandaşlığıyla ulusçuluğun, evrimle devrimin çatışması söz konusudur.

Bu karşıtlık daha vücut yapıları bakımından son derece somut ortaya çıkar: Bir maden işçisinin oğlu olan, köylü atalardan gelme Luther, turp gibi sağlıklıdır, içinde birikmiş olan gücün neredeyse tehlikeli zorlaması altındadır ve bastığı yeri titretir, alabildiğine canlıdır ve bu canlılığın verdiği kabasaba zevki de yansıtır – "bir Bohemyalı gibi tıkınıyorum, bir Alman gibi de içiyorum" –; her yanından hayat fışkıran bir insandır; bütün bir ulusun şiddeti ve vahşiliği, bu durduğu yerde kaynayan canlıda toplanmıştır. Sesi ni yükselttiğinde, konuşmasıyla birlikte sanki bir orgun bütününü çalmaya başlar, ağzından çıkan her söz, taze fırından çıkma siyah köylü ekmeği gibi lezzetli ve tuzludur, insan onun konuşmasında doğanın tüm öğelerini, kaynakları, kokusu ve gübresiyle toprağı algılar – bu ateşli konuşma biçimi, bir fırtınanın vahşiliği ve yıkıcılığıyla tüm Alman topraklarında eser. Luther'in dehasının kaynağı, entellektüel yapısından çok daha ileri ölçüde bu somut şiddetinden kaynaklanır; son derece büyük bir betimleme gücüyle halkın dilini konuştuğu gibi, bilincinde olmadan kitleye koşut düşünür ve

kitlenin istencini doruğa varan bir coşkuyla sergiler. Kişiliği, aynı zamanda Alman olan ne varsa, tümünün patlamasını, Almanya'da protestoya geçen ve başkaldıran tüm içgüdüleri dünyanın bilinci önünde sergiler ve ulus onun düşünelerini paylaşıırken, o da ulusun tarihi ile geçer. Doğal gücünü kaynağına geri verir.

Bu iri yapılı, iri kemikli, kanlı canlı Luther'den, dar alnında Michelangelo'nun Musa'sırun boynuzlarını çağrıştırtırcasına yer alan, istencin göstergesi olarak korkutucu biçimde yükselen kabarıklıklarıyla bu insandan sonra, bir düşünce adamı olan Erasmus'a, o teni parşömen rengi, derisi incecik, kendisi zayıf ve her an yere yığılabirmiş izlenimi uyandıran insana bakıldığında, her ikisi salt vücut yapıları bakımından karşılaştırıldığında, göz, bir olguyu akıldan önce kavrar: birbirine bu denli karşıt iki kişi arasında sürekli bir dostluk, bir anlaşma asla olası değildir. Hep hastalıklı olan, soğuktan titreyerek hep odasının gölgeliklerinde kalan, kürklerine sarınarak oturan, Luther'in aşırı sağlıklılığına karşılık sağlığından yana hep aksaklıklarla boğuşan Erasmus, hasmının aşırı ölçüde sahip bulunduğu ne varsa, sürekli eksikliğini çeker; bu zayıf yapılı insan, soluk renkli, zavallı kanını hep Burgonya şarabının yardımıyla sıcak tutmak zorundadır, oysa – ayrıntılardaki karşıtlıklar, hep en somut ayrımlardır – Luther, kıpkırmızı şişen damarlarını akşamları iyi uyuyabilmek amacıyla yatıştırmak için her gün 'kuwetli Wittcnberg birası'nı içmek gereğini duyar. Luther konuştuğu zaman bulunduğu evin içinde gökgürültüleri dolaşır, kilise titrer, dünya sarsılır; ama Luther masa başında ve dostlarının arasında çevreyi titreten kahkahalar atmasını da iyi bilir ve müzikteki tanrısal yanı çok seven biri olarak, güçlü erkek sesiyle şarkı söylemekten de çok hoşlanır. Buna karşılık Erasmus, göğsünden hasta gibi alçak sesle konuşur, söyleyeceği her tümceyi dantel gibi işler; Luther'e gelince, onun konuşması da yazması da 'kör bir at' örneği, doludizgindir. Luther'in kişiliği, gücü çevresine bir atmosfer gibi yayar: çevresinde bulunan herkes, Melanchton, Spalatin ve dahası prensler, Luther'in buyurgan kişiliğinin etkisiyle ona neredeyse hizmet etmeye hazır bir konuma girerler. Buna karşılık Erasmus'un gücü, kendisinin gözükmediği yerde, yani yazıda, mektupta, yazılı sözde en belirgin biçimde ortaya çıkar. Erasmus her şeyi ufak tefek, zavallı ve ihmale uğramış vücutuna değil,

ama dünyayı kavrayan, engin kafasına borçludur.

Bu iki adamın ruhsal yapıları da düşünce dünyasının çok farklı bölgelerinden kaynaklanır. Erasmus, ikisinden hiç kuşkusuz daha ileri görüşlü ve daha bilgilisidir, yaşamın ona yabancı olan hiçbir yanı yoktur. Aklının soyut gücü, günışığının renksizliği ve netliğiyle gizlerin tüm aralıklarından ve çatlaklarından sızar ve tüm nesneleri aydınlatır. Luther'in ufku ise Erasmus'unkinden çok daha dar, ama daha derindir; onun dünyası, Erasmus'un dünyasından daha dardır, hem de karşılaştırılamayacak kadar dardır, ama Luther her düşüncesine, her inancına kişiliğinin atılganlığını katmasını bilir. Her şeyi iç dünyasına sokup kendi kıpkırmızı kanıyla alabildiğine ısıtır, her düşünceyi o müthiş yaşama gücüyle gebe bırakır, bağınazlaştırır ve bir kez saptayıp benimsediğini bir daha bırakmaz; her iddia, tüm yaratılışıyla özdeşleşir ve ondan olağanüstü bir dinamik güç kazanır. Luther ve Erasmus, sayısız kez aynı düşünceleri dile getirmişlerdir, ama bir düşünce, Erasmus'tan çıktığında düşünenler üzerinde salt tinsel bir çekicilik yaratan, Luther'in ağzından çıktığında, sürükleyici kişiliği sayesinde, hemen parolaya, savaş çılgınlığına, maddeleşmiş isteme dönüşür ve Luther bu istemleri, Kutsal Kitaptaki tilkilerin yangınları örneği, bütün insanlığın vicdanını tutuşturana değin bir kırbaç gibi dünyanın suratına çarpar. Erasmus'un tüm çabalarının son hedefi, düşüncede dinginliği ve barışı sağlamaktır; Luther'in tüm çabalarının amacı ise duyguları gerilime sokma ve sarsmaktır; bu nedenle Erasmus en büyük gücünü en açık seçik, en soğukkanlı konuşabildiği zaman, bir coşku insanı olan Luther ise öfke ve nefret dudaklarını en çok yaktığı zaman kazanır.

Bu türden bir karşıtlığın, savaştaki hedef aynı olsa bile, tarafları organik olarak birbirine hasım olmaya sürüklemesi kaçınılmazdır. Başlangıçta Luther'in ve Erasmus'un istedikleri, aynı şeydi, ama yaradılışları gereği isteme biçimlerinde ortaya çıkan büyük karşıtlık, kişilikleri bakımından bu istekleri birer çelişkiye dönüştürdü. Düşmanca davranışlar, Luther'den kaynaklandı. Dünyaya gelmiş tüm dahiler arasında Luther belki de en bağınaz, en boyun eğmez ve en savaşçı olanıydı. Çevresinde yalnızca hizmetlerinden yararlanmak için kendisine hep evet diyenlerin, hırsını çıkarıp ezmek için de hep hayır diyenlerin varlığına dayanabilirdi. Eras-

mus için ise bağınazlıktan uzaklık, neredeyse bir din olup çıkmıştı ve Luther'in sert diktatör tonu – söylediği ne olursa olsun – bir bıçak gibi Erasmus'un ruhunu yaralamaktaydı. Luther'in yumruklarını vurmasına ve ağzından köpükler saçarak konuşmasına Erasmus, düşünürler arasında dünya vatandaşlığı anlamında bir anlaşma sağlamayı en yüce hedef bilen bu insan, salt bedensel bakımdan bile dayanamıyordu ve Luther'in kendine duyduğu (Luther'in kendisinin Tanrıdan emin olmak diye adlandırdığı) güven, Erasmus'a, yanılığın ve deliliğin pençesine kaçınılmaz olarak hep düşen dünyamızda kışkırtıcı, neredeyse Tanrıyı yadsıyıcı bir kendini beğenmişlik olarak gözükmekteydi. Luther'e gelince, o da doğal olarak Erasmus'un inanca ilişkin konulardaki kararsız ve kaypak tavrından, bir türlü karara varmayı istememeyi istemesinden, gerçek inancının hiçbir zaman saptanamayışından nefret etmekteydi; Erasmus'un tavrını açık seçik ortaya koymak yerine, estetik bakımdan kusursuz, 'yapay konuşması', Luther'in midesini bulandırıyor. Erasmus'ın kişiliğinin derinliklerindeki birşeyler Luther'i, Luther'in kişiliğinin derinliklerindeki birşeyler de Erasmus'u kaçınılmaz biçimde sınırlandırmekteydi. Bu nedenle yeni Hristiyan öğretisinin bu ilk iki havarisinin, Luther'le Erasmus'un işbirliği yapmamış olmalarının salt dış nedenlerden ve rastlantılardan kaynaklandığı yolundaki görüş, akıldışıdır. İkisinin birbirlerine en benzeyen yanlarının bile düşüncelerindeki ve yaratılışlarındaki farklılık nedeniyle birer ayrılığa dönüşmesi zorunluydu, çünkü bu iki insanın farklılıkları organikti. Bu farklılık beyinden başlayıp içgüdülerin örgüsüne, oradan da kanın kanallarıyla bilinçli düşünme istencinin artık egemen olmadığı derinliklere kadar uzanıyordu. Bu yüzden, bu iki insan politik düşüncelerle ve ortak davaları uğruna birbirlerini uzun süre esirgeyebildiler, birer ağaç gövdesi gibi bir süre aynı akıntıda yan yana yüzebildiler, ama daha ilk dönemde, ilk yol ayrımında birbirleriyle çatışmaları, yazgıları gereği idi: dünya tarihinin bir parçası olan bu çekişme, kaçınılmazdı.

Bu savaşı Luther'in kazanacağı daha baştan belliydi; bu, yalnızca Luther daha güçlü bir deha olduğu için değil, ama savaşa daha alışkın ve savaşmaktan hoşlanan bir kavgacı olduğu için böyleydi. Luther hep savaşçı bir kişilik, Tanrıyla, insanlarla ve şeytanla sürekli çarpışan, doğuştan kavgacı biri olarak kaldı. Savaş onun

için yalnızca bir zevk ve bir gücünü harcama yolu değil, ama durup dinlenmek bilmeyen yaratılışı için neredeyse bir kurtuluş yoluydu. Dövüşmek, çekişmek, küfür etmek, Luther için bir tür kan aldirmek demektir ve gerçek boyutlarına ancak böyle coştığı, çevreyi kasıp kavurduğu zamanlar ulaşabiliyordu; bu nedenle ister haklı, ister haksız olsun, kendini her davanın içine tutkulu bir keyifle atıyordu. Dostu Bucer, onun için şöyle yazar: "Karşısına bir hasmı çıktığında, bu adamın içinde kaynayan öfkeyi düşündüğümde tüylerim diken diken oluyor." Çünkü Luther savaşa atıldığında kendini yitirmişçesine, tüm bedeniyle, gözlerini kan bürümüş olarak ve ağzından köpükler saçarak çarpışırdı, sanki bu furor teutonicus'la bir anlamda vücudundan zehir atmış olurdu. Ve gerçekten de, ancak böylesine delice savaştıktan ve öfkesini dindirdikten sonradır ki, rahatlardı: "O zaman tüm kanım yenileniyor, yeteneklerim yeniden güçleniyor ve tüm zaafılar uçup gidiyor." Bu kültürlü ihaliyat doktoru, savaş alanında hemen bir ücretli askere dönüşür: "Geldiğimde, kafalarını topuzla ezeceğim." Bütün benliğini çılginca bir zorbalık ve vahşet sarar, ister diyalektik tartışma yöntemi olsun, ister en kaba sövgüler, elinin altındaki her silâhı kullanır, her türlü çekingenliği sıyrıp atar ve gerektiğinde düşmanı ortadan kaldırmak için doğruluktan sapmaktan, iftira etmekten de kaçınmaz. "Daha iyinin ve kilisenin uğruna, iyi ve güçlü bir yalandan da ürkülmemelidir." Şövalye ruhu, bu köylü savaşçıya tümüyle yabancıdır. Artık yenilmiş olan düşmana bile ne soylu davranır, ne de acıma duyar, savunmasız yerde yatmakta olana bile gözünü kan bürümüşçesine vurmaya sürdürür. Thomas Münzer ve on binlerce köylü iğrenç bir biçimde öldürüldüklerinde sevinç çılgınlıkları atar ve açıkça "onların kanının sorumlusunun kendisi olduğunu" söyleyerek övünür, "domuz" Zwingli'nin, Karlstadt'ın ve ona karşı çıkmış olan bütün ötekilerin ölümüne gitmelerinden büyük mutluluk duyar. Bu gözünü nefret bürümüş olan insanın bir düşmanının hakkını ölümünden sonra olsun teslim ettiği, hiç görülmemiştir. Kürsüde dinleyenleri kendisine hayran bırakan insancı bir ses, evinde sevecen olan bir aile babası, sanatçı ve yazar olarak en yüksek düzeydeki kültürün temsilcisi olan Luther, bir savaş başlar başlamaz acıma ve adalet tanımayan, dev bir öfkenin tutsağı canavaraya dönüşür. Doğasının bu vahşi yanı nedeniyle yaşamı boyunca

hep savaş peşinde koşmuştur, çünkü ona göre savaş, yalnızca en zevkli değil, aynı zamanda da ahlâk açısından en doğru olan yaşam biçimidir. "Bir insan, özellikle de bir Hristiyan, bir savaşçı olmak zorundadır," der gururla aynaya bakarak ve daha sonra (1541) kaleme aldığı bir mektupta bu inancının sınırlarını "Tanrı'nın savaştığı tartışma götürmez" biçimindeki gizemli savıyla gökyüzüne değin genişletir.

Erasmus ise bir Hristiyan ve bir hümanist olarak ne savaşçı bir Hazreti İsa, ne de savaşçı bir Tanrı tanır. Bu kültür aristokrati için nefret ve öc alma tutkusu, barbarlığa dönüşten başka bir şey değildir. Her türlü boğuşmadan ve kargaşadan tiksindir. Doğustan uzlaşmadan yana yaratılışıyla kavgadan, Luther'in hoşlandığı ölçüde nefret eder; kavgadan ürkmesi konusunda bir defasında şöyle demiştir: "Elime büyük bir çiftlik geçseydi ve bunun için bir dava açmak zorunda kalsaydım, çiftlikten vazgeçmeyi yeğlerdim." Bir düşünür olarak Erasmus, kendisiyle aynı düzeyde olan düşünürlerle tartışmaktan hiç kuşkusuz zevk alır; ama bu, şövalyenin soylu bir oyun olarak turnuvayı sevmesi gibidir; hümanist eğitimden geçenlerin oluşturduğu forumda Erasmus'un hoşlandığı, akıllı kişilerin klasik kültürün ateşinden geçmiş kılıçlarla eskrim sanatının inceliklerini ortaya koymalarıdır. Birkaç kıvılcım çıkartmak, birkaç becerikli ve yeni hamle yapmak, kötü bir Latince binicisini atının üstünden almak; düşünce şövalyeliği alanında bu türden oyunlar, Erasmus için asla itici değildir, buna karşılık Erasmus, Luther'in bir düşmanının üstüne çıkıp tepinmekten aldığı zevki hiçbir zaman anlayamayacak, kalemıyla yürüttüğü çok sayıdaki savaşlarda nezaketi hiçbir zaman elde bırakmayacak, Luther'in düşmanlarına saldırırken tutsağı olduğu o 'öldürücü' nefrete kendini hiçbir zaman kaptırmayacaktır. Erasmus, bir savaşçı olarak doğmuş değildir; ayrıca uğrunda savaşmasını gerektirecek kesinlikte bir inancı da yoktur; nesnel kişiliklerin kendilerine güvenleri azdır. Kendi görüşlerinden kolaylıkla kuşkuya düşerler ve hasımlarının kanıtlarını en azından gözden geçirmeye her zaman hazırdırlar. Ama hasmı konuşturmak demek, aynı zamanda ona bir hareket alanı tamınak anlamına da gelir – ancak hiçbir şey duymamak için kulaklarını inadiyla tıkayan ve savaşta sarhoşluğunu koruyabilen kişiden iyi savaşçı olabilir. Bir coşku insanı olan Luther için hasımlarının her

biri, ortadan kaldırılması gereken bir şeytanın elçisi, bir İsa düşmanıdır; hümanist Erasmus'ta ise düşmanların en taşkın davranışları bile ancak bir acıma duygusu uyandırabilir. Zwingli, bu iki rakibin karakter karşıtlıklarını, Luther'i, Ajax'la, Erasmus'u da Odysseus'la karşılaştırarak mükemmel biçimde ortaya koymuştur; Ajax-Luther, bir savaşçıdır, savaşmak için doğmuştur ve tek yurdu savaş alanlarıdır; Odysseus-Erasmus ise savaş alanına salt rastlantıyla gelmiştir ve sakin Ithaka'sına, derin düşüncelere dalabileceği o mutlu adaya, eylemlerin dünyasından, zamandan bağımlı zaferlerin ya da yenilgilerin, yenilmesi olanaksız platonik düşüncelerin varlığı karşısında bütün önemlerini yitirdikleri düşünce dünyasına geri dönebilmekten mutludur.

Erasmus, savaşmak için doğmamıştı ve bunu biliyordu. Doğasının yasasına karşı gelerek savaşa karıştığı yerde yenik düşmesi kaçınılmazdı; çünkü sanatçı, bilgin, ne zaman kendi sınırlarını aşıp eylem insanının, her şeyi gücüyle elde eden insanın yoluna çıkarsa, kendi ölçülerini kendi eliyle daraltmış olur. Düşünce insanı yan tutmamalıdır, onun hareket alanı, her türlü çekişmenin üzerinde yer alan adaletin alanıdır.

Erasmus, Luther'in ilk ve hafiften kapısını çalmasını duymazlıktan gelmiştir. Ama kısa zaman sonra kulak vermek zorunda kalacak ve bu yeni adı yüreğine gömecektir, çünkü adını kimsenin bilmediği Augustin rahibinin, 95 tezini Wittenberg Kilisesinin kapısına çakarken indirdiği çekiç darbeleri, bütün Almanya'da yansımaktadır. Henüz mürekkebi kurumamış yapraklar, 'meleklerin eliyle dağıtılmışçasına' hızla elden ele dolaşır; bir gece içinde Erasmus'un yanı sıra Martin Luther'in adı da özgür bir Hristiyan öğretisinin etkin bir öncüsü ve savaşçısı olarak bütün Alman halkının belleğine yerleşir. Halk adamı Luther, dâhice bir sezgiyle Alman halkının Vatikan'ın baskısını en acı biçimde duyduğu nazik noktaya, günahların para karşılığında bağışlanması konusuna değinmiştir. Bir ulusun en ağırına giden, yabancı bir güç tarafından haraç vermeye zorlanmaktadır; kilisenin insanoğlu için öncesiz korku kaynağı olmuş bir inanı, elde edilen bedelden yüzde alanların ve bu işi uğraş edinenlerin eliyle paraya çevirmesi, Alman köylülerinden ve kent soylularından önceden hazırlanmış makbuzlar karşılığında sızdırılan paraların yurt dışına çıkıp Roma'nın kasalarına

akması, uzun süreden beri bütün ülkede derin ve henüz sözcüklerin kalıbına dökülmemiş bir ulusal nefretin kökleşmesine yol açmıştı. Luther, kararlı eylemi ile bu barut fıçısını ateşlemiş oldu. Dünya tarihi açısından asıl önem taşıyan noktanın bir kötüye kullanmaya karşı çıkmak değil, fakat bu karşı çıkmanın biçimi olduğu, hiçbir zaman bu olaydaki kadar belirginleşmemiştir. Gerek Erasmus, gerekse öteki Hümanistler, günahların para karşılığında affolunması ve cehennem ateşinden kurtuluşun satılığa çıkarılması karşısında kayıtsız kalmamışlar, bu kurumu ince alaylarıyla yermişlerdi. Ne var ki alay ve şaka, yalnızca varolan güçleri olumsuz yönde etkileyip parçalamaya yarar. Buna karşılık yaratıcı bir atılım için varlığı gerekli yeni güçlere kaynaklık edemez. Luther ise doğuştan sahip olduğu, sonradan edinilmesi olanaksız bir içgüdü sayesinde her soruna en etkili ve herkesin anlayabileceği biçimde el atmasını biliyordu. Tarih sahnesine adımını attığı andan başlayarak, bir halk önderi dehasını taşıdığını kanıtlayan tüm görsel jestleri ve ereğini şaşmaz sözcükler seçme yeteneğini ortaya koymuştu. "Papa hiçbir suçu bağışlamaz," ya da "Papanın verdiği cezalar, yalnızca kendi adına verilmiştir," şeklindeki ilkelerini kısa ve açık seçik dile getirdiğinde, bu sözler bütün bir ulusun vicdanında şimşeklerin parıltısını ve gökgürültülerinin sarsıntısını yansıtıyor, Sen Piyer Kilisesi temellerinden sarsılıyordu. Erasmus ve yandaşlarının alay ve eleştirileriyle düşünürlerin dikkatini çekebildikleri, ancak kitle tutkularının evrenine inemedikleri yerde Luther, tek bir atılımla halkın duygularının derinliklerine ulaşabiliyordu. İki yıl gibi kısa bir zaman parçası, Luther'i Almanya'nın simgesi, Roma'ya başkaldırı niteliğini taşıyan bütün ulusal dilek ve isteklerin savunucusu, ulusal direnişin odak noktası yapmaya yetti.

Erasmus gibi kulağı delik ve meraklı bir kişinin, Luther'in işlerinden hemen haberli olduğundan kuşku duyulamaz. Gerçekte duyduklarının, Erasmus için sevinç kaynağı olması gerekirdi; çünkü Luther'in kişiliğinde, özgür bir din bilimi uğrunda yürüttüğü savaşta kendine yeni bir yandaş bulmuş oluyordu. Gerçekten de başlangıçta Erasmus'un ağzından bir yakınma ya da yergi duyulmadı. "Bütün iyi insanlar, Luther'in içtenliğini seviyorlar," "Luther'in şimdiye dek yaptıklarıyla dünyaya yararlı olduğu kesindir." – Erasmus, hümanist dostlarına Luther'den böyle övgüyle söz ediyordu.

Ancak bu ileri görüşlü ruhbilimcinin ruhunda ilk kuşkların tohumları da filizlenmeye başlamıştı. "Luther'in pek çok yergisi, gerçekten yerinde," diyor, sonra bir iççekeşiyle ekliyordu: "Ama keşke bütün bunları yaparken biraz daha ölçülü davranırsa!" Duyarlı Erasmus, içgüdüleriyle, sezgisiyle Luther'in coşkun yaratılışını bir sakınca olarak görüyor ve her zaman böyle ateşli bir havayla ortaya atılmaması için onu uyarıyordu. "Bence ağırbaşlılık, düşünmeden girişilen davranışlardan çok daha yarar sağlar insana. Hazreti İsa, dünyaya bu yolla egemen oldu."

Erasmus'u tedirgin kılan, Luther'in sözleri ve ortaya attığı ilkeler değildir; bütün yazılarında ve girişimlerinde kendini belli eden demagojik ve bağnaz tondur. Erasmus'a göre tanrıbilim alanına giren bu türden nazik sorunları alçak sesle ve kültürlü bir çevrede konuşmak, *vulgus profanum*'u¹ akademik Latince ile safdışı etmek yeğlenmelidir.

Tanrıbilimin nazik konuları, ayakkabıcıların ve hırdavatçıların bile söze karışmasına olanak sağlayacak biçimde sokak ortasında tartışılmaz. Hümanistlere göre halkın önünde ve onun duyması amacıyla yapılacak her türlü tartışma, o tartışmanın düzeyini düşürür ve bir 'tumultus', yani kargaşa, halkın arasında bir heyecan dalgasının doğması tehlikesini beraberinde getirir. Erasmus, gerçek uğrunda yürütülecek her türlü propaganda ve kışkırtmadan nefret eder; gerçeğin içinde varolan, etkisini kendiliğinden geliştirip yayan güce inanır. Ona göre bir kez sözlerin aracılığıyla dünyaya yayılan bilgi, tamamen düşünsel bir düzeyde gelişmek zorundadır; özünde daha ileri bir doğruluk ve gerçeklik düzeyine erişmek için kitlenin alkışını ya da parti çabalarını gereksinmez. Düşünce adamının yapması gereken, gerçekleri saptamak ve sözcüklerin kalıbına dökmektir, yoksa onlar uğrunda savaşmak değil. Demek ki Erasmus'un, Luther'in söz fırtınasının ardından kalkan heyecanın koskoca bir toz bulutu gibi kabarışını hoşnutsuzlukla karşılayışı, karşıtlarının ileri sürdükleri gibi kıskançlıktan değil, ama içten bir korkudan, düşünce aristokrati olmasının verdiği sorumluluktan ileri gelmektedir. "Ama keşke bunu yaparken daha ölçülü davranırsa!" Erasmus, bu ölçüsüz insana ilişkin yakınışını hep yineler; ru-

1. *Vulgus profanum*: Latince'de 'aşağı halk tabakası' anlamına gelir. (Çev.)

hunun derinliklerinde ise bilge önsezisi, 'bonae litterae' (edebiyat), bilimler ve hümanizmden oluşan yüce dünyasının bu tür dünyaya çapında bir fırtına karşısında ayakta kalamayacağını ona duyurur. Ancak Erasmus ile Luther arasında hâlâ bir iletişim yoktur. Alman Reform hareketinin bu en ünlü iki adı, birbirlerine karşı henüz **suslunluk** içindedirler ve bu suslunluk, giderek çevrenin gözüne batmaya başlamıştır. Kendini sakınmasını bilen Erasmus, ne yapacağı kestirilemeyen Luther ile ilişki kurmaya gerek duymamaktadır. Luther'e gelince, inancının zorlamasıyla savaş alanlarına atıldıkça, bu kuşkucu kişiye giderek daha kuşkulu gözlerle bakar. Erasmus için: "O, insanların sorunlarına din sorunlarından daha çok önem veriyor," diye yazar ve böylece aralarındaki ayrılığa da büyük bir ustalıkla dikkati çekmiş olur: Luther için yeryüzündeki en büyük sorun din, Erasmus için ise insanoğludur.

Ancak o yıllarda Luther, artık yalnız değildir. İstemeksizin ve belki de ne olduğunu iyice anlayamadan, yalnızca din ve düşünce alanına ilişkin olarak ileri sürdüğü talepler, onu birbirinden çok farklı yarar çekişmelerinin ortasına sürüklemiştir. Luther, artık papa, imparator ve prensler arasında oynanmakta olan politik satranç oyununun önemli bir taşıydı. Onun kazandığı başarının ürünlerinden yararlanmak amacını güden yabancı ve Protestanlık öğretisiyle ilgili bulunmayan kişiler, onu kendi erekları uğrunda sömürmek için çevresinde birikmişlerdi. Başlangıçta tek başına olan Luther, giderek bir partinin, gelecekteki bir dinsel sistemin odak noktası olma yolundaydı. Ama daha Protestanlığın büyük kitle ordusu bir araya gelmezden uzun süre önce Alman örgütlenme dehasının bir sonucu olarak Luther'in çevresinde politikacılar, tanrıbilimciler, hukukçulardan oluşan bir kurmay topluluğu belirmişti. Melanchton, Spalatin, soylular ve bilim adamları bu topluluğun üyesiydiler. Yabancı elçiler meraklı bakışlarını Saksonya'ya çevirmiş, bu sert adamı güçlü imparatorluğun bağına girecek bir hançer olarak kullanıp kullanamayacaklarını kendi kendilerine sormaktaydılar. Luther'in tümüyle ahlâki temellere dayanan talepleri üzerinde diplomasinin göze görünmez ağırları örölmekteydi. Doğrudan doğruya Luther'in yakın çevresinde olanlar kendilerine ideal yandaşı aramaktaydılar; Luther'in 'Alman Ülusunun Soylular Sınıfına' adlı yazısı yayımlanır yayımlanmaz nasıl bir karışıklığın çıkacağını

çok iyi bilen Melanchton, tarafsız Erasmus'un büyük otoritesinin Protestanlık davası yararına kazanılması konusunda direniyor, direniyordu. Sonunda bu direnişe boyun eğen Luther, 28 Mart 1519 tarihinde ilk kez kişisel olarak Erasmus'a başvurdu.

Övgü sözcükleriyle örülü nezaket tümceleri, mektubu yazanın kendisini sanki Çinlilerin anlatımını anımsatır biçimde abartmalı küçültüşü, hümanizm anlayışı ile kaleme alınmış bir mektubun onsuz olunamaz öğeleridir. Bundan ötürü Luther'in, mektubuna: "Düşünceleri Erasmus ile dolu olmayan birinin varlığı düşünülebilir mi? Erasmus'un ışığı ile aydınlanmamış, onun egemenliği altına girmemiş birinin varlığı düşünülebilir mi?" gibi tümcelerle başlaması; kendisini ise gerçekten üstün bir bilge kişiye mektupla nasıl başvurulacağını yeni öğrenmiş, elleri nasırlı, kabasaba biri diye tanımlaması, özel bir anlam taşımaz. Günahların para karşılığında affolunmasına ilişkin, ama aslında 'hiçbir değer taşımayan' sözleriyle adının Erasmus'un kulağına gitmiş olduğunu öğrendiğini belirten Luther, bu nedenle ikisi arasındaki suskunluğun daha uzaması halinde yanlış yorumlanabileceği kaygısını dile getirdikten sonra, şöyle devam eder: "Ey iyi yürekli insan, işte sırf bundan ötürü, bilgisizliği nedeniyle, seninle aynı gökkubbenin ve güneşin altında anılmaya değil, fakat ancak karanlık bir köşede gömülüp kalmaya lâyık olan bu din kardeşinin önemsiz varlığını da tanı." Bütün mektup, aslında bu tek tümcenin uğruna yazılmıştır. Satırlar, Luther'in Erasmus'tan elde etmeyi umduğu her şeyi içerir; Luther, karşısındakinden onayını belirtir bir mektup, savunduğu görüşlere yakınlık duyduğunu belirtir –bugünkü deyişle Luther'in yayın yaşamında değerlendirebileceği– bir sözcük istemektedir. Zaman, Luther için karanlıktır ve bir dönüm noktası oluşturmuştur. Yeryüzünün en büyük gücüne karşı savaş açmış olan Luther'in afaroz belgesi, Roma'da hazırlanmıştır bile. Böyle bir savaşta Erasmus'un tinsel desteğini sağlamak Luther'in davası için önemli, dahası, belki de bu davayı zafere götürebilecek bir olaydır. Çünkü Erasmus'un adı, satın alınmazlığın simgesi diye kabul edilmiştir. Tarafsız kişi, taraf tutan için her zaman en iyi bayraktır.

Ne var ki Erasmus, hiçbir yüküm altına girmek istemeyen, hele tam tutarının hesaplanması henüz olanaksız bir borcun kefil ol-

mayı asla düşünemeyecek bir insandır. Luther'i şimdiden açıkça onaylamak, ilerideki bütün kitaplarına, yazılarına ve saldırılarına, ölçü nedir tanımayan bir insana evet demek olacaktır. Her zaman uyumdan yana olan Erasmus, bu adamın 'zorbaca ve kışkırtıcı yazı stilinden' ötürü ruhunun derinliklerinde tedirginlik duymaktadır. Ayrıca Luther'in davası diye nitelendirilen olayın aslı nedir? 1519 yılındaki durum nedir? Yarı bu dava nasıl bir görünüm alacaktır? Bir insandan yana çıkmak, kendini yüküm altına sokmak, kişisel özgürlüğünün bir parçasından özveride bulunmak, kapsamı kestirilemeyecek borçların sorumluluğu altına girmek demektir. Erasmus ise özgürlüğünün sınırlandırılmasına asla rıza gösteremez. Belki de bu eski din adamının koku alma yetisi alabildiğine güçlü olan burnu, Luther'in yazılarından belli belirsiz bir dine karşı geliş kokusu almıştır. Kendini durup dururken güç duruma sokmak, Erasmus'un gözünde hiçbir zaman bir erdem ya da güçlülük belirtisi olmamıştır.

Bu nedenle Erasmus, verdiği karşılıkta açık bir evet ya da hayırdan dikkatle kaçınır. Önce Luther'in yazılarını doğru dürüst okumadığını belirterek, her yandan gelebilecek saldırılara karşı kendini güvenlik altına almış olur. Gerçekten de bir Katolik rahibi olan Erasmus'un, üstlerinin açık izni bulunmaksızın kiliseye düşman kitapları okuması yasaktır. Usta bir mektup yazarı olan Erasmus, kesin bir tutum almayışını haklı göstermek için bu noktayı büyük bir titizlikle vurgular. 'Din kardeşine' teşekkür ederek Luther'in kitaplarının Löwen'de ne denli büyük bir heyecan yarattığını ve düşmanların bu konuda ne denli çirkin sözler söylediklerini yazar — böylece dolaylı yoldan bir sempati belirtisi dile getirmiş olur. Bütün bunlara karşın iç bağımsızlığın tutkunu olan bu adamın, sonradan kendisini bağlayabilecek, yüküm altına sokabilecek her türlü onay sözcüğünden kaçınmakta gösterdiği ustalık gerçekten şaşırtıcıdır. Luther'in mezmur şerhini yalnızca şöyle bir 'karıştırdığını', yani okumadığını açık seçik vurgular ve bu şerhin yararlı olmasını 'umut ettiğini' yazar — dile getirdiği bir yargı değil fakat yine bir dilektir. Luther ile arasına belli bir uzaklık koymak için, Luther'in yazılarının kaleme alınmasında kendisinin de yardım dokunduğu yolundaki söylentilerle alay ederek, bunları budalaca ve kötü niyetle söylenmiş sözler diye nitelendirir. Mektubun

sonunda Erasmus'un sözleri daha kesindir. Bu tatsız tartışmaların dışında kalmak istediğini açıkça belirtir: "Yeniden canlanan bilim yaşamına gereğince destek olabilmek için, yapabildiğim ölçüde yansız (integrum) kalıyorum ve aklın kılavuzluğundaki bir çekimserliğin, olaylara haşin bir tutumla karışmaktan daha iyi sonuç vereceğine inanıyorum." Daha sonra Luther'i bir an önce ılımlı olması yolunda uyarın Erasmus, Hazreti İsa'nın Luther'e her gün bir parça daha kendi ruhundan vermesi dileğiyle mektubunu noktalar.

Böylece Erasmus, yerini belli etmiştir. Tutumu, Reuchlin tartışmasındakinin aynıdır. "Ben, bir Reuchlin yanlısı değilim ve hiçbir safta yer almıyorum. Yalnızca bir Hristiyanım, bundan ötürü de Reuchlin ya da Erasmus yanlıları diye bir ayrım gözetmiyor, salt Hristiyanları tanıyorum." Erasmus, çizdiği sınırı bir adım aşmama konusunda kararlıdır. Korkak bir insandır; ancak korku, insana ileriye görme yeteneğini de kazandırır; korkunun verdiği tahaf ve ani duyarlılık, kimi zaman henüz gelecekte yer alan bir olayın düşünmesini sağlar. Luther'e bir Mesih'miş gibi alkış tutan öteki hümanistlerin tümünden daha uzak görüşlü ve aydın kafalı olan Erasmus da, Luther'in saldırgan, koşul tanımaz sertlikteki tutumunda yakın bir 'tumultus'un, kargaşanın belirtilerini görmüştü; ona göre, tutulan yolun sonu bir reform hareketi değil, fakat bir devrimdi. Erasmus, bu tehlikeli yoldan gitmeyi kesinlikle istemiyordu. "Atıldığı tehlikede yoldaşlık etmemin Luther'e ne yardımcı dokunabilir? Böyle bir tutum, bir yerine iki insanın yıkılıp gitmesinden başka ne sonuç verebilir? Luther, birtakım şeyleri çok güzel söyledi ve yerinde uyarılarda bulundu; ama isterdim ki, bu iyi şeyleri büyük yanlışlarıyla yıkmamış olsun. Ne var ki o, gerçeği söylemem gerekirse, bütün yazdıklarını bir din adamına yakışır bir anlatımla kaleme almış olsaydı bile, kendimi tehlikeye atmazdım. Herkes kendini bir ideal uğrunda harcayacak kadar güçlü değildir. Papanın ve prenslerin yasalarına, haklı oldukları ölçüde, uyuyor, kötü yasalarına ise, böyle bir tutum daha güvenli olduğu için sabır gösteriyorum. Öyle sanıyorum ki bu, bir direnmenin başarısızlığını gören bütün iyi niyetli insanlara uygun düşen bir davranıştır." Erasmus, hem yaratılışında varolan çekingenlikten, hem de o sarsılmaz bağımsızlık tutkusundan ötürü kimseyle ve dolay-

siyla da Luther'le de ortak iş yapmamak konusunda karardır. En uygunu, herkesin kendi yoluna gitmesidir. Böylece ikisi, yalnızca birbirlerine düşman olmama noktasında anlaşrlar. İşbirliği önerisi geri çevrilmiş, onun yerini bir yansızlık anlaşması almıştır. Kader, oyunu sahnelemek için Luther'i görevlendirmiştir. Erasmus ise yalnızca seyirci kalabileceğini - ne yazık ki boş yere! - umut etmektedir: "Eğer Tanrı, Luther'in davasının çığ gibi büyümesinden belli olduğu üzere, her şeyi izlemişse ve içinde yaşadığımız zamanın çürümüşlüğü karşısında Luther gibi acımasız bir doktoru gerekli bulmuşsa, onun buyruğuna karşı çıkmak bana düşmez."

Gelgelelim siyasal açıdan hareketli zamanlarda olayların dışında ve yansız kalma, yan tutmaktan daha güctür. Yeni oluşan kamp, Erasmus'un tüm hoşnutsuzluğuna karşın temellerini onda aramaktaydı. Luther'in papalığa karşı bir saldırıya dönüştürdüğü, kiliseye yönelik reformcu eleştirilerin kaynağı Erasmus'tu. Katolik tanrıbilimcilerin öskeyle söyledikleri gibi, "Luther, onun yumurtladığı yumurtalar üzerinde kuluçkaya oturmuştu." Erasmus, istesin ya da istemesin, belli bir ölçüde Luther'in eylem yolunu hazırlayıcı işlev yerine getirmişti: "Ubi Erasmus innuit, illic Luther irruit."¹ Erasmus'un dikkatle açtığı kapıdan Luther fırtına gibi girmişti; öyle ki, Erasmus, Zwingli'ye şunları söyleme gereksinimini duymuştu: "Luther'in istediği ne varsa, tümünün öğreticisi ben oldum; ama bunu aşırı bir dille yapmadım." Erasmus'la Luther'i ayıran, yalnızca yöntemleridir. Koydukları tanı ise aynıydı: Gösterişe ve yüzeyselliğe kaymasından ötürü kilise, ölüm tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Ancak Erasmus, ağır tempolu bir iyileştirme yöntemi ve kilisenin hanının mantıkla, ince alaylarla temizlenmesini önerirken, Luther neşter kullanıyordu. Erasmus ise bu denli tehlikeli bir yöntemi yadsımak zorundaydı; kaba kuvvetin her türlüşü onun gözünde iticiydi; "Özellikle inanç konularında ikilik çıkmasına yol açmak yerine kendimi parçalatmayı yeğlerim; bu konuda kararım kesindir. Gerçi Luther'in çok sayıda yandaşı 'ben barış değil, kılıç getirmek için buradayım' ilkesine sarılıyorlar. Ne var ki, kilisede din yararına bazı değişiklikleri gerekli görmeme karşın, ayaklanmanın böylesine yol açan her şeyden nefret ediyorum."

1. "Erasmus'un eliyle gel dediği yerden, Luther içeri saldırdı." (Çev.)

Erasmus, Tolstoy'u aşımsatan bir kararlılıkla, kuvvete başvurmanın her türlüşünü yadsıyor, böyle bir değışikliğı bir 'tumul-tus'la, kan dökerek elde etmek yerine, kötü duruma katlanmayı yeğliyordu. Dar görüşlü ve aşırı iyimser olan öteki hümanistler, Luther'in eylemine kilisenin özgürlüğe kavuşması ve Almanya'nın kurtuluşu diye alkış tutarlarken, Erasmus bu eylemi dünya kilisesi-ni ülke kiliselerine ayıran, Almanya'yı Avrupa'nın oluşturduğu bü-tünden koparan bir öge olarak görüyordu. Akıyla kavramaktan çok sezgisiyle gerek Almanya'nın, gerekse öteki Cermen ülkeleri-nin papalığın egemenliğinden çıkmalarının en kanlı çekişmeler patlak vermeden gerçekleştirilemeyeceğini biliyordu. Ve savaş, onun gözünde, bir gerileme, çoktan yaşanmış çağlara barbarca bir dönüş anlamına geldiğinden, Hristiyan toplumu içerisinde düşü-nülebilecek en büyük faciayı önlemek için bütün gücünü ortaya ko-yuyordu. Böylece Erasmus, gerçekte gücünün sınırlarını aşan bir tarihsel görevi üstlenmiş oluyordu: Bunca gözü dönmüşün ortasında mantığın sesi olmak, silâh diye yalnız kalemini kullanarak Av-rupa'nın birliğini, kilisenin birliğini, hümanizmin ve dünya vatan-daşlığı kavramının birliğini yıkılıp gitmekten kurtarmak için sa-vaşmak zorundaydı.

Erasmus, uzlaştırma görevine Luther'i yatıştırma girişimiyle başladı. Arkadaşları aracılığıyla söz dinlemeyen bu insanı bu denli 'kışkırtıcı' yazmaması, İncil'i bu denli 'İncil ile bağdaştırılması ola-naksız' biçimde öğretmemesi için durmaksızın uyardı: "İsterdim ki Luther, bir süre bütün çekişmelerden uzak kalsın ve Protestanlık davasını içine başka şey karıştırmadan tertemiz yürütsün. Bu, onu daha başarılı kılardı." Özellikle her konu kamuoyu önünde tartışıl-mamalı, kiliseye ilişkin reform talepleri asla için için kaynayan ve kavgaya eğilimli bir kitlenin kulağına sokulmamalıydı. Diplomat Erasmus, konuşma sanatının kışkırtıcı gücü karşısında düşünce in-sanına özgü bir başka ustalığı, uygun zamanda susmayı bilmenin yüce sanatını şöyle övüyordu: "Her zaman gerçeğı olduğu gibi söy-lemek zorunluluğı yoktur. Önemli olan, gerçeğın açıklanış biçimi-dir."

Oysa zaman uygun olmadığında gerçeğın saklanabileceğı yo-lundaki bu anlayış, isterse bu saklamanın süresi yalnızca bir dak-ka olsun, Luther'e yabancıydı. İnanç adamı olan Luther'e göre in-

sanın yûreği ve ruhuyla bir kez bilincine vardığı her gerçeğe inanması, savaş ve kargaşa çıkması, ya da göğün yıkılması pahasına onu bütün dünyaya haykırması, haktanırlıkta temelini bulan en kutsal görevdi. Luther, susma sanatını ne öğrenmişti, ne de öğrenmek niyetindeydi. Aradan geçen dört yıl içerisinde yeni ve güçlü bir dili konuşmaya başlamış, bir ulusun birikmiş tüm öc alma duygularını parmaklarının arasında tutar olmuştu; yabancı ögelere ve imparatora karşı devrimci bir başkaldırının tutkusuyla yanıp tutuşan Alman ulusunun bilinci, bencil din adamlarına ve yabancılara karşı duyulan nefret ve köylü sınıfındaki dinsel nedenlere dayanan heyecan dalgaları, Luther'in Wittenberg Kilisesinin kapılarına indirdiği çekiç darbeleriyle canlanıvermişti. Bütün sınıflar, prensler, köylüler, kentsoylular, gerek özel, gerekse sınıfsal davalarının Protestanlık sayesinde kutsal bir nitelik kazandığı duygusuna kapılmışlardı. Luther'e gözüpek bir kişi ve eylem adamı gözüyle bakan bütün Alman ulusu o güne dek parçalanmış olan tutkularının simgesini onun kişiliğinde bulmuştu. Ulusal öge, toplumsal öge ile din coşkusunun potasında birleşirse, evreni yerinden oynatan sarsıntılar oluşur ve Luther olayında olduğu gibi, sayısız bireylerin o güne dek bilincinde olmadıkları iradeyi kişiliğinde gerçekleştirdiğine inanan bir adam ortaya çıkarsa, o adam ansızın gizemli güçler kazanır. Daha ilk seslenişiyle bütün bir ulusun gücünü onun gücüne kattığını gören, kendini kolaylıkla Tanrının elçisi sayar. Luther, yıllardan sonra Almanya'da yine peygamberlerin dilini konuşmaya başlayan adam olmuştu. "Tanrı bana Alman ülkesinde bir havari ve İncil'in savunucusu olarak öğretmemi ve yargılamamı buyurdu." Üstlendiği görevin esrikliği ile dopdolu olan Luther, kiliseyi kurtarmak, Alman halkını papanın, bu 'kılık değiştirmiş şeytanın' elinden sözle, sözle olmazsa kılıç, ateş ve kanla kurtarmak görevinin kedisine Tanrı tarafından verildiğine inanmıştı.

Kitlelerin alkışları ve Tanrının buyrukları ile dolu olan bir kulağa uyarıda bulunmanın ve dikkatli olmasını söylemenin sonuçsuz kalması doğaldır. Kısa bir süre sonra Luther, Erasmus'un ne yazdığı ve ne düşündüğü ile ilgilenmez oldu; artık ona gereksinimi kalmamıştı. Sarsılmaz ve acımasız adımlarla tarihin kendisine çizdiği yolda ilerledi.

Erasmus ise aynı dirençle, Luther'e karşı sert tutum almakta

acele etmemeleri için bu kez karşı tarafa, papaya, piskoposlara, hükümdar ve prenslere yöneldi. Ancak öncesiz düşmanı olan kör bağnazlık, burada da karşısına dikildi. Erasmus, uyarısında afarozaya başvurulmasında belki de acele davranıldığını, Luther'in ne de olsa yaşam biçimi genellikle övülen, sapına dek dürüst bir kişi olduğunu belirtti. Evet, Luther, günahların din adamlarınca bağışlanması konusunda birtakım kuşku ileri sürmüştü; ama ondan önce başkaları da aynı konuda ileri geri konuşmuşlardı. "Her yanlış dinsizlik olarak nitelendirilemez," diyen öncesiz uzlaştırıcı, "pek çok şeyi kötü niyetle değil, ama çok acele kaleme aldı," sözleriyle en amansız düşmanı Luther'i haklı çıkarmaya çalıştı. Erasmus'a göre, böyle bir durum karşısında hemen yakmaktan söz etmeye ve kuşku altındaki herkesi Hristiyan öğretilerine karşı gelmekle suçlamaya gerek yoktu. Luther'e sövüp saymak ve onu kışkırtmak yerine, onu uyarmak ve aydınlatmak daha akıllı bir davranış olmaz mıydı? Kardinal Campeggio'ya yazdığı mektupta, Erasmus şöyle diyordu: "Doyurucu bir çözüm amaçlanıyorsa, papanın taraflardan inançlarını açıkça ortaya koymalarını istemesi en olumlu girişim olur. Böylece yanlış betimlemelerin kötüye kullanılması önü alınır ve gerek söz, gerekse yazıdaki sertlik ve ölçsüzlük, yoğunluğundan yitirir." Uzlaşma yanlısı Erasmus, sürekli olarak bir konsilin toplanmasında, bütün bu ilkeler üzerinde bilginler ve din adamlarından oluşan kapalı bir çevrede tartışma açılmasında direnir; böyle bir tartışma, 'Hırsıyanlığın ruhuna yakışır bir anlaşmaya' götürecektir.

Ancak Roma, Witterberg'ten gelen sese olduğu gibi, bu sese de kulaklarını tıkar. Papanın başka dertleri vardır o günlerde. Sevgili Raffaello Sanzio'su, Rönesansın yeniden kurulan dünyaya verdiği bu tanrısal armağan, ansızın hayata gözlerini kapamıştır. Şimdi Vatikan'ın odalarındaki süslemeleri ve Sen Piyer Kilisesinin yapısını kim tamamlayacaktır? Medicilerin soyundan gelen papa için sanat, bu yüce ve kalıcı değer, Saksonya'daki küçük bir eyalet kentinde sürüp giden çekişmelerden yüz kez daha önemlidir. Gözü böylesine görkemli ereklere yönelmiş bir kilise prensi, Witterberg'teki küçük keşişe küçümseyerek bakar. Prensın kibirli ve güçlerinden emin kardinalleri ise – daha kısa bir süre önce Savonarola, odun yığınlarının üstüne, İspanya'daki dinsizler de ülke dışına

yollanmamış mıdır? – Luther'in başkaldırısına tek karşılık olarak afarozu önermektedirler. Afarozdan önce onu dinlemeye, bu köylü kökenli din adamıyla tartışmaya girmeye ne gerek vardır? Erasmus'un uyarı mektupları, önemi dikkate alınmaksızın bir yana atılır, zaman yitirmeksizin afaroz belgesi hazırlanır ve Roma, elçisine, Almanya'daki bu asiye karşı alabildiğine sert davranmasını buyurur. Kilisenin dikkafahlığı, ilk ve ilk olduğu için de en elverişli barışma olanağını ortadan kaldırmıştır.

Tam o karar günlerinde Almanya'daki reform hareketinin geleceği – tarihin bu sahnesine günümüzde dek pek az dikkat edilmiştir –, çok kısa bir zaman parçası için Erasmus'un eline geçer. İmparator Karl, Reichstag'ı Worms kentinde toplantıya çağırmıştır. Luther, son anda boyun eğmeyi kabul etmeyecek olursa, bu meclis tarafından yasadışı kılınacaktır. Luther'in yaşadığı eyaletin prensi olan Saksonyalı Friedrich de Reichstag'a davet edilenler arasındaydı. O sıralarda yalnızca Luther'in koruyucusudur ve henüz açıkça ondan yana çıkmış değildir. Kiliseye içten bağlı olan, Almanya'nın en zengin kutsal eşya ve aziz kemikleri koleksiyonuna, yani Luther'in değersiz ve şeytan işi diye nitelendirip alaya aldığı nesnelerin koleksiyonuna sahip olan bu ilginç adam, Luther'e belli bir yakınlık duymaktadır. Wittenberg Üniversitesine dünya çapında ün kazandıran bu din adamı ile övünmektedir. Ama henüz açıkça ondan yana çıkmak yürekliliğini gösterememektedir. Gerek kendi güvenliğini düşündüğünden, gerekse içinden henüz kesin bir karara varmamış olduğundan, Luther ile kişisel ilişki kurmaktan diplomatça kaçınmaktadır. Tıpkı Erasmus gibi, gerektiğinde kendini koruyabilmek amacıyla onunla arasında kişisel bir ilişki bulunmadığını söyleyebilmek için, Luther'i kabul etmez. Ama diplomatik nedenlerden ötürü, bu güçlü kuvvetli köylüyü oynamakta olan satranç oyununda imparatora karşı kullanabilmek umuduyla ve başında bulunduğu eyaletin yargı açısından bağımsız olduğunu vurgulamak istediğinden, o güne dek Luther'i korumuş ve papanın gazabına karşın kiliseden ve üniversiteden almamıştır.

Ne var ki artık bu dikkatli koruma bile bir tehlikeye dönüşmüştür. Çünkü Luther, beklediği gibi, yasadışı kılınacak olursa onu korumayı sürdürmek, bir eyalet prensinin imparatora açıkça başkaldırması anlamına gelecektir. Bu denli açıktan açığa bir baş-

kaldırı konusunda ise Protestanlığı henüz yarı yarıya benimsemiş olan prensler daha kesin kararlı değildirler. Gerçi imparatorlarının askeri açıdan güçsüz olduğunu bilmektedirler; Fransa ve İtalya ile yürütülen savaş, imparatoru eli kolu bağlı duruma getirmiştir. Prenslerin kendi güçlerini artırmaları için zaman belki de elverişlidir ve böyle bir amaç açısından Protestanlık davası, belki de bahanelerin en güzeli ve onurlusudur. Ancak dindar ve haktanır bir kişi olan Friedrich, bu din adamının ve profesörün gerçek Protestan öğretisinin bir habercisi mi, yoksa sayısız serüvencilerden ve tarikat yanlılarından biri mi olduğu sorusuna ruhunun derinliklerinde henüz doyurucu bir karşılık bulamamıştır. Bu büyük, ama büyüklüğü ölçüsünde tehlikeli insanı korumayı sürdürmenin sorumluluğunu Tanrının ve kendi mantığının önünde alabilip alamayacağına henüz karar verememiştir.

Bu karanlık dönemde çıktığı bir gezide Köln'den geçen Friedrich, Erasmus'un da aynı kentin konuğu olduğunu öğrenir ve hemen sekreteri Spalatin aracılığıyla görüşmek üzere onu davet eder. Çünkü Erasmus, din ve dünya sorunlarında hâlâ en yüksek otorite sayılmaktadır; alabildiğine tarafsız oluşundan ötürü kazandığı haklı ün ve onurun tacı, hâlâ başını süslemektedir. Kararsızlığını gidermeye yardımcı olacak en güvenilir öğüdü ondan bekleyen seçici prens, Erasmus'a açıkça Luther'in davasında haklı olup olmadığını sorar. Gelgelelim Erasmus, açık bir eveti ya da hayır gerektiren sorulardan pek hoşlanmazdı; hele o günün koşulları içinde onun oyunun ölçülmesi olanaksız büyüklükte bir sorumluluğu beraberinde getirmesi olağandı. Çünkü Erasmus, Luther'in eylem ve sözlerini onaylar ve bu sayede manen güçlenecek olan Friedrich de, Luther'i korumayı sürdürürse, Luther ve onunla birlikte Almanya'daki Reform girişimleri kurtulmuş olacaktı. Friedrich cesareti kırılıp üzerinden elini çekecek olursa, Luther diri diri yakılmamak için ülkeden kaçmak zorunda kalacaktı. Dünyanın kadeiri o anda bu evetle hayır arasındaydı ve Erasmus, karşıtlarının ileri sürdükleri gibi, Luther'e karşı kıskançlık ya da düşmanlık besliyor olsaydı, ondan bütünüyle kurtulmak için bundan daha iyi bir fırsat düşünülemezdi. Erasmus'un hasmını onaylamadığını bildiren bir sözü, büyük bir olasılıkla seçici prensin bundan böyle Luther'i korumaktan vazgeçmesine yol açacaktı. O gün, 5 Kasım

1520 günü, Alman Reform Hareketinin geleceği, büyük bir olasılıkla tümüyle Erasmus'un ürkek ellerinin arasındaydı.

Erasmus, o tarihi günde onurlu bir tutum alır. Yürekli, büyük, kararlı, kahramanca değil, ama onurlu bir tutumdur bu ve bu bile oldukça önemli sayılır. Seçici prensin, Luther'in görüşlerinde haksız ve dine aykırı kaçan bir yan bulunup bulunmadığını sorması üzerine Erasmus, önce işi şakaya vurarak sıyrılmak ister. Luther'in en yanlış davranışının papanın tacına, rahiplerin şişman göbeklerine dil uzatmak olduğunu söyler. Ama daha sonra, fikrini söylemesi kendisinden ciddi olarak istenince, Axiomata adını verdiği kısa tümcelerle Luther'in öğretilerine ilişkin kişisel kanısını son derece dürüst biçimde dile getirir: "Luther, papanın hoşgörüsünü kötüye kullanıyor," gibi Luther'i onaylamadığını belirten bazı tümceleri de vardır; ama en önemli ilkeler söz konusu olduğunda, yüreklilikle tehlikede olanın yanında yer alır: "Bütün üniversiteler arasından yalnızca ikisi Luther'i mahkûm etti; onlar da Luther'in savlarını çürütemedi. Bu nedenle Luther, açık bir tartışma açılmasını ve yansızlıkları kuşku götürmez yargıçların çağrılmasını istemekle haklı bir istekte bulunmuştur." "Papa için de başvurulabilecek en iyi çözüm yolu, sorunu saygın, haklarında herhangi bir kuşku bulunmayan yargıçların eliyle inceletmektir. Dünya, gerçek İncil'e susamıştır ve çağın bütün eğilimi bu yöndedir. Bu gelişmenin karşısında bu denli nefretle dikilmemek gerekir.

Erasmus, son olarak bu nazik sorunun bir 'tumultus'a dönüşüp yeryüzünü yüzyıllar boyu sürecek bir huzursuzluğun içine atmazdan önce, hoşgörü ve açık bir konsil aracılığıyla çözüme bağlanmasını öğütler. Bu sözlerle birlikte Reform Hareketinin yararına önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir – Ne var ki Luther, bundan dolayı daha sonra Erasmus'a karşı herhangi bir şükran duyamayacaktır. Seçici prens, Erasmus'un açıklamalarındaki dikkatli ifade ve birden çok yoruma elverişli sözler karşısında biraz hayrete düşmekle birlikte, Erasmus'un o gece konuşmasında kendisine öğütlediklerini bir bir yerine getirir. Ertesi günü, yani 6 Kasım günü Friedrich, papanın elçisinden Luther'in adil, bağımsız ve her bakımdan lekesiz yargıçlar tarafından herkesin önünde dinlenmesini, bu yapılmazdan önce de kitaplarının yakılmamasını ister. Böylece Friedrich, Roma'nın ve imparatorun dikbaşlılıklarını protesto

etmiş, Alman prensleri arasında Protestanlık ilk kez sesini yükseltmiştir. Erasmus, gizli desteği ile en nazik anda Reform Hareketi'ne önemli ölçüde yardımcı olmuş, sonradan kendisine yöneltilcek olan türlü saldırıları değil, ama adına anıt dikilmesini hakketmiştir.

Kaderin çanları Worms'ta çalmaya başlamıştı. Kent tıkabasa dolmuştu. Önce papalık elçilerinin, öteki elçilerin, seçici prenslerin ve sekreterlerin eşliğindeki genç bir imparator, alacalı biniciler ve paralı askerlerle çevrili olarak kente geldi. Aynı yolu birkaç gün sonra yalnız başına gelen bir rahip izledi; papanın gazabına uğramış olan bu rahibi, dine aykırı davranışlarından ötürü diri diri yakılmaktan salt cebinde katlı duran bir mektup korumaktaydı. Caddeler bir kez daha alkış tutan kalabalıkla dolmuştu. Alman prensleri imparatoru, Alınan halkı ise yalnız başına gelen din adamını Almanya'nın önderi seçmişlerdi.

İlk günün konuşmaları, dünya tarihinde bir dönüm noktası oluşturacak kararı doğurmadı. Erasmus düşüncesi henüz canlılığını korumaktaydı; uzlaşma umudu, az da olsa henüz vardı. Ama ikinci gün Luther, kader cümlesini söyledi: "İşte önünüzdeyim ve başka türlü davranmam olanaksızdır." Dünya, ikiye ayrılmıştı: Johann Hus'tan bu yana ilk kez bir adam imparatorun ve saray halkının önünde kiliseye boyun eğmeyi reddediyordu. Saraylıların arasında bir ürperti ve mırıltı dolaştı; basit bir rahibin bu denli küstahlaşması herkesi şaşırtmıştı. Aşağıda ise paralı askerler Luther'e alkış tutmaktaydılar. Acaba Luther'in olumsuz tutumunun kendi yararlarına olacağını mı sezmışlerdi? Yoksa bu fırtına kuşları kapıya gelmiş olan savaşın kokusunu mu almışlardı?

Fakat Erasmus, o neredeydi? Erasmus, ancak trajik diye nitelendirilebilecek bir kusur işlemiş, dünya tarihinin dönüm noktalarından birini saptayacak olan o saatlerde çalışma odasından çıkmamıştı. O anda sert bir yargıya varılmasını önleyebilecek tek kişi, papanın elçisi Alexander'ın gençlik arkadaşı, imparatorun güvenine sahip ve Protestanlığın düşünce yandaşı olan Erasmus'tu. Ama yaşamı boyunca kesin tutum almaktan kaçınan Erasmus, orada da açıkça ortaya çıkmaktan korkmuştu. Ne denli dönülmez bir noktaya geldiğini, ancak kötü haberi aldıktan sonra anladı: "Orada olsaydım, ölçülü davranışlar yoluyla bu trajedinin önüne geçilmesi

için elimden geleni yapardım." Ne var ki, dünya tarihi açısından bu denli önem taşıyan karar anları bir kez kaçırıldı mı, bir daha ele geçirilemez. Gereken zamanda gereken yerde bulunmayan ise her zaman haksız çıkar. Erasmus, o dönüm noktasında tüm varlığını ve gücünü inandığı şeye adamamıştı; davasını bundan ötürü yitirdi. Luther'e gelince, o alabildiğine yüreklilikle ve galebe çalma iradesinin sarsılmaz gücüyle kendini davasına adamıştı. Bundan ötürü de eyleme dönüşen, onun iradesi oldu.

BAĞIMSIZLIK UĞRUNA SAVAŞ

Worms'ta toplanan Reichstag'dan, Luther'in kiliseden atılmasından ve imparatorun onu yasadışı ilan etmesinden sonra Erasmus -ve onunla birlikte büyük bir çoğunluk- Luther'in reform girişimlerine sona ermiş gözüyle bakıyordu. Luther'in çabalarını bundan sonra da sürdürmesi, devlete ve kiliseye karşı açık bir ayaklanma anlamına gelecek ve büyük bir olasılıkla acımasızca bastırılmak istenecekti. Erasmus'un önlemek istediği, böyle kanlı bir çözüm yoluydu. O, Protestan öğretisini reform yoluyla kilisenin bünyesine sokmayı düşlemişti ve böyle bir ereği sevinçle destekleyebilirdi. "Luther, Katolik Kilisesinde kalırsa, sevinerek onun yanında yer alırım," diye açıkça söz vermişti. Oysa kaba kuvvetten yana olan Luther, bir silkinişte Roma ile olan bağlarını sürekli koparmıştı. Artık her şey bitmişti. "Luther trajedisi sona erdi; keşke hiç sahneye konmamış olsaydı!" Barışsever Erasmus, böyle yakınıyordu. Protestanlığın kıvılcımı sönmüş, manevi ışığın kaynağı olan yıldız kayıp gitmişti. Bundan böyle Hristiyanlığın geleceği cellat yamaklarının eline kalmıştı. Erasmus ise yüz yüze kaldığı sınavın çetinliği karşısında kendini güçsüz hissettiğinden, bundan böyle çıkacak her çekişmeden uzak kalmakta kararlıydı. Yazgıcı bir tutumla, bu denli büyük ve sorumluluk kaynağı bir kararı verebilecek kadar kendinden emin değildi: "Zwingli ve Bucer bu ruha sahip olabilirler, ama Erasmus bir insandır yalnızca; Tanrının dilinden anlamaz." Tanrısal sorunların ne denli derinliğine inilmez olduğunu çoktan anlamış olan bu ellilik adamda, bu çekişmede sözcülük görevinin kendisine verildiği duygusu yoktu. O, yalnızca her şeyin apaçık ortada olduğu bir yerde, bilim ve sanat alanında, sessizce ve yazgısına boyun eğerek hizmetini sürdürmek istediğindediydi. Bu nedenle politikadan, kilise çekişmelerinden çalışma odasına, verimsiz tartışmalardan kitapların yüce ve soylu suskunluğuna çekildi; ancak böyle bir ortamda dünyaya biraz daha yararlı olabilir-di.

Hücresine çekilen yaşlı adam, pencerelerini çağına kapadı. Savaşı, Tanrının çağrısını yüreklerinde duyanlara bıraktı ve kendini gerçeği, sanat ve bilimin tertemiz, aydınlık ortamında savunma görevine atadı. "Roma'daki ruhban sınıfının ahlâki çöküntüsü olağanüstü bir ilacın kullanılmasını gerektirebilir; ama kurtarıcı rolünü üstlenmeye kalkışmak, benim gibilerinin haddi değildir. Çoğunlukla istenenin tam tersi yönlere kayan yeni bir huzursuzluk çıkartmaktansa, olayların akışına katlanmayı yeğlerim. Bilerek bir ayaklanmanın önderliğini yaptığım, ya da bir ayaklanmaya katıldığım ne oldu, ne de bundan sonra olacak."

Erasmus, artık kilise kavgalarından sanatın ve bilimin kucığına, yapıtlarının arasına çekilmiştir. Tartışmalardan ve kavgalardan tiksilmektedir. Tek aradığı huzurdur, sanatın kutsal rahatıdır. Oysa dünya, onu rahat bırakmamak için sanki işbirliği yapmıştır. Zaman olur, yansızlığın adına suç denir; siyasa dalgalarının kopardığı anlarda dünya "Lutherci misin, Papacı mı?" diye sorar ve karşısındakinden de kesin karşılık ister. Erasmus'un yaşadığı Löwen kenti de onun barışçı tutumunu sürdürmesini giderek güçleştirmekteydi. Reformcu Almanya, Erasmus'u aşırı ılımlı bir Luther yanlısı olmakla suçlarken, Löwen'in tutucu Katolik fakültesi ona düşman kesilmiş ve onu: "Luther denen vebanın kışkırtıcısı" diye nitelendirmişti. Her zaman köktencilüğün vurucu gücünü oluşturan öğrenciler, Erasmus'a karşı gürültülü gösteriler düzenliyorlar, kürsüsünü başaşağı ediyorlardı. Aynı zamanda da Löwen kiliselerinde sürekli olarak Erasmus'a karşı konuşmalar yapılıyordu. Papalık elçisi Alexander, eski arkadaşını hiç olmazsa açıktan açığa sövüp saymalara karşı korumak için bütün otoritesini kullanmak zorunda kalıyordu. Yürekli davranmak, yaşamı boyunca Erasmus'un elinden gelmemişti. Onun için kaçmayı savaşılmaya yeğledi. Nefret havasından, vebadan kaçarcasına kaçtı ve yıllarca türlü yapıtlar verdiği kentten ayrıldı. Yaşlı gezgin, birkaç parça eşyasını toplayıp yeniden yollara düştü. "Almanya'dan ayrılmazdan önce, artık kendilerini yitirmiş olan Almanların elinde paramparça olmaya dikkat etmeliyim." Yansız olan, her zaman savaşların en acımasızı ile karşı karşıya kalır.

Erasmus, artık ne koyu Katolik, ne de koyu reformcu bir kentte yaşamak istemektedir. Kaderine uygun tek yer, yan tutma-

yan bir kent olabilir. Bu nedenle çareyi, tarih boyunca bağımsızlık düşüncesinin sığınağı olmuş bir ülkeye, İsviçre'ye gitmekte bulur. Basel, artık uzunca bir süre için seçimlik vatanı olacaktır. Avrupa'nın ortasında yer alan bu sakin ve soylu kent, tertemiz caddeleri, coşkudan uzak insanları, dizginleri savaş düşkünü bir prensin elinde olmayan demokratik yönetimi ile bağımsız bilim adamına özlediği huzuru verebilecek gibidir. Erasmus, burada bir üniversite, onu sayan dostlar, çalışmalarına yardımcı olabilecek kişiler, Holbein gibi bir sanatçı ve hepsinden önemlisi, basımcı Froben'i, yıllardan beri son derece verimli bir işbirliği yaptığı bu büyük ustayı bulur. Hayranlarının çabasıyla Erasmus'a rahat bir ev hazırlanır. Bu sürekli gezgin, bu özgür kentin rahat atmosferi içinde, ilk kez vatanındaymış gibi bir duyguya kapılır. Burada düşünce evreninde, başka bir deyişle kendi gerçek evreninde yaşama olanağını bulabilecektir. Çünkü Erasmus, ancak kitaplarını huzur içinde yazabildiği ve yazdıklarının titiz bir çabayla basılabildiği yerde kendini rahat hissedebilir. Basel, yaşamının en sakin durağıdır. Erasmus, bu kentte her yerdekenden çok, tam sekiz yıl kalmış ve akıp giden zaman içerisinde iki ad, Erasmus ve Basel, bir zafer takının altında birleşmişçesine birbiriyle kaynaşmıştır. O zamandan bugüne dek ne Basel'siz Erasmus'u, ne de Erasmus'suz Basel'i anma ve düşünme olanağı kalmıştır. Bugün Basel'de Erasmus'un yaşadığı ev olduğu gibi korunmakta, Holbein'in Erasmus'un yüzünü ölüm-süzlük katına yüceltmış olan birkaç resmi, bu evde bulunmaktadır. Erasmus, en güzel yazılarının büyük bir kısmını, özellikle Colloquia'larını, o pırıl pırıl Latince diyalogları, burada kaleme almıştır; başlangıçta Froben'in oğlu için okuma parçaları olarak kaleme alınan bu diyaloglar, nice kuşaklara Latince yazı yazma sanatı konusunda kılavuzluk etmiştir. Erasmus, kilise büyüklerine ait büyük yapıtını burada tamamlamış, yine aynı kentten dünyanın her yanıyla mektuplaşmıştır. Avrupa'nın düşünce dünyası, önderini aradığında gözlerini Basel'e çevirmiştir. O yıllarda Basel, Erasmus'un varlığı nedeniyle, Avrupa'nın başkenti olmuştur. Büyük bilim adamının çevresinde Oecolampadius, Rhenanus ve Amerbach gibi Hümanist öğrenciler toplanmıştır; önemli olan hiç kimse, hiçbir prens ve bilim adamı ya da sanat dostu, Froben'in basımevinde, ya da bizzat evinde Erasmus'u ziyaret edip saygılarını sunma

fırsatını kaçırmamıştır. Hümanistler, bu saygın kişiyi çalışırken görebilmek amacıyla Fransa, Almanya ve İtalya'dan kalkıp gelmişlerdir. Wittenberg'te, Zürih'te ve bütün üniversitelerde din kavgaları olanca şiddetiyle sürüp giderken, Basel'in sessizliğinde sanat ve bilim sanki son bir sığınak bulmuştur.

Ama kendi kendini aldatmamalısın, yaşlı adam. Çünkü senin çağın artık geride kalmış, ekmek istediğin tarla yakılıp yıkılmıştır. Dünya, bir ölüm-kalım savaşının cehennemi içindedir. Yansız düşünce diye bir kavram kalmamıştır. İnsanlar, birbirinin can düşmanı topluluklar halinde bir araya gelmektedir. Böyle bir ortamda özgür ve bağımsız olana, kavganın dışında kalmak isteyenlere yer yoktur. Şimdi Reformdan yana, ya da ona karşı olmak söz konusudur yalnızca. Artık pencereleri kapatıp kitapların arasına sığınmanın bir yararı kalmamıştır. Luther'in, Hristiyan dünyasını paramparça ettiği bir Avrupa'da, başını kuma sokup onun yapıtlarını okumadığın gibi çocukça bir bahaneyle işin içinden sıyrılabilme olanağın yoktur. Şimdi her yanda o korkunç, boyunduruk altına alma amacını güden söz duyulmaktadır: "Bizden olmayan, bize karşıdır!" Bir evren iki parça olduğunda, çatlak tek tek bütün bireylerden de geçer. Hayır, Erasmus, boşunaydı bütün kaçımların. Çünkü seni sığındığın kalede yangınların dumanıyla bunaltarak çıkmak zorunda bırakacaklar. Bu çağ, açık tutum istemektedir herkesten; bu zamanın dünyası, Erasmus'un, manevi önderinin, Luther'den yana mı, ona karşı mı, papadan yana mı, papaya karşı mı olduğunu bilmek istemektedir.

Artık sarsıcı bir oyun sahnelenmektedir. Dünya, savaşmaktan yorgun düşmüş bir insanı ne pahasına olursa olsun savaşın içine çekmek peşindedir. Elli beş yaşına gelen Erasmus, şöyle yakınmaktadır: "Uzun çalışma yıllarından sonra hakkettiğim huzura tam kavuşacağım sırada, dünyayı saran bu fırtınaya yakalanmam ne mutsuz bir rastlantı! Oyunculuk için bunca elverişsiz oluşuma ve bir sürü insanın bunca tutkuyla sahneye atılmak istemesine karşın, bu trajedinin yalnızca izleyicisi kalmama neden izin vermiyorlar?" Ne var ki ün, böyle zamanlarda bir yüküme, lânetli bir yazgıya dönüşür; Erasmus, kimsenin vazgeçemeyeceği, onsuz olmayı kabullenemeyeceği bir otoritenin sahibidir ve bütün merakların odak noktasıdır. Kampların önderleri, onu kendilerinden yana

çekmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Parayla ve abartmalı övgülerle gözünü kamaştırmaya çalışmakta, kimi zaman da yüreksizliğiyle alay etmektedirler. Suskunluğuna son versin diye, kitaplarının Roma'da yasaklandığına ve yakıldığına ilişkin yalan haberler yayıp onu korkutmakta, mektuplarını taklit edip sözlerini yanlış aktarmaktadırlar. Bağımsız kişinin gerçek değeri bütün görkemiyle böyle anlarda ortaya çıkar. Bir yanda imparatorlar, kralar ve birbiri ardından üç papa, öte yandan Luther, Melancton ve Zwingli, Erasmus'un ağzından bir onay sözcüğü koparabilmek için yarışmaktadırlar. Erasmus, kamplardan birine katılsa, akla gelebilecek yeryüzü nimetlerinin tümüne birden kavuşacaktır. Ayrıca istese Reform Hareketinin ön safında yer alabileceğini, ya da Luther'in aleyhinde yazacak olursa, bir piskoposluk elde edebileceğini de bilmektedir. Ne var ki bu tür koşulsuz ve tek yanlı bir katılmayı asla onuruyla bağdaştıramamaktadır. Papalığın kilisesini içtenlikle savunması olanaksızdır; çünkü bu çekişmede o kilise içindeki yolsuzluklara karşı çıkan, bir yenileşmeye gidilmesini isteyen kendisi olmuştur. Ne var ki açıkça Protestanlardan yana çıkması da olanaksızdır. Çünkü onlar, Erasmus'un "barış yanlısı Hazreti İsa" düşüncesini dünyaya yayacak yerde, gözünü kan bürümüş bağnazlar olup çıkmışlardır. "Durmaksızın 'İncil, İncil' diye bağıryorlar! Ama o İncil'i yorumlama hakkını da yalnızca kendi tekellerine almak istiyorlar! O İncil ki, bir zamanlar vahşileri ehlileştirir, suçluları doğru yola getirir, durmaksızın kavga arayanları barış yanlısı kılar, lânet okuyanları çevrelerini kutsayan kişilere dönüştürürdü. Bunlar ise, gözleri hiçbir şey görmeksizin kargaşanın her türlüşünü körüklüyor ve iyilik yolunda hizmeti dokunanların ardından kötü konuşuyorlar. Yeni dalkavuklar, yeni acımasızlar var ortada, ama İncil'in ruhundan katre yok." Hayır, Erasmus açıktan açığa ne papa, ne de Luther yanlısı olmak istemektedir. Huzur ve barıştır bütün istediği; huzur ve barış içinde, olayların dışında kalmak, salt bütün insanlığı ileri götürecek işler için çaba harcamak! "Consulo quieti meae."

Gelgelelim ünü çok büyüktür ve çevre onun kimden yana olduğunu açıklamasını daha fazla bekleyebilecek durumda değildir. Dünyanın dört bir yanından yöneltilen çağrılar giderek çoğalmaktadır; Erasmus öne **çıkmalı**, kendisi ve herkes için kararını açıkla-

malıdır. Bütün kültürlüler çevresinde Erasmus'un soylu ve satın alınamaz bir düşünür olduğuna ilişkin inancın ne denli kökleşmiş olduğunu, büyük bir Almanın ruhunun derinliklerinden fıskıran sarsıcı bir çağrı çok iyi kanıtlar. Albrecht Dürer, Hollanda gezisi sırasında Erasmus'u tanımıştır; birkaç ay sonra, Almanya'nın dini önderi Luther'in öldüğü söylentileri yayıldığında, Dürer bu kutsal davayı sürdürebilecek tek kişi olarak Erasmus'u görür ve içine düştüğü ruhsal bunalımı, güncesinde Erasmus'a yönelttiği şu çağrı ile dile getirir: "Ey Rotterdamlı Erasmus, neredesin? Dinle, ey Hazreti İsa'nın şövalyesi! Hazreti İsa'nın yolundan git, gerçeğin savunucusu ol ve kendilerini din yoluna adayanların tacını giy! Artık yaşlı bir adamsın; birşeyler yapabilmek için önünde yalnızca iki yılının kaldığını sen söylüyorsun. Bu süreyi İncil'e, Hristiyan inancının gerçek kaynağına ada... Ondan sonra sesini yükselttiğinde, Hazreti İsa'nın deyişiyle cehennemin kapıları olan Roma, artık karşında dayanamayacaktır... Ey Erasmus, bil ki Goliath'ı yıkacak güçtesin!"

Dürer ve onunla birlikte bütün Alman ulusu böyle düşünmektedir. Öte yandan Katolik kilisesi de, bütün umudunu Erasmus'a bağlama konusunda Protestanlardan geri kalmamaktadır. Hazreti İsa'nın yeryüzündeki temsilcisi sayılan papa, kendi elyazısıyla kaleme aldığı bir mektupta sözcüğü sözcüğüne şu uyarıda bulunur: "Öne çık! Sana ihsan edilmiş olan o görkemli yeteneklerini Tanrı'nın onuru için kullan! Luther yüzünden yanılgıya düşenlerin büyük bir kısmının yine doğru yola gelmesinin, henüz bizden kopmamış olanların ayakta durabilmelerinin ve uçuruma yuvarlanmak üzere olanların bundan korunmasının senin elinde olduğunu düşün!" Hristiyanlığın başı ile piskoposları, yeryüzünün efendileri olan İngiltere Kralı VII. Henry, Avusturya İmparatorları V. Karl, I. Franz ve Ferdinand, Burgonya dükü, öte yanda Reform hareketinin önderleri, bir zamanlar öfkeli Akhilleus'un çadırının önünde duran Homeros prensleri gibi, dinginliğinden sıyrılıp savaşa girmesi için Erasmus'un çevresini almışlardır. Sahne, gerçekten görkemlidir; yeryüzünün iktidar sahiplerinin tek bir düşünürün sözü uğrunda bunca çırpındıkları, manevi gücün maddi güce böylesine galebe çaldığı, tarihte pek az görülmüştür. Ne var ki, Erasmus'ta doğuştan var olan gizli bir aksaklık, bu vesileyle belirginleşir. Onu

kendi saflarına çekmek isteyen bu kişilere Erasmus, açıkça ve yüreklilikle: "Hayır, istemiyorum," diyemez. İhten bir sözcük, dudaklarının arasında biçimlenemez. İstedığı, şu ya da bu yanı tutmaktır; bu nitelik, onun iç bağımsızlığını onurlandırır. Ama ne yazık ki Erasmus, kimseyle arası bozulsun da istemez; bu, Erasmus'un kesinlikle doğru olan tutumunu yücelikten yoksun kılar. Çünkü Erasmus, koruyucuları ve hayranları olan bu gibi kişilere karşı açıktan açığa direnmek yürekliliğini gösterecek yerde, tümünü anlamı bulanık kaçamaklarla oylar, söz verir, duraklamalar geçirir, gerçekte bağlanmaksızın bağlayıcı sözcükler yazar, karşı-sındakinin gururunu okşayıp yaltaklanır, arka planda kalmasına gerekçe olarak bazan hastalığını, bazan yorgunluğunu, bazan da kendini yetkili görmeyişini gösterir. Papaya verdiği karşılıkta, alabildiğine alçakgönüllüdür: Nasıl? Böylesine büyük bir girişime atılmak, dinsizliğin kökünü kazımaya kalkışmak gözüpekliliğini, onun gibi kültür düzeyi ortanın altında olan biri mi gösterecektir? İngiltere Kralını aylar ve yıllar boyu türlü avutmalarla oylar; öte yandan aynı zamanda Melanchton ve Zwingli'yi pohpohlayıcı mektuplarla yatıştırmaya çalışır. Hiç durmaksızın yeni bahaneler bulur. Ancak insana ilk bakışta itici gelen bütün bu hile ve dolanların arasında kararlı bir istenç gizlidir: "Eğer Erasmus'u, inancı zayıf bir Hristiyandır, diye takdir etmeyen varsa, hakkımda nasıl isterse öyle düşünsün. Ben, neysem oyum; başka türlü olmak elimden gelmez. Hazreti İsa'dan daha büyük yetenekler almış ve kendine güveni benimkinden çok olan biri varsa, o bunları Hazreti İsa'nın yoluna adasın. Daha sessiz ve güvenlik verici bir yoldan gitmek, bana düşünce açısından daha uygun gelen bir davranıştır. İkilikten nefret etmekten, barışı ve uzlaşmayı sevmekten başkaca bir şey elimden gelmez. Çünkü insanlar arasındaki sorunların ne denli karanlık olduğunu anladım bir kez. Kargaşa çıkarmanın, bastırmaktan çok daha kolay olduğunu biliyorum. Ve kendi aklıma her alanda güvenmediğimden, başkalarının manevi yanı üzerine kesin konuşmaktan kaçınmayı yeğliyorum. İsterdim ki, herkes kaba güce başvurmaksızın, salt gerçeğin ve aklın önderliğinde Hristiyanlık davası ve barışın kaynağı İncil uğrunda çaba harcasın; isterdim ki, gerek din adamlarının yeri, gerekse Hazreti İsa'nın özgür olmasını istediği halkın özgürlüğü konusunda görüş birliğine varabilelim.

Erasmus, bu ereğe yönelen herkese elinden geldiğince yardımcı olacaktır. Ama beni kargaşanın içine sokmak isteyen, beni ne önder, ne de yoldaş olarak yanında görebilir."

Erasmus'un kararı kesindir: İmparatorları, kralları papaları, Luther'i, Melanchton'u, Dürer'i ve savaşmakta olan bütün dünyayı yıllar yılı bekletir; aralarından bir teki bile onun ağzından kesin bir söz almayı başaramaz. Dudakları herkese nazikçe gülümser, ama iş son sözü söylemeye geldiğinde, açılmamakta direnir.

Ama biri vardır ki, beklemek niyetinde değildir ve bu Gordi-yom'u çözmeye kesinlikle kararlıdır. Bu atılğan ve sabırsız düşünce savaşçısı, Ulrich von Hutten'dir. Bu 'ölüme ve şeytana meydan okuyan şövalye', Erasmus'a karşı hep ancak bir babaya beslenebilecek inancı ve sevgiyi beslemiştir. Kendini hümanizme tutkuyla veren bu gencin en büyük özlemi ve isteği, "bu Sokrates'in Alkibiades'i" olabilmektir; tüm yaşamını güvenle Erasmus'un ellerine bırakmıştır. "Tanrılar beni korudukça ve seni Almanya'nın onuru aşkına esirgedikçe, sizinle kalabilmek için dünyanın bütün nimetlerini tepebilirim." Kendisine hayranlık duyulması karşısında her zaman duygulanmış olan Erasmus, 'Müzlerin bu eşsiz sevgilisini' içtenlikle desteklemiş, ölçüsüz bir sevinç, mutluluk ve güvenle: "Ey içinde yaşadığımız çağ! Ey edebiyat! Yaşamak, başlı başına bir mutluluk!" diye haykıran bu ateşli genci sevmiştir. Bu genç öğrenciyi dünya çapındaki bilim yaşamının yeni bir ustası olarak yetiştirebileceğine içtenlikle inanmış, bu yolda çaba harcamaya karar vermişti. Ne var ki siyasa, kısa sürede Ulrich von Hutten'i de avucuna almış, hümanizmin kitap kokusu ve kapalı odaların havası Hutten'e giderek sıkıcı ve çekilmez gelmeye başlamıştı.

Ulrich von Hutten, sonunda eldivenlerini eline geçirdi. Artık kalem değil, fakat papaya ve ağızlı din adamlarına karşı kılıç oynatmak istiyordu. Bir Latin yazarı olmanın tacını başında taşıdığı halde, bundan böyle yalnız Almanca sözcüklerle çağını Almanya'daki Reform Hareketi için silâh başına çağırmak üzere, Latinceyi, bilginlerin dilini bir yana bıraktı:

*Latince yazdım önceleri,
Ama anlaşılır değildi herkes için;
Şimdi vatanıma sesleniyorum.*

Ne var ki Almanya, bu haddini bilmez genci kovdu. Roma da onu dine karşı gelmekle suçlayarak yakmak istedi. Daha otuz beş yaşını doldurmamış olan Ulrich von Hutten, her yerden kovulmuş, varını yoğunu yitirip çökmüş, frengi yüzünden kemiklerine dek erimiş, her yanı cerahatli yaralarla kaplı bir halde, avcılarının kovaladığı ölesiye yaralı bir hayvan gibi, son gücünü harcayarak Basel'e gelebilmişti. Büyük dostu, 'Almanya'nın güneşi', öğretmeni, ustası ve koruyucusu Erasmus, nasılsa o kentte yaşıyordu. O güne dek ondan dostluğunu hiç esirgememiş, türlü çevrelere salık vererek ilerlemesini sağlamıştı. Neredeyse yitip gitmiş olan sanatçı gücünün büyük bir kısmını Erasmus'a borçluydu. Ardından şeytanların kovaladığı kaçak, mahvolmasına bir adım kala, karanlık dalgaların arasında kaynayıp gitmek üzereyken son bir tahta parçasına rastlayan bir kazazede gibi, elini Erasmus'a uzattı.

Ama Erasmus, yasadışı ilan edilmiş olan Hutten'i evine almadı. Ruhunun acınası korkaklığı hiçbir zaman bu olaydaki kadar açık biçimde gözler önüne serilmemiştir. Erasmus, bu kavgacı kişiden çoktandır hoşlanmaz olmuş, ona bir asalak gözüyle bakmaya başlamıştı; daha Löwen'de, Hutten ondan papaya karşı açıkça savaş açılmasını istediğinde: "Benim görevim yalnızca insanları eğitme yolunda hizmet etmektir," diyerek bu isteği sert bir ifadeyle geri çevirmişti. Edebiyatı siyasa uğruna bırakmış olan bu bağnazla, "Luther'in Pylades'i"¹ ile, en azından açıkça ve hele yüzlerce gözün penceresine dikili olduğu bu kentte bir ilişkisi olsun istemiyordu. Erasmus, bu zavallı kaçıktan, yarı ölü halde dolaşan bu insandan üç nedenden ötürü korkuyordu. Birincisi, bu hastalıklının, kendisine -Erasmus, yaşamı boyunca birinden hastalık kapmaktan çok hiçbir şeyden korkmamıştır- konuk olmak istemesinden korkuyordu. İkincisi, bu varını yoğunu yitirmiş dilencinin kendisine sürekli yük olmasından korkuyordu. Ve üçüncüsü de, papaya sövüp saymış ve Alman ulusunu Katolik din adamlarına karşı kıskırtmış olan bu adamın, herkese açıkça belli etmeye çalıştığı yansızlığına gölge düşürmesinden korkuyordu. Böylece Hutten'in Basel'de kendisiyle görüşme isteğini geri çevirdi. Bunu da, her za-

1. Pylades: Yunan Mitolojisinde Strophilos ile Agamemnon'un krizlerdeşlerinden Anaxibia'nın oğlu. Annesiyle babasının yanında yetişen Orestes'in sadık dostu ve yardımcı olmuştur. (Çev.)

manki tutumuna bağılı kalarak, açık ve kararlı bir 'istemiyorum' sözüyle değil, sudan bahanelerle yaptı. Taş sancılarında ve barsak rahatsızlığından ötürü sıcak isteyen Hutten'i ısıtılmış bir odada ağırlayamayacağını, çünkü kendisinin en ufak bir soba dumanına bile dayanamadığını ileri sürdü - açıkça, daha doğrusu acınası bir bahaneydi bu.

Böylece bütün dünyanın gözleri önünde utanç verici bir oyun sahnelendi. O sıralarda belki topu topu yüz sokak ve caddesi, iki ya da üç alanıyla henüz küçük, içinde yaşayan herkesin birbirini tanıdığı bir kent olan Basel'de haftalar boyu acınası bir hasta adam, Ulrich von Hutten, büyük yazar ve Almanya'daki Reform hareketiyle Luther'in kara yazgılı gönüllüsü, sokaklarda ve lokantalarda dolanıp durdu. Eski dostunun, uğrunda savaştıkları davanın ilk önderinin evinin önünden defalarca geçti. Bazan pazar alanında durup öfkeli bakışlarını onu bir zamanlar 'yeni bir Lukianos', çağın büyük hiciv yazarı diye dünyaya ilan etmiş olan adamın sürgülü kapisına ve korkudan pancurları kapatılmış pencerelerine dikti. Pancurların ardında kabuğuna çekilmiş bir böcek gibi oturan Erasmus, artık ufalmış olan bu yaşlı adam ise, sabırsızlıkla, huzurunu kaçıran insanın bir an önce kentten çıkıp gitmesini bekliyordu. Bu arada el altından haberler de gönderiliyordu. Çünkü Hutten, hâlâ eski dostun eli yardım için belki yoksulluğuna uzanır, şu önündeki kapı açılır diye bekliyordu. Ama Erasmus susuyor, suçluluk duygusuyla evinde saklanıyordu.

Sonunda Hutten, zehirlenmiş kanının yanı sıra yüreği de zehirlenmiş olarak kentten ayrıldı. Zürih'e, onu korkusuzca karşılayan Zwingli'ye gitti. Binbir güçlkle gövdesini bir hasta döşeginden ötekine sürükledi. Ufenau Adasındaki mezarının kazılmasına artık yalnızca birkaç ay kalmıştı. Ama bu korkusuz şövalye düşmezden önce Erasmus'u kılıcının sapıyla olsun öldürücü biçimde yaralayabilmek umuduyla, son bir kez silâhına sarıldı. Eski arkadaşına ve ustasına korkunç bir yazıyla -Expostulatio cum Erasmo- saldırdı. Bütün dünyanın gözü önünde Erasmus'u, bir başkasının artan gücü karşısında -bu sözleriyle Luther'i kastediyor ve böylece Erasmus'a ağır bir darbe indiriyordu- kıskançlığa kapılacak kadar şöhret düşkününü biri diye nitelendirdi, onu acınacak kadar güvenilmez biri olmakla suçladı, anlayış biçimini aşağıladı ve Eras-

mus'un ulusal davaya, Luther'in davasına içinden inanmasına karşın ihanet ettiğini bütün Almanya'ya haykırdı. Ölüm döşeğinden ateşli sözlerle Erasmus'a seslenerek, Protestan öğretisini savunmak yürekliliğini gösteremediğine göre, hiç olmazsa bu öğretiye karşı açıktan açığa cephe almasını, çünkü Protestanların artık çoktandır kendisinden korkmadıklarını söyledi: "Doğrul artık; iş, eyleme geçilebilecek olgunluğa vardı. Senin yaşına yaraşır bir görev belirdi. Bütün gücünü topla ve eylem yolunda kullan. Düşmanlarının hazırlıksız olmadıklarını göreceksin. Yeryüzünden silmek istediğin Luther'ciler, savaşı bekliyorlar ve o savaşı senden esirgeme-yecekler." Erasmus'un ruhunun derinliklerinde yatan gizli çelişkiyi çok iyi bilen Hutten, hasmının böyle bir savaşa kalkışamayacağını, çünkü vicdanının birçok konularda Luther'e hak verdiğini söylüyordu. "Bir anlamda kendi eski yazılarına kendin ve üstelik bizim yapabileceğimizden çok daha şiddetle karşı çıkacaksın. Kendi bilgini, konuşma yeteneğini kendine karşı kullanmak zorunda kalacaksın. Kaleme aldığın yazılar, birbiriyle savaşacak."

Erasmus, darbenin ağırlığını derhal duydu. O güne dek karşısına yalnızca önemsiz kişiler çıkmıştı. Arada sırada bazı öfkeli kalem sahipleri küçük çeviri yanlışlarını sergilemişler, bazı düzensizliklere ve yanlış alıntılara dikkati çekmişlerdi; bu tehlikesiz sivrisinek ısırtıkları bile Erasmus'u tedirgin kılmaya yetmişti. Şimdi ise karşısına ilk kez gerçek bir hasım çıkıyor ve ona bütün Almanya'nın önünde meydan okuyordu. Erasmus, içinde uyanan ilk korkuların etkisiyle önce von Hutten'in elden ele dolaşmakta olan elyazısı metinlerinin basımını önlemeye çalıştı; bunu başaramayınca kaleme sarılıp 'Spongia adversus aspergines Hutteni'siyle – 'Hutten'in suçlamalarını süngerle temizlemek için' – karşılık verdi. Darbelerini aynı acımasızlıkla indirdi ve bu amansız savaşta Hutten'in frengisinden söz etmekten bile kaçınmadı. Dört yüz yirmi dört paragraf içinde Hutten'in her suçlamasını teker teker çürüttükten sonra, güçlü ve açık seçik bir itirafta bulundu — güçlü denilmek gerekirdi bu itirafa, çünkü Erasmus, ne zaman kendisi için en önemli olan nokta, yani bağımsızlık söz konusu olsa, büyüklüğünün doruğuna erişirdi: "Bunca kitapta, mektupta ve tartışmada hiçbir zaman yan tutmak, bu tür sorunlara karışmak isteğinde olmadığımı defalarca ve kararlı biçimde açıkladım. Hutten'in,

Luther'i onun istediği gibi desteklemeyişimden ötürü bana kızmasına gelince, daha üç yıl önce bu partiye tamamen yabancı olduğumu ve böyle kalmak istediğimi, dahası, kendimi bu çevrenin dışında tutmakla yetinmeyip bütün dostlarımı da benim gibi bir tutum almaları için yüreklendirdiğimi açıkça belirtmiştim. Bu görüşümden dönecek değilim. Yan tutmaktan, Luther'in yazdığı, yazmakta olduğu ve bundan sonra yazacaklarının tümüne kendini koşulsuz adamayı anlıyorum; böylesine kendini feda edise olağanüstü kişilerde rastlanır. Bana gelince, bütün dostlarıma, beni ancak koşulsuz bir Luther yanlısı olduğum takdirde sevebileceklerse, hakkımda istedikleri gibi düşünmekte özgür olduklarını bildirdim. Ben özgürlüğü seviyorum; bundan ötürü herhangi bir zamanda şu ya da bu partiye hizmet etmek ne elimden gelir, ne de böyle bir şey yapmak isterim."

Bu sert karşı darbe hedefini bulamadı. Çünkü Erasmus'un öfkeli yazısı baskıdan çıktığında Hutten, bu sonrasız savaşçı, son nefesini vermişti. Zürih gölünün dalgaları tatlı hışırtılarla onun yalnız mezarını okşamaktaydı. Ölüm, Erasmus'un darbesinden önce davranmıştı. Ama Hutten, yenilgisinde yücclen bu insan, ölüm döşeginde son bir zafer kazanmayı başarmıştı. İmparatorların, kralların, papaların ve bütün din adamlarının yapamadıklarını o yapmış, acı alaylarıyla Erasmus'u sığındığı tilki ininden dışarı uğratmıştı. Çünkü kendisine açıkça meydan okunan, bütün dünyanın önünde korkaklık ve kaypaklıkla suçlanan Erasmus, şimdi hasımların en güçlüsüyle, Luther ile tartışmaya girmekten çekinmediğini kanıtlamak zorundaydı. Kafasını dinlemekten başkaca bir isteği olmayan, ayrıca Luther'in davasının çoktandır artık kalemle bastıramayacak kadar güçlendiğini bilen ve bu konuda kendini aldatmayan yaşlı adam, yüreği sıkıntı içinde çalışmaya koyuldu. Kimseyi inandıramayacağını, hiçbir şeyi değiştirip düzeltemeyeceğini biliyordu. Zorla itildiği bu savaşa katılma konusunda içinde ne en ufak bir istek, ne de sevinç vardı. Ne var ki artık geri dönmesi olanaksızdı. Luther'e karşı kaleme aldığı yazıyı 1524 yılında baskıya verdiğinde: "Alea iacta est" (zar atıldı) diyerek rahat bir soluk aldı.

BÜYÜK TARTIŞMA

Edebiyat yaşamında dedikodu, yalnızca belli bir çağa değil, bütün çağlara ortak bir olaydır. Düşünürlerin sayıca az ve görüşünde aralarında bağlantı bulunmaksızın çeşitli ülkelere dağılmış olarak yaşadıkları on altıncı yüzyılda da, her zaman meraklı olan bu çevrede hiçbir şey gizli kalmıyordu. Daha Erasmus kalemini eline almadan, savaşıp savaşmayacağı, ya da ne zaman saldırıya geçeceği belli olmadan, Wittenberg'tekiler, Basel'de neler planlandığını biliyorlardı. Luther, böyle bir saldırıyı çoktan hesaba katmıştı. Daha 1522 yılında bir dostuna şu satırları yazmıştı: "Gerçek, güzel konuşabilme ve karşısındakini inandırabilme sanatından daha güçlü, inanç ise bilgelikten daha yücedir. Erasmus'a meydan okuyacak değilim; ayrıca, bana saldıracak olursa, hemen karşılık vermeyi de düşünmüyorum. Yine de güzel ve inandırıcı konuşabilme yeteneğinin ona kazandırdığı gücü bana karşı kullanmasını yerinde bir davranış gibi görmüyorum... Ama her şeye karşın bunu yapmaya kalkışır, Hazreti İsa'nın ne cehennem kapılarından, ne de yeryüzü güçlerinden korktuğunu öğrenecektir. Ününe, adına ve bulunduğu yere bakmaksızın Erasmus'un karşısına çıkacağım."

Hiç kuşkusuz Erasmus'un kulağına gitmesi amacıyla kaleme alınan bu mektup, bir korkutmayı, ya da daha yerinde bir deyişle, bir uyarıyı içermektedir. Sözcüklerden, Erasmus'un içinde bulunduğu güç durumunda bir kalem tartışmasından kaçınmayı yeğlediği hissedilmektedir. Bu mektup üzerine her iki tarafın dostları arabuluculuk girişimlerine başladılar. Gerek Melanchton, gerekse Zwingli, Protestanlığın çıkarları uğruna Basel ile Wittenberg arasında bir kez daha barışı sağlamaya çalıştılar. Ne var ki tam çabaları olumlu yönde gelişirken, Luther, hiç beklenmedik bir şey yaparak, Erasmus'a yazmaya karar verdi.

Daha birkaç yıl önce Luther, Erasmus'a yazdığında alabildiğine nazik ve alçakgönüllü bir tutum içindeydi; sanki satırlarıyla 'bü-

yük adam'ın önünde bir öğrenci gibi diz çökmüştü. Oysa şimdiki tutumu, o günlere oranla ne kadar başkaydı! Dünya tarihindeki yerinin ve Almanlar için üstlendiği görevin bilincinde olmak, sözlerine tüyler ürpertici bir görkem ve coşkunluk havası vermişti. Artık papayla, imparatorla ve yeryüzünün bütün güçlülere ile savaşmakta olan Luther için bir düşman daha olmuş, ne önemi vardı? O, artık gizli kapaklı oyunlardan bıkmıştı. Belirsizlikten ve kaypak antlaşmalardan yana değildi. "Belirsiz, kuşku uyandırıcı, kaypak sözcük ve konuşmaları kökünden yok etmek gerekir." Luther, açıklık istiyordu. Erasmus'a elini son kez uzatmıştı. Ama bu el, artık demir bir eldiven içindeydi.

İlk sözleri henüz nazik ve çekingen bir hava taşır: "Sevgili Erasmus! Bugüne dek sesimi çıkarmadan oturdum; benden daha büyük, daha yaşlı bir kişi olarak suskunluğa önce sizin son vermenizi beklemiş olmama karşın, uzun süren bir bekleyişten sonra, size olan sevgimden ötürü ilk adımı atmaya karar verdim. Hemen belirteyim ki, davranışınız papadan yana olanlara hoş görünsün diye bize yabancı kalışınıza bir itirazım yok..." Mektubun bundan sonrasında ise Erasmus'a, onun çekingenliğine ve kaypaklığına karşı duyulan öfke, coşkulu ve nerdeyse karşısındakini aşağılayıcı biçimde şahlanır: "Tanrının size, bu canavara karşı yürütülen savaşı onaylamaya ve bizim yanımızda yer almaya yeterli direnci, yürekliliği ve anlayışı henüz vermemiş olduğunu gördüğümüzden, sizden gücünüzün üzerinde olanı istemeyeceğiz... Ama ben, yeteneklerinizden yararlanarak işimize karışmamış olmanızı yeğlerdim; bulunduğunuz yerden ve insanları inandırabilme sanatınızdan ötürü pek çok şey elde edebilecek durumda olmanıza karşın, yüreğiniz bizim için atmadığına göre, size sunulan yeteneklerle yalnızca Tanrıya hizmet etmeniz daha iyi olurdu." Luther, Erasmus'un zayıf ve çekingen tutumuna acıdığını belirttikten sonra, asıl söylemek istediğine geçer: Bu davanın önemi, artık Erasmus'un hedefini çoktan geride bırakmıştır; ne Erasmus'un bütün gücüyle karşısına dikilmesi, ne de arada sırada onu iğneleyip aşağılaması Luther için tehlike kaynağı olabilecektir. Luther, sert, buyruk verircesine Erasmus'tan "iğneleyici, retorik ve üstü kapalı konuşmalardan" kaçınmasını ve özellikle, elinden başkaca bir şey gelmiyorsa, "trajediye yalnızca seyirci" kalmasını, Lut-

her'e karşı olanlara katılmamasını ister. Luther, nasıl ona karşı herhangi bir girişimde bulunmuyorsa, Erasmus da yazılarıyla ona saldırmamalıdır. "Bir kez birbirimizi ısırmış olmamız yeterlidir; şimdi birbirimizi parçalayıp yıpratmamaya dikkat etmeliyiz."

Hümanistlerin imparatoru Erasmus, o güne dek kimseden bu denli cüretkâr bir mektup almamıştı. Yaşlı adam, bütün barışseverliğine karşın, bir zamanlar alçakgönüllülükle ondan desteğini istemiş olan insanın şimdi ona böylesine yukarıdan bakmasına razı olamazdı. Gururla: "Ben, şimdi İncil ile böbürlenene pek çok kişeden daha iyi çalıştım İncil'in yolunda," diye karşılık verdi. "Ama getirilen yeniliğin çok sayıda kanı bozuk ve kargaşa yanlısı insan ürettiğini görüyorum. Bilimlerin yıkılıp gittiğini, dostluk bağlarının koptuğunu görüyor, kanlı bir kargaşanın çıkmasından korkuyorum. Ama hiçbir şey beni, İncil'i insanların tutkuları uğruna harcamaya zorlamayacaktır." Luther'e karşı çıkmaya hazır olduğu anda, iktidar sahiplerinin kendisini ne denli hararetle alkışlayıp şükran duyacaklarını belirtir. Ama belki de binbir gürültüyle Luther'i tutan budalaların yerine, Luther'e karşı çıkmakla İncil'e daha iyi hizmet edilmiş olacaktır. "Trajediye yalnızca seyirci kalmak," bu budalalar yüzünden olanaksızdır. Luther'in direnci, Erasmus'un sallantıdaki iradesini güçlendirmiştir. "Keşke bunlar trajik bir sona götürmese!" diye karanlık bir önsezinin etkisi altında içini çeker ve sonra tek silâhına, kaleme sarılır.

Erasmus, ne denli güçlü bir düşmana karşı çıktığının bilincindeydi. Bunun da ötesinde, belki de içinden öfkesinin verdiği güçle o güne kadar bütün düşmanlarını yere çalmış olan Luther'in savaştaki üstünlüğünü de biliyordu. Ama Erasmus'un gerçek güçlülüğü -ki bu, bir sanatçıda pek az rastlanılan bir durumdur- kendi gücünün sınırlarını iyi bilmesiydi. Bu düşünce yarışmasının bütün dünyanın gözleri önünde yapıldığını da biliyordu. Avrupa'nın bütün din bilginleri ve hümanistleri, tutkulu bir sabırsızlıkla perdenin açılmasını beklemekteydiler; bu durumda önemli olan, karşı tarafça bozulması olanaksız bir savaş düzeni seçmektir. Erasmus, bu seçimi büyük bir ustalıkla yaptı. Düşüncesizce Luther'e ve Protestan öğretilerine saldıracak yerde, şahin bakışlarıyla Luther'in dogmasında zayıf ya da en azından

yaralanabilir bir noktayı saldırısına hedef yaptı. Ele aldığı, görünüşte ikinci derecede bir sorundu; gerçekte ise Luther'in henüz sallantıda ve güvenlikten yoksun öğretisi açısından ana sorundu. Saldırıya hedef olan kişi, yani Luther bile, bu ustalığı yüzünden Erasmus'u övmek zorunda kalacaktı: "Karşıtlarımın arasında yalnızca sen sorunun özünü anladın; sorunun en nazik noktasını bulup bu savaşta gerçekten gırtlığıma sarılabilen, yalnızca sen oldun." Erasmus, olağanüstü sanatçı sezgisi ve anlayışıyla, sorunu bir inancın bakış açısından ele alıp kendini dingin bir kalıba sokacak yerde, tanrıbilim alanına giren bir sorunun diyalektik ve düz zeminini yeğledi; bu durumda karşındaki demir yumruklu adam onu tamamen yere çalamazdı. Erasmus da, bütün çağların en büyük düşünürlerinin görünmez desteğini sağladığından emin olabiliirdi.

Erasmus'un tartışmanın odak noktası yaptığı sorun, her türlü tanrıbilimin öncesiz konusu olan insan iradesinin özgür olup olmadığı sorunuydu. Luther'in, Augustinus'un doğrultusundaki sert kalıplar içerisinde düşünülen yazgının önceden saptanmışlığı öğretisine göre insanoğlu, her zaman Tanrının tutsağı olarak kalırdı. İnsan iradesinin en küçük bir parçası için bile özgürlük söz konusu olamazdı; insanın her eylemi önceden Tanrı tarafından hazırlanırdı. Başka bir deyişle insanoğlunun iradesi, doğumundan başlayarak varolan bu günah örgüsünün içinden ne iyi işler yaparak, ne de pişmanlık yoluyla kurtulabiliirdi; bir insanı doğru yola sokmak, ancak Tanrının isteğine ve buyruğuna bağlıydı. Bunu çağımızın anlayışına çevirirsek, şöyle diyebiliriz: İnsanoğlu yazgısı açısından tümüyle kalıtımın ve çevre koşullarının egemenliği altındadır; Tanrının iradesi aynı yönde olmadıkça, tek başına bireyin iradesi hiçbir güce sahip değildir. İnsanoğlunun mantığında kutsal ve Tanrının verdiği bir güç gören hümanist Erasmus'un, Luther'in bu görüşüne katılması olanaksızdı. Yalnızca tek başına bireyin değil, fakat bütünüyle insanlığın dü-rüst ve eğitilmiş bir iradenin yardımıyla daha yüksek bir ahlâk anlayışına varabileceğine sarsılmaz biçimde inanan Erasmus, böylesine ödünsüz bir kaderciliğe ruhunun ta derinliklerinde başkaldırır. Ne var ki herhangi bir karşıt görüşe hemencecik ve kabaca hayır demek, Erasmus'un tarzı değildir. Her zaman

yaptığı gibi, bu kez de salt aşırılığa, Luther'in belirlenimciliğindeki' koşul tanımaz ve sert yanlara başkaldırır. Kendine özgü, kaypak ve sakıngan anlatımıyla "ödün tanımaz savlardan hoşlanmadığını" belirtir. Kişisel eğilimi her zaman her şeyi kuşkuyla karşılamaktan yanadır; ama böyle durumlarda Kutsal Kitaba ve kiliseye isteyerek boyun eğer. Kutsal Kitapta bu düşünceler gizemli ve anlaşılması kolay olmayan biçimde anlatılmıştır. Bu nedenden ötürü insan iradesinin özgürlüğünü, Luther'in yaptığı gibi, tümüyle ve koşulsuz yadsımayı sakıncalı bulmaktadır. Amacı hiçbir zaman Luther'in düşüncelerini tamamen yanlış diye nitelendirmek değildir; ama 'non nihil'e, bir insanın yaptığı bütün iyi işlerin Tanrı katında hiçbir değerinin bulunmadığı, bu nedenle de gereksiz olduğu savına karşı çıkmaktadır. Luther'in yaptığı gibi, her şey Tanrının iradesine bağlı kılınırsa, bunun böyle olduğuna inanılırsa, o zaman insanlar için iyilik yapmanın ne anlamı olacaktır? Her zaman uzlaştırmacı yanıyla ortaya çıkan Erasmus, insanoğlunun elinden hiç olmazsa özgür irade yanılsamasının alınmamasını önerir; o zaman insanoğlu çaresizliğe, bırakılmışlık duygusuna kapılmayacak, Tanrıyı da acımasız ve haktanımaz görmeyecektir. "Ben de özgür iradeye küçük de olsa bir yer tanıyan, ama olayların çoğunluğunu Tanrının belirlediğine inananların düşüncelerine katılıyorum." Görüldüğü gibi, barıştan yana olan Erasmus, kavgada bile karşıtları ile arasındaki gerginliği gidermek için elinden geleni yapmaktadır. Karşısındakini bu kez de uyarır. Bu tür tartışmaların önemi gözde büyütülmemeli ve insan kendi kendine şunu sormalıdır: "Birkaç anlamsız sav yüzünden bütün yeryüzünü kargaşaya sürüklemeye doğru bir davranış mıdır?" Ve durum, gerçekten de böyledir. Luther direnişinden biraz vazgeçse, Erasmus'a doğru bir adım atsa, bu tinsel çekişme de barış ve birlik içinde son bulacaktır. Ne var ki Luther, yaşadıkları yüzyılın en inatçı kişisidir. Din ve inanç sorunlarında, odun yığınlarının üstüne çıkarılsa bile santim gerilemeyi kabul etmeyecek bir insandır; doğuştan kendini bağınazlığa adanmış biri olarak öğretisinin en küçük ve önemsiz paragrafından bir

1. Felsefedeki genel anlamında belirlenimcilik, evrende bütün olup bitenlerin nedensellik bağlantısı içinde belirlendiğinin ileri sürülmesi demektir. Tanrıbilimde ise belirlenimcilik, evrendeki olayların yanı sıra insanın iradesini de Tanrının belirlediğini öne süren öğretilerdir. Yukarıdaki belirlenimcilik, bu ikinci anlamdadır. (Çev.)

parça özveride bulunacak yerde, kendini ya da dünyayı yıkmayı yeğler.

Luther, Erasmus'a hemen karşılık vermedi. Oysa uğradığı saldırı, öfkesini alabildiğine kamçılıyordu. Kendine özgü kaballığı ile, "Erasmus'un yazısını okuduğumda, önce fırlatıp atmayı düşündüm," dedi. Ama bu olayların geçtiği 1524 yılında Luther'i, tanrıbilime ilişkin bir tartışmadan çok daha önemli ve ağır işler beklemekteydi. Her devrimci için kaçınılmaz olan yazgı, buyruklarını ona da dikte etmeye başlamıştı. Eskisinin yerine yeni bir düzen koymak isteyen, kargaşanın bütün güçlerini zincirlerinden kurtarıp ortalığa salan Luther, şimdi bütün köktencililiğine karşın, kendisinden çok daha köktenci olanlarca ezilmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Luther, söz ve inanç özgürlüğü istemişti; şimdi aynı özgürlüğü başkaları kendileri için istiyorlardı. Zwickau'lu peygamberler, Karlstadt, Münzer, Luther'in deyişiyle bütün bu 'din bağınazları', İncil adına imparatora ve imparatorluğa karşı ayaklanmak için toplanıyorlardı, Luther'in soylular ve prensler aleyhinde söyledikleri, birleşen köylülerin elinde mızrak olup çıkmıştı. Ama Luther salt ruhsal, din alanına ilişkin bir devrim istemişken, ezilen köylü sınıfı toplumsal, dahası açıkça komünist nitelikte bir devrim istiyordu. Erasmus'un yaşamış olduğu tinsel trajedi o yıl Luther için yineleniyor, sözleri yeryüzünde istediklerinin çok ötesinde etkiler yaratıyordu. Bir zamanlar Erasmus'u aşırı ılımlı ve uyuşuk olmakla suçlayan Luther'i şimdi manastırlara saldırıp resim yakanlar "yeni bir papa yanlısı, bir dinsiz" ve "Wittenberg'li kendini beğenmiş" diye nitelendiriyorlardı.

Erasmus'a özgü yazgı, şimdi Luther'in önünde uzanmıştı. Onun tümüyle ruhsal ve dinsel anlamda söylediklerini geniş kitleler ve bu kitlelerin bağınaz önderleri, Luther'in deyişiyle 'maddi' anlamda, kıskırtıcı anlamda alıyorlardı. Bir dalganın ötekini izlemesi ve yutması devrimin yapısının değişmez gereğidir; bu kargaşa içinde Erasmus, Girondistleri, Luther, Robespierre'cileri, Thomas Münzer ve yandaşları da Marat'cılarını temsil ediyorlardı. O güne dek tartışılmaz önder olarak kalmış olan Luther, bir anda iki cepheye karşı, aşırı ılımlılarla aşırı atılganlara karşı savaşmak, Almanya'nın yüzyıllardan bu yana yaşadığı en korkunç ve kanlı ayaklanma olan bu toplumsal devrimin sorumluluğunu yüklenmek zo-

runda kalmışlardı. Çünkü köylü kitlesi, Luther adını yüreğine kazmış, kendine bayrak edinmişti; bu asilere efendilerine başkaldırmak yürekliliğini de yalnızca Luther'in imparatora ve imparatorluğa başkaldırıp bu yolda başarı kazanması vermişti. Şimdi Erasmus, haklı olarak ona: "İşte şimdi senin düşüncelerinin ektiğini biçiyoruz," diye sesleniyordu, "sen asileri tanımak istemiyorsun, ama onlar seni tanıyorlar... Bu felâkete yazdığın kitapların, özellikle Almanca olarak kaleme aldığın kitapların yol açtığına ilişkin genel inanç yıkabilecek durumda değilsin." Luther, tam anlamıyla korkunç bir karar vermek zorunluluğu ile karşı karşıyaydı. Kökeni halkta olduğu, halkın içinde yaşadığı ve prenslere başkaldırmış olduğu halde, şimdi onun yaydığı düşüncelerinin doğrultusunda ve İncil adına özgürlüğü için savaşılan köylü sınıfını yadsıyacak mıydı? Durumu bir gecenin içinde Erasmus'unkine tıpatıp benzemişti. O da yaşamında ilk kez Erasmus gibi davranmayı denedi. Prensleri hoşgörülü olmaları için uyardı; köylülere ise "Hristiyanlığa, barışa aykırı, sabırsız ve Hristiyanlığa yakışmaz davranışlarla leke sürmemeleri" için seslendi. Ne var ki Luther'in yaratılışındaki bir adamın asla dayanamayacağı bir durum çıktı ortaya; cahil halk ona değil, kendisine en çekici şeyleri müjdeleyen sese, Thomas Münzer'e ve komünist din bilginlerine kulak verdi. Sonunda Luther, istemediği karara varmak zorunda kaldı. Çünkü artık bu gemi azağa almış olan başkaldırı, tüm yapıtını tehlikeye sokuyordu. Almanya'daki iç savaşın, papalığa karşı açtığı tinsel savaşa zarar vereceğini anlamıştı. "Bu kana susamışlar, emirlerindeki köylülerle birlikte işimi karıştırmasalardı, papalığın durumu şimdi herhalde çok başka olurdu." Yapıtı ve üstlendiği görev söz konusu olduğunda Luther, her türlü çekingenliği bir yana bırakır. Kendi bir devrimci olduğu halde, Almanya'daki köylü devrimine karşı çıkmak zorunda kaldı. Bunu da, her zaman coşkudan yana olan yaratılışına uygun olarak, en öfkeli, ödün tanımaz ve vahşi biçimde yaptı. Yaşamı boyunca kaleme aldıkları arasında, en büyük tehlikelerle karşı karşıya olduğu o dönemde Alman köylülerinin aleyhinde yazdığı yergi, en korkuncu ve kan kokanıdır. "Prenslerin safında ölen, kutsal bir din savaşçısı olarak cennete gidecek, ötekilerin safında ölenlerin ruhları ise şeytanın olacaktır. Bu gibilerini herkes boğmalı, hançerlemeli, açıkça meydan okuyarak ya da tuzağa düşüre-

rek öldürmeli, bu arada bir asiden daha zehirli, zararlı ve şeytani bir varlık olamayacağı düşünülmelidir." Luther, hiç acıma duymaksızın halka karşı kesinlikle iktidar sahiplerini tutmaktadır: "Eşek sopayla, halk denen güruh ise kaba güçle yola getirilir." Ve muzaffer şövalyeler korkunç bir acımasızlıkla halkı kasıp kavururlarken, Luther'in, bu vahşi savaşçının dudaklarından en ufak bir aman ya da hoşgörü sözcüğü çıkmaz. Kurbanlarının içinden binlercesi derebeyi şatolarına saldırırlarken onun adına ve eylemine güvenmişlerdir; ama bu dahi, fakat öfkesi sınırsız insan onlara karşı en ufak bir acıma duymaz. Sonunda, Württemberg'in bütün tarlaları kanla sulandıktan sonra, korkunç bir yüreklilikle şu açıklamayı yapar: "Ayaklanan bütün köylüleri ben, Martin Luther, öldürdüm, çünkü öldürülmelerini ben istedim. Dökülen kanlarının bütün sorumluluğu benimdir." Kalemini Erasmus'a çevirdiğinde bu korkunç nefret, hâlâ kaleminin ucundadır. Aralarında yalnızca tanrıbilime ilişkin bir tartışma geçmiş olsa, Erasmus'u hoşgörebilir belki. Ama Erasmus'un ılımlı ve ölçülü olunması yolundaki uyarısının bütün hümanist dünyada ne denli büyük bir coşkuyla karşılandığına tanık olmak, Luther'in öfkesini bir çılgınlık nöbetine dönüştürür: düşmanlarının artık zafer şarkıları söylediklerini düşünmeye dayanamaz. Köylü sorununun baskısından kurtulduktan sonra artık istediği, Erasmus'a yalnızca karşılık vermek değil, fakat onu yıkmaktır. Masa başında, çevresine toplanan arkadaşlarına amacını şu korkunç sözlerle açıklar: "Onun için sizden, Tanrının buyruğuna dayanarak, Erasmus'un düşmanı olmanızı ve kendinizi onun kitaplarından korumanızı istiyorum. Onun aleyhinde yazacak, o şeytani kalemimle öldüreceğim," ve övünçle ekler: "Tıpkı Münzer'i öldürdüğüm gibi; onun dökülen kanının sorumluluğu da bana aittir."

Luther, Alman dilini kullanmakta ne büyük bir deha olduğunu öfkelendiği zaman ya da asıl damarlarındaki kanın en çok kızıştığı anlarda kanıtlar. Düşmanının ne denli büyük olduğunu iyi bilmektedir; bu sorumluluğun bilincinde olduğu içindir ki, yapıtı da büyük olur. Salt kavgacı bir yazının çerçevesinde kalmayarak, temeli geniş kapsamlı, türlü tutkuların fırtınasını estiren, söylemek istediğini sanki görüntüleyen bir kitap ortaya çıkar. Bu yapıt, Luther'in büyük tanrıbilimciliğinin yanı sıra, bir yazar olarak da bü-

yüklüğünü kanıtlar. 'De servo arbitrio', iradenin tutsaklığı üzerine araştırma, bu savaşçının savaşçı nitelikteki yazılarının en güçlülerinden biridir. Luther ile Erasmus arasındaki tartışma ise, Alman düşünce evreninde gerek bu iki adamın yaratılışlarının farklılığı, gerekse kişiliklerinin uçsuz bucaksızlığı açısından eşsizdir. Konu, çağımız açısından güncelliğini ne denli yitirmiş olursa olsun, hasımların kişiliklerinin büyüklüğü yüzünden bu savaş, dünya yazınına bir düşünce olayı olarak geçmiştir.

Luther, darbesini indirmeden, miğferini başına geçirip mızrağını düşmanın kalbine yöneltmezden önce son bir kez ve bir an için, ama yalnızca bir an için düşmanını nazik biçimde, belli belirsiz selâmlar. "Seni kimseyi saymadığım kadar sayıyor, sana kimseye vermediğim kadar önem veriyorum." Büyük bir dürüstlikle Erasmus'un ona "her yerde ve her zaman yumuşak davrandığını" kabul eder ve Erasmus'u, hasımları arasında "davanın özünü kavrayan tek kişi," diye nitelendirir. Ama bu selâmı da verdikten sonra gerçek Luther olur, yumruklarını sıkar ve her zamanki kabalığına döner. Erasmus'a karşılık verişinin tek nedeni, "Paulus'un, yararsız gevezelerin ağızlarının tıkanmasını buyurmuş" oluşudur. Bu sözlerin ardından darbeler peş peşe iner. Luther, kendine özgü be-timleme gücüyle Erasmus'a "her yerde yumurtaların üstünde yürüdüğünü, ama hiçbirini kırmak istemediğini" söyler; sonra da şöyle alay eder: "Erasmus, bir yandan hiçbir konuda sav ileri sürmemek istiyor, öte yandan hakkımızda böylesine kesin bir yargıya varıyor; buna yağmurdan kaçarken doluya yakalanmak denir." Luther, Erasmus'un kendince dürüstlikle bağdaştırılamaz ılımlılığı ve çekingenliği ile, kendi açık ve kuşku götürmez, koşul tanımaz tutumu arasındaki farkı bir çırpıda gözler önüne serer. Ona göre Erasmus, 'barış ve huzuru inançtan daha üstün' tutmaktadır; oysa kendisi, 'dünyanın yalnız tedirgin olması değil, fakat tamamen yıkılması ve bir enkaz yığına dönüşmesi pahasına' kendini inancına adamaya hazırdır. Erasmus'un, mektubunda aklın sesine kulak vererek dikkatli olunması için uyarması ve İncil'in, tam bir yorum yapma sorumluluğunu kimsenin üstlenemeyeceği bazı anlamı karanlık kısımlarına dikkat çekmesi karşısında Luther, şu savı coşkuyla savunur: "Kesinlikten yoksun bir Hristiyanlık öğretisi düşünülemez. Bir Hristiyan, öğre-tisinden ve davasından emin olmalı-

dir. Değilse, böylesine Hıristiyan denilemez." Luther'e göre inanç sorunlarında kararsızlığa düşen, ılımlılığa ya da kuşkuculuğa kayan, elini bir daha uzatmamak üzere tanrıbilimden çekmelidir. Erasmus'a: "Kutsal ruh, kuşkucu değildir," diye haykırır, "o, yüreklerimize belirsiz bir tutku değil, güçlü ve kesin bir gerçek yerleştirmiştir." Luther, görüşünde inatla direnir: İnsanoğlu ancak Tanrıyı içinde taşıyorsa iyidir; şeytanın yönetimi altında ise kötüdür; ama iradesi önemsizdir ve Tanrının kaçınılmaz, değiştirilmesi olanaksız takdiri karşısında güçsüzdür. İki adam arasındaki bu belli bir noktaya ilişkin çekişmeden, giderek çok daha büyük bir karşıtlık kendini belli etmeye başlar; yaratılışları gereği, Hazreti İsa'nın niteliğine ve üstlendiği göreve ilişkin tümenden farklı görüşleri, din alanında yenilik yapmayı amaçlayan bu iki insanı kesin biçimde birbirlerinden ayırır. Hümanist Erasmus için Hazreti İsa, insanlığın müjdecisi, yeryüzündeki bütün düşmanlıklara ve kan dökülmesine son vermek için kendi kanını akıtmış olan tanrısal varlıktır. Kendini Tanrının savaşçısı olarak gören Luther ise, İncil'e yollamada bulunarak Hazreti İsa'nın "insanlardan barış değil, fakat kılıç kullanmalarını istemek" için geldiğini söyler. Erasmus'a göre Hıristiyan olmak isteyen, barışsever ve hoşgörülü olmalıdır; inatçı Luther'e göre ise Hıristiyan olan, Tanrının kelâmı söz konusu olduğu sürece bütün dünyanın yıkılması pahasına gerilemelidir. Yıllar önce Spalatin'e yazmış oldukları, yaşamının temel ilkesini dile getirir: "Sakin bu davanın gürültüsüz, sıkıntıya girmeden ve başkaldırmaya gerek kalmadan yürütülebileceğini sanma. Kılıcını kalem, savaşı barış yapamazsın. Tanrının kelâmı, savaş, türlü zorluklar, yıkılıp gitme ve zehir demektir; bu kelâm yol üzerindeki bir ayı ve ormanda dolaşan bir dişi aslan gibi, Ephraim'in oğullarının karşısına dikilir." Luther, bu nedenle Erasmus'un birleşme ve uzlaşmaya ilişkin çağrısını şiddetle geri çevirir: "Yakınmayı ve bağırmayı bir yana bırak. Bu ateşi artık hiçbir ilaç düşüremez. Bu savaş, ulu Tanrının savaşıdır; o açtı ve kelâmının bütün düşmanları yok olana dek son vermeyecek." Luther'e göre, Erasmus'un ılımlı ve yumuşak sözleri, gerçek bir Hıristiyan inancının eksikliğinin belirtisi; onun için Erasmus, Latince ve Yunanca dillerinde yaptığı yararlı çalışmalarıyla - daha iyi Almancayla: Hümanist sözcük oyunları - yetinmeli, 'süslü sözcükleri' ile, ancak imanı tam bir insa-

nın iinin derinliklerinden gelen Tanrı inancının gücüyle çözümleyebileceği sorunlara karışmayı bir yana bırakmalıdır. Luther, diktatörce bir ifadeyle Erasmus'tan, artık tarihi önem kazanmış bu din savaşıma kesinlikle karışmamasını ister. "Tanrı, senin bizim davamıza hizmet edecek denli güçlü olmam istemedi ve bu gücü sana vermedi." Luther ise bu göreve Tanrı tarafından atandığından ve dolayısıyla vicdanından emindir: "Benim ne ve kim olduğumu, bu ekışmeye nasıl bir ruhla karıştığımı Tanrı bilmektedir; Tanrı her şeyi, bu arada bu davanın benim değil, fakat kendisinin iradesiyle başlatıldığını ve şimdiye değin srdrldğun de bilmektedir."

Bu satırlarla birlikte hümanizm ile Almanya'daki reform hareketi birbirinden kesinlikle ayrılmıştır. Su ile ateş ne denli birleşebilirse, Erasmus anlayışı ile Luther anlayışı, akıl ve tutku, insanlık dini ve din bağnazlığı, okyanlılıkla tekyanlılık, yumuşakbaşlılıkla sertlik de birbirleriyle ancak o denli birleşebilir.

Luther, Erasmus'un açıkça kendisine karşı çıkılmış olmasını hiçbir zaman affetmeyecektir. Savaşıma tutkusuyla yanıp tutuşan bu adam için bu ekışme, ancak hasmın yok edilmesiyle doyurucu biçimde sonuçlanmış sayılabilir. Erasmus, Luther'e yalnızca bir kez, yumuşak karakterine göre oldukça sert sayılabilecek bir yazıyla, 'Hyperapistes' ile karşılık verir, sonra yine çalışmalarına döner. Luther'in içinde ise nefret ateşi yanmasını sürdürür. ğretisinin yalnızca bir noktasından ötürü kendisine karşı çıkılmış olan Erasmus'a en korkunç biçimde sövüp saymak için hiçbir fırsatı kaçırmaz. Erasmus'un deyişiyle 'öldürücü nefretinin etkisiyle', hiçbir iftiradan ekinmez. "Erasmus'u ezen, bir tahtakurusunu ezmiş olur; o ezildikten sonra sağlığındakinden çok daha pis kokacaktır." Erasmus'u, "Hazreti İsa'nın en büyük düşmanı" diye nitelendirir. Bir defasında Erasmus'un resmini gösterdiklerinde de arkadaşlarını, Erasmus'un "Tanrı ve dinle alay etmiş bir hilekr" olduğu yolunda uyarır. "O, gece gündüz dolambaçlı sözler düşünür; herkes onun çok şey söylediğini sanırken, o aslında hiçbir şey söylememiştir." Masada çevresinde oturan arkadaşlarına öfkeyle şöyle bağırır: "Erasmus, Hazreti İsa'nın en büyük düşmanıdır ve Hıristiyanlık bin yıldan bu yana ondan daha kötü düşman görmemiştir; sizin tanıklığınız önünde söylediğim bu sözü, vasiyetnameme

de geçireceğim." Öfke nöbeti, onu sonunda şu sözlerle kadar götürür: "Dualarımda Tanrının adını kutsadığımda, Erasmus'a ve Tanrıya karşı gelen öteki dinsizlere lânet etmiş oluyorum."

Ancak kendini öfkesine alabildiğine kapturan, savaşta gözü hiçbir şey görmeyen Luther, sürekli bir savaşçı değildir; özellikle öğretisi ve yaratmak istediği etki gerektiriyorsa, zaman zaman kendini bir diplomat gibi davranmaya da zorlar. Büyük bir olasılıkla arkadaşları, Erasmus gibi yaşlı ve bütün Avrupa'nın son derece saydığı bir kişiye bunca küfür ve iftira yağdırmanın çok akılsızca bir davranış olduğunu söylemişlerdir. Luther, kılıcı elinden bırakır, defne dalını alır ve 'Tanrının en büyük düşmanına' yazdığı mektuptan bir yıl sonra, bu kez neredeyse şakacı bir anlatımla bir mektup kaleme alarak "bunca sert davrandığından" ötürü Erasmus'tan özür diler. Ama uzlaşma önerisini sert bir tavırla geri çeviren, bu kez Erasmus olur. "Bunca küfür yedikten sonra, şakalar ve yaltaklanmalarla yatıştırılabilecek kadar çocuk ruhlu değilim... Ben tanrı tanımazmışım, inanç sorunlarında kuşkucuymuşum, Tanrıya karşı gelmişim ve daha bir sürü şey; bütün bu alçakça yalanlar ne işe yaradı... İkimizin arasında olup bitenler önemli değil, hele benim gibi ölmek üzere olan bir adam için hiç değil; ben, bütün dürüst kişilerin de yapacakları gibi, senin cüretkâr, utanmaz ve kıskırtıcı tutumun yüzünden bütün dünyayı uçuruma sürüklemene öfkeleniyorum... ve senin iraden yüzünden bu fırtınanın uğrunda bunca çarpıştığım yatışma sürecine gelemeyişine kızıyorum... Aramızdaki tartışma özel bir sorundur; ben genel ve düzeltilmesi olanaksız kargaşadan ötürü acı duyuyorum. Bunu ise senin, sana iyi öğütler verenleri dinlemek istemeyen, yola gelmesi olanaksız tutumuna borçluyuz... O çok hoşuna giden ruhundan daha başka bir ruha sahip olmanı isterdim, sen de kendince benim için istediğin dileklerde bulunabilirsin; yalnız seninki gibi bir ruha sahip olmam hariç olmak üzere, bu sonuncusunu, ancak Tanrı senin ruhunu değiştirirse yapabilirsin." Erasmus, kendisi için alışılmamış bir sertlikle dünyasını yıkmış olan eli geri çevirir; kilisenin barışını bozan, Almanya'yı ve dünyayı en korkunç düşünce 'tumultus'unun içine atmış olan adamı artık selâmlamak istememektedir.

Ama kargaşa bir kez gelip çatmıştır, artık dünyanın her yanın-

dadır ve artık Erasmus ta dahil olmak üzere, hiç kimse ondan kaçabilme olanağına sahip değildir. Erasmus'un yazgısı, hep huzursuzluklarla karşı karşıya kalmaktadır; ne zaman huzur istese, çevresindeki dünya kaynamaya başlar. Şimdi yansızlığı yüzünden sığınmış olduğu kent Basel de, Reform hareketinin nöbetlerine yakanmıştır. Halk kiliselere saldırmakta, mihraplardaki resimleri ve oymaları sökmekte, yığın yapıp yakmaktadır. Erasmus, öncesiz düşmanı bağnazlığın, bir kılıç ve ateş dalgası halinde evinin çevresinde coştüğünü dehşetle görür. Bu kargaşanın ortasında bir tek avutucu düşüncesi vardır: "Hiç olmazsa kan akmadı - keşke hep böyle kalsa." - Ama Basel, artık reform hareketinden yana bir kent olmuştur ve her türlü yan tutmadan tiksinen Erasmus, artık bu kentin surları içinde kalmak istememektedir. Altmış yaşında olduğu halde çalışma huzurunu sağlayabilmek için Avusturya sınırları içindeki sakın Freiburg'a gider. Halk ve resmi görevliler, onu törenle karşılarlar ve oturması için imparatora ait saraylardan birini önerirler. Ama Erasmus, bu görkemli yapıyı istemez ve rahipler manastırının yanındaki küçük bir evi seçer; orada sessiz sedasız çalışmak ve huzur içinde ölmek istemektedir. Tarih, hiçbir yerde yan tutmak istemediği için hiçbir yerde rahat yüzü göremeyen bu ortanın adamına uygun gelecek en görkemli simgeyi seçmiştir: Erasmus, Löwen'den kent aşırı Katolik yanlısı olduğu için, Basel'den de aşırı Protestan yanlısı olduğu için kaçmak zorunda kalmıştır. Kendini hiçbir dogmaya adamayan ve hiçbir partiden yana olmayan özgür ve bağımsız düşünüre, yeryüzünün hiçbir yerinde vatan yoktur.

BİR HÜMANİSTİN SONU

Artık altmışına gelmiş, yorgun ve tükenmiş bir adamdır Erasmus. Kargaşa ve dünyanın baskısı karşısında –kaçıncı kez!– yine kaçmış, Freiburg’a, kitaplarının arasına sığınmıştır. Ufak tefek, zayıf gövdesi gittikçe erir; buruşuk ve narin yüzü, binlerce kırışığı ile gittikçe üzerinde gizemli işaretler taşıyan bir parşömeni andırır. Yeryüzünde düşünce yoluyla bir yeniden doğuşun gerçekleşeceği-ne, insanlığın kendini salt insana yaraşır davranışlarla yenileyeceği-ne bir zamanlar tutkuyla inanmıştır; şimdi ise bir zamanların bu tutkulu inancı, yerini alaycı, acı bir gülümsemeye bırakmıştır. Durmaksızın bilimlerin giderek gerilemesinden, düşmanlarının nefret dolu tutumlarından, pahalılıktan, bankerlerin hile ve dolanlarından, ekşimiş şaraplardan yakınır. Barışa bir türlü el uzatmayan, her gün mantığın tutkulara, adaletin kaba güce kurban edildiği bir dünyada hayal kırıklıklarının en büyüklerine uğramış olan bu büyük adam, kendini giderek daha yabancı hisseder. Yürek atışları çoktan yavaşlamıştır. Ama kalem tutan eli ve bir lamba gibi, ilkellerinden şaşmak nedir bilmeyen düşünce evrenini bakış açısına giren her şeyi sürekli ışığa boğan o pırıl pırıl, berrak kafası — hayır, onların gücünde eksilme yoktur. Tek dostu, en eski ve en sadık dostu olan çalışmak, henüz yanibaşından ayrılmamıştır. Erasmus, günde otuz kırk mektup yazmakta, kilise büyüklerinden yaptığı çevirilerle sayfalar doldurmakta, Colloquia’larını tamamlamakta, estetik ve ahlâk üzerine peş peşe yazılar kaleme almaktadır. Nankör bir dünyada bile aklın sesini duyurmanın yine aklın verdiği hak ve görev olduğuna gönülden inanmış bir insanın bilinciyle çalışır ve yazar. İçinden ise acı gerçeğin bilincine çoktan varmıştır: Yeryüzünün deliliğin tutsağı olduğu böyle bir anda, insanlara insanlıklarına dönmeleri için seslenmenin bir anlamı yoktur artık; ülküsü, o yüce, soylu hümanizm ideali yenik düşmüştür. İnsanlar arasında anlayışın egemen olmasını, barbarca savaşmak yerine çekişmelerin barışçı yollardan çözümlenmesini istemiş, hep bu uğurda çaba

harcamış, ama bütün bu istekleri bağnazların direnişi karşısında kırılmıştır. Kurmak istediği düşünce devletine, yeryüzünde gerçekleşmesini istediği Platon devletine, bilgiler ve bilginler cumhuriyetine, herkesin birbirini boğazladığı bu savaş alanında yer yoktur. Din uğruna sel gibi kan akıtılmakta, Roma, Zürih ve Wittenberg birbiriyle çarpışmakta, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya arasında türlü savaşlar, oradan oraya gezinen fırtınalar gibi, sürüp gitmektedir. Hazreti İsa'nın adı bir savaş parolası ve nedeni haline getirilmiştir. Böyle bir durumda bilimsel yapıtlar kaleme almaktan, prensleri ve hükümdarları kendilerine gelmeleri için uyarmaktan daha gülünç, Tanrı adına konuşup eylemde bulunanlar İncil sözcüğünü bir savaş baltası gibi kullanmaya başladıktan sonra Protestan öğretisinin sözcüsü olmaktan daha anlamsız bir şey düşünülebilir mi? "Hepsinin ağzında beş sözcük var: İncil, Tanrı kelâmı, Hazreti İsa ve kutsal ruh. Ama görüyorum ki, çoğu bedenine şeytan girmiş gibi davranıyor." Hayır, siyasa kargaşasının böylesine alıp yürüdüğü bir zamanda hâlâ arabuluculuğa, yatıştırılmaya kalkışmak, artık bir anlam taşımamaktadır. Ahlâki birlik içinde bir Avrupa Hümanizminin kuruluşuna ilişkin soylu düş artık son bulmuştur; o düşü bütün insanlık için kuran kişi, yani Erasmus ise artık yaşlı ve kimse kendisine kulak vermediği için tükenmiş bir adamdır. Dünya, yanından geçip gitmektedir; artık onu gereksinmemektedir.

Mum sönmezden önce alevi son bir kez daha parlar. Bir düşünce, çağının fırtınasında kaynayıp gitmezden önce son bir kez gücünü kanıtlar. Erasmus düşüncesi için de aynı durum görülür; barış düşüncesi son bir kez kısa, ama görkemli biçimde çağını aydınlatır. Her iki dünyanın efendisi olan V. Karl, önemli bir karar almıştır. İmparator, artık Worms günlerindeki çekingen, kendine güveni zayıf genç değildir. Uğradığı hayal kırıklıkları ve geçirdiği deneylerle olgunlaşmış, kısa bir süre önce tamamladığı Fransa seferi, gerekli olan güven ve otoriteyi sonunda ona kazandırmıştır. Almanya'ya döndükten sonra din çekişmelerine son vermeyi, Luther'in parçaladığı kilise birliğini, kuvvete başvurma pahasına da olsa, bir kez daha kurmayı kararlaştırmıştır; ama asıl hedefi eski kilise ile yeni kilise arasındaki çekişmeyi, Erasmus anlayışına uygun olarak uzlaşma yoluyla sağlamak, 'bilge ve önyargısız kişilerden

oluşacak bir konsil toplamaktır. Bu konsilin görevi, sevgi havası içinde ve özenle kiliseyi birliğe ve yenileşmeye götürebilecek düşüncelere kulak vermek olacaktır. İmparator V. Karl, Reichstag'ı bu amaçla Augsburg'ta toplantıya çağırır.

Augsburg'taki Reichstag toplantısı hem Almanya'nın yazgısında, hem de bütün insanlık tarihinde gerçek bir dönüm noktasıdır; kaçırıldığında bir daha elde edilmesi olanaksız ve değerlendiriliş biçimine göre gelecek yüzyılların akışını saptayabilecek nitelikteki fırsatlardan biridir. Dış görünüş açısından belki Worms'taki kadar dramatik nitelik taşımayan Augsburg toplantısı, yarattığı tarihsel etkiler açısından birincisinden geri kalmaz. Her iki toplantının da amacı Avrupa'da din ve düşünce birliğini sağlamaktır.

Augsburg günleri, başlangıçta Erasmus düşüncesinin, birbirlerine din ve düşünce bakımından hasım olanların karşılıklı görüşmeler yoluyla uzlaşmaya varmaları ideali açısından son derece elverişli bir görünümdedir. Çünkü her iki güç, eski ve yeni kilise bir bunalım içindedir ve bundan ötürü büyük ödünler vermeye hazırdır. Başlangıçta Almanya'da kendisine karşı gelenlere yüksekte bakmış olan Katolik Kilisesi, reform hareketinin bir orman yangını gibi bütün Kuzey Avrupa'yı sardığını ve her saat büyüdüğünü gördüğünden bu yana kendini beğenmişliğinden epey yitirmiştir. Hollanda, İsveç, İsviçre, Danimarka ve hele İngiltere, yeni öğretinin safına katılmışlardır bile. Üstelik sürekli para sıkıntısı çeken prensler kilisenin büyük servetlerine el koymayı kendi durumları açısından giderek daha yararlı bulmaktadırlar. Roma'nın eski savaş silâhları olan afaroz ve cin kovma, bir Augustin papazı hiç korkmaksızın papalığın afaroz fermanını herkesin gözü önünde yaktığından bu yana, artık Canossa'nın korkutuculuğunu yitirmiştir.¹ Ama en korkunç darbe, papanın kendine olan güvenine inmiştir. Papa, Castel Sant Angelo'dan yağma edilmiş bir Roma'ya bakmak zorunda kalınca, güveni de yıkılıp gitmiştir. 'Sacco di Roma',² papalığın yürekliliğine ve görkemi-ne birkaç yüzyıl için son vermiştir. Öte yandan durum Luther ve

1. *Canossa*: Yukarı İtalya'da, Reggio Emilia'nın 18 km. güneybatısında bir kale. IV. Heinrich, burada üç gün tövbe ederek Papa VII. Gregor'un afarozunu geri almasını sağlamıştı (25.-27.1.1077). Kale 1255 yılında yıkılmıştır. (Çev.)

2. *Sacco di Roma*: İtalyanca'da 'Roma'nın yağmalanması' anlamındadır; Roma'nın 1527/28'de V. Karl'ın buyruğundaki Alman ve İspanyol paralı askerlerince yağmalanmasını belirtmek için kullanılır. (Çev.)

yandaşları için de değişmiş, başdöndürücü ve kahramanlık ezgileriyle dolu Worms günleri, yerini türlü sıkıntılara bırakmıştır. 'Kilisenin sevgi havası içinde birliği', Protestanlığın saflarında da birtakım tehlikelerle karşı karşıyadır. Çünkü Luther daha kendi kilisesini örgütlendirmeyi başaramadan, ilk karşı kiliseler belirmiş, Zwingli ve Karlstadt'ın kiliseleriyle, VIII. Henry'nin İngiliz kilisesi ve çeşitli tarikatlar, Luther'in karşısına dikilmiştir. Dürüstlüğü kuşku götürmeyen inanç bağınazı Luther, yalnızca manevi alanda gerçekleşmesini istediğinin, birçoklarınınca maddi anlamda alındığını ve türlü yararlar uğrunda alçakça kötüye kullanıldığını çoktan anlamıştır; Luther'in, ileri yaşlarda yaşamak zorunda kaldığı trajediyi en güzel dile getiren, Gustav Freytag olmuştur:

"Kendi çağına değin en büyük diye bilineni yeniden yaratmaya kaderin memur ettiği kişi, bunu yaparken kendi yaşamının bir bölümünü de yıkar. Ne denli dürüst ve vicdanlı ise, dünyanın düzeninde yarattığı çatlağı kendi içinde o denli derinden duyar. Bu, tarihteki her büyük düşüncenin beraberinde getirdiği bir acı, dahası, bir pişmanlık duygusudur." İlk kez olarak sert tutumlu ve uzlaşma tanımaz Luther'in içinde de uzlaşmadan yana hafif bir eğilim belirir; başka zamanlar onun iradesini güçlendirmiş ve desteklemiş olan Alman prensleriyle yandaşları da, efendileri ve imparatorları V. Karl'ın artık başındaki dertlerden kurtulduğunu ve silâhını onlara çevirdiğini anladıklarından bu yana daha dikkatli davranmaya başlamışlardır. Aralarında, Avrupa'nın efendisinin karşısına bir başkaldıran olarak çıkmamanın belki de daha akıllı bir iş olacağını, bu olmazsa insanın başını ve topraklarını yitirebileceğini düşünenler vardır.

Tarihte ilk kez olarak, başlangıçtan bu yana inanç konularında Almanya'da egemenliğini sürdüren ödün tanımaz tutum gevşemiş, bağınazlıktaki bu çözülme de çok büyük bir olayın doğumuna yol açmıştır. Çünkü eski kiliseyle yeni öğreti arasında Erasmus'un düşünceleri doğrultusunda bir uzlaşma ve anlayış havası gerçekleşecek olursa, Almanya'da ve dünyada yeniden bir ruhsal birlik kurulacak, yüzyıllık din savaşının, iç savaşın ve devletler arasındaki savaşın kültürel ve maddi değerlere yönelik korkunç yıkıcılığından kaçınmak mümkün olabilecektir. Almanya'nın dünyadaki ahlâki egemenliği güvenlik altına alılabilecek, din yüzünden insan-

ların kovuşturmaya uğramaları son bulacaktır. Odun yığınları ateşlenmeyecek, İndeks ve Enkizisyon, düşünce özgürlüğüne korkunç damgalarını basmayacaktır. Avrupa, türlü sınavlardan geçmiş olan Avrupa, ölçüsüz acılardan esirgenmiş olacaktır. Tarafları birbirinden ayıran gerginlik artık çok zayıftır. Karşılıklı anlayışla bu gerginlik de aşılnca, akul, hümanizm ve sonunda Erasmus, bir kez daha zafere ulaşmış olacaklardır.

Bu kez Protestanlık davasını temsil görevinin Luther'in ödün tanımaz ellerinde değil, ama daha diplomat olan Melanchton'da oluşu, böyle bir uzlaşma olasılığı açısından daha da umut vericidir. Protestan kilisesinin Luther'in en sadık dostu ve yardımcısı olarak saydığı Melanchton, bu şaşılacak denli yumuşak huylu ve soylu kişi, tüm yaşamı boyunca büyük hasmı Erasmus'un da bir hayranı ve öğrencisi olarak kalmıştır. Dahası, Melanchton'un uysal ve sakıngan yaradılışına Erasmus anlayışı doğrultusunda hümanist bir Protestan öğretisi, Luther'in sert görüşlerinden daha yakındır; ama Luther'in kişiliğinin ve gücünün etkisi de büyüktür. Melanchton, Wittenberg'te, Luther'in en yakın çevresinde kendini tümüyle onun iradesine bağlı hisseder, parlak ve örgütlendirme yeteneğine sahip aklının bütün gücüyle ona hizmet eder. Ancak Augsburg'ta durum farklıdır; kendini ilk kez Luther'in, karşısındakinin elini ayağını bağlayan bakışlarının alanı dışında bulan Melanchton'un iç dünyasında Erasmus anlayışı, alabildiğine serpilme olanağını kazanır. Melanchton, Augsburg günlerinde hiçbir koşul ileri sürmeksizin en ileri ölçüde uzlaşmadan yana çıkar; ödünleriyle neredeyse bir ayağıyla eski kilisenin saflarına geçecek kadar ileri gider. Luther, Melanchton kadar "yumuşak ve sessiz yürüyemeyeceğini" açıkça söylemiş olduğundan, 'Augsburg Bildirisi', Melanchton tarafından kaleme alınmıştır; açık ve sanatçı anlatımına karşın, bu yazıda Katolik Kilisesi için kışkırtıcı nitelik taşıyabilecek hiçbir nokta yoktur. Tartışma sırasında da en tartışmalı olan sorunlara değinilmez. Her iki taraftan şaşılacak denli barıştan yana sözler duyulur. Melanchton, şöyle yazar: "Roma'daki papa bizi yadsımadığı sürece onun otoritesine saygılı kalacağız." Öte yandan Vatikan'ın bir temsilcisi yarı resmi ağızla, rahiplerin evlenebilmesi gibi konuların tartışma konusu yapılabileceğini söyler. Bütün güçlülere karşın, toplantıya katılanların içinde küçük bir umut ışı-

ğı parlamaya başlamıştır bile. Böyle bir anda manevi otoritesi yüksek bir adam, tutkulu bir barış iradesinin taşıyıcısı olan bir adam toplantıda bulunsa, karşısındakini inandırma yeteneğinin bütün gücünü, mantığının sanatını ve düşünceleri sözcüklerin kalıbına dökmekteki bütün ustalığını kullansa, belki de son anda Protestanlarla Katolikler arasında bir birlik sağlayabilecek ve Avrupa'nın bütünlüğü düşüncesi de kurtulmuş olacaktır.

Bu adam, bunu yapabilecek tek adam, Erasmus'tur ve her iki dünyanın efendisi olan İmparator Karl, onu Reichstag'a resmen davet etmiş, onun öğütlerine ve arabuluculuğuna başvurmuştur. Ne var ki, Erasmus'a özgü yazgı, bir kez daha trajik biçimde yinelenir; bu ileri görüşlü, ama atılım yapma yürekliliğini hiçbir zaman gösteremeyen adamın yazgısı, her zaman dünya tarihinin dönüm noktası niteliğini taşıyan anları başka kimsenin yapamadığı biçimde doğru saptayabilmek, ama buna karşın kişisel yetersizliği yüzünden, giderilmesi olanaksız bir yüreklilik eksikliği yüzünden karar anını kaçırmaktır. Erasmus, tarihi suçunu bir kez daha işler. Tıpkı Worms'taki gibi, Augsбург'taki Reichstag'ta da Erasmus yoktur. Davasını, inancını kişisel olarak savunmaya karar veremez. Gerçi hiç durmaksızın mektup yazar; her iki tarafa çok akıllı, çok insancıl, çok inandırıcı mektuplar yazar, her iki kampta bulunan dostlarını, bir yandan Melanchton'a, öte yandan papanın elçisine en ileri ölçüde anlayış göstermeleri için razı etmeye çalışır. Ama kader anında yazı, hiçbir zaman etiyle, kemiğiyle, damarlarında dolaşan sıcak kanıyla bir bedenden yükselecek seslenişin yerini tutamaz. Hem sonra Luther de, Koburg'tan, Melanchton'a, onu daha sert ve ödün tanımaz bir tutuma zorlamak için haber üzerine haber göndermektedir. Sonunda, gerçek ve dahi uzlaştırıcının hazır bulunmaması nedeniyle, karşıtlıklar yeniden belirgin biçimde uç verir; sayısız tartışmalar sırasında uzlaşma düşüncesi, değirmen taşları arasında kalan verimli bir tohum gibi ezilir gider. Büyük Augsburg Konsili, birleştirme amacını güttüğü Hristiyanlığı kesinlikle iki inanç kampına ayırır, yeryüzüne barış yerine ikilik egemen olur. Luther, sert tutumuyla sonucu şöyle özetler: "Bundan sonra savaş çıkarsa çıksın; biz yeterince öneride bulunduk ve elimizden geleni yaptık." Buna karşılık Erasmus'un trajik haykırışı şöyledir: "Yeryüzünde korkunç kargaşalar çıktığını görürsen, o za-

man Erasmus'un bunların olacağını önceden söylediğini anımsamazlık etme!"

Yaratıcısı olduğu 'Erasmus anlayışı'nın son ve kesin biçimde yenilgiye uğradığı o günden sonra Freiburg'ta, kitaplarının arasına gömülmüş yaşayan yaşlı adam, artık yalnızca yararsız bir varlıktır; bir zamanların ününden geriye yalnızca soluk bir gölge kalmıştır. ve bu 'gürültülü, daha açık deyişle kudurmuş çağda', köşesine çekilmiş bir adama yer olmadığını kendisi herkesten daha iyi algılamaktadır. Hal böyle olunca hırpalanmış, eklem iltihabının acılarıyla kıvranan bir bedeni her türlü barış düşüncesine yabancılaşmış bir dünyada daha uzun süre ayakta tutmaya çalışmanın ne anlamı olabilir? Erasmus, bir zamanlar o denli sevdiği yaşamdan yorgun düşmüştür; dudaklarından sarsıcı bir yakarış yükselir: "Tanrı beni bir an önce bu çılgın dünyadan kurtarıp yanına alsın!" Yüreklerin yalnızca bağnazlık tarafından kamçılandığı bir dünyada düşünce adamı artık kendisine yer bulabilir mi? Erasmus'un kurduğu yüce hümanizm imparatorluğu düşmanların ayakları altında kalmış, yarı yarıya onların eline geçmiştir bile. 'Eruditio et eloquentia'nın zamanları çok geride kalmıştır; insanlar artık edebiyatın ince ve düşünülmüş sözlerine değil, yalnızca politikanın kaba saba ve tutku dolu sloganlarına kulak vermektedirler. Düşünce, kitle çılgınlığının kurbanı olmuş, üzerine kimi yerde papalığın, kimi yerde de Luthercilerin uniformaları giydirilmiştir; bilginler birbirleriyle artık ince üsluplu mektuplarla değil, ama kaba küfürlerle savaşılmaktadır. Kimse birbirini anlamak istememekte, herkes kendi parti inancını, öğretisini zorla karşısındakilere kabul ettirmek peşinde koşmaktadır. Bu kargaşaya karışmayıp bir kenarda, kendi inaçlarına bağlı kalmak isteyenlere ise en büyük suçlular gözüyle bakılmaktadır. Hiçbir partiye katılmayıp onların üzerinde kalmak isteyenlerden herkes nefret etmektedir. Böyle zamanlarda yalnız aklın sesine kulak vermek isteyenlerden daha yalnız kişilerin varlığı düşünülebilir mi? Siyasa arenasının türlü gürültü ve çılgınlıkları içinde kulaklar ince ve tatlı ezgileri alamadıktan sonra, daha ne için, kim için yazılacaktır? Tanrı öğretisi, savlarını kanıtlamak için en iyi çareyi askerleri, topları ve tüfekleri yardıma çağırmakta bulan bağnazların eline düştükten sonra, kiminle tanrıbilime ilişkin tartışmalar yapma olanağı kalmıştır? Başka türlü düşü-

nenlere, özgür düşünenlere karşı bir süreklilik avı başlamış, tekyanlılık diktatörlüğünü ilan etmiştir. İnsanlar Hristiyanlığa kılıçla hizmet edebileceklerini sanmakta, kaba güce önce en serinkanlılar başvurmaktadır. Erasmus'un kehaneti gerçekleşmiş, 'tumultus' gelmiştir; bütün ülkelerden peş peşe gelen korkunç haberler, Erasmus'un umutsuz ve yorgun yüreğini parçalar. Paris'te, onun yapıtlarını Fransızcaya çevirmiş olan öğrencisi Berquin, ateşte ağır ağır kızartılarak öldürülmüştür; İngiltere'de, en sevgili ve en soylu dostları olan John Fisher ve Thomas Morus, celladın baltası altında can vermişlerdir. Onların ölüm haberini alan Erasmus, şöyle inler: "Sanki onlarla birlikte ben de öldüm!" Kaç kez mektuplaştığı, dostça konuşmalar yaptığı Zwingli, Koppel'de, savaş alanında can vermiştir. Thomas Münzer ise puta tapanların ve Çinlilerin bile akıl edemeyecekleri korkunç işkencelerle öldürülmüştür. Kiliseler yağmalanmakta, kitaplar ve kentler yakılmaktadır. Dünyanın görkemini kendinde toplayan Roma, ayak takımının kurbanı olmuştur. Tanrı adına, en hayvansal içgüdüler dizginlerinden boşalmıştır. Hayır, bu dünyada artık düşünce özgürlüğüne, anlayış ve hoşgörüye, hümanist öğretinin bu temel düşüncesine yer yoktur. Böylesine kanlı bir ortamda sanatların gelişmesi düşünülemez; uluslarüstü bir toplumun oluşturulması, bundan böyle onyıllar için, yüzyıllar için, belki de hiçbir zaman için düşünülemeyecektir ve Latince, birleşik Avrupa'nın bu son dili de ölmektedir. O halde artık sen de ölebilirsin, Erasmus!

Ama trajedisi bitmemiştir henüz. Bu öncesiz gezgin, yine yola çıkmak zorundadır. Neredeyse yetmişinde olduğu halde yine ansızın evini, ocağını bırakır. Açıklanması, anlatılması olanaksız güçlü bir isteğin etkisi altında Freiburg'dan ayrılmak, Brabant'a gitmek amacındadır, dük tarafından davet edilmiştir, ama gerçekte davet sahibi bir başkasıdır, ölümdür. Gizemli bir tedirginlik sarmıştır Erasmus'u ve tüm yaşamını bir kozmopolit, bilinçli bir vatansız olarak geçiren bu insan, vatan toprağını ürkek ve sevgi dolu bir biçimde gereksinir. Yorgun vücudu geldiği yer neresiyse, yine oraya dönmek istemektedir, Erasmus'un içindeki bir sezgi, yolculuğun artık sona ermek üzere olduğunu söylemektedir.

Fakat gitmek istediği yere kadar ulaşamaz. Normalde kadınlar için kullanılan küçük bir araba, yaşlı adamı Basel'e getirmiştir,

Erasmus orada bir süre dinlenmek ve buzlar çözülüp de ilkbaharla birlikte Brabant'a doğru yola çıkabileceği gün gelene kadar beklemek istemektedir. Bu arada Basel, Erasmus'u alıkoyar, burada hâlâ o manevi sıcaklıktan birşeyler kalmıştır, yine burada hâlâ sadık birkaç dost, Froben'in oğlu, Amerbach ve daha başka birkaç kişi yaşamaktadırlar. Bu insanlar hasta adamın rahat etmesini sağlarlar, ona bakarlar, eski basımevi de hâlâ çalışmaktadır, Erasmus yine düşünülmüş ve kâğıda geçirilmiş olanın basılı söze dönüşmesini izlemenin mutluluğunu yaşar, basımevinin yağlı kokusunu ciğerlerine çeker, tertemiz basılmış güzel kitapları eline alır ve onlarla, o hayran olunacak ölçüde sessiz ve barışçı dostlarla öğretici söyleşiler yapabilir. Sessizliğe gömülmüş, dünyaya kapılarını kapatmış, artık yataktan günde ancak dört ya da beş saat çıkacak kadar yorgun ve bitkin düşmüş olan Erasmus, yaşamının son günlerini iç dünyasında sanki bir buz çölünün ortasında geçirir. Unutulduğu, istenmediği duygusuna kapılmıştır, çünkü Katolikler onu artık arayıp sormamakta, Protestanlar ise onunla alay etmektedirler, görüşünü ve kararlarını isteyen kalmamıştır. Hümanist bir düşünce alışverişini yaşamın en güzel ve mutluluk verici yanı saymış olan bu yalnız adam, çaresizlik içerisinde: "Düşmanlarım çoğalıyor, dostlarım ise gittikçe azalmakta," diye yakınır.

Ama bu yalnızlığının ortasında saygıyı ve selâmı dile getiren sözcükler bir kez daha gecikmiş bir kırlangıç gibi gelip, Erasmus'un artık soğuktan buğulanmış pencere camlarına konar. "Bugün neysem ve ne olabildiysem, tümü senin sayendedir ve ben bunu kabul etmeseydim, tüm zamanların en nankör insanı olurum. *Salve itaque etiam atgue etiam, pater amantissime, pater decusque patriae, litterarum assertor, veritatis propugnator invictissime.* Selâm ve tekrar selâm sana, ey sevgili babamız ve vatanın onuru, sanatların koruyucu ruhu, doğruluğun şaşmaz savaşçısı." Bu sözleri yazan adamın adı, Erasmus'unkini parlaklıkta aşacaktır; henüz genç ününün sabah kızılıklarının ortasından, artık ölmekte olan ustanın akşam ışıklarını selâmlayan bu insanın adı, François Rabelais'dir. Ve sonra, bu kez Roma'dan bir mektup daha gelir. Yetmiş yaşındaki Erasmus, bu mektubu sabırsızlıkla açar ve sonra dudaklarında acı bir gülümsemeyle yine elinden bırakır. Alay mı etmektedirler onunla? Yeni papa ona, bu dünyadaki bü-

tüm makamları özgür kalabilmek uğruna yaşamı boyunca aşağı gö-
rerek geri çevirmiş olan Erasmus'a, düşünülebilecek en zengin ge-
lirlerle bir kardinallik önermektedir. Erasmus, bu neredeyse yara-
layıcı onuru kararlı bir tutumla geri çevirir. "Artık son günlerini
yaşamakta olan ben, yaşamım boyunca geri çevirdiğim yükleri şim-
di mi omuzlarıma alacağım?" Hayır, yapılması gereken, nasıl öz-
gür yaşanmışsa, öylece özgür ölmektir! Özgür ve sıradan giysiler
içinde, hiçbir işaret takmaksızın ve bu dünyanın sunacağı tüm
onurlandırmalardan uzak, bütün yalnızlar gibi özgür ve bütün öz-
gür insanlar gibi yalnız ölmek.

Ama tüm yalnızlıkların en sadık dostu ve avutucusu olan ça-
lışmak, son saatine kadar hastanın yanında kalır. Erasmus ağrılar-
dan iki büklüm olmuş bedeniyle, yatağında ve titreyen parmakla-
rıyla gece gündüz Origenes kentini ve mektuplarını yazar, yazar.
Artık ne ün kazanmak için, ne de para uğruna yazmaktadır; yaz-
masının tek nedeni yaşamı daha soylu kılarak öğrenmenin, öğrene-
rek daha güçlü yaşamının, ciğerlerine bilgiyi çekebilmenin verdiği
o tuhaf zevktir; Erasmus'un kanının damarlarında hâlâ dolaşması-
nı sağlayan, yalnızca yeryüzünün bu sonsuz şiiiridir. Son anına ka-
dar çalışan Erasmus, böylece çalışmanın o kutsal labirenti sayesinde
artık benimsemediği ve anlamadığı, artık onu tanımak ve anla-
mak istemeyen bir dünyadan kaçır. Sonunda büyük barışın müjde-
cisi, yatağının yanına gelir. Ve o zaman, yaşamı boyunca onca
korktuğu ölüm başucuna vardığında, yorgun Erasmus ona sessiz-
ce ve neredeyse şükranla bakar. Bilinci, son ana değin yerindedir,
yatağının çevresindeki dostlarını, Froben'i ve Amerbach'ı
Eyüb'ün dostlarıyla karşılaştırır, onlarla Latincenin en inceliklerle
dolu olanını konuşur. Fakat sonra, son anda, soluk almakta artık
güçlük çekerken, tuhaf bir şey olur; yaşamı boyunca yalnızca La-
tince konuşmuş olan büyük hümanist, ansızın bu alıştığı ve kendisi
için çok doğal olan dili unuttur. Ve yaratılışın öncesiz korkusuyla
gerilmiş dudaklarından ansızın çocukluğunda öğrendiği anadilinin
sözcükleri olan 'lieve God' sözcükleri dökülür; yaşamının ilk ve
son sözcükleri aynı dilde söylenmiştir. Son bir soluk daha — ve
Erasmus, bütün insanlık için yüreğinin tüm gücüyle istemiş, özle-
mini çekmiş olduğuna ulaşır: Barışa kavuşur.

ERASMUS'UN MİRASI

Son nefesini vermekte olan Erasmus'un, Avrupa birliğine ilişkin manevi mirasını sonraki kuşaklara en soylu görev olarak bıraktığı sıralarda, Floransa'da, insanlık tarihinin en önemli ve iddialı kitaplarından biri, Nicolo Machiavelli'nin 'Principe'si yayımlanır. Matematik açıklıkla yazılan ve amansız bir iktidar ve başarı politikasını konu alan bu kitapta, Erasmus'un koyduğu ilkenin tam karşısı, neredeyse elle tutulur gözle görülür somutlukla anlatılmıştır. Erasmus, hükümdarlardan ve halklardan, bütün insanların kardeşlik havası içerisinde oluşturacakları bir toplumu kendi kişisel ve bencil-emperyalist isteklerinin üzerinde tutmalarını isterken, Machiavelli, her hükümdarın ve ulusun iktidar isteğini, o hükümdarın ve ulusun düşünce ve davranışlarının en birinci hedefi ilan eder. Bir toplumun bütün güçleri, o topluma dini bir görev yerine getirircesine hizmet etmelidir; devletin yüksek yararları ve toplumun bireylerinin geliştirilmesi, söz konusu güçler için bütün tarihsel gelişmelerin doğal ve son hedefi olmalı, bunların ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmesi, yeryüzünde en yüksek görev sayılmalıdır; Machiavelli için önemli olan, iktidar ve iktidarın geliştirilmesidir; Erasmus için önemli olan ise adalettir.

Böylece her türlü dünya politikasının iki temel biçimi düşüncenin kalıplarına dökülmüş, politika ile ideal olan politika, diplomasi alanındaki politika ile ahlâka uygun olan politika, devlet politikası ve insanlık politikası düşüncenin kalıplarında ifadesini bulmuştur. Dünyaya felsefe açısından bakan Erasmus için politika, Aristoteles'in, Platon'un ve Aquino'lu Thomas'ın doğrultusunda, ahlâk kategorisinde yer alır. Hükümdar, devletin yöneticisi, her şeyden önce Tanrının hizmetkârı, ahlâki düşüncelerin simgesi olmalıdır. Uğraşı gereği devletin yönetim mekanizmasını çok iyi tanıyan diplomat Machiavelli için ise politika, ahlakın alanı dışında kalan tamamen bağımsız bir bilimdir. Tıpkı gökbilim ve geometri gibi, politikanın da ahlâkla hiçbir ilişkisi yoktur. Hükümdara ve

devlet yöneticisine düşen, bulanık ve sınırlarının saptanması olanaksız insanlık kavramının düşünüyü kurmak değil, fakat önlerinde elle tutulur, gözle görülür tek malzeme türü niteliğiyle bulunan insanları, her türlü duygusallıktan sıyrılarak ele almak, ruhbilimin olanaklarını sonuna dek kullanarak onların güçlerini ve zayıf yanlarını kendileri ve ulusun yararları için kullanmaktır; nasıl bir satranç oyuncusu hasmına acımaz, hoşgörü göstermezse, onlar da karşılardakilere aynı taşıyüreklilikle davranmalı, haklı-haksız ayrımı gözetmeksizin halklarına erişilebilecek en yüksek ölçüde yarar ve başka halklar üzerinde egemenlik sağlamalıdır. Machiavelli için iktidar ve iktidarın genişletilmesi en yüksek görev, başarı ise bir halkın hükümdarı için en önemli haktır.

Tarihsel gerçekler, başarı tacını doğal olarak Machiavelli'nin kaba gücü yücelten anlayışına sundu. O günlerden bu yana Avrupa'nın tarihsel gelişimine barış yanlısı, uzlaştırıcı nitelikte bir insanlık politikası, yani 'Erasmus anlayışı' değil, fakat 'Principe'nin öngördüğü, her türlü fırsatı ne pahasına olursa olsun değerlendiren bir iktidar politikası yön verdi. Diplomatlar, kuşaklar boyunca içinde insancıl duygulara yer olmayan sanatlarını, gerçekleri tüyler ürpertici bir ustalıkla görmesini bilen bu Floransalının kitabından öğrendiler; uluslar arasındaki sınırlar hep kılıç ve kanla çizildi, defalarca değiştirilip yeniden saptandı. Avrupa uluslarının en tutkulu güçlerini devindiren, birlikte barış içinde yaşamaları değil, ama sürekli olarak karşı karşıya gelmeleri oldu. Buna karşılık Erasmus anlayışının tarihi biçimlediğine ve Avrupa'nın yazgısında gözle görülür elle tutulur bir rol oynadığına hiç rastlanmadı: Karşıtlıkların adalet düşüncesinin potasında bağdaştırılmasına, eritilmesine ilişkin yüce hümanizm düşü, ulusların ortak bir kültürün çatısı altında birleşmesi, gerçekleşmeyen ve içinde yaşadığımız gerçeklerden ötürü belki de hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir ütopya olarak kaldı.

Fakat düşünce evreninde durum başkadır; o evrende bütün karşıtlıklara yer vardır. Hiçbir zaman galebe çalmış bir gerçeğin kalıbına giremeyen bile, o evrende dinamik bir güç olarak etkili kalır; en aşılamayan ve unutulamayan idealler ise gerçekleşmemiş olan ideallerdir. Bundan ötürü bir düşüncenin daha gerçekleşmemiş oluşu, o düşüncenin ne yenilgisini, ne de yanlışlığını kanıtlar;

zorunlu olan, gecikmeler yüzünden zorunluluk niteliğini yitirmez. Aksine, yalnızca gerçeklerin alanına girip eskimemiş ve yanlışlıkları kanıtlanmamış olan idealler, ahlâki gelişmenin bir ögesi olarak her yeni kuşakta etkinliğini sürdürür. Ancak bunlar, yani gerçekleştirilmemiş olan düşünceler, sürekli olarak yeniden ortaya çıkarlar. İşte bu yüzden hümanist idealin, Erasmus idealinin, Avrupa'nın birleştirilmesine ilişkin bu ilk elle tutulur gözle görülür girişimin hiçbir zaman egemen olmayışı ve hemen hiçbir zaman politik etkinlik kazanamayışı, bu ideale düşünce evrenindeki değerinden hiçbir şey yitirtmez. Partilerin üzerinde, tarafsız kalma istenci, herhangi bir zaman başlı başına bir parti oluşturacak denli güç kazanmak, çoğunluğun istencine dönüşmek şansına sahip değildir. Goethe doğrultusundaki o en kutsal ve yüce yaşam biçiminin günün birinde insan ruhunun içeriği olabileceğini umut etmek ise hemen hemen olanaksızdır. Geniş bir dünya görüşünü, aydın düşüncüyü temel alan her hümanist idealin yazgısı, yalnızca düşünce aristokrasisinin malı olarak kalmak, ender kişilerce benimsenmek ve bunlar tarafından bir miras gibi ruhlardan ruhlara, kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır; fakat öte yandan gelecekte bütün insanlığın kader birliği yapacağına olan bu inanç hiçbir zaman, en karışık dönemlerde bile tümüyle gücünü yitirmeyecektir. Erasmus'un, hem düş kırıklığına uğramış, hem de düş kırıklığına uğraması olanaksız yaşlı adamın, savaşların ve ikiye bölünmüş bir Avrupa'nın ardından miras olarak bıraktığı, bütün dinlerde ve söylencelerde rastlanılan en eski düştü; bu düşe göre insanlık günün birinde adalet düşüncesiyle birleşen aklın, bencil ve geçici tutkulara galebe çalmasıyla insanlığını bulacaktır; O günün gelmesini engellemek olanaksızdır. İlk kez Erasmus'un çekingen ve kararsız kaleminin pragmatik olarak kâğıda döktüğü bu ideal, Avrupa'nın on-yirmi kuşağının bakışlarını yepyeni umutlarla doldurdu. Kaynağını akılda ve salt ahlâki güçte bulan hiçbir düşünce ve söz, yararsız ve boşuna değildir, zayıf bir el tarafından ve eksik biçimlenmiş olsa bile, ahlâkçı ruhları hiç durmaksızın yetkinliğe ulaşma yolunda yüreklendirir. Hümanizm düşüncesine, insanlığın en yüce görevini giderek daha insancıl, daha maneviyata önem veren ve daha anlayışlı olmak diye tanımlayan bu yalın ve aynı zamanda ölümsüz düşünceye edebiyattan yararlanarak dünyaya giden yolu göstermiş olmak, Eras-

mus'un, geçici yeryüzü yaşamında yenik düşen bu düşünürün ulu zaferi olarak kalacaktır. Erasmus'tan sonra onun öğrencisi olan ve 'insanlıktan uzaklaşmayı kötülüklerin en büyüğü' sayan Montaigne ("que je n'ay point le courage de concevoir sans horreur"),¹ akıl ve hoşgörü meşalesini sonraki kuşaklara taşıdı. Spinoza, kör tutkuların yerini 'amor intellectualis'in almasını istedi; Diderot, Voltaire, Lessing, kuşkucular ve idealistler bir arada ve aynı zamanda, kapsamı alabildiğine geniş bir anlayış ve hoşgörünün uğruna dargörürlükle savaştılar. Schiller, dünya vatandaşlığı anlayışını edebiyatın coşkunluğu ile dile getirdi. Kant, sürekli barış idealini vurguladı. Tolstoy, Rolland ve Gandhi'ye değin barış ve uzlaşma düşüncesi, kaba gücün yasasının yanı sıra, mantığın gücüyle kaynağını ahlâkta bulan hakkını istedi ve savundu. İnsanlığın barışa kavuşacağına ilişkin inanç, her zaman en kötü bölünme anlarında su yüzüne çıktı; çünkü insanlık günün birinde salt ahlakın düzeyine yükseleceğine ilişkin bu tatlı, teselli kaynağı çılgınlıktan, günlerden bir gün sürekli ve kesin bir barışa ulaşılacağı düşünden yoksun yaşayabilme ve yaratabilme olanağına sahip değildir. Ne akıllı ve soğukkanlı kişilerin Erasmus anlayışının gerçekleştirilme olanaksızlığını sürekli olarak kanıtlamaları, ne de gerçeklerin onları görünürde hep haklı çıkarması, bir gerekliliği değiştirebilecektir. İnsanları ayıran noktaları değil, bunların üzerinde kalan birleştirici öğeleri vurgulayanlara ve daha yüksek bir hümanizmin egemen olacağı bir çağın geleceğine ilişkin düşüncüyü insanların yüreklerinde inançla yenileyenlere insanlığın her zaman ihtiyacı olacaktır. Bu miras, büyük ve yaratıcı bir kehaneti dile getirmektedir. Çünkü ancak bütün insanlar için ortak olana giden yolu bulabilmek, insanoğlunun gücüne güç katar. İnsanlar ve toplumlar gerçek ve kutsal ölçülerini ancak tek tek bireylerin ve toplumların üzerinde kalan ve gerçekleştirilmesi hemen hemen olanaksız ideallerin evrelerinde bulabilirler.

1. (Fransızca): Dehşet duymadan bunu kavrama cesareti yok bende. (Çev.)

İÇİNDEKİLER

Önsöz	5
Tarihsel Gelişimi İçinde Avrupa Düşüncesi	11
Yarının Tarihçiliği	31
Balzac Üzerine Notlar	47
Marcel Proust'un Trajik Yaşamı	56
Dünyaya Açılan Kapı Olarak Kitap	64
Paul Verlaine'in Yaşamı	73
Arthur Rimbaud	86
Mektup Sanatı	96
Din ve Toplum Açısından Bir Düşünür Olarak Tolstoy	98
Montaigne	115
Rotterdamlı Erasmus'un Zaferi ve Trajedisi	179

Stefan Zweig

YARININ

TARİHİ

Öyle sanıyorum ki Türkiye’de de birkaç kuşak, *Stefan Zweig*’ın eseriyle okuma sevgisi edinmiştir. Duyarlı öykülerinden, roman tadı taşıyan eşsiz biyografilerinden tanıdığımız yazar, bu kez denemeleriyle Türk okurunun gündeminde. ‘Tarihsel gelişimi içerisinde Avrupa düşüncesi’nden ‘mektup sanatı’na, Balzac aracılığıyla kapitalizmin amansız hırslarına, Rotterdamlı Erasmus aracılığıyla bağnazlığa karşı aklın özgürlüğüne ‘Proust’un tarjik yaşamı’ndan Verlaine’e, Rimbaud’ya uzanan bu denemeler, gerçek özgürlüğü sanatta, kültürde, uygarlıkta duyumsamış, göz kamaştırıcı bir okuma ustasının, alabildiğine alçakgönüllü bir edebiyatseverin kaleminden çıkma. Tolstoy’dan esinlenerek ‘mülkiyet’in tahliline, Montaigne’i irdelerken kabagüç karşısında özgür bilinçli bireyin ergeç yenğiyle sona erecek mücadelesine açılıp giden *Yarının Tarihi*, Ahmet Cemal’in seçkin çabasıyla olağanüstü bir okuma şöleni sunuyor.

Selim İleri